

ЧОҢ МАНАСЧЫ САЯКБАЙ ЖАНА АЛ АЙТКАН ВАРИАНТ

Ар түрдүү элдердин өкүлдөрү тарабынан иштелип чыгып, бүт адам баласына таандык болгон мыкты көркөм табылгалардын жалпы казынасына кыргыздар кошкон салымдын көрүнүктүүлөрүнүн бири — «Манас». Ал ата-бабаларыбыздын урпактарына калтырган ыйык мурасы, элибиздин улуттук сыймыгы, кыргыз искусствосунун туу чокусу. Элдин рухий турмушундагы өзгөчө ордуна ылайык «Манас» мурдатадан эле оозго кирип, сөзгө алынып, көп көңүл бурулган. Натыйжада бүгүн бизге белгилүү болгон колдо бар маалыматтарга караганда бул чыгарманын окуялары жазма түрдөгү эстеликтерде 15-кылымдын аягы, 16-кылымдын башталыштарынан тартып эле эскерилет. Ошондой эле «Манас» кыргыздарга таандык көркөм чыгармалардын ичиндеги биринчи болуп кагаз бетине түшкөнү, басмадан китеп түрүндө басылып чыкканы жана башка элдердин тилине которулганы. Окумуштуулар «Манасты» кыргыз турмушунун көркөм энциклопедиясы деп аташып, анын кеңири мазмунуна, терең идеясына, кол жеткис бийик көркөм деңгээлине жогору баа беришет. Бул жогоруда айтылгандардын баары коомчулукка кеңири белгилүү болгон маалыматтар. Биз ошол эл жакшы билген чындыкты кайталоо аркылуу буга көңүл бурмакчыбыз: «Манастын» эл турмушундагы өзгөчө ордун, жогоруда эскерилген зор маанисин терең ачып, фактылар менен далилдеп берүүдө бизге бүгүн таяныч боло турган маалыматтар негизинен эки ысым менен, ошолордун эмгеги менен байланышкан. Алар улуу манасчылар Сагымбай менен Саякбай. Эгер Сагымбай менен Саякбай болбогон болсо да алар айткан «Манастын» варианттары жазылбаган күндө «Манас» эпосунун баарын камтыган кеңири мазмуну, ченде жок көлөмү, терең идеясы, адамды суктанткан көркөмдүк күчү жөнүндөгү айтылган сөздөр, жалпы эле эпоско берилген баалар куру сөз, же ашыра мактоо гана болуп кала берип, аны фактылар менен далилдөө кыйынга турмак. Эң кур дегенде «Манастын» даңкына ылайык келе турган өзгөчө сапат касиеттерин бүгүнкүдөй оңой көрүү, көз алдыга даана келтирүү кыйын болмок. Бул башка манасчылардын ролун жокко чыгарып тангандык да же «Манаска» таандык болгон бардык жакшы көрүнүштөр менен ийгиликтерди жалаң гана ушул эки адамга таандыкташтырып койгондук да эмес. «Манасты» жараткан, өстүрүп-өнүктүргөн, бүгүнкү биз билген деңгээлге жеткирген, кылымдар бою сактап келген жеке эле Сагымбай менен Саякбай гана эмес. Ал иштерге эң көптөгөн элдик зор таланттардын эмгегинин үлүшү кошулгандыгы эч ким күмөн кылбай турган талашсыз чындык. «Манас» пайда болгондон тартып биздин учурубузга чейинки миң жыл чамасындагы узак убакыттын ичинде канчалаган көп манасчылар болгонун көз алдыга келтирүү үчүн анча күчтүү фантазия деле талап кылынбайт. Кыргыз эли басып өткөн тарыхый жолдо көптөгөн манасчылар болуп, өзүнүн сүйүктүү чыгармасына дареметине жараша салымын кошкон. Алардын өзгөчө таланттууларын эл кадыр-сыйга бөлөп, даңкын легендага айландырып, атын кылымдарга унутпай сактаган. Мисалы: эл уламышы боюнча Манас баатырдын эрдигин биринчи ырга кошкон Ырчы уулдан, эпостун алгачкы «автору» Токтогулдан тартып, Нооруз, Келдибек, Балык, Тыныбек, Чоюкеге чейинки чоң манасчылар жөнүндөгү элдеги сакталган маалыматтар мунун ачык далили. Эл арасында кеңири белгилүү болгон чоң манасчылар эле эмес, аларга караганда бир баскыч төмөн турган чыныгы манасчылар, ал турмак атагы бир айылдын чөйрөсү менен чектелген чала манасчылар да элде жогору бааланган, алардын ар биринин эпоско кошкон салымы бар. Ошон үчүн Сагымбай менен Саякбай сыяктуу эле биздин доорду көрүп, элге өз өнөрүн тартуулаган, «Манас» эпосуна өз салымын, үлүшүн кошкон Шапак, Молдобасан, Тоголок Молдо, Жаңыбай, Акмат, Багыш, Мамбет ж. б. сыяктуу көптөгөн манасчылардын аттарын сыймыктануу менен эскерип, ар биринин талантына баш уруп, эмгегин жогору баалайбыз. Ошондой болсо да Сагымбай менен Саякбайдын жөнү башка. Адатта «Манасты» көлөмү жактан дүйнөдө теңдеши жок чыгарма дегенди көп

айтышат. Чынында бул ага таандык мыкты касиеттердин бир гана, болгондо да анча чоң мааниге деле ээ эмес гана жагы. Бул чыгармага мүнөздүү өзгөчөлүк андагы баяндалган чыныгы элдик идея, эл турмушун бардык жактан кеңири камтыган терең мазмун, уккан адамга эстетикалык ырахат берген таасирлүү көркөмдүк күч зор көлөм менен пар келип айкалышып тургандыгында. «Манасты» «Манас» кылган ушул өзгөчө белги — касиеттерди азыр колдо бар материалдардын арасынан ушул жогоруда аталган эки чоң манасчыларга таандык варианттардан гана оңой жана таасын көрө алабыз.

Башка кесип ээлери сыяктуу эле манасчылардын да орду, мааниси бир кылка эмес. Эпостун өсүп-өнүгүш тагдырында чоң манасчылардын ойногон ролу өзгөчө.

«Манастын» идеялык, көркөмдүк, коом таанытуучулук касиеттери эң алды менен так ошол чоң манасчылардын деңгээлине, күчүнө байланышкан. Сагымбай менен Саякбай эл өзү атаган чоң манасчылардын — улуу таланттардын бизге аты белгилүүлөрүнүн эң акыркылары. Эл арасында ал экөөнөн башка да бир катар чоң манасчылардын аттары сакталып айтылганы менен алардын айткан «Манасы» бизге белгисиз. Демек, кыргызда улуу манасчылар көп болгон, алардын арасында Сагымбай менен Саякбайдан ашып түшкөнү да балким болгондур, бирок, экөөнөн башкаларынын чыгармалары — айткан варианттарынын тексти бизге жеткен жок. Ал эми колубузда болгондордун ичинен «Манастын» улуулугун, ага таандык өзгөчө касиет-белгилерди ишенимдүү фактылар менен далилдеп бере тургандары сөздүн чын чынына келгенде ушул эки вариант. Бул эки манасчынын айткан тексттерин бир деп кароого болбойт, экөө эки вариант, болгондо да окуяларынын курулушу, өнүгүшү, көркөмдүк белгилери жактан бири-биринен орчундуу өзгөчөлүктөрү менен айырмаланган варианттардан. Бирок, жалпы деңгээли, эпоско таандык негизги белгилери жактан бирин-бири толуктап турган чыгармалар катары баалануучу варианттар. Сагымбай менен Саякбайды жакындаштырып турган негизги белги ал экөөнө таандык болгон айтуучулук таланттын деңгээли— чоң манасчылык касиет.

Эл арасындагы мурдатадан келе жаткан салт боюнча чоң манасчылык наам эпостун традициялык туруктуу эпизоддорун мыкты билген, өзүнөн мурдагы көптөгөн манасчылар тарабынан иштелип чыккан артык табылгаларды терең өздөштүргөн, туруктуу өзөк окуялардын негизинде өзүнчө вариант жараткан жана чыгарманын мазмунун, көркөмдүк деңгээлин өзүнүн жеке табылгалары менен байыткан, эпостун окуяларын баштан аяк ирээти менен жана кеңири планда айткан, өзү түзгөн вариантты өзгөчө чеберлик, шык менен аткарып, эл массасынын кубаттоосуна, колдоосуна ээ болгон, өнөрүнүн күчү аркылуу өзгөчө кадыр-баркка жетишкен зор таланттын ээлерине гана ыйгарылган. Саякбай Каралаев ошондой жалпы элдик сыноодон өтүп, манасчы катары көптүн купулуна толгон жана жеке сапаттары жактан чоң манасчылык наамга коюлуучу талаптардын бардыгына жооп бере алган, атагы менен ишинин натыйжасы бири-бирине төп келген адам эле. Ал эми анын элде жок алп «Манастын» бардык башка манасчылардыкынан да айырмаланып турган өзгөчө зор вариантын жаратуусу ага таяндык болгон жеке таланттын күчүнөн кабар берип, атагы менен чоң манасчылык наамынын өзүнө татыктуу, ылайыктуу экендигине далил болуп тураары шексиз. Ушул эл ыйгарган зор наамга Саякбай манасчы толук татыктуу экендигине анын өмүрү, басып өткөн чыгармачылык жолу, жараткан варианты таасын күбө.

Саякбай Каралаев 1894-жылы күз айларында Ысык-Көлдөгү Ак-Өлөңдүн Семиз-Белинде кедей адамдын үй-бүлөсүндө туулган экен. «Атам да, чоң атам да өтө жоош, момун адамдар экен»— деп, эскерет манасчы өзү. Саякбай төрөлгөндөн көп узабай анын үй-бүлөсү оор турмуштун айынан илик кууп Жети-Өгүзгө көчүп барып, болочок манасчынын балалык күндөрү ошол жакта «Көл» деген жерде өтөт. Карала минип жүрүп өлтүрүп алган асый чыкма аттын төлөмөрү үчүн Саякбай он үч жашынан тартып

Төлөбай аттуу агасы экөө Жыкы деген дунганга малай жүрөт. Эки адам үч жыл кызматын кылса да сүттү сүткө, майды майга кошуп туудурган байдын төлөмөрүнөн кутула албай коюшат. Акыры Семиз-Белге качкан эсепте кайра көчүп келишет. Карала үй-бүлөсү менен Орто-Токойдогу бекетте сарайчы болуп оокат кылып турушат. 1916-жылкы үркүндө качкан эл менен кошо Сары-Жаздын Көөлүсүнө чейин барып, унаасы начар жармачтардын катарында андан ары кете албай, Көөлүдө туруп калышат. Ошол шарттагы эл башына түшкөн оор ачарчылыкта Түргөндү ашып келип уурданып аңыздан баш терип кетип жүрүп жан багышат. Бирок, жашоо деген жашоо да, Саякбай ошол катаал учурдагы кыйынчылык күндөрүндө үйлөнүптүр. Эл кайта баштаганын угушуп жерине кайткандардын биринчилеринен болуп Караланын үй-бүлөсү кайра Көлгө келип, Саякбай Кара-Кол (Пржевальск) шаарындагы судья болуп иштеген Шпилкевич аттуу адамга малай жүрөт. Падышанын тактан кулаганын ошол кишиден угат. Октябрь революциясынын жеңишин, эркиндик доордун кабарын уккан Саякбай Шпилкевичтин (бул адамдын аты-жөнү ким болгонун тактай албадык, фамилиясы деле манасчынын айтуусунда кандай болсо ошол үлгүгө жакын жазылды. Манасчы орус тилинен келген сөздөрдү, башка улуттагы адамдардын фамилияларын да кыргыз тилинин өзгөчөлүгүнө ылайыктап, белгилүү даражада буруп айткандыктан «Шпилкевич» деген фамилия да так болбошу толук ыктымал. Манасчы улутун орус деп атаган бул адам неси болсо да прогрессивдүү көз караштагы кишилерден болгон өңдөнөт. Анткени, С. Каралаев ошол качкан кыргыздар кайра келген кыйын шарттарда «мени ал судья ата болуп асырап, эне болуп сактады»¹—деп эскерет. Манасчыга жаңы доор жөнүндөгү кабарды да ошол адам айтып, ал гана турмак жаш Саякбайга эрктүү отрядка мүчө болуп өтүүгө да ошол кеңеш бериптир²) кеңеши боюнча өз ыктыяры менен 1918-жылы Кызыл гвардияга — эрктүү отрядга өтүп, 4 жыл чамасында жаңы доордун душмандарына каршы колуна курал алып активдүү күрөшүүчүлөрдүн катарында болот.

Саякбай Каралаев армиядан 1922-жылы кайтат. Адегенде өз чарбасында иштеп, көп узабай айылдык советке председатель болуп шайланат. «Сельсовет болуп адегенде төрт жыл дуңгандарда, андан кийин Маманда иштедим. Айлык алчу эмеспиз. Кээде сельсоветти коё коюп, эл аралап күпүлдөтүп «Манас» айтып жүрдүм»³— деп эскерет өмүрүнүн бул учуру жөнүндө манасчы өзү. «Ошентип, 1930-жыл болду. Сельсовет болуп жүрөм. Аңгыча болбой Кусейин Карасаев барды. Наркомпрос дечү эмес беле. Ошонун тапшыруусу менен барыптыр. Сиз манасчы экенсиз, сизди чакырып жатат деди. Сельсоветти да, баарын таштап келдим»⁴— деп улантат өз өмүрү жөнүндөгү эскерүүлөрүн С. Каралаев.

Чынында эле ошол 30-жылдардын баш чендеринен тартып, С. Каралаев манасчы катары коомчулукка билинип, 1935-жылдан тартып андан эпостун тексттери жазыла баштайт. 1936-жылдан тартып артисттикке өтүп, 1939-жылы Кыргыз ССРинин Эл артисти деген ардактуу наам берилет. С. Каралаев кыргыз искусствосунун Москвада өткөн 1-декадасынын жана андан кийинки декадалардын катышуучусу. Саякбай манасчынын советтик кыргыз маданиятын өнүктүрүүдөгү орчундуу эмгеги жогору бааланып, ал үч жолу Эмгек Кызыл Туу, бир жолу Ардак белгиси ордендери, медалдар, Кыргыз ССР Жогорку Советинин ардак грамоталары менен сыйланган. Саякбай Каралаев 1971-жылдын 7-майында 77 жаш курагында Фрунзе шаарында дүйнөдөн кайтты. Саякбай жалаң гана манасчы эмес, жалпы эле кыргыздардын оозеки көркөм чыгармачылыгын мыкты билген, көптөгөн үлгүлөрүн өзү да аткарган адам болчу. Анын айтуусу боюнча кагаз бетине түшүрүлгөн «Төштүк» эпосунун бир варианты терең мазмуну, жогорку деңгээлдеги көркөмдүк касиети менен айырмаланып, бир нече жолу кайталанып китеп түрүндө басмадан чыгып, элибизге кеңири тарап, көпчүлүк сүйгөн чыгармалардан болуп калуу фактысы мунун ачык далили. «Төштүктүн» ошол С.

Каралаев айткан варианты жалпы түрк элдеринин арасындагы эң мыкты эпостордун бири катары ЮНЕСКОнун чечими менен француз тилине которулуп Парижде басылып да чыкты. Манасчынын өзүнө таандык төл чыгармалары да бар, ал бир нече китептердин автору. Бирок, анын көп кырдуу сапаттарынын ичинен манасчылык касиети өзгөчө жогору туруп ал элибизге эң алды менен чоң манасчы катары белгилүү болчу.

Манасчылык эл арасында өзгөчө кадыр-баркка ээ өнөр. Биз билгенден кыргыз элинин арасында көркөм сөз чеберлери гана турмак бардык башка кесип ээлеринин ичинде да манасчылар сыяктуу баркталып, жогору бааланганы чанда-чанда. Бул тээ илгертен бери келе жаткан кесиптин өзүнчө салты, атайын сырлары, өзүнө таандык өзгөчө ыкмалары бар.

Манасчылык кесиптеги элге кеңири белгилүү болгон, бирок ошого карабастан бүгүнкү күнгө чейин илимде аягына чейин так жооп алына элек сырлардын бири — өнөр ээсинин кесипти үйрөнүүдөгү биринчи кадамын түш көрүүдөн баштоосу. Адатта чоң манасчыдан тартып чала манасчыга чейин эпостун ар бир айтуучусу өз өнөрүн түш көрүү менен байланыштырат, бирөөдөн үйрөнгөн үчүн эмес, түш көргөн үчүн гана «Манасты» айтып калдык дешет. Бул сөздү башкалар сыяктуу эле Саякбай да айткан. Саякбайдын түшүнө Манас эки жолу кирген экен. Анын өз айтуусу боюнча биринчи көргөн түшүнүн кыскача мазмуну мындай: Караланын үй-бүлөсү Орто-Токойдогу бекетте турган учурда Кылжыр аттуу адам экөө азыркы Орто-Токой суу сактагычы турган жерде жашаган азык элине жарамазан айтып барышат да, тапкан олжолорун бөлүп алышып, Саякбай түн катып үйүнө кайтат. Жолдо келатып бир кичинекей туура суунун кечмелигинен өтө берерде үйдөй чоң таш бар экен, ошонун жанына жеткенде өзгөчө заар ачуу үн угуп, эси ооп калат. Эңги-деңги эсине келип караса баягы кечмеликтеги чоң таш таш эмес эле чоң боз үй болуп калыптыр. Бир аял: мен Каныкей болом,

«Кылымдын баары козголуп,
Кырк эки түмөн кол болуп,
Аз гана эмес мол болуп»...

Кол жүрүп, казат башталып баратканда ырас кезикпедиңби. Ошол колго бараткандардын тамагынан түшүп ичип кет, айланайын дейт. Боз үйгө кирген Саякбай чоң-чоң табактарга толтура кылып жылкынын этинен туурап кыдырата коюп койгонун көрөт да чекесинен бир табактагы этти жей баштайт. «Ай балам, ар табактан бир чымчымдан ооз тийип чык» — деген аялдын кеңешин аткара албайт: кийгени жаргак шым экен, суу сугарып жүрүп ал улам суу болуп, кайра кургап чолоюп кирип, тизесине чейин чыгып түрүлүп кеткендиктен жылаңач буту көрүнүп турганынан жазганып өйдө туруп кыдырата турган табактарды кыдыра албайт. Аңгыча бир нерсе жарк дегендей болуп, боз үй жок болуп кетет. Тура калса алдында эбегейсиз чоң ат минген бир чоң киши турган болот. Ал:

«Астыга салса ак жолтой,
Айдап жүрсө сан колдой,
Абаң Бакай мен болом»

дейт да, көп кол менен жол жүрүп баратышканын айтат. 6-7 жылдан кийин жомокчу болуп чыгасың, тос балам колунду, гүлазыктан берейин дейт. Кызыл көөкөрдөн колуна куюлтуп салып берген актаган тарууну атчандын сунушу боюнча жеп жиберүү үчүн оозуна салса кычыраган эле кум экен. «Жут дегенде жут» — деген атчандын талабынан

коркуп какап-чакап жатып араң жутат. Бакай Саякбайга жанындагы адамдарды тааныштырат. Манасты көргөзөт. Манас,

«Майлаган буудай жүздөнгөн.

Күүгүм туман көздөнгөн»

-арстандай киши экен. Анын арт жагындагысын:

«Сары талдан сайдырган

Талы калган Бээжинде,

Сары алтындан жасаган

Тагы калган Бээжинде.

Каканга калган жыйганы,

Каалаганы ыйманы».

Мына көрүп алгын:

«Узун бойлуу кен далы,

Ары балбан, ары шер,

Айсарала ат минген,

Азиз кандын жалгызы»

—ушул деп Алмамбетти көргөзөт. Алмамбет сулуу киши экен.

«Туурасы жоон, бою пас,

Тулку бою кара таш,

Билеги жоон, таш жүрөк,

Пил мүчөлүү бадирек,

Алышса адамдын күчү жетпеген,

Арстандын тиши өтпөгөн

Бул Акбалтанын Чубагы,

Ааламды буй кылган Арстандын бири бу дагы»

— деп Чубакты көргөзөт. Чубак сары сур, жоон киши экен. Анан Сыргакты, кырк чоронун баарысын көргөзүп чыгат да «Эми кош бол, бар балам, 6 жылдан кийин жомокчу болосуң» —дейт да, батасын берип жөнөп кетишет⁵. Өңүндө көргөнү менен түштүн ортосундагы бул галлюцинациялык белги жаш Саякбайга өзгөчө зор таасир берсе керек. Ошондон кийин ал көпкө чейин токтоно албай, өзүнөн өзү толкунданып, делбеленип жүрөт. Ойго да урунуп, тоого да урунуп, зоодон куладым, суудан актым, өлбөдүм. Ал болбосо өлүп калат элем, жеңем кайтарып жанымды алып калып жүрдү. Ошентип жүрүп эл үрктү, акыр-такырга жолуктук»⁶— делип белгиленет манасчынын өз эскерүүсүндө анын өмүр жолунун бул учуру. Кийин армияда жүргөндө Алмамбет түшүнө киргенин, ошондон кийин солдаттардын арасында «Манас» айта баштаганын эскерет манасчы.

Түш көрүү, өз чыгармачылыгын ушул процесс менен түшүндүрүү жеке эле кыргыздардын манасчыларынын арасында гана эмес, түрдүү элдердин эпос айтуучуларынан кеңири жолуккан белгилүү көрүнүш. Түш көрүүнүн сыры, себептери, манасчылык кесиптеги бул белгинин таасири окумуштууларды көптөн бери кызыктырганы кеңири белгилүү, ар бири өзүлөрүнчө илимий түшүндүрүүлөргө ээ маселелерден. Бирок, азыр кеп анда эмес.

Саякбайдын түш көргөнүнө, ал көргөн түш белгилүү даражада анын манасчылык өнөргө ээ болуусунда роль ойноп, түрткү болгонуна эч ким күмөн кылбайт. Ошондой болсо да бүгүн илимге белгилүү маалыматтар боюнча манасчылык кесиптин негизги профессионалдык сыры — айрым жеке таланттын чыгармачылыктагы өз табылгалары

менен мурдатан иштелип чыгып, муундан муунга өтүп келе жаткан салттык көрүнүштөрдүн тыгыз бирдигине, айкалышуусуна байланышкан. Ар бир манасчынын чыгармачылыгында ушул эки көрүнүштүн дайыма орун алышы практикада даана такталган факты жана кесиптеги негизги, сөзсүз катышуучу шарт. Ансыз бул кесиптин башкы белгиси ачылбайт, өнөр ээсинин чыгармачылык жүзү да такталбайт. Демек, манасчы жараткан вариантты шарттуу түрдө эки табылганын — мурдакы манасчылардан калган салттык мурастын жана вариантты түзгөн манасчынын өз табылгалары катары түшүнөбүз. Анын үстүнө манасчынын жеке өзүнө тиешелүү салымга караганда мурдатан бери манасчылардын көптөгөн муундары тарабынан иштелип чыгып, жалпы кабыл алынган салттык көрүнүштөр биринчи орунда туруп, алда канча активдүү роль ойнойт, чечүүчү мааниге ээ. Ошон үчүн манасчынын чыгармачылык өсүш жолунда, өнөр ээси катары такшалышында таалим алуу, үйрөнүү, салттык көрүнүштөрдү өздөштүрүү өзгөчө орунду ээлейт. Адатта ар бир манасчы «Манастагы» мурдатадан жалпы кабыл алынып айтылып жүргөн туруктуу традициялык эпизоддорду өздөштүрүп, кабыл алып, сюжеттик нукту сактоо менен окуяларды өз сөзү менен берет, өзүнчө ырга айлантат, каармандардын образдарын, айрым көрүнүштөрдү өзүнчө трактовкалайт. Бул фольклористтер арасындагы жалпы кабыл алынган, эреже түрүндөгү аныктама. Бирок, бул аныктама манасчылардын чыгармачылык өзгөчөлүгүн толук мүнөздөй албайт, андагы сырды толук ачууга жетишсиз. Анткени, ар бир манасчы мурункулардан жеке эле эпостун сюжет нугун, негизги өзөк окуяларды гана кабыл алып өздөштүрбөстөн, толуп жаткан көркөмдөтүүнүн атайын ыктары менен каражаттарын, элестүү сүрөттөөлөрдү, даяр портреттерди, көптөгөн даяр ыр түрмөктөрүн да мурас боюнча кабыл алат. Чынында манасчынын түзгөн вариантынын ийгилиги, элге жетүүсү, манасчынын манасчы катарында таанылышы көбүнчө эң алды менен анын ушундай традициялык көрүнүштөрдү канчалык даражада терең өздөштүрө алгандыгы жана өз вариантында кеңири пайдалана билгендиги менен шартталышкан. Ушул эрежеге ылайык ар бир чоң жана өз алынча манасчынын чыгармачылык жолунда өзүнөн мурдакылардын табылгаларын, эпостун традициялык көрүнүштөрүн өздөштүрүү, белгилүү манасчылардан таалим алуу чечүүчү мааниге ээ. Биз билген бир да манасчы мурда «Манасты» укпай, билбей жүрүп эле, түш көргөндөн тартып гана эпосту аткарып калган эмес. Алардын ар бири түш көрүүгө, эпосту эл алдында биринчи жолу аткарууга чейин эле бир топ узак убакыттар бою ушул кесипти эңсеп, манасчы болууга көп далалаттар жасап, кесиптин негизги сырларын кимдердендир үйрөнүп жүргөндүгү маалым. Ушул эле жолду Саякбай манасчы да басып өткөн. Анын өз эскерүүсүнө караганда чоң энеси сөзмөр, көптү билген, ыр, жомокко шыктуу, чыйрак, тың киши экен. Саякбай бала кездеринен ошол адамдан көптөгөн жомок, ырлар угат. «Төштүктү» бүт ошол чоң энем айтып берген дээр эле Саякбай аксакал. «Манастан» да көп айтып берүүчү экен. «Көкөтөйдүн ашында» Нескаранын Мааникерди зордук менен бер деп сурап турган жерин Суранчы акем минтип айтчу эле:

«Беренжини салынып
Бээжин минер мал экен!
Карыпчысын салынып
Калдай минер мал экен!
Дегениме көн бурут,
Мааникерди бер бурут.
Мааникерди бербесең
Тарткан этиң жебеймин,
Андай-мындай дебеймин.
Ашыңа апат кыламын Айдап жүрүп кырамын»

— деп айтып бергендери али эсимде»— деп эскерет Саякбай манасчы өзү⁷ Ошол эле манасчынын өз эскерүүлөрүнөн чоң энесинен таалим алып, анын таасиринде өскөн жаш баланын ырга жөндөмдүү, манасчы болууга дилгир болуп өскөндүгүн көрөбүз. Буга манасчынын өмүрү жөнүндөгү өз эскерүүлөрүндө айтылган төмөнкү фактылар далил: «ДЭУ турган жердеги сарайда турдук. Ошо жерге алма салып, бак сайып, сарай кармап туруп оокатыбыз түзүк болуп калды. Элдир-селдир «Манасты» айта бердим. «Манас» айтуу көңүлүмдө болду»⁸. Бул эскерүү манасчынын өспүрүм кези, Караланын үй-бүлөсү Жети-Өгүздөн Семиз-Белге кайра көчүп келип сарайчы болуп тургандагы учуруна таандык. Эскерүүдөгү маалыматка караганда болочок манасчы анын түшүнө Манастар кире электе эле эпос айтууга далалат кылып, эч курбаса дилгирленип жүргөнү даана байкалат. Жогорудагы оюн манасчы минтип улантат: «Ошерде турганда элдир-селдир «Манасты» айтып жүрдүм. Андан кийин «Манасты» таштап атып эле жанагы:

«Маралдай көзүң жылтылдап,
Пахтадай этиң былкылдап,
Барааныңды көргөндө
Барамын жүрөк зырпылдап»
— деп күйгөнчүл болуп кеттим»⁹.

Ошентип жүрүп Орто-Токойго барып жарамазан айтат да, кайра үйүнө келе жатканда Манастардын элесин көрөт. Келтирилген фактылар тубаса талантка — көркөм ыр чыгаруу шыгына — жөндөмүнө ээ, сезимтал жаш бала чоң энесинин айтып берген ыр, жомокторунун таасири менен делебеси козголуп, эпосту аткаруу, ыр чыгаруу аракетинде жүргөнүн, ал токтоно албай, кээде эпос айткысы келсе, кээде лирикалык ыр чыгаргысы келип, кайсынысына токтоноорун өзү да биле албай жүргөндө баатырлар түшүнө кирип, бул зор психикалык күчкө ээ болгон таасир анын келечекте ким болуп чыгаарын биротоло чечкенин даана айгинелейт. Бул өзүнчө кызык факты. Анткени, эгер ошол шартта Саякбай түш көрбөгөн болсо балким ал манасчы болбой, акын-ырчы болуп калышы да толук ыктымал нерсе эле. Себеби: табигый шыгынын мүнөзү — көркөм ыр жаратуу жөндөмү жактан акын менен манасчы бири-бирине эң жакын турган, айырмасы жок деп айтаарлык топтор. Ушул аркылуу бул конкреттүү учурда түш көрүү манасчы болууга түздөн-түз таасир этип, белгилүү даражада чечүүчү мааниге ээ болуп калганын байкайбыз.

Саякбайдын бирөөлөрдөн таалим алуусу, манасчылык өнөрдүн сыры, өзгөчөлүктөрү менен таанышуусу ошол ал чоң энесинен уккандардын чеги менен эле токтолуп калган эмес. Эгер ал чоң энеси аркылуу өз учурундагы белгилүү манасчы Суранчы айткан вариант менен таанышып, түш көргөн соң эпосту айтуу далалатын баштап, манасчылык өнөрдүн биринчи кадамдарын шилтесе, өз вариантын түзүү, чоң манасчы катары калыптануу процессинде бир катар белгилүү манасчылардан таалим алып такшалган. Бул иште ага өз учурунун өзгөчө белгилүү чоң манасчыларынын биринен болгон кадимки Чоюкенин тийгизген таасири, берген таалими зор болуптур. Чоюкеге Саякбай армиядан келгенден кийин, сельсоветтин председатели болуп иштеп жүргөн кездеринде 1924-жылы жолугушуп, көпкө бирге жүрүп таалимин алат.

Мурдатадан эле ушул өнөргө ынтызар жаш таланттын манасчылык кесиптин жол-жосуну, сыры менен терең таанышып такшалышында, өнөрдү терең өздөштүрүшүндө, жалпы эле Саякбайдын чоң манасчы катары калыптанышында Чоюкенин мааниси зор болгондугу шексиз. Мунун далили катары башкасын коё туруп, бизге бүгүн белгилүү болгон маалыматтарга караганда Чоюке да өз вариантында Саякбай сыяктуу эле «Манастын» негизги үч бөлүмүн бүт жана алардын уландылары болгон Кенен, Сарык баатырлар жөнүндө да айткандыгын эскерүүнүн өзү да жетишерлик болор. «Чоюке

менен бирге болгонсузбу?»— деген суроого Саякбай манасчы «Чоюке менен көп эле бирге болдум. Арык тукуму эле, болжолу жок жомокчу болучу»¹⁰—деп жооп берет. «Манастын» Чоюкеден уккан жерлеринен:

«Манастын үнү чыкканда
Ажыдаар качып шашылып,
Алмамбет менен Чубактын
Умачтай көзү ачылып»¹¹

деген ж. б. сыяктуу үзүндүлөрдү да айта келип, Чоюке өзүнө батасын бергенин зор урматтоо менен эскерер эле Саякбай манасчы. Колдо болгон маалыматтарга караганда С. Каралаев жеке эле Чоюке эмес, дагы көптөгөн өз учурунун белгилүү манасчыларын уккан, алардан таалим алган. Мисалы: «Чоң манасчылардын кимиси менен жолугуп, таалим алып, бирге болгонсуз?»— деген суроого ал «Чоң манасчыдан Акылбекке кезиктим. Ошондо 9 баласы, жакшы байбичеси өлүп, өзү сексендин беш-алтысына барып калган кези экен. Ошондо да кебелбей айтып турат кайран киши» — деп келип; Акылбектин айтуусунан Алмамбет менен Чубактын жол талашкан жеринен мындай саптарды келтирет:

«Ойлосоң боло ой Чубак
Олоңдогон кысталак.
Каалап билдим дилимди,
Калжырайсың жөнү жок,
Кан кыл деп айттым кимиңди.
Караалдуу Манас болбосо
Кагаар белем капкайда кеткен жиниңди...
Мен талак кылдым бутумду,
Таштап келдим журтумду,
Элимен качып келгени
Жаманыңа жанаштым.
Каңкылдайсың жөнү жок
Кан кыл деп айтып бу сени
Кимиңден кандык талаштым,
Мен кай жолуман адаштым»¹²

Маселе бул же тигил белгилүү манасчыга жолугуп, анын айткан вариантын жөнөкөй гана уккандыкта эмес, ошол уккандарынан майнап чыгарып, алгылыктуу табылгаларын өз вариантында — эпосту аткаруудагы практикалык ишинде пайдалана билүүдө. С. Каралаев өзү эскерген чоң манасчылардын айткан «Манасын» кайдыгер эле угуп тим болбостон өз ишинде керекке да жарата алгандыгы шексиз. Буга ал чоң манасчылардын айткан варианттарынан келтирген кээ бир үзүндүлөрдүн айрым өзгөртүүлөр киргизилген түрдө, алымча кошумчалары менен, бирок негизинен сакталып Саякбайдын өз вариантында жолуккандыгы айгине далил болуп турат. Албетте жаш Саякбайдын жогоруда аты аталган чоң манасчылардан алган таалими ошол ал эскерген он чакты элестүү ыр саптарынын көлөмү, чеги менен эле чектелип калбагандыгы күмөнсүз нерсе. Ал кийин өзү айткан варианттын айрым ыр саптарын эле эмес, окуялар курулушун, образдар системасын ж. б. көптөгөн идеялык, мазмундук, көркөмдүк белгилерин ошол өзү эскерген чоң манасчылардан үйрөнүп кабыл алганы, өздөштүргөнү, өз алдынча алымча-кошумчалар киргизип өнүктүргөнү шексиз. Мунун далилин билген адамдар айткан маалыматтар боюнча Чоюке да эпостун бөлүктөрүн

Саякбай айткан системалык ыкка жакын, окшош айтканынан, же «Каныкейдин Тайторуну чапканын» эки манасчы тең бири-бирине жакын, өзгөчө элестүү, жогорку көркөмдүк деңгээлде аткарганынан көрүүгө болот. Бул факты эки манасчынын варианттарындагы жакындыкты, байланышты, бири-бирине болгон таасирди даана ашкерелеп турат. С. Каралаевдин Чоюке менен Акылбек сыяктуу элге кеңири белгилүү чоң манасчылардан башка да көптөгөн өз алдынча тың манасчыларды укканы, алар айткан тексттерди өзүнчө өздөштүрүп, вариантында пайдаланганы шексиз. Алсак ал адам кийинки элге белгилүү манасчылардан Мамбет Чокморовду жакшы билген, ал эми артист болуп филармонияга өткөндөн тартып ошондо иштешкен манасчылардын көбү менен бирге жүрүп, бирге иштешет. Мындай чыгармачылык байланыш жеке эле Саякбайга гана эмес, эки тарапка тең оң таасирин тийгизгендиги, алардын чыгармачылыгында — түзгөн, аткарган варианттарында белгилүү даражада өз изин калтырганында күмөн жок. Каралаев «Манастын» эл арасында кеңири белгилүү болгон туруктуу салттык көрүнүштөрүн кандай өздөштүрүп, өз вариантында кандай пайдалангандыгынын ачык далили катарында ал адам өзү жолугуп, уккан чоң-чоң манасчылар гана турмак, жолукпаган, укпаган манасчылардын варианттарындагы табылгаларды да өздөштүргөнүн, өз вариантында кеңири пайдалангандыгын айтуу жеткиликтүү болор. Мисалы: Саякбай Орозбаковду ал кишинин көзү тирүү кезинде көргөн эмес экен, демек анын «Манасты» аткарганын да уккан эмес. Бирок, Саякбайдын вариантынын «Семетей» бөлүмүндө, айрыкча «Сейтекте» Сагымбайдын вариантында кезиккен өзгөчө элестүү ыр саптары кеңири кезигет. Бул факты Саякбай Каралаев Сагымбай манасчыны көрбөгөнү, андан таалим албаганы менен ал айткан варианттагы табылгаларды өздөштүргөндүгүнүн, ыгы менен пайдалангандыгынын далили. Ушуга байланыштуу эскерте кете турган бир учур ушул биз Саякбай Сагымбайдын вариантынан алып өздөштүрдү деп жаткан элестүү ыр саптарынын өзүн да жалаң гана Сагымбайга жеке таандык табылгалар дешке болбойт. Анткени, Саякбай сыяктуу эле Сагымбай да өз кезегинде өзүнөн мурдагы манасчылар иштеп чыккандарды өздөштүргөн, кеңири пайдаланган. Мындай учурда эпостун кайсыл ыр сабы бул, же тигил манасчыга жеке таандык табылга экендигин, ал эми кайсыл саптар мурдакылардан калган мурас экендигин так кесе айтуу кыйын. Мурдатан жазылып сакталып калган документ түрүндөгү үлгү жок болгондуктан оозеки айтылып, укумдан тукумга ооз жүзүндө өтүп келген материалдардын ар бир сабын ээси ээсине бөлүп, тактап чыгуу мүмкүн эмес. Анын үстүнө мурдатан жалпы кабыл алынып келе жаткан салт боюнча «Манас» бир кишинин чыгармасы эмес, бүт элдин чыгармасы. Андагы ар бир мыкты табылга жалпыга, бүт элге таандык. Ошон үчүн эпостогу традициялык табылгаларды ар бир манасчы өз табылгасы катары пайдалана берүү адаттагы көрүнүш. Андай учурда угуучулар да сен бирөө айтканды кайталап жатасың дебейт, тескерисинче манасчыга баа берилгенде сен баланча чоң манасчы айткандай эмес, башкача айтат экенсиң деген кине коюлган.

Ушул түрдө эл арасында мурдатан кеңири белгилүү болгон манасчылардын көптөгөн муундарынын табылгаларын терең өздөштүрүү менен зор таланттын чыгармачылык шыгынын кошундусунан жаралган Саякбай Каралаевдин варианты «Манастын» бүгүн колдо болгон варианттарынын ичиндеги эң артык үлгүлөрүнүн бири. Бул вариант эпостун традициялык туруктуу окуяларын толук камтыгандыгы, мазмунунун байлыгы, терең элдик идеясы, жогорку көркөмдүк деңгээли менен айырмаланып турат. Саякбай Каралаев «Манастын» белгилүү окуяларын жөнөкөй эле кайталап айткан адам эмес, эпоско салымын кошуп, мазмунун кеңитип, көркөмдүгүн арттырган чоң манасчы. Анын вариантында айрыкча согуштук эпизоддор өзгөчө кеңири, таасирлүү айтылат. Жер-суу көрүнүштөрүнүн берилиши, баатырлардын кагылыш -кармаштарынын сүрөттөрү белгилүү манасчылардын варианттарындагы эң мыкты делген жерлеринен ашып

түшпөсө, кем калышпайт. Айрыкча көрүнүктүү окумуштуулар Родинаны мактап ырдоонун эң артык үлгүлөрүнүн катарына кошуп жүрүшкөн Таластын көрүнүшү сыяктуу ыр саптары ушул гана вариантка мүнөздүү.

1930-жылдардын биринчи жарымынын аягында башталган Саякбай Каралаевден «Манас» эпосунун тексттерин жазуу иши 1947-жылдын 25-апрелине чейин созулган. Ушул 17 жылдан ашуун убакыттын ичинде манасчынын айтуусу боюнча эпостун биринчи бөлүгү — «Манастын» өзү (көлөмү боюнча 84513 сап ыр), экинчи бөлүк — «Семетей» (көлөмү 316157 сап ыр), үчүнчү бөлүк «Сейтек» (көлөмү 84697 сап ыр) жана «Сейтектин» уландысы болгон анын уулу Кенен баатыр, Кенендин балдары Алымсарык, Кулансарык жөнүндө 15186 сап ыр көлөмүндөгү материал жазылып алынган. «Манасты» жазуу иши 1936-жылы (бул болжолдуу дата, анткени «Манастын балалык чагы» — деп аталган эпостун биринчи окуясынын кол жазмасына качан башталып, качан аяктагандык жөнүндөгү маалыматтар жазган адам К. Жумабаев тарабынан көрсөтүлгөн эмес. Манасчынын өзү, айрым билген адамдардын айтуусуна караганда эпосту кагаз бетине түшүрүү 1935-жылы башталган. Бирок, текст жазылган дептердин тышындагы маалыматтарга караганда ал 1936-жылы чыккан дептер. Демек, буга таянып эпосту жазуу 1935-жылы эмес, 1936-жылы башталган дешке негиз бар. Ошол 1-дептерге улай келген 2-дептер 1936-жылы жазылган, (жазган адам Ы. Абдыракманов) башталып, жазуу иштерине К. Жумабаев, Ы. Абдыракмановдор катышкан. «Манастын» өзүн жазуу 1937-жылы аяктаган. 1936-жылдан тартып жазыла баштаган «Семетейди» кагаз бетине түшүрүү ишине Ж. Ирисов, Ы. Абдыракманов, К. Жумабаевдер катышкан. Иш 1940-жылы аяктаган. «Сейтек» жана анын уландылары 1940—1947-жылдар аралыгында жазылып, буга К. Кыдырбаева ж. б. адамдар катышкан. Булардан башка да Саякбай манасчынын айтуусунда 1952-жылы «Манастын» кыскарган үлгүсү кагаз бетине түшүрүлгөн. Жазууну К. Исмаилов жүзөгө ашырган. Ал эми 1968-жылдын жайында С. Каралаевден ал айткан эпостун бардык бөлүмдөрүнүн толук тексти магнитофондук лентага түшүрүлгөн. Бул ишке С. Бегалиев менен С. Мусаевдер катышышкан. Буга чейин эле түрдүү учурларда эпостун белгилүү эпизоддорунун айрым үзүндүлөрү С. Каралаевдин айтуусунда республиканын радиокомитети тарабынан магнитофондук лентага жазылып алынган эле. Ошентип Саякбай манасчынын айткан вариантынын көлөмү 500553 сап ырды түзөт. Бул көлөм дүйнө элдерине кеңири белгилүү болгон Гомердин «Илиадасы» менен «Одиссеясын» бирге кошкондогу көлөмдөн («Илиада»—15693 сап ыр, «Одиссея»—12110 сап ыр, экөө биригип 27803 сап ырды түзөт) 20 эсе чоңдук кылат. Ал гана эмес С. Каралаев айткан вариант оозеки көркөм чыгармачылык жөнүндөгү дүйнөлүк илимде эң көлөмдүү чыгарма катары эсептелген инди элинин эпосу «Махабхараттан» (бардык бөлүмдөрүн кошо эсептегенде эки жүз миң сап ыр) да 2,5 эсе чоң. «Манастын» бүгүн илимге белгилүү болгон варианттарынын ичинен да С. Каралаевдин варианты көлөмү жагынан арбыны. Ал айткан «Манас» — эпостун биринчи бөлүмү гана колдо болгон материалдардын ичинен С. Орозбаковдон жазылган үлгүдөн көлөм жактан аз. Ал эми эпостун бардык бөлүмдөрүн кошуп эсептегенде Саякбайдын вариантына тете келүүчү вариант жок. Ошентип, «Манас» дүйнөдө өзү сыяктуу чыгармалардын ичиндеги көлөм жагынан теңдеши жок эпос болсо, Саякбай Каралаев биз билген манасчылардын арасындагы эң чоң варианттын жаратуучусу.

С. Каралаев айткан вариантынын көлөмү жактан. эле манасчылар арасында биринчилик орунду ээлеген адам болбостон, эпостун мурдатадан элге кеңири белгилүү болгон бөлүмдөрүн бүт баштан аяк толук айткан жана жаздырган да жеке адам. Ырас, эл арасында айтылып жүргөн маалыматтарга. караганда чоң манасчылардын көбү эпостун негизги үч бөлүгүн бүт аткаруучу экен. Айрым билген адамдар Чоюке да үч бөлүмдү бүт, болгондо да ушул биз жакшы билген С. Каралаевдин вариантына жакын

айтканын эскеришет. Ал гана турмак Саякбай сыяктуу эле Чоюке да Сейтектен кийинки анын тукумдарынын иштери жөнүндө да айтканы белгилүү. Ошондой эле Сагымбай манасчы да эпостун негизги үч бөлүмүн бүт айтканы эскерилет. Биздин учурубоздагы манасчылардын арасында да эпостун үч бөлүмүн тең айтып жана жаздыргандар бир топ. Алардын катарына Саякбайдын өзүнөн башка Чокморов Мамбетти, Ырысмендиев Шапакты, Сазанов Багышты, Ыбырай Абдырахмановду ж. б. кошууга мүмкүн. Ошондой болсо да бул багыттагы Саякбай манасчынын орду өзгөчө. Анткени, биз үч бөлүмдү толук айтканын даана билген манасчылардын ичинен Чоюкеден материал такыр эле жазылбаган, Сагымбайдан биринчи бөлүм гана кагаз бетине түшүрүлгөн. Ал эми өзү менен доорлош манасчылардын арасында окуяларды толук жана кеңири планда, жогорку көркөмдүктө бергендиги боюнча Саякбайдын варианты өзүнчө бөлүнүп турат. С. Каралаев жараткан варианттын зор көлөмдүүлүктөн кийинки өзгөчө белгиси — эпостун мурдатан келе жаткан салттык туруктуу окуяларын толук камтып, кеңири планда бергендигинде.

Дүйнө элдеринин көпчүлүгүнүн баатырдык эпосторуна таандык болгон салттык окуялар жана алардын өнүгүү схемасы негизинен бул түрдүү: баатырдын тегинен кабар берүү, болочок баатырдын дүйнөгө келүүсүнүн даярдалышы балалык күндөрү, биринчи эрдиктери, жолдош табуу, үйлөнүү, негизги баатырдык иши. «Манас» эпосунда да ушул схемага жакын түзүлгөн "салттык туруктуу окуялар орун алган. Алар төмөнкүлөр: Баатырдын теги, күчтүү душмандардан жеңилип калуу, сүрүлүп башка жерге баруу, эл башына кыйын күн түшүп турганда аны азаптан куткара турган баатыр баланын төрөлүшү, Манастын балалык чагы, алгачкы эрдиктери, хан шайланышы, элин таап, жерин душмандардан бошотуп алуу, Алмамбеттин окуясы, Каныкейге үйлөнүү, Көкөтөйдүн ашы, Чоң казат, баатырдын өлүмү, күмбөз салуу. Эпостун биринчи— «Манас» бөлүгүнүн мазмунун түзгөн негизги окуялар ушулар. Ырас, булар түрдүү манасчылардын вариантында түрдүүчө орун алышы — биз келтирген ирээт менен эмес, башкачараак курулушу, кээсинде толук айтылып, кээде муну же тигиниси кыска берилиши, ал гана турмак түшүп калышы, араларында көптөгөн башка окуялар киргизилип айтылышы мүмкүн. Бирок, бул окуялар көпчүлүк манасчылардын варианттарында бар, аларды эл мурдатан жакшы билишет, анткени укумдан тукумга өтүп, эпостогу туруктуу салттык белгиге айланган. «Манас» эпосуна таандык башкы тема, негизги идея ушул туруктуу өзөк окуяларга ылайык белгиленет. Ошон үчүн эпостун бардык варианттарындагы тема, идея бир. Бирок, ар бир манасчы ошол туруктуу өзөк окуяларды өзүнчө кабыл алып, өзүнчө деталдаштырат, окуяларды өз сөзү менен берет, белгилүү сюжетти өзүнчө ырга айландырат (бул учурда да көркөмдөтүүнүн мурдатадан иштелип чыккан даяр ыктары менен каражаттарын пайдалануу, ал гана эмес даяр элестүү ыр саптарын ошол түрүндө эч өзгөртүүсүз кеңири келтирүү адаттагы жалпы кабыл алынган көрүнүш). Манасчылык өнөрдөгү кесиптин өзгөчө сырынын бири ошол эпостун туруктуу салттык окуяларын терең өздөштүрүп, өз орду менен, толук жана кеңири планда бере билүүдө. Саякбай манасчы түзгөн вариант ошол эпостогу туруктуу салттык окуяларды толук камтыгандыгы жана алардын ар бирин терең өздөштүрүү аркылуу иштеп чыгып, кеңири планда деталдаштырып бере алгандыгы менен бизге белгилүү болгон көп варианттардан айырмаланып турат.

С. Каралаев өз вариантында эпостогу салттык окуяларды канчалык деңгээлде толук камтыгандыгын жана ар бир эпизодду иштеп чыгууда кандай салым кошо алгандыгын даана көрүү үчүн ал айткан тексттердин кыскача схемасын келтирүүнүн өзү да жетиштүү: Вариант салт боюнча баатырдын жети атасын санап көрсөтүүдөн башталат. Манастын аталары Жакып, Каракан, Балакан, Ногой, Чаян, Бөйөн, Түгөй, Каракан өлгөндөн кийин анын жетим калышкан сегиз уулунун жаштыгынан пайдаланып Молто,

Алооке баш болгон күчтүү душмандары кыргыздарды басып алып, катуу эзип, көп кордуктар көргөзөт. Каршылык көрсөтүүгө аракеттенген Каракандын балдарын туштушка бөлүп айдап жиберет. Каракандын сегиз уулунун эң кенжеси Жакып кырк үйлүү кишилер менен кошо Алтайга айдалат. Алар Иленин башы Үч-Аралдан өтүп, Ак-Талаа деген жерге барышат да кен казып, эгин айдап жан багышат. Жакып ченде жок байыйт, бирок баласыз болгондуктан армандуу жүрөт. Буруттан (кыргыздан) Манас деген баатыр чыгып, сени жеңет деген аярларынын сөзү боюнча Эсенкан Манас аттуу баланы таап келүү үчүн көп балбан-баатырларын жөнөтөт. Алар көп жерлерди кыдырып чыгышып, акыры Самаркандан чоң эшендин уулу Жарманас аттуу балага жолугушуп, аны байлап кетишет.

Жакып түш көрөт: баарын алган кыраан ала барчын бүркүт кармап, өткүр кылыч таап алып, бүтүн дүйнөгө көлөкөсү тийген чатырга кирип, ай менен күндү чакмак алып ойнойт. Той берип, түшүн жорутат, түштү Акбалта баатыр балалуу болот экенсиң, эли-жерди табат экенбиз деп жоруйт. Көп узабай Манас төрөлөт, Жакып чоң той берип, баланын аты Манас коюлат, сырттан келген адамдарга баланын атын Чоң жинди деп угузушат. Манас бешке чыкканча бечел калат, жетисинде жанда жок тентек чыгат. Катыксын үчүн аны ата-энеси Ошпур аттуу өз койчусуна беришип, анда Манас он экиге чыкканча жүрөт.

Жаш Манастын биринчи чоң эрдиги жер коруган калмактардын Кочку аттуу балбанын 700 колу менен кошо жеңгени. Ошол согушта качып кутулган Тагылык аттуу адамдан кабар алган Эсенкан Дөңгү, Жолой аттуу баатырларын баш кылып 10 миң аскер аткарып Манасты байлап келүүгө жөнөтөт. Эки жүз балбаны менен калп эле соодагер болумуш болуп 40 төөгө пул артып алып келген Дөөдүр Манас жолдоштору менен ордо атып жатканда үстүнөн чыгып, жаш баатыр черткен чүкө тийип төөнүн буту сынат да чатак башталып, жолдоштору кыргын тапкан Дөөдүр өзү гана жалгыз качып кутулат, Дөөдүрдөн кабар алган кол келип, чоң согуш болот. Дөңгү Манастан өлөт. Жолой менен Манас беттешип, Жолой жеңилеринде качып кутулат. Манастар айлына кайтат, туугандары кубанат. Манас кырк жолдошу менен кырк чилтенге, жигит пири Шайга жолугушат.

Акбалтадан алыста калган элинин, Кошой баатырдын кабарын уккан Манас Кошойду издеп жөнөп, аны Ат-Башыдагы Чеч-Дөбөдөн таап жолугушат. Манасты кубанып тоскон Кошой көрүшкөндө:

«Калың журтуң издебей
Калмакка жүрөр жөн барбы,
Эми караңгун көк жал эл кайда?!»

— деп элдин чабылып, чачылышын арман кыла учурашат. Кошой өзү жалгыз уруусу менен көп душманга бой бербей кармашып жүргөнүн айтып, көчүп кел дейт. Кошойдун кеңеши боюнча 40 үйлүү элин көчүрүп келмек болуп, Манас кайра кетет. Кошой алты айдан кийин утурлап барып тосуп аламын деп убада кылат. Жиберген колу жеңилгенин аман калып качып баргандардан уккан Эсенкан катуу ачууланып, Манасты байлап келүүгө дагы көп кол жөнөтөт. Манас Кошойго жолугууга кеткенден кийин 40 үйлүү кыргыз Акбалтанын кеңеши боюнча көчүп Ала-Тоого бет алат. Эсенкан жиберген көп кол издеп келип аларды мурдагы ордунан таппай калат да, көчтүн изине салып, артынан кууп жөнөйт. Алардын караанын көргөн Акбалта менен Кутубий алдын тосуп уруш салышат. Манас келип, катуу уруш болуп, Манастын 40 жолдошу кырылат, Каражой мерген атын да атып өлтүрөт. Көп жоонун курчоосунда жөө калган Манасты көп колу менен келген Кошой куткарып алат. Ал Билерик менен Жарманасты бошотуп келген экен. Эсенкан жиберген кол жеңилип, Жолой, Нескара, Каражойлор качып

кутулушат. Алардан кабар алган Эсенкан катуу кайгырып, Коңурбайды чекке коюп жатып калат. Манас айылы менен Таласка келип конот.

Өзүнө ылайык жолдош издеп аттанган Манас Баба дыйканга жолугуп анын сунушу боюнча эгин айдап, анын түшүмү өтө көп болот. Ошол учурда кургакчылык болуп эли ачка калган нойгуттардын Карача ханы эгин издеп келип жолугуп ага Аккуланы тартуу тартат. Манас Аккуланын колкосу үчүн эгинин бүт нойгуттарга берет.

Аккуланы минип аттанып чыккан Манастын алдынан Кызыр жолугуп, ага атайылап асмандан түшкөн алты курчту (кылыч) берет. Талаадан Бакай, Ажыбай, Шууту, Ырчы уулдарга жолугуп, Аккелтени алып элине кайтат. Атагы артып, ар жактан келип кошулган баатырлардан 40 чоро курулат. Элге кордук көргөзүп жатат деп арызданып келген Айкожонун сунушу боюнча Анжияндагы Алоокеге каршы аттанат. Анын кабарын уккан Алооке коркуп качып жөнөйт. Манас Алоокени кууп жетип аскерин жеңет өзүн өлтүрөт. Элге кабар берип, чогулуп келгендерге Алоокенин дүнүйөсүн таратат. Кошойдун сунушу боюнча Манасты хан көтөрүшөт. Манас нойгуттарга көп кордук көргөзгөн Шоорук канга каршы аттанып, аны жеңип, кызы Акылайды тартууга алып үйлөнөт. Элине кайтып келе жатканда Бакай Карачтын кызы Көрпаянга үйлөнөт. Андан нары Чубактын окуясы башталат. Ал баласыз зарлап жүрүп Акбалтанын талаадан таап алган баласы. Чубак эр жеткенде Букардын ханы Караканга келип, аны камайт. Каракандын кызы Каныкей жекеге чыгып, жеңилеринде Чубак качат. Ууда жүргөн Манас түш көрүп, аны Бакай сага Чубак баатыр келет экен, Каныкейди алат экенсиң деп жоруйт. Чубак келип качкан жайын айтат. Манас Кумайык таап алып, аны бактырууга ылайыктуу адам деп Каныкейге куда түшмөк болушат. Бирок, Жакып мал берүүдөн баш тартат. Бакай көп дүнүйө менен өзү куда башы болуп барып Каракан менен кудалашат. Манас жакшы бак деп Кумайыкты Каныкейге берет. Бирок, айтылган убагында колуктусун алып кетүүгө келген Манас Кумайыктын куйругу күйүп калганын көрүп ачууланып Каныкейди албай таштап кетип калат. Төштүктүн тоюнда кыргыздын он эки ханы оолугуп Манасты чаап алмак болуп аттанышат. Бирок, Манаска келгенде ага даай албай, баатырдын эмнеге келдиңер деген сөзүнө Бээжинге казат кылалы деп келдик дешет. Манас ага маакул болуп, калган баатырларга да кабар берип, камданып аттанышат. Колду Кошой баштайт. 40 күн, 40 түн жол жүргөн соң кол тыныгууга токтоп, Бакай менен Манастын сунушу боюнча Алмамбет чалгынга жөнөйт, Сыргакты жолдош кылып алат. Алар кеткенден кийин Алмамбет чалгынга кетти, сен оорукта калдың деп көкүткөн Кыргыздын сөзүнө арданган Чубак күүлөнүп кеткендердин артынан аттанат. Бакайдан кабар уккан Манас аны тыймак болуп соңунан кетет. Чубак чалгынчылардын артынан жетип, жаман сөздөр менен Алмамбетти тилдеп, эки баатыр кылыч суурушуп калганда Манас келип экөөн тыят.

Баатырлар Талчокуга чыгып, дүрбү менен Бээжинди көрүшөт. Алмамбет өз тарыхын айтат: Атасы Азизхан, энеси Соорондүктүн кызы Алтынай. Алмамбет жышааналуу бала болуп төрөлөт, 6 жашка чыкканда ажыдаардан 3 жыл окуйт, 12 чыкканда Коңурбайды жеңип, аны Эсенкандын ордосуна кубалап барат. Эсенкан менен Коңурбайдын чагымы боюнча Карыкан өлтүрмөк болгондо качып чыгып, Көкчөгө жолугуп, алты жыл кызматын кылат. Ушак менен андан кетип Букардан Бакайга жолугат. Бакай Каныкейге алып барып, ал жакшы күтүп, жакын сиңдиси Аруукени алып берет.

Чубак менен Манас ошол Талчокуда калып, андан нары жөнөшкөн Алмамбет менен Сыргак кароолчу, сакчыларды жеңип, Алмамбеттин туулган жерин көрүп, Бурулчага барып жолугушуп, андан нары барып жылкы тийишет. Эки баатыр бири-бирине жардам берип, жылкыны айдап, ит урушун салып урушуп жүрүп отурушат. Манас менен Чубак келип, төрт баатыр жоонун көп колун кайра сүрөт. Бирок, аларга жардамга дагы көп кол келип кошулуп, уруш кайра күч алат. Кыргыздын колу келип, согуш кызыйт. Душман тараптан Жолой, Мадыган өлөт. Чубак колго түшүрүп алган Нескаранын

сунушу боюнча Эсенканга Ажыбай менен Үрбүнү элчиге жиберешет. Ал билермандары менен кеңешип туруп жарашууга макул болуп, хандыгын берет, кызы Бурулчаны баш кылып миң кыз, көп дүнүйө тартуу тартат. Коңурбай түп Бээжиндин ханы Карыканга качып кетет. Бакай баш болуп согушка келген колдун көбү кайтат. Аңдып жүргөн Коңурбай жашырынып келип Манасты ууга сугарылган айбалта менен шилиге чаап жарадар кылат, Манасты өлтүрдүм деп элине кабар салып, согушка камданат. Алмамбет Манасты дарылап, ал айыгып калганда көп кол менен Таласка жөнөтөт. Бирок, жолдо баратып Манас жоодон коркуп качып келиптир деп эл ушак кылат го деген ой менен токтоп калат. Ушул учурда Коңурбай көп кол менен келип мурда Манас турган шаарды камайт. Көпкө созулган катуу согуштан кийин 40 чоро ит урушун салып качып олтурушуп Манастар жаткан жерге келишет. Чоң, кыргындуну согуш болот. Душмандардын чоң мергени Кожожаш келип, ал Музбурчакты, Сыргакты, Серекти ж. б. атып өлтүрөт. Алмамбет да окко учат. Аккулага ок жаңылып, Манас жөө калат. Түшүнөн чочуган Каныкей Тайбуурулду жетелетип Бакайды Манаска жиберет. Тайбуурулду минген Манас катуу каар менен согушка кирип, душмандарды кубалап шаарына камайт. Эл кайтууга камдана баштайт. Манас намаз окуп жатканда Коңурбай аңдып келип найза менен сайып, экинчи жолу жарадар кылат. Өлгөндөрдүн сөөгүн чогултуп көмүшүп, Алмамбеттин сөөгүн Саралага жүктөп коё беришип, эл кайра тартат. Манастын жарасы ырбап, атка жүрө албай, аны табытка салып жөнөшөт. Кол элге кайтат. Кабылдап кеткен жарадан Манас өлүп, Каныкей күмбөз салдырат, сөөгүн Эчкиликтин кара зоосуна жашырын казылган үңкүргө койдурад. Жогоруда келтирилген окуялардын кыскача схемасынан таасын көрүнүп тургандай С. Каралаевдин вариантында «Манас» эпосуна мүнөздүү болгон туруктуу өзөк окуялар толук камтылган. Чынында варианттын баркы жеке эле салттык эпизоддорду баштан аяк толук чагылдыра алгандыкта дешке да болбойт. Анткени, ал маселенин бир гана жагы. Анын үстүнө чечүүчүлүк мааниге да ээ боло албайт. Себеби: салттык белгилерди өз вариантында берүү манасчынын табылгасы эмес, милдети, ал белгилер негизинен ар бир вариантта болуусу шарт, ошон үчүн аларды туруктуу салттык белгилер — көрүнүштөр дейбиз. Кеп ошол өзөк окуяларды терең өздөштүрүп, туура чечмелей жана кеңири планда бере билүүдө. Мына ушул белги чечүүчү мааниге ээ жана манасчылык кесиптеги өнөр ээсинин деңгээлин, чеберчилигин, таланттык дараметин көрсөтүүчү чен катарындагы милдетти аткарат. Өзөк окуяларды ар бир манасчы өз вариантында негизинен эскергени менен баары эле ар бирин эпостогу негизги идея менен башкы теманын талабына ылайыкташтырып терең чечмелеп, кеңири деталдаштырып, толук мүнөздө, жогорку көркөмдүктө берүү дараметине ээ боло беришпейт.

Бул деңгээл Саякбай сыяктуу чоң манасчылардын гана үлүшүнө таандык энчи. С. Каралаевге таандык улуулук, анын талантынын күчү, ой жүгүртүүсүнүн кенендик масштабы, фантазиясынын байлыгы, эпостун эл арасында мурдатан айтылып келе жаткан материалдарын канчалык терең өздөштүргөндүгү так ушул анын «Манастагы» салттык белгилерди майда деталдарына чейин кеңири планда, чебер устаттык менен иштеп чыга алгандыгынан өзгөчө даана көрүнөт.

Адатта катардагы манасчы салттык окуялардын айрымдарын кеңири айтканы менен көпчүлүгүн кыска, же эскерген гана мүнөздө берсе, чоң манасчы ар бирин толук, ал гана турмак алда канча кеңейтип, жаңы деталдык белгилер менен толуктап айтат. Бирок, муну манасчы эпоско жаңы, мурдагылар айтпаган материал кошо берет экен, же ошондой кошумчаларды көп киргизүү чоң манасчылык белгини түзөт экен деп түшүнбөө керек. Кайсыл деңгээлдеги манасчы болбосун анын эпоско кошкон салымы салттык нуктун негизинде жана чыгарманын идеялык мазмунуна карама каршы келип, терс таасирин тийгизбегендей мүнөздө болсо гана оң катары кабыл алынат.

Тескерисинче өзөк окуянын чегинен чыгып кетсе, же эпостогу башкы тема менен идеянын багытына туура келбесе андай кошумча чыгармага чоң манасчы тарабынан киргизилген күндө да оң деп бааланбайт, айтуучунун андай кадамы эл арасында нааразылык пайда кылат.

Саякбай манасчынын зор ийгилигинин бири катары ал дүйнөдө көлөм жактан теңдеши жок вариант жаратууда ошол ата-бабалар тарабынан чийилген чийиндин ченеминен чыкпай, салттын талабына туура келген ык аркылуу гана аракеттенгендиги. Анын түзгөн вариантында эпостун салттык өзөк окуяларына туура келбей турган бир да орчундуу, же көлөмдүү эпизод жок. Демек, манасчы эпостун мазмунун ошол мурдатадан келе жаткан салттык белгилерин терең өздөштүрүү аркылуу гана байыткан. С. Каралаев айткан «Манастын» жогоруда келтирилген кыскача сюжеттик нугунан айкын көрүнүп тургандай ал варианттын мазмунунун басымдуу көпчүлүк бөлүгүн согуш жана согуштук»аракеттерге байланыштуу окуялар түзүшөт. Согуштун түрлөрү көп: баскынчы душмандарга каршы туруу, жортуулга чыгуу, эли-жерди бошотуу үчүн күрөш, зордукчул баскынчыны жазалоо ж. б. Ар бир согуштук аракеттин өзү да көптөгөн туруктуу деталдык көрүнүштөрдөн турат: чалгын чалуу, жекеге чыгуу, аламан уруш, куугун ж. б. Албетте, бардык эле согуштук аракеттер бир планда, бири-бирине окшош болуп сүрөттөлбөйт, ошол үчүн алардын деталдык көрүнүштөрү да ар башка Мисалы: жол жүрүү, чалгын чалуу жортуул, же башка жактагы душманга каршы аттануу учурунда гана болуу мүмкүн, же ит урушун салуу — сан жагынан душманынан аз болгон баатырлардын өзүнүн негизги колуна кошулуу аракетинин, же каптап келе жаткан жоонун жолун бөгөп, такаат кылуу, ошол аркылуу өз жолдошторунун, же колдун узап кетишине жетишүү учурларында колдонулат ж. б. Кыскасы, С. Каралаев түзгөн вариант эпостун бизге белгилүү материалдарынын ичиндеги согуш окуялары өзгөчө көп жолуккан жана алар айрыкча деталдаштырылып, кеңири иштелип чыккан үлгүсү.

Саякбай манасчы айткан «Манас» мазмунунун согуштук окуяларга байлыгы менен эле айырмаланбайт. Бул вариант да жалпы эпоско таандык болгон кыргыз турмушунун көркөм энциклопедиясы делген баага толук татыктуу. Анда эл турмушунун түрдүү жактары кенен чагылдырылган. Ырас, согуш жалпы көлөмдүн басымдуу бөлүгүн ээлейт, бирок вариантта жашоо тиричилигинин башка көрүнүштөрүн сүрөттөө да аз эмес. Мисалы: бул варианттын мазмунунан согуштук аракеттерден башка да элдин жай турмушунан кабар бере турган кен казуу, эгин айдоодон тартып, мал багуу, ууга чыгууга чейин, түш жорутуу, той берүү, жаңы туулган балага ат коюу расмисинен тартып, куда түшүү, келин алуу, аш берүүгө чейин ж. б. көптөгөн элестерди, сүрөттөөлөрдү көрөбүз. Кыскасы вариантта элдин баатырдык-эрдик иштери, бул багыттагы салттык түшүнүктөрү менен катар эле жай турмушу, күндөлүк тиричиликти, үрп-адаты, коомго, жаратылышка карата көз караш-түшүнүктөрү, билгендери менен ой жорууларына чейин жеткиликтүү чагылдырылган. С. Каралаев эпостогу жеке эле айрым окуяларды гана эмес, кеңири белгилүү болгон башкы каармандардын образдарын да өз алдынча түшүндүрөт, аларды башка манасчыларда кезикпеген, же сейрек учураган сапаттарга ээ кылып сүрөттөйт. Мисалы: бизге белгилүү манасчылардын басымдуу көпчүлүгүнүн варианттарында Каныкейге таандык негизги сапат сарамжалдуулук, уздук, акылмандык делсе, Саякбайда Каныкей эң алды менен баатыр, ал «Адамдын алы жетпеген, арстандын тиши өтпөгөн» айтылуу баатыр Чубактын шаштысын кетирип, Букар шаарынан кубалап чыгат, Коңурбай Таласка келип, капыстан кол салганда жараксыз согушка кирген Манаска караан болуп, калың жоонун арасынан ажыратып калат ж. б. Жеке эле Каныкей эмес, эпостогу көптөгөн башка каармандар да Саякбайдын вариантында башкалардан айырмаланып турган өзгөчөлүктөргө ээ.

С. Каралаевдин варианты зор көлөмүнө, кеңири мазмунуна тете келе турган жогорку деңгээлдеги көркөмдүккө да ээ. Баштан аяк жалаң ыр менен гана түзүлгөн бул вариантта элестүү саптар, таасирлүү сүрөттөөлөр, зор эргүү менен түзүлгөн уккан адамды кайдыгер калтырбай, толкундата турган көрүнүштөр бир топ. Варианттагы ар бир каармандын өзүнө ылайык жүзү, сүрөтү бар. Мисалы: Манастын кебетеси

«Майланган буудай жүздөнгөн,
Күүгүм туман көздөнгөн
Айкөл Манас кабылан»

— делип сүрөттөлсө, Алмамбет:

«Сепкили жок ак жүздүү,
Чекири жок кой көздүү,
Узун бойлуу, кең далы,
Ары балбан, ары шер,
Айсарала ат минген
Азиз кандын жалгызы»

— делет.

Чубактын көрүнүшү—

«Туурасы жоон, бою пас,

Тулку бою кара таш.

Билеги жоон, таш жүрөк,

Пил мүчөлүү бадирек.

Алышса адамдын алы жетпеген,

Арстандын тиши өтпөгөн,

Акбалтанын Чубагы

Ай-ааламды буй кылган

Арстандын бири бу дагы».

Мындай таамай берилген элестүү сүрөттөөлөр вариантта арбын.

Ушундай зор көлөмдүү чыгарманын бардык эле окуясы оозеки аткарылган учурда бирдей иштелип чыкпашы, көркөмдүк деңгээли жактан бир кылка болбошу табигый нерсе.

Саякбайдын вариантында да өзгөчө эргүү, айрыкча шык менен айтылган, эстетикалык эбегейсиз таасирлүү күчкө ээ болгон элестүү үзүндүлөр, эпизоддор, ошону менен бирге эле чала иштелген, солгун жерлер да бар. Анын үстүнө ар бир манасчынын өзүнүн көңүлүнө жаккан, бардык ынтаасы менен берилип аткарган эпизоддору да болот. Адатта манасчылар мындай эпизоддорду эл алдында көбүрөөк аткарышат. Ушунун натыйжасында эпизод да эң майда деталдарына чейин тыкандык менен иштелип чыгып, такталат, калыпталат. Анын тескерисинче манасчы эл алдында сейрек аткарган эпизоддор алда канча «чийки» иштелет.

Саякбай Каралаевдин вариантындагы анын өзү сүйгөн, чын ынтаасы менен өзгөчө берилип аткарган эпизоддорунун бири «Каныкейдин Тайторуну чапканы» эле. Бул эпизодду Саякбай сыяктуу көркөмдүк деңгээлде, андай таасирлүү күч менен аткарган бир да башка манасчы бизге белгисиз. Ушул эпизодду Саякбай манасчынын өз аткаруусунда уккан ар бир адам кайдыгер калып, толкунданбай коё алуучу эмес. Саякбай манасчыдан жазылган варианттагы мүчүлүштүктөр катары ыр саптарындагы кайталоолорду, айтуучунун түшүнүк деңгээлине байланышкан айрым идеялык мүнөздөгү кемчиликтерди көрсөтүүгө болот. С. Каралаевден жазылган вариантта, айрыкча «Манас» бөлүгүнүн алгачкы окуяларында көркөмдүк деңгээли жактан солгун, толук такталып жана бири-бирине кынапталып бүтпөгөн ыр саптары да кездешет.

Бул абалды манасчынын устаттык деңгээли, талантынын күчү менен байланыштырып кароого жана ошол аркылуу жалпы эле анын жеке дараметине күдүк туудуруп, чоң манасчылык касиетине шек келтирүүгө болбойт. Анткени, анын вариантында мындай мүчүлүштөр кетүүнүн бир катар жөндүү, жүйөөлүү себептери бар. Варианттагы ыр саптарында кайталоолордун болушун да жана толук иштелип жетпеген, солгун ыр түрмөктөрүнүн кезигишин да эң алды менен С. Каралаевден текстти жазуу иши ал манасчы катары али жаш, такшалып жетише элек, эл аралап «Манас» айтып, көпчүлүктүн талкуусунан, сынынан өтүү жактан тажрыйбасы аз кезде башталып калгандык аркылуу түшүндүрүүгө болот. Бул негизги себеп. Маселенин экинчи жагы, негизги себепке кошумча болуп турган көрүнүштөр да бар. Саякбай «Манастын» салттык туруктуу окуяларын өздөштүргөнү, балким ар бир эпизод кандай айтылаарын башка манасчылардан укканы менен текстти жаздыруу иши башталганга чейин эпостун бүт окуясын баштан аяк өзү эл алдында аткарганы күмөн. Эгер аткарган күндө да ал айтуучунун анык алган ишине айлана элек экендигинде шек жок. Мындай шартта ага ар бир окуянын деталдык көрүнүштөрүн ошол текстти жазуу ишинин жүрүш процессинин өзүндө иштеп, тактап чыгууга жана аларды импровизациялоо менен ырга айландырууга туура келген. Эгер буга жазуу ишинин өзүнүн жүрүш процесси да айтуучу үчүн татаал, адаттан тыш жумуш экендигин кошсок жаш манасчы (бул жерде сөз айтуучунун өмүр жолунун жаштыгы эмес, өнөр ээси катарындагы тажрыйбасынын аздыгы жөнүндө) тексттерди жаздыруу учурунда жаңы ыр сабын табуу — даярдоо үчүн убакыт, тыным талап кылынган, ошондуктан ал текстти созууга, даяр ыр саптарын кайталоого аргасыз болгону өзүнөн өзү түшүнүктүү. Бул ой манасчы өзү жакшы билген, эл арасында көп аткарып такшалган эпизоддордун текстин жаздырганда алар көркөмдүгү жогору, ар бир сөзү өз ордунда, ашык сап эмес, ашык сөз да жок, ошондой эле кайталоолор да учурабай чыккандыгынан да таасын айгинеленет. Мисалы: «Каныкейдин Тайторуну чапканы» аттуу эпизод мунун ачык күбөсү. С. Каралаевдин өмүр жолунун кийинки учурларында деле эпостун бардык окуяларын ирээти менен бүт эл алдында системалуу түрдө айтуу шарты болгон жок. Муну эске алганда манасчыдан жазылган эпостун үч негизги бөлүмүнүн баары болбосо да, көп эле эпизоддору ал тарабынан жазуу процессинин учурунда гана деталдаштырылып чыгып, ырга айландырылганы күмөнсүз. Ушул жогоруда айтылгандарды эске алганда, биздин оюбузча Саякбай манасчынын кагаз бетине жазылган вариантында айрым солгун саптардын, же кайталоолордун кезигиши табигый нерсе. Мындан биз айтуучунун чабалдыгын көрбөйбүз, тескерисинче анын мурда тажрыйба жүзүндө көрбөй туруп эле эч даярдыксыз ушунча көлөмдөгү, татаал сюжетке ээ, эң көп адамдар катышкан чыгарманы майда деталдарына чейин иштеп чыгып, окуяларды дароо ырга айландырган талантынын күчүнө таң калууга гана болот.

Ушул жерде эске алып коё турган дагы бир нерсе С. Каралаев кээде кайталоону (ыр саптарынын сөзмө-сөз кайталоосу эмес, окуялардын, көрүнүштөрдүн кайталоосу) окуяларды чечмелеп берүүдөгү, терең түшүндүрүүдөгү атайын курал -- көркөм ык катары да колдонот. Мындай учурларда сөз болуп өткөн окуянын дагы кайта айтылышы мурдагыны сөзмө-сөз кайта берүү эмес, кийинки берүүдө окуя дагы такталат, кеңейтилет, деталдаштырылат, б. а. айтуучу мурдагы информациянын өзүн эле берип тим болбойт, жаңылыктар, толуктоолор менен байытат.

Варианттагы айрым идеологиялык мүнөздөгү мүчүлүштүктөрдү да бүт бойдон манасчынын жеке түшүнүгү, өз ишеними менен байланыштуу кароого болбойт. Анткени, мындай мүчүлүштүктөрдүн эң башкысы болгон ислам динине жан тартуу, аны үгүттөө көрүнүштөрү Саякбайдын жеке көз карашы, түшүнүгү менен тиешеси жок. Биз билгенден С. Каралаев динге анча ишене бербеген, өзү мусулман дининин канондорун билбеген, диндик эрежелерди өз турмушунда сактабаган адам эле. Мындай адам чын

пейли, каалоосу менен мусулманчылыкты үгүттөбөсү өзүнөн өзү түшүнүктүү. Ошон үчүн ал айткан вариантта орун алган жеңилген жоону мусулман динине киргизүү же исламга жан тарткан айрым ураандык сөздөрдүн кезигүү учурларын эпостогу мурдатадан келе жаткан салттык белгилерди сактоонун бир көрүнүшү, мурдакылар айтканды ошол түрүндө ылгабай кабыл алып, анча маани бербей жөнөкөй кайталоо деп кароого болот. Албетте, динге, ошонун ичинде ислам динине жан тартууну «Манас» эпосундагы туруктуу салттык белги дешке мүмкүн эмес. Ошондой болсо да мусулман дининин ишенимдери эпосто көптөн бери орун алып келе жаткан көрүнүш экенинде шек жок. Буга акад. В. В. Радловдун өткөн кылымда жазган маалыматтары да айгине күбө. Жалпы алганда исламды жөнөкөй ишеним — эл пайдаланган дин катарында гана берүү менен тим болбостон, ага жан тартып, үгүттөгөн түшүнүктөрдү ылгабай, эпостун салттык белгилеринен ажыратпай өз вариантында пайдалануу Саякбайдын күнөөсү, анын мүчүлүш жагы экени да талашсыз. Ошентсе да мындай көрүнүштөр вариантта аз, анын үстүнө чыгарманын идеялык мазмунуна эч таасири жок, окуялар менен жуурулушуп кетпестен, сыртта бөлүнүп турат.

Бул сыяктуу айрым кемчиликтерине карабастан Саякбай Каралаев жараткан вариант «Манастын» бүгүн колдо болгон варианттарынын ичиндеги эң мыктыларынын бири. Атактуу манасчынын өз аткаруусунда ушул мүнөздөгү анча-мынча кемчиликтер эч сезилчү эмес. Буга анын артисттик чеберчилигинин өзгөчө күчү өзүнчө таасирин тийгизгени шексиз.

Саякбай Каралаевдин актерлук таланты манасчылык касиетинен ашып түшпөсө, кем калбаган адам эле. Анын «Манасты» аткарып жатканын уккан адамдардын ичинен кыргыз тилин билбегендер да сөз эмне жөнүндө болуп жаткандыгын манасчынын өңүнөн, үнүнөн, кыймыл-аракетинен, өзүн кармоосунан эле таасын түшүнүп, айтуучунун артисттик чеберчилик күчүнө чексиз ыраазы болушчу. Саякбайдын эпосту аткарып жатканын өз көзү менен көргөн адамга «Манасты» мындан башкача ык менен аткарууга болот деген ой келүүчү эмес, тескерисинче Саякбайдын аткарышынан башкачараак мүнөздө аткарылса элдин сүйүктүү чыгармасынын кадыр-баркы төмөндөп, бир нерсеси кемчил тартып калуучудай туюлуучу.

«Манасты» изилдөө илиминде манасчылардын айрым топторун бириктирип турган атайын школалардын болгондугу белгилүү. Манасчылык кесиптин мындай школалары географиялык, уруулук, таптык белгилерге карата түзүлбөстөн, айрым зор таланттын чыгармачылык күчүнүн тийгизген таасири аркылуу пайда болгон эстетикалык принциптеги белгиге карата түзүлгөн. Андай школанын негиздөөчүсү өзгөчө чоң манасчы, ал эми анын да өзүнчө жолун жолдоочулары—окуучулары, анын салтын улантуучулары болушкан.

Ар бир эле чоң манасчы школа түзө берген эмес. Бул иш сейрек кезигүүчү, айрыкча зор таланттардын гана үлүшү.

Биз жакшы билген Саякбай Каралаев да ошондой манасчылардын өзүнчө атайын бир школасын негиздеген адам. Буга бүгүнкү күндөгү анын жолун жолдоп, эпосту ошонун вариантына жакын үлгүдө, Саякбайга мүнөздүү манерада аткарып жүргөн көптөгөн манасчылардын бар экендиги күбө. Андай Саякбайдын жолун жолдогон манасчылар айрыкча жаштар арасында көп.

Саякбай манасчынын чыгармачылыгы, ал жараткан варианттын өзгөчөлүктөрү «Манастын» көптөгөн изилдөөчүлөрүнүн эмгектеринде атайын каралып, жогору баага ээ болуп келе жатат. Анын бул өнөрүн, талантын, чеберчилигин, атак-даңкын окумуштуулар жогору баалашып, «XX-кылымдын Гомери»—деп, ысмын байыркы гректердин легендарлуу аэди менен тең баалашат. Лениндик жана Мамлекеттик сыйлыктардын лауреаты, акад. Ч. Айтматов: «Эгер менден өз элиндин улуу

адамдарынан кимди билесиң?—деп сураса, мен биринчи кылып Саякбай Каралаевди атаар элем»—деп жазат.

Жогоруда С. Каралаев айткан варианттын «Манас» бөлүмү, б. а. эпостун үч бөлүмүнүн биринчиси жөнүндө гана кыскача сөз козголду. Саякбай манасчынын «Семетейи» менен «Сейтеги» жана анын уландылары жөнүндө деле негизинен ошол «Манаска» айтылган сөздөрдү айтууга болот. Анткени, айтуучу чыгарманын биринчи бөлүмүн кандай иштеп чыгып, аны өркүндөтүүгө өз салымын кошсо, кийинки уландыларын деле так ошондой мүнөздө иштеп чыккан.

«Манас» эпосунун биринчи бөлүгү сыяктуу эле «Семетей» менен «Сейтекте» да бардык варианттар үчүн мүнөздүү болгон негизги тема, жалпы идея бар. Мындай бирдик туруктуу салттык окуялардын ар бир вариантта орун алышы жана чыгармадагы катышкан негизги каармандардын бирдейлиги, аларга берилген мүнөздөмөлөрдүн өзгөртүлбөй сакталышы аркылуу жүзөгө ашырылат. Көпчүлүк семетейчилердин варианттарынан орун алган «Семетейдеги» салттык туруктуу эпизоддор булар: атадан жаш калган Семетейдин Букарга барып таятасынын колунда чоңоюшу, тегин уккан жаш баатыр Таласка келип атасынын ордун ээлеп, элине ээ болушу, Семетейдин Айчүрөккө үйлөнүшү, баатырлардын өчүн алуу үчүн Коңурбайга каршы аттануу, Коңурбайдын өлүмү, Семетейдин Кыястан жеңилиши жана кайып болушу.

Ушул салттык туруктуу окуяларды ичине камтыган Саякбай Каралаевдин вариантынын кыскача сюжеттик схемасы бул түрдө: Манастын сөөгүн койгондон кийин кырк күн өтпөй Көбөш мага тийсин деп Каныкейге арачы жиберет. Ал болбой койсо ордосун талап, кордук көргөзөт. Баласына чиренип ушинтип жатат деп балтыр бешик Семетейди өлтүрмөк болот. Каныкей уулун көтөрүп, Чыйырдыны ээрчитип атасынын шаарын көздөй качат. Тегин билбей таякеси Ысмайылдын колунда анын баласы катары өскөн Семетей он экиге келгенде атасы ким экендигин билип, Каныкейдин кыргыз, Манас жөнүндөгү жомогун угуп, элин издеп Таласка келет. Уу берип аны өлтүрмөк болгон чоң атасы Жакыпты өлтүрүп, атасынан калган буюмдарды алып, Букарга кайтат. Таятасынын ыраазылык алып, Таласка көчүп келип, атасынын ордун басып элине ээ болот. Кастык кылып курал менен каршы чыккан Абыке, Көбөш, Манастын кырк чоросу Семетей колдуу болуп өлүм табышат.

Семетейдин аталаш тууганы Чыңкожонун күүлөөсү менен жедигердин Толтою Семетейдин кудалаган колуктусу Айчүрөктү аялдыкка алмак болуп, Акундун шаарын камайт. Сексен күн уруксат сурап аккуу кебин кийип учуп чыккан Айчүрөк Таласка келип, Семетейдин ак шумкарын ала качат. Артынан издеп барган Семетей Чыңкожо, Толтойлорду жеңип, Айчүрөккө үйлөнөт. Атасынын кунун куумак болуп элден жыйып кол ал деген Каныкейдин сөзүнө болбой Бакайга жол баштатып, Күлчоро менен Канчорону ээрчитип аттанган Семетей Коңурбайдын огуна жараланып кайра элге кайтат. Оорусу катуулап, бирок, Айчүрөк келип ок аттап, жарадан айыктырат. Көп кол менен Коңурбай келип согуш болот. Күлчоро, Канчоролор көп эрдиктер көргөзөт. Көп согуштардан кийин Коңурбай Семетейден өлүм табат. Чыккынчылык кылган Канчоронун алдоосу менен жараксыз жоонун ортосунда калган Семетей жарадар болот. Анын сөөгүн эч ким издеп таба албайт. Элди Кыяс чаап алып, Таласка Канчоро хан болот, Айчүрөк олжого кетет.

Жогоруда эскерилген сюжеттик схемадан даана көрүнүп тургандай С. Каралаевдин вариантында «Семетейдин салттык туруктуу окуялары толук камтылган. Ал гана турмак бул вариантта Каныкейдин жомогу аркылуу баяндалган «Кыз Сайкалдын окуясы», «Көзкамандардын Манаска кастыгы», Толтойдун эскерүүсү катары берилген «Көкөтөйдүн ашы» сыяктуу эпостун «Манас» бөлүгүнө тиешелүү эпизоддор да орун алган. Булардан башка да ушул варианттын жеке өзгөчөлүгүн түзө турган көптөгөн майда окуялар, деталдык белгилер бар.

Саякбай айткан «Сейтек» да эпостун бул бөлүмүнө мүнөздүү болгон салттык окуяларды толук камтыйт. Сейтек Кыястын үйүндө төрөлүп, ал эр жеткенде элин таап, атасынын ордун басуу, Семетейдин элине кайра келиши, элди Сейтекке тапшырып, Бакай, Каныкей, Семетей, Күлчоро, Айчүрөктөрдүн кайып болуп, жер кесип кетиши — бул бөлүмдүн туруктуу окуялары. Саякбайдын вариантында булардан башка да Желмогуз уулу Сарыбай менен уруш жөнүндөгү көлөмдүү эпизод, Сейтектин перинин кызы Акберметке үйлөнүшүн баяндаган мүнөзү жактан жөө жомоктук материалга жакын окуя берилген. Чоң манасчы Саякбайдын айтуусунда эпостун окуялары ушуну менен эле бүтпөйт. Айтуучу сюжетти бутактатып, Коңурбайдын небереси чоң Ките, Сейтектин уулу Кенен, анын балдары Алымсарык, Кулансарык жөнүндө да узак сөз кылат. Эпостун негизги үч бөлүмүнүн чоң манасчы Саякбай Каралаев түзгөн варианты өзүнө таандык өзгөчөлүктөргө ээ болгон, элдин сүйүктүү чыгармасынын салттык окуяларын толук камтып, жогорку көркөмдүктө иштелип чыккан, мыкты чыгармалардын бири. Бул вариант ушул күнгө чейин толук үлгүсүндө басмадан чыгып жарык көрө элек (1960-жылы «Сейтек» өзүнчө китеп болуп жарыяланган. Эпостун биринчи, экинчи бөлүмдөрүнөн болсо айрым эпизоддордун гана үзүндүлөрү жарык көргөн) болчу. Эми ошол улуу манасчынын арбагынын алдындагы аткарылбай жүргөн карыздан кутулуу мүмкүнчүлүгү туулуп, анын вариантынын толук үлгүсүн басмадан чыгаруу иши колго алынып жатат.

Эпостун Саякбай манасчы айткан үлгүсү 5 китеп болуп жарык көрмөкчү. Мунун ичинен «Манаска» эки китеп, «Семетейге» эки китеп, «Сейтекке» бир китеп тиймек. Беш китептин ар биринин көлөмү 30 басма табак болмок. Ырас, материалдарды эпизод-эпизод боюнча жайгаштырганда оош-кыйыш болушу, б. а. бир китептин көлөмү 30 басма табак болсо, экинчиси андан көбүрөөк болушу, же кемип да калышы ыктымал. Кеп анда эмес, биздин максат манасчынын вариантын окуяларын үзбөй, баштан аяк толук түрдө, ирээти менен бүт жарыялап, элге таныштыруу.

Тексттерди басмага даярдоодо негизинен буга чейинки С. Орозбаковдун вариантын жарыялоодогу принцип пайдаланылды, б. а. ыр саптары айтуучунун өз оозунан кандай жазылып алынса ошол түрдө, эч кийлигишүүсүз так берилди— оңдоолор, өзгөртүүлөр болгон жок. Бирок, Саякбай айткан болжолсуз көлөмдөгү вариантты бүт бойдон басмадан чыгаруу мүмкүн эмес экендиги эске алына айрым ыр саптарын кыскартууга жол коюлду. Эң алды менен сөзмө-сөз кайталоого жата турган (эпикалык кайталоолор буга жатпайт) саптар кыскартылды. Ошондой эле айрым идеялык мүнөздөгү эпостун башкы темасынын багытына туура келбей турган мүчүлүштөр да жарыяланган материалдардын арасына кирген жок.

Колуңздарда турган биринчи китепке эпостун биринчи бөлүмүнүн башталышынан тартып «Чоң казатка» чейинки окуялар бүт топтолгон. Зарылчылык болбогондуктан окуяларды кара сөз менен кыскача баяндоо болгон жок. Бирок, кийинки китептерди басмага даярдоодо бул ык колдонулушу мүмкүн. Анткени, Саякбайдын вариантында экинчи бөлүм— «Семетей» көлөм жактан өзгөчө чоң. Анын үстүнө «Көкөтөйдүн ашы», «Көзкамандар окуясы» ж. б. сыяктуу Сагымбайдын вариантында биринчи бөлүмдө айтылуучу эпизоддор Саякбай боюнча экинчи бөлүмдө берилет. Ошондуктан бул бөлүмдү басмага даярдоодо материалды болжол менен 60 басма табак көлөмгө ылайыктоо үчүн, балким, айрым эпизоддорду кыскартып, мазмунун кыскача кара сөз менен берүүгө туура келер. Андай учурда, жалпы эле кандайдыр себептер менен тексттеги ар бир оригиналдан четтөөлөр болгон жерлерде өз кезегинде атайын эскертилип отурулаары шексиз. Ар бир китепте тексттерден башка да тиркеме түрүндө эски сөздөрдүн түшүндүрмөсүнүн сөздүгү, адам, эл-уруу, жер-суу аттарынын тизмеси кошо берилди.

Саякбай манасчы биздин учурубубузда жашады, көбүбүз ал адам менен аралашып бирге да жүрдүк. Бирок, анын өмүрү, чыгармачылыгы, адамдык сапаты, манасчылык күчү, өнөрүнүн деңгээли, артисттик чеберчилиги ж. б. багыттар боюнча ага тиешелүү маалыматтарды бүт билебиз деш кыйын. Элибиздин кары-жашы бүт бир чети урматтоо менен, экинчи жагынан жакын сезип эркелеткен түрдө «Саке» деп атаган бул адамды жакшы билген адамдар, айрыкча анын өзү жакын көргөн курбулары улуу манасчы жөнүндө билгендерин, эскерүүлөрүн жазып жиберсе, же бизге оозеки маалымдаса көп пайдалуу иш иштелер эле. Сагымбай, Саякбай сыяктуу бүт элибизге сыймык болгон адамдар жөнүндө азыр арабызда алардын өзүн көргөн, же көргөндөрдү уккан адамдар арбын. Бара-бара бүгүн көпчүлүк билген нерсе да акыры унутулуп, кийин ордун толтуруу кыйынга туруп калат.

С. Каралаевдин варианты, аны басмага даярдоонун деңгээли, ж. б. маселелер боюнча айрым сунуш-кеңештер айтып, пикир алышууну каалагандар үчүн биздин адресибиз: Фрунзе шаары, Кыргыз илимдер академиясы, Тил жана адабият институтунун «Манас» сектору.

С. МУСАЕВ 5/V 1982.

МАНАСТЫН ТУУЛА ЭЛЕГИНДЕГИ БАБАЛАРЫ ¹³

Түп атасы түгөл кан,
 Башкы атасы баары кан
 Башынан кыдыр даарыган.
 Түнөп өткөн жерине
 Түптүү мазар орногон,
 Муну, түбүнөн кудай оңдогон.
 Басып өткөн жерине
 Базарлуу калаа орногон,
 Муну, башынан кудай оңдогон.
 Оң эки пирге* кол берип,
 Калыйпадан* кат алган,
 Муну менен сайыппуруш* аталган.
 Түп атасы Бөйөнкан,-
 Бөйөнкандан Чаянкан,»
 Чаяндан Ногойкан, ,
 Сомпуктун суусун бойлогон,
 Ногойго согушкан адам сойлогон.
 Атасынан бабасы
 Арстандын тукуму,
 Ичсе канга тойбогон.
 Ногой кандан Балакан,
 Балакандын баатыры
 Канча жерге тараган.
 Каяшаяк бергенди
 Кармап алып сабаган.
 Эңкейтип адам албаган,
 Бет алып бенде барбаган.
 Балакандан Каракан *
 Кайраты мыкты, заары күч,
 Бу да, катылганды кылган түз.
 Кыргыздан таран туулган,
 Мунун, кайратынан жан чыгып,

Кытайга салган чуулган.
Каракан ээлеп турганда,
Мейманкана беш сарай,
Берендин жайын сураба,
Мунун белгилүүсү бир далай.
Билеги жоон, таш жүрөк,
Каракан болуп аталып,
Ал дагы пил мүчөлүү бадирек*.
Найзакерден артык эр,
А дагы ааламга чыр салган.
Айбаты бийик заары күч,
А дагы катылганды кылган түз.
Ал Каракан өлгөндө
Кайра келбес чын жайды,
Ошол киши көргөндө,
Өрт өчкөндөй болгондо,
Каяша айтаар жан калбай,
Каяша айтып коюуга
Калың журттан ал калбай,
Кытайлардан Молто кан,
Калайманды баштады,
Каяшаяк бергенди
Койбой кырып таштады.
Алымын артык жороду*,
Кайра айтып койгонду
Кызыл канга боёду,
Кылча жанды койбоду.
Кайраттанып алганда,
Калың кыргыз аргындын
Каны суудай ташыды,
Каракан түшүп эсине
Калың журттар жашыды.
Кара калмак—манжу журт
Каарын салып, уз алды.
Олжо кылып, оңбогур
Беш көкүлдүү кыз алды.
Талдын баарын сулатты,
Тамдын баарын кулатты,
Такыр чаап алды эми
Акыр-такыр заманды,
Журт башына салды эми.
Түтүнгө алман салганы,
Тутанып кеткен бул доңуз
Такыр жыйып алганы.
— Ай, Каракан, өлбө—деп,
Бул өңдөнгөн кордукту,
Бендесине бербө—деп,
Калайыктын баары ыйлап,
Карып калган чал ыйлап,
Эртең тартып алат деп,

Ойноо өспүрүм кыз ыйлап,
Молто* менен Алооке,
Арага мыктап алыптыр,
Азапка бекем салыптыр.
Алы жок алсыз кыргызга,
Түтүнгө асый салыптыр.
Түгөнүп кеткен ал чочко,
Такыр жыйнап алыптыр.
Каны жок каңгып эл калып,
Каракандын катыны
Кара кийип тул* калып,
Каракандын өзүнөн
Казына толгон бул калып,
Каракандын сегиз уул,
Мунун баары жаштоо тегиз уул.
Бул Каракан өлгөндө
Боортоктоп баары жаш калып,
Ошо Каракандын сегиз уул,
Кээси жалкы, кээси эгиз,
Мунун эрдиги журтка эң тегиз.
Калайыктын баарысы,
Жетим балдар чоңойсо
Мунун бир пайдасы тиер деп,
Тилек кылып жүрүүчү.
Атасы Каракан кан эле,
Каракандын сегиз уулу бар эле.
Аман жүрүп чоңойсо,
Ажыратып кыргызды
Ала турган бала эле.
Балдардын эрени Жакып, Улаккан
Кыр жагынан чалдырып,
Казына менен калың эл
Дүнүйөсүн талап алыптыр.
Муну. менен ал балдар
Талаада боздоп калыптыр.
Балдар эрешен* тартып
эр болуп,
Кечээ эр уулу менен тең болуп,
Балдар эрбейип атка мингенде
Абаң Балта барыптыр.
Акбалта жайын сурасаң,
Нойгуттун мыкты каны экен.
Ордолуу журту нойгутту
Алооке ханга алдырып,
Ал дагы азып калган чагы экен.
Адырда түмөн көп жылкы,
Ак үйлүү турган Алооке
Акбалта өңдүү каныңдын
Төбөсүнөн басыптыр,
Дүнүйөсүн чачыптыр.

Кирип кетээр кор таппай,
Коргоолорго жер таппай,
Акылдан чындап шашыптыр.
Төрөнүн уулу экен деп,
Жакыпты көздөй качыптыр.
Каракандын сегиз уул
Бириктешип көрсөм деп,
Өлсө бирге өлсөм деп,
Чалгынды бирге чалсам деп,
Чампаңдан* жылкы алсам деп,
Тек туруп алым бергенче
Тиштешип жүрүп өлсөм деп,
Кара калмак—манжуга,
Кагышып жүрүп өлсөм деп,
Кайран Балтаң канетсин,
Караан кылды Жакыпты.
Кою болду короолош,
Абаң Балта көк жалдын,
Ашы болду жоролош.
Балам, Жакып, кебимди ук,
Алооке менин элимди
Чыгарып ийди жеримден,
Суутту менин демимди,
Сындырып ийди белимди,
Тийип алды жылкымды,
Тим эле ачты уйкумду,
Калкыма кара калмак доо кылып,
Түбүнө тирүүлөй жеткени,
Түгөнгөн нойгут журтумду,
Түк койбой кырып кеткени.
Балбандарын байлады,
Эрендердин баарысын
Түк койбой кырып жайлады.
Чалдын баарын сабады,
Кыздардын баарын талады.
Каарын төгүп камады,
Каарына чыдабай
Кан абаң Балта жадады.
Алоокенин заарынан
Бет алып бенде барбады.
Айкырык салса Алооке
Адамдын жаны калбады.
Алоокенин алдында
Абдан түрдүү алпы бар,
Түркүн-түркүн балбаны,
Кагылышкан жандардын
Жөн эле чыга турган жандары.
Көк темирден тон кийген,
Баатырлары башкача,
Көк күбөнү жамынып,

Көрчү болсоң Алооке
Көк жолборстой чамынып,
Кыргызды кырып кетүүгө,
Келген экен камынып.
Кошун* алып кол жыйнап,
Козголоң туман чуу салып,
Казына мыктап жыюуга,
Камынган экен каркыбар.
Кериги* бар, пили бар,
Алооке оңой жоо эмес,
Кейиштүү балдар, билип ал!
Алоокенин күчөшү,
Адам билип алгысыз,
Секидеги кароолу,
Санап койсок сексен төрт,
Үйүң күйгөн кытайдын,
Серп алган жагы кызыл өрт.
Түсү суук балбаны,
Тутанып кеткен ал доңуз
Түк койбой жыйып алганы.
Адамдан башка сөздүү бар,
Балбанынын ичинде,
Түсү суук, жалгыз көздүү бар.
Балбанынын баарысы,
Чапчышканын койбогон,
Бир доңуздун этине
Бир жегенде тойбогон.
Бендеден бөлөк сүрү бар,
Арстандай түрү бар.
Кармаганды кандаган,
Кез болгонду жайлаган,
Чын айбатын көргөндө
Кез болгон аман калбаган,
Аны эңкейтип бенде албаган.
Ар шумдуктуу балбаны,
Адамдын мурду, кулагын
Тумар кылып тагынган,
Мунун желдети жетик балбаны,
Издеген экен Алооке,
Бул дүйнөлүк пайданы.
Аты Алооке чоң башка
Найзакерден ыктуу экен.
Ажайыптан* окуган
Акылы жетик кан экен.
«Кызыталак бурут*, сени» — деп,
Кекенип калган жан экен.
Алоокеден туулган,
Алтымыш уулу бар экен.
Чынмачындын* Бээжиндин
Чындаган мыкты каны экен.

Чындап, бурут, сени — деп,
Кастарын тиккен жан экен.
Алтын менен күмүштү
Алым салып алгыдай,
Күчөп кетсе бир күнү
Такыр кырып салгыдай.
Айланы кантип кылабыз,
Атасы өлгөн бала деп,
Айланса болот, Жакыбым,
Силерге караан кылып турабыз!
Белгилеп уккун сөзүмдү,
Беренден калган бала деп,
Белек кылдык өзүңдү.
Акбалта зарлап, муну айтып,
Алоокеге алдырып салган
шумду айтып,
Акбалта абаң турганда
Текечи кан, Шыгай кан
Ал да келди антаңдап.
Чакчелекей чаң, болуп,
Башы челек кан болуп,
Кыясыз жолун чалдырып,
Кыйын дүйнө, сан мүлкүн
Кытайларга алдырып,
Азапты мыктап тарттырып,
Кароолдогу балбандын
Алтымышын Алоокеге аттырып,
Каны качып алсырап,
Энтелеңдеп жүгүрүп,
Эми өлүп кетчүдөй,
Кайран жандан түңүлүп,
Элтеңдеп экөө муну айтат:
Кытай алды жылкымды,
Калмак бузду мүлкүмдү,
Тыргоот төктү канымды,
Койбос болду кылайтып
Бир чымындай жанымды.
Нойгутта бар Акбалта,
Текечи кан, Шыгай кан,
Улак кан, бар Жакып кан.
Каракандын сегиз уул
Айласы кетип дал болуп,
Үйрүлмөнүн сазына
Үйрүлүп жыйын салды эми.
Калк чогулган дөбөдө
Калдайып жыйын кылды эми.
Текечи айтып кыйла кеп:
Кызыталак кытайга
Кыйрашалы журтум — деп,
Калкы тыргоот-манжуга

Бул көрөкчө өлөбүз,
Кантип сурак беребиз?
Шыгай туруп муну айтып,
Адам уккус шумду айтып:
Молто менен Алоокеге
Алышып ал жетеби?
Дегенине көнөлү,
Түбү түптүү каапырга
Каяша айтпай, сөз айтпай
Сураганын берели.
Бай менен Балта чамынды:
Көп эле болсо өлөрбүз!
Өлүп калса кайран баш
Кыямат жүзүн көрөрбүз!
Ажал жетип күн бүтсө,
Көр азабын көрөбүз!
Артыкча башым барында,
Айлымды кантип берейин,
Кутурган экен Алооке
Ит менен кулжуңдашып көрөйүн
Текечи кан, Шыгай кан
Кайраттуусу — Акбалта
Кайран Балта муну айтып,
Оозун жыйып алгыча.
Бозала желек, кызыл туу
Кудай бетин салбай кал,
Бойбойлогон ызы чуу...
Чаң абага бурулуп,
Туш-туштан сан кол куюлуп,
«Каканчылап»* чуу тартып,
Жез түтүк үнү чыркырап,
Жезнай үнү дыркырап,
Найзанын башы кылкылдап,
Эми колдун башы былкылдап. х
Балтачанын бөлүптүр,
Асты менен найзачаны
көрүнүп,
Чаң обого бурулуп,
Тыргооту тыйпыл жыйылып,
Калмагы бөлөк бөлүнүп.
Жаңылбаган мергени
Жабылып каптап келгени.
Жаа тартуучу ыктуусу,
Чалма уруучу мыктуусу,
Колодон чырмап найзасын
Колойтуп өөдө аштаган,
Согуш десе сүйүнүп,
Коркуп колтук ачпаган.
Жан айласын таба албай,
Шашкан кыргыз мындан көп.

«Жаным калаар бекен» — деп,
Энтелеңдеп тоо бойлоп,
Качкан кыргыз мындан көп.
Ошондо кытай Алооке
Ордону бузуп бул кылып,
Катындардын баарысын
Кара элечек тул кылып,
Кайраттуунун баарысын,
Такыр айдап кул кылып,
Каракандын казына
Мейманкана беш сарай,
Бекемдиги бир далай
Түркүгүн сууруп алды эми.
Казына бузуп өттү эми,
Түпкө минтип жетти эми.
Алооке кан, Молто кан
Адам билбес жообу бар.
Адамды карып кылуучу
Кумурскадай жайнаган,
Арт жагында колу бар.
Калың колдун ичинде
Кытайдан Дөңгө балбан бар.
Дөңгөнүн жайын сураба,
Мунун чоң казандай башы бар,
Жана жаткан иттей кашы бар.
Майлаган буудай жүздөнүп,
Баатырдыгы башкача.
Ачкан ороо көздөнүп,
Зорлугу тоонун теңиндей.
Кол алдында чоң Дөңгө
Козголсо жанды жегидей.
Кынсыз кылыч байланып,
Кармаса жутуп ийчүдөй.
Каары бетине айланып,
Буруп темир курчанып,
Мурунтан чыккан эр экен,
Каканчылуу Бээжинде
Атагы Дөңгө дээр экен.
Жети батман* буудай жеп,
Дан жыттанган эр экен.
Жеткендин баарын өлтүргөн,
Кан жыттанган кул экен.
Кез болгонду койбогон,
Бир камандын этине,
Бир жегенде тойбогон.
Бээжиндин Карыканына,
Буйрук алып шаарынан
Кан талоосун кылууга
Камданган экен каркыбар.
Чынмачындын Бээжинден

Чын Какандын өзүнөн
Тегиз жыйнап кол алып,
Көк күбөнү жамынып,
Көрүүчү болсо, Чоң Дөңгө
Көк жолборстой чамынып,
Керинейин чуу тартып,
Чаң абага бурулуп,
Тыргоот, шибээ, манжусу
Тыйпыл баары чогулуп,
Молто менен Алооке,
Буйрук кылып Дөңгөгө:
Тили башка тилинде,
Кызыталак бурутун
Бизге душман зилинде.
Союп жерге тапта — деп,
Баатыр Дөңгө капта — деп,
Өлтүрүп жерге тапта — деп,
Кечээ бурут, ногой барында,
Оторго койгон сан кара,
Бажыга* алган түмөн мал,
Түгөл тийип кетти эле,
Менин түгөнбөй турган өчүм
Төрөсү өлгөн буруттун
Мунун төбөсүнөн басалы.
Төрт түлүгүн чачалы,
Мунун төшүнө казан асалы!
Канын байлап кыралы,
Карасын талап туналы.
Каяшаяк бергенди
Калтырбай чогуу кыралы.
Кызыталак буруттун
Кызыгына кирели,
Кулжуңдап кетсе кууратып,
Куйкасын кармап тилели!
Айда, Дөңгө, кол айда,
Колдун баарын чогуу айда!
Эл четине Алооке
Ак үйлүү кылып баралы.
Кутуруп жаткан буруттан
Алманды мыктап алалы.
Түпкү журтун түк койбой,
Түгөтүп чаап алалы!
Каарланып Молтокан
Дөңгөгө айтып бул сөздү
Жер жайнаган кол болуп,
Кол санатсыз мол болуп,
Чаң обого бурулуп,
Беш жагынан кол каптап,
Белгиси жок мол каптап,
Жезнай үнү такылдап,

Барабан үнү баркылдап,
Кылычы кынсыз көрүнүп,
Көргөндүн көөнү бөлүнүп,
Керней-сурнай тартылып,
аа жамгырдай атылып,
Жер карарып түн болуп,
Көргөнгө дүмөк күн болуп,
Чаң обого бурулуп,
Көптүгүн көрсөң кара курт,
Тыргооту тыйпыл жыйылып,
Найзанын башы чабышып,
Адамдын башы кагышып,
Асты элди таптады,
Аркасы селдей каптады.
Кайрат .кылып кеп айтпай,
Текечи кан, Шыгай кан
Ала-Тоо бойлоп качканы.
Көктөн көкала булут тутулуп,
Текечи кан, Шыгай кан
Бечара аман кутулуп,
Нойгуттардын Акбалта
Арстаның калды тутулуп.
Кудай бетин көргөзбө,
Адырда жылкы алты сан
Аны тийип кетти эми.
Тоодогу жылкы тогуз сан,
Токтотпой айдап өттү эми.
Тополоңун тоз кылып,
Түпкө минтип жетти эми.
Кыйла жанды кырды эми;
Кыздарды олжо кылды эми.
Буланы булап алды эми,
Бузукту башка салды эми.
Келеңкөр* соору, кең чачпак
Келини сулуу кыргыздын,
Кытайлар, кеп кылбай
олжо алды эми!
Кызыл көйнөк, айча бел
Кыргыздардын кылактаган
сулуу кыз,
Кара калмак — манжу журт
Олжо кылып калды эми.
Азаматын кор кылып,
Айда, талап алды эми!
Алооке менен Молтонун
Сурак кылган азабы —
Буттап алтын зер* алат.
Ал алтынды таппаса,
Жайылып жүргөн малды алат.
Малдан кемип бир калса,

Башты чаап жанды алат.
Туура чапкан кыргызды
Туура күнкор тул кылды.
Каяшаяк бергенди
Кармап алып кул кылды.
Буланы булап алганы,
Бузукту мыктап салганы.
Бу Алты — Шаар, Маргалаң
Аяк жагы Кокон кан,
Ордолуу шайык көк жөкөр*,
Орчуну Букар, Самаркан
Саны кетип тарады.
Ак үйлүү күттү Алооке,
Журттун баарын карасаң,
Дал ошого карады.
Күздүн* күнү болгондо,
Түтүнгө асый салганы.
Түгөтөмүн азыр деп,
Дүмөктү чогуу салганы,
Түк койбой жыйып алганы.
Жазга маал болгондо—
Жалдуу байтал мингизбейт,
Жалпы жыйып бир алат.
Үч үйлүүгө — бир казан
Жалгыз үйгө каратты.
Калың журттун баарысын
Калайман салып жадатты.
Каяшаяк бергенди
Колуна чеге кадатты.
Акыр-такыр күч кылды,
Кайран журттун баарысын
Дүмүрчөгүн түз кылды.
Кыштын күнү болгондо
Жана алымга бергин — деп,
Кыздан алым баштады.
Каарына чыдабай,
Калайыктын баарысы
Бузулуп кете таштады.
Өйдө-төмөн өкүрүп,
Туйлап жүргөн мындан көп.
«Кыз да болсо өзөктөн чыккан бала эле,
Ата, өлүмгө кантип бердик» — деп,
Ыйлап жүргөн мындан көп.
Өлөйүн деп өлө албай,
Өкүрүп турат кайран журт,
Өз жанын өзү кыя албай.
Калайык антип турганда
Каракандын сегиз уул
Башчысы Жакып, Улаккан
Баары катар кеп баштап,

Минтип тирүү жүргөнчө
Туубай туна чөгөлү,
Тирүү жүрбөй өлөлү.
Биз дагы Каракандын уулу элек,
Баары жаман болбосок
Кан зааданын бири элек.
Өлбөй тирүү жүргөндө
Кай мураска жетебиз!
Күчөгөн экен бу кытай,
Биз бир күрпүлдөшө кетелик!
Өтүп кеткен Каракан,
Атабыздын чоңдугу
Аз болсо тоонун сеңирдей,
Каракандын сегиз уул
Атасын тартпай баарысы
Акмак болду дегизбей
Кара тоону бет алып,
Ой беките конолу.
Кайран Балта баш болсо,
Аттанууга камынып,
Азирет* деп жалынып,
Жай-жарагын шайланып,
Жоо кылычын байланып,
Тулпардан жыйып ат алып,
Тууганы кыргыз журттан бата алып,
Сай* тулпарды токунуп,
Шашып намаз окуп,
Арстандай таптанып,
Баштыгы Жакып, Акбалта
Алтымыш балбан аттанып,
Кен Кашкар ылдый жакалап,
Сай буудандын баарысын
Кайра баштан такалап,
Кара байыр*, казанат* —
Калбыр өпкө жез билек*
Ат тулпарын* минишип,
Түгөнгөн тоонун бетине
Тетиги кум арыктуу дайранын
Оңкойгон тоонун урчуктан,
Оңурайган тумшуктан,
Супа саадак* салганда,
Тан дүмпүйүп калганда,
Оргуп-оргуп чаң чыгат,
Оргуган чанды караса,
Алтын, күмүш, дилде* артып,
Күндүзүн өргүп түн катып,
Кызыл дилде, жакут* таш
Кымбаттууну тоого артып,
Калдайдан* сексен балбаны
Бээжинге жүрүп калганы,

Кез болгон экен ошо жол,
Кытайдын токсон балбаны.
Арстаны Жакып, Акбалта
Талаадан кармап алганы,
Таш талканын чыгарып,
Такыр кырып салганы.
Жүк арткан төөсү токсон беш,
Кызыл куйрук кара нар,
Олжо кылып алганы.
Карактап кармап төөнү алып,
Балдар келип кыргызга
Дегенине көнүшүп,
Ар түтүнгө бир-бирден
Муштумдай алтын беришип,
Олжого мыктап канышып,
Ойронду мыктап салышып,
Тан кашкая атышып,
Тамаша кылып жатышып,
Киречилер жол тартып,
Конуп жаткан кезинде,
Балбандардын баарысы
Союп жаткан кезинде,
Аябаган калайман
Салып жаткан кезинде,
Балбандарды курманга
Чалып жаткан кезинде,
Алоокенин алдында
Жоо желдет деген балбаны
Ошол акмак кутулуп,
Канына аман барганы.
Канына барып муну айтып
Алоокенин алдына
Адам билбес шумду айтып:
Каным, көрдүм кызыкты
Качып келдим бузуктан.
Тан кашкайып сүргөндө,
Жерге жарык тийгенде,
Боз алалуу туу көрдүм.
Ач кыйкырык, куу сүрөөн,
Бир айгайы күчтүү чуу көрдүм.
Калайманды баштады,
Эсенкандын алдына
Алтын жүктөп баруучу
Балбаныңдың баарысын
Такыр кырып таштады.
Кара байыр казанат
Калбыр өпкө, жез билек
Кайыпка катар ат минген,
Илек-илек жоо чыкса,
Сезгенбей жоого бир тийген,

Курун селде чалынган,
Катар найза сунганда
Кудуреттеп жалынган,
Көрсө, бурут өзү экен
Казынаңдын баарысын
Карактап алганы жүргөн кези экен.
Төбөбүздөн басканы,
Жүктөлгөн дилде, көп алтын
Олжо кылып чачканы.
Көрдүм бурут өзү экен.
Карасам кара көзү экен.
Казып кетти орунду,
Кайнатып кетти шорумду.
Чачып кетти мүлкүмдү,
Кырып кетти элимди.
Укпай кетти сөзүмдү,
Олжо кылды малымды,
Агызды суудай канымды.
Андан коро таксырым,
Колду жыйып барыңыз,
Таланып кеткен алтынды
Такыр жыйып алыңыз!
Кабарчысы барган соң
Мунарга чырак жагылып,
Добулбас* бекем кагылып,
Найзанын баары кыйылып,
Адамдын баары жыйылып,
Канынан буйрук келген соң,
Баатырдын баары шаңданып,
Балбандын баары камданып,
Түбүнө чогуу жетем деп,
Буларды түк койбой кырып кетем деп,
Карапчы* тонун шайлатып
Буудандарын камдатып
Алоокенин кийгени —
Көөхардан* топчу муштумдай,
Эми көрүүчү болсоң ушундай,
Каарланып чамынып,
Добулбас бекем кагылып,
Алооке кылды буйрукту,
Кара калмак—манжуга
Кайра салды шумдукту.
Алоокенин жанында,
Күрмөчөнүн күлдүйтүп,
Күчтүүдөн бар бир миң кан,
Карыпчысын калдайткан,
Калдайдан бар бир миң кан.
Өрттөй көзү бек жайнап,
Алтының алды дегенде
Кан ичмеси бек кармап,

Акылга дыйкан, эриңер
Бул азапты көрүңөр.
Акылман экен каркыбар,
Ай-ааламдын баарына
Чалдырбай турган чаркы бар.
Алоокенин эшикке
Жолборсу оң беш төлдөптүр,
Жолоп адам келбептир.
Астында алтын тагы бар,
Алты айчылык өлөрдү
Азыр бейлеп билүүчү
Алты аяры дагы бар.
Атагын уккан чочуган,
Алтымыш бурку* илийди*
Жетик билип окуган.
Бичиктерин* алышып,
Аяр* менен сыйкырчы
Балын ачып салышып,
Алты аяры капырдын
Ал Алооке баатырдын,
Канына айтып бир топ сөз,
Аярдын баары жабылды,
Сиздин алтыныңыз табылды!
Же Каракандын сегиз уул
Эрешен тартып эр болду,
Эр уулу менен тең болду.
Тындуудан жыйнап кол алып,
Эрендерин чогуу алып,
Булаңды булап алыптыр,
А балдар бузукту
мыктап салыптыр.
Сенин кызматчыңды кармаптыр,
Балбаныңды түк койбой
Түгөл баарын жайлаптыр.
Токсон беш төөдө алтынды
Талап олжо кылыптыр.
Балбандардын баарысын
Талаадан басып кырыптыр.
Башчыларын сойбосоң
Таш-талканын чыгарып,
Быйыл такыр бөлүп койбосоң,
Эгерде бизди оң, кылбайт!
Балбан айдап кол жыйып,
Колдун баарын мол жыйып,
Үй үстүнөн басалы,
Үйүң күйгөн буруттун
Капкайда жинин чачалы,
Бокчолорун* тинтели,
Төрүнө чийип сызыкты
Кызыталак бурутка

Бир кылалы кызыкты.
Суук кептен салалы,
Ал алтынды бербесе,
Сулуусун тартып алалы!
Деп, ошентип, аярлар
Айтып өтүп кеткенде,
Алоокенин доолбас,
Буйрук кылып койгондо,
Камынып чабат балбаны.
Ал доолбас чабылса,
Кулактын чыгат далдалы.
Доолбас катуу кагылып, .
Доолбас үнүн укканда,
Балбанынын баарысы
Эми жетти жабылып.
Күрмө кийген кытайдын
Күчтүүлөрү оолукту,
Таш сайынган* кытайдын
Тазалары чогулду.
Тыргооту тыйпыл чогулуп,
Керинейин чуу тартып,
Кез-кез жерде бор* атып,
Кара калмак—манжунун
Балбандары чогулуп,
Алтынын талап алууга
Жана мүшкүл доо кылып,
Баары каптап чуркурап,
Балакет салды куу башка.
Ал балбанын көргөндө
Ааламдын калкы жыйылды,
Кырып иер эми деп,
Каарына чыдабай,
Кыйла кыргыз кырылды.
Бүгүн көргөн эртең жок,
Ушундай экен дүйнө бок!
Түбүбүзгө жетээр деп,
Каарланса бул баатыр
Түк койбой кырып кетээр—деп,
Сөзгө чечен Акбалта
Кара тилин кайрады,
Кан Алооке алдына
Кайран Балта сайрады:
Баатыр, кан экенин, чын болсо,
Ээлесең кызык жер мына,
Кырып ийсең, букара кыргыз эл мына!
Баатыр, жайлап салсаң, сен мына!
Менин чапчыша турган чамам жок,
Сиз менен алыша турган
айлам жок.
Менин кайыр айтаар тилим жок,

Менин кагыша кетээр күнүм жок.
Тойгуча алсаң мал мына,
Агызчу болсоң, кан мына!
Күтүп алсаң букара,
Аргын, кыргыз эл мына.
Бузук деп кырып жиберсең,
Башчысы Балта мен мына!
Балта мындай деген соң, -
Бул айтканың ырас деп,
Молто кан карап турганы
Алоокенин өзүнө
Чоң буйрукту кылганы:
Карактаткан алтындын
Кайда кеткен дайны жок,
Же кармап алган ээси жок.
Кылмышсыз бар, момун бар,
Кыйлада нече сонун бар,
Муну кырып ийсек болобу?!
Бу журтта каракчы бар, күрөө* бар.
Калың журт таза эмеспи,
Муну кылып жүргөн бирөө бар.
Кубалашып куушуп,
Муну куп мойнуна салалы,
Куураган бурут кылды деп,
Бул журтту кантип кырып салалы.
Жан сактоого жер керек,
Алым кылып турууга,
Бизге калың кара эл керек.
Кылмыштууну табалы,
Бу кызыталак буруттун,
Капкайда жинин кагалы.
Анда Алооке муну айтат:
Бу кызыталак буруттун,
Токсон беш төөнүн алтынын,
Мына ушул бурут курутту.
Бу Каракандын сегиз уул
Чаткалга жыйган малы бар.
Чамасы келсе бу бурут
Биз менен чапчышам деген алы бар.
Бөтөнү турат сөзүндө,
Бөлөгү турат көзүндө,
Чамасы келсе бу бурут
Чалышкан турат өзүмө.
Ушунчадан күтүнүп,
Мунун үйрүн бузуп тийбесек,
Эгерде бизди соо кылбайт,
Муну туш-тушка бөлүп ийбесек.
Жаккан отун өчүрүп,
Кызыталак бурутту
Жан жабылта көчүрүп,

Буга жер бербейли конушка,
Мунун бирөөнү айдап Иренге,
Муну түшүрүп жибер тереңге.
Бирөөнү айда Каңгайга —
Бирөөнү айда кара калмак
Алтайга.

Түп коргонун түз кылып,
Түгөл айдап жоголткун!
Муну менен Молтокан,
Алооке тилин алганы,
Балбандары башкача
Басып кызык салганы.
Өлтүрбөстөн житирбей,
Тирүү байлап алганы.
Кан буйругу эки эмес,
Кайран Балта, Жакыпты
Кырк үйлүү кыргыз баш кылып,
Алтай көздөй айдады.
Бирөө айдалды Иренге,
Бирөө түшүп кетти тереңге.
Жер табалбай конушка
Оболку дарты козголду,
Тополоңу тоз болду.
Колу артына байланып,
Кордук көрүп айдалып,
Булларды бөлүп турганда
Калайык ыйлап, кары ыйлап,
Калайык журттун баары ыйлап
Ай, Каракан, өлбө—деп,
Азапты бу журт көрбө! деп,
Бул өңдөнгөн кордукту,
Мендесине бербеп деп.
Көөдөнгө батпай көп санаа,
Талоон көргөн кайран журт,
Көзүнүн жашы оң талаа.
Дүмөктүү түйшүк салды эми,
Каракандын сегиз уул
Түк койбой байлап алды эми.
Төшүнө казан асты эми,
Төрт түлүгүн чачты эми.
Адырдан тийди бээсин,
Жакын келсе моминтип
Жайната муштап мээсин
Чыгарып ийди бул журттун,
Капкайдагы кээсин.
Кайратсызын байлады,
Кайрат кылган мыктуусун
Кармап алып жайлады.
Алардан калган балдарды,
Денекул* кылып алганы,

Какандын кароол канына
Кызматчы кылып салганы.
Аны мындай таштайлы,
Байлоого кеткен баатырлар .
Айдалып кеткен бакырлар,
Ошондон кабар баштайлы.
Баштыгы Балта, Жакыптын
Эки колу байлоодо,
Эки көзү жайноодо.
Алтымыш кытай, сан калдай
Өзүлөрү тегеректеп айдоодо.
Алты өгүз, төрт качыр,
Күчүн берип айдады,
Алты эчки, үч уйдун
Сүтүн берип айдады.
Кырк үйлүү кыргыз журту эле,
Мунун кылайган аты калбады.
Эти болду көк жашык,
Каны калды бир кашык.
Жер жүзүндө даңкайтып,
Баткызбай айдап баратат,
Эки күнү бир жерге
Жаткызбай айдап баратат!
Же жашынаарга кабак жок,
Жакшылап берген тамак жок,
Балдар баспай чуркурап,
Арык болуп баратат.
Айласын таппай айдалып,
Артында колу байланып,
Карып болуп баратат.
Күндүзүндө тынч албай.
Түн ичинде уйку албай,
Быркылдак куурай бышканча*.
Мыйзам* күлү учканча,
Мыктап алты ай айдалды.
Тоңкойгон эчен тоону өттү,
Толкуган эчен суу кечти.
Адыр-будур бел ашты,
Мунарык тарткан чөл басты.
Эчки Өлбөстөн эңкейди,
Кордой менен Маңканды,
Кошо ашып калды эми,
Иленин башы үч Арал
Амалсыз кейип барды эми.
Өгүз-Ашуу, Тай-Ашуу,
Кичи Жылдыз, Чоң Жылдыз,
Тегиз басып алды эми.
Ары жак жагы Ак-Талаа
Ак-Талаа жетип конду эми,
Ал күнү Ак-Талаа конок болду эми.

Тан кашкайып сүргөндө,
Жерге жетип жарык тийгенде.
Супа саадак чалганда,
Тан дүмпүйүп калганда,
Төбөдөн жылдыз зирилдеп,
Кыбыла* көздөп бириндеп,
Асмандан жылдыз бөлүнүп,
Мунарык тартып бүлбүлдөп,
Тан шоокуму көрүнүп,
Таңдын муздак жели зыркырап
Камыштын башы чыркырап,
Балапан торгой чуркурап,
Кумунун үстү чийилип,
Талынын башы ийилип
Жаткан экен Ак-Талаа.
Адыр-будур бел экен,
Абыдан сонун жер экен.
Бөөт, көлчүк, сазы бар,
Бөлүнгөн өрдөк, казы бар.
Алмасы бышып кон болгон,
Жаңгагы бышып сай толгон.
Кызгалдак чөбү кылкылдап,
Кымыздык, чөп, ышкыны
Тегиз бышып былкылдап,
Жаткан экен Ак-Талаа
Ортосунда оргуган
Булак сары суусу бар.
Жылтыргандуу шыбагы,
Жыргалдуу экен убагы.
Суу боюнда өзөнү
Бу жерге басып адам келбеген,
Элкин экен жерлери.
Чырпыктары чынардай,
Чынарлары мунардай.
Чымчыктарын карасаң
Тоодо улуган улардай.
Кескелдирик жыландай,
Жыландарын карасаң
Тогуз кулач аркандай.
Алда таала кудурет,
Жан жараткан ар кандай.
Ак-Талаа жайы ушундай,
Эркин экен талаасы,
Бөрсө* деген бир жан бар
Курсагынан бөрсөңдөп,
Чыгып турат баласы.
Түрлүү-түрлүү жаныбар,
Жан көрбөс жандын баары бар.
Киши кийик, тоо кийик,
Адырында мунусу,

Элкин жаткан жер экен,
Мунун аягын Алтай дээр экен.
Ал Алтайды жер деген
Кара калмак—манжу журт,
Кайнап жаткан эл экен.
Балта, Жакып баштыгы
Эмгекке колу байланып,
Кыргыздан чыгып кырк үйлүү
Алтайга барды айдалып.
Айдалып барган карыптар
Артык Алтай жер тапты,
Кара калмак эл тапты.
Кара калмак дээр экен,
Өзү кадырман сонун эл экен.
Кең Алтайды жайлаган
Эшигинин алдына
Миңден кысыр байлаган.
Аркысы тыргоот, кеп калмак,
Окто тийбей карыган
Ойноп жүргөн аты бар.
Төрт түлүктүү калын мал,
Калмагын күткөн экен каркыбар.
Айдалып барган кырк үйлүү,
Баштыгы Жакып, Акбалта
Кырк үйлүү кыргыз курган журт
Саанчы кирип, сүт ичип,
Минтип жанын бакты эми.
Жылкы жайып, күч минип,
Антип жанын бакты эми.
Кара калмак—манжудан
Эчкинин тоңгон майын жеп,
Эбин таап кысыр тайын жеп,
Минтип жанын бакты эми.
Бул калмакка келгени,
Оң эки айга толду эми.
Кырк үйлүү кыргыз ичинен
Акылманы Акбалта
Кыргыздан келген көк бука
Кек буканы союшуп,
Көңүл толгон көп капа
Кеп капаны жоюшуп,
Бала каздай каркылдап,
Ак сакалы жаркылдап,
Абаң Балта кыргызга,
Акыл айтты баркылдап:
Кырк үйлүү келген күнөөкөр,
Ордолуу шайык көк жөкөр
Айдалып келген мусулман,
Жерибиз Алтай дээр экен.
Алтайда кара калмагың

Эң эле сонун эл экен.
Алтындын кенин казалы,
Кетмендеп жерди оёлу,
Кайран жан өлүп кеткиче
Балдарым, кең-кесири тоёлу!
Балдар капанын баарын жоёлу,
Кайгырсак кыргыз табылбайт,
Көрүнсө абийир жабылбайт.
Бизде, балдар, бел байлаган бала жок,
Медер кылып жүрүүчү
Белгилүү кыргыз а да жок
Бизде калка кылаар ногой жок,
Качып кирээр токой жок
Биздин эл, аккан булак жок,
Дардайып жатаар убак жок.
Жан багуучу карыпбыз,
Кара калмак—манжунун
Ортосунда калыппыз.
Кечүүгө тиккен бак да жок,
Керсейип жатаар чак да жок,
Талаага курган бак да жок,
Бизде талтайып жатаар чак да жок.
Сегиз-тогуз жыл болсун,
Жан аябай турушуп,
Аябай жанды багалык
Кара жер менен урушуп!
Атагы Алтай жер экен,
Кара калмак—манжу журт
Бул аштык билбес эл экен.
Кырсыкты чечсек жараткан
Дардайышып жатасың,
Алып койгон эмгектин
Табагын тайга сатасың.
Эмгек кыл, балдар, эмгек кыл,
Ачкан курсак тоюнат,
Арыганы семирет.
Акыл айтты Акбалта—
Олуя заада жан экен,
Акбалта аттуу карынын
Чоң акылы бар экен,
Касиеттүү жан экен, ^
Атагы нойгут каны экен.
Азып келдик алыстан,
Ушу турган калын, журт
Бир ырысы бар экен!
Медер кылды Балтаны,
Ушу Акбалта тилин алалы,
Чекеден тер агызып,
Аштыкты кенен салалы.
Кайгынын баарын жоёлу,

Кара жерди биз быйыл
Кетмендеп жатып оёлу.
Келжейип басып жүргүчө
Быйыл кең-кесири тоёлу.
Акбалта тилин алалы,
Быйыл арбыта малды табалы.
Тирүү жанга мал керек,
Малды жыйнап алалык,
Семирип сергип калалык.
Жан аябай мал жыйнап,
Кара калмак—манжуга
Тең тууган болуп калалык.
Капанын баарын таштайлык,
Быйыл кайратты мыктап баштайлык.
Карып Балта абаңдын
Айткан сөзү акыл деп,
Акбалта тилин албастын,
Жети атасы капыр деп,
Абаң Жакып муну айтат.
Кырк үйлүүнүн баарысы,
Азып барган бул журттун
Акбалта, Жакып карысы,
Кызматка кирди баарысы.
Алтын кенин казышты,
Казып алган алтынды
Дорбого салып катышып,
Керек десе калмакка
Төрт түлүк малга сатышып,
Шамыянын* шайлатып,
Кош өгүзүн байлатып,
Жердин жүзүн ачтырып,
Уучтап тукум чачтырып,
Эгин айдап жай болуп,
Эсепсиз кыргыз бай болуп,
Ак буудай нанын чайнашып,
Эшигиңин алдына
Алтыдан тулпар байлашып,
Айдап алган эгиндин
Кочушун койго сатышып,
Табагын тайга сатышып,
Сан кара күтүп бай болуп,
Көңүлү мындан жай болуп,
Санаасы менен болтуруп,
Сандыгынын баарысын
Сары алтын мүлккө толтуруп,
Бай Жакып деп аталып;
Сан кара күтүп эр Жакып
Төрт түлүгү шай болуп,
Төрө агаң Жакып бай болуп,
Астыңкы эрдин шалпайтып,

Эки өркөчүн каркайтып,
Атаны алты сан болуп,
Абаң Жакып бай болуп.
Ал Алтайда турганда
Абаң Жакып көк жалдын
Алтыны жети там толуп,
Адырда жылкы алты сан,
Аргымак — буудан аралаш
Жакып күтүп сан кара,
Көңүлү күндө жай болду
Алтайда манжу — калмактан
Баарынан Жакып бай болду.
Байлыгы журтка билинип,
Улук экен Эсенкан
Анын даңзасына* чийилип,
Аты жетти ааламга
Абаң Жакып берендин
Даңкы журтка жайылып,
Атактуу Жакып бай болуп,
Эчен жылы болгуча
Бир балага зар болуп:
Малды күттүм, балам жок,
Жараткандан көп тилейм,
Менин бала күтөөр чамам жок.
Тоодогу жылкым — тогуз сан,
Тобурчак* тулпар алам жок,
Тозокко жыйган каран мал
Муну тосуп алуучу,
Тозоктуу дүйнө балам жок!
Тобурчак тулпар мээси жок,
Муну тосуп алчу ээси жок!
Куу дүйнөнү көп жыйдым,
Же бала табаар чамам жок!
Атаным алты сан болду,
Баласы жок сандалган
Жакыбын. мындай жан болду!
Тегинге жыйган ээсиз мал
Теңшерсем эркек балам жок,
Тегеренет эсен жан.
Туурага толду кайран мал,
Туякка эркек бала жок,
Тура албас болду кайран жан!
Менин жүктөөрүм атан, пил болду,
Береки алган жарым Чыйырды,
Алганым эчен жыл болду.
Солбуп чачын тарабайт,
Соолгур кандай күн болду.
Баатыркан кызы Бакдөөлөт,
Менин баштатан жарым ушу эле
Барктасам бала торобой,

Баарыдан мүшкүл иш болду.
Ээси жок малды көп күтүп,
Не мураска жетемин,
Баана кылган бала жок,
Туяксыз өтүп кетемин.
Аргымак бактым мээси жок,
Муну таптап минээр ээси жок!
Мен Алтайга келгени
Каран малды көп жыйып,
Бастырып төргө чыкпадым,
Же «баа» эткен үнүн укпадым.
Арманым калың, ичим чок,
Алтайга минээр буудан жок.
Өзүм менен уялаш
Айдалган сегиз тууган жок.
Ичим капа, боорум чок,
Мал үзүрүн көрүүчү
Баатыр кыргыз журтум жок!
Эңкейип кетсем элим жок,
Ээсиз малды жаюуга,
Менин эзелки тууган жерим жок!
Элим турмак бул жерде
Эш кармарга жээним жок!
Астымда турган ага жок,
Алтайда туруп күн көрдүм,
Арка кылган тага жок!
Менин байлыгым калын, сында жок,
Менин арстаным кыргыз элим жок!
Кудайдын салган дүмөгүн,
Көтөрбөскө чамам жок.
Көп ээсиз малды мен жыйдым,
Муну күтүп алаар балам жок!
Кырк үйлүү кыргыз биз болдук!
Кара калмак—манжунун
Ортосунда турабыз,
Же калкты табаар айла жок,
Калайык, кандай арга кылабыз!
Бу калмактын ичинде
Абаңыз Жакып өлөбү,
Баласыз Жакып экен деп,
Каран калган көп малды
Калмак кечили* келип бөлөбү?!
Кочкусу кордук салабы,
Баштатан кордолуп келген эл элек,
Каран калган бу малды
Кытайың, ээлеп алабы!
Долоно саптуу ай балта
Муну толгонтуп ийбей ким аштайт?
Бу тозуп жүргөн көп журтту,
Томсортпой муну ким баштайт?

Кара жаак айбалта
Муну кайкалатпай ким аштайт?
Камоодо жүргөн калың журт
Муну капа бир кылбай ким баштайт?
Балам жок деп зарланып,
Байыңыз Жакып муну айтып,
Чылгый ичи өрт жанып
Чындап тилейт баланы.
Минтсе бала коргон жок,
Арданып Жакып өлгөн жок.
Жакып арман кылганда,
Кырк үйлүү кыргыз жашыды,
Жакып кандын сан кара,
Көктөмдө чөптөй ташыды.
Эки көздөн аккан жаш,
Эсил Жакып карынын
Эки бет ылдый кулады.
Эбедейи* эзилип,
Эр экен Жакып байыбыз
Эгемден* бала сурады.
Аны мындай таштайлы,
Бу укмактуу* Бээжин шаарынан,
Улук экен Эсенкан
Эми ошондон кабар баштайлы.
Каканчынын Бээжинден
Атактуу Эсен кан экен.
Алты жылдык азапты
Азыр ойлоп билүүчү
Сыйкырчысы бар экен.
Бал ачуучу төлгөчү,
Малакай калпак кийүүчү,
Жеткилең ойлоп билүүчү.
Элдин жөнүн билгенге,
Эсел экен Эсенкан.
Түп атасы — Чылаба,
Орноткон кымбат шаары бар.
Жети жылдык азапты,
Жети күндө билүү үчүн,
Жети аяры дагы бар.
Сыйкырчысы билиптир,
Эсенкандын алдына,
Калайман салып кириптир.
Эсенкандын алдында
Кароолго чыкчу мунара,
Мунара жайын сураба.
Токсон миң кулач бийиги,
Мунардагы коңгуроо.
Коңгуроосу коло жез,
Жоондугу үч кулач,
Үнүн уксаң оолак кач!

Коңгуроосун бир урса
Эсенкандын билими,
Алты күндүк жерине
Ашпай-шашпай угулат,
Бу каапырдын тилими.
Мунарга жарык жагылды,
Коңгуроо бекем кагылды.
Коңгуроону укканда
Сыйкырчы тегиз жабылды.
Илийи бичик колго алып:
Майлаган буудай жүздөнгөн,
Күүгүм туман көздөнгөн,
Ач арстан түрлөнгөн,
Атактуу Манас кан чыгат,
Ошонун каарынан жан чыгат.
Ал бурутта туулат,
Манас атка мингенде,
Сенин тыргоотуң тыйпыл кырылат.
Орто бойлуу кең далы
Кыргыздан Манас кан чыгат.
Мунун каарынан жан чыгат.
Телегейин тең тубат,
Буруттан Манас шер туулат,
Жүргөнүнөн жан чыгат.
Арстан-шер туулат,
Ааламды бузган эр туулат.
Ошол Манас туулса —
Себилдүүсү* сексен төрт,
Серп салган жагы кызыл өрт.
Манас туулуп чоңойсо —
Эгерде бизди оң кылбайт,
Бу Бээжинди соо кылбайт.
Түп атабыз Чылаба,
Түгөнгүрдүн эрдиги
Ааламды буй кылат,
Ал Манастын шердиги.
Ичсе канга тойбогон,
Бейжай салчу эр ошол,
Алышканды койбогон.
Карып кылат каныңды,
Карайлатат баарыңды,
Чыркыратат жаныңды.
Таш-талканын чыгарат,
Бел байлаган белиңди.
Кызыл канга бөлөнтөт,
Улугуңду, каныңды.
Буруттан Манас эр чыгып,
Уйпалайт Бээжин шаарыңды.
Кабагы бийик заары бар,
Аркасында белгиси —

Кара Көк жал жалы бар.
Анын колдогону — кожо сан*,
Чын жолдошу — кырк чилтен.
Ошол Манас туулса,
Каарды катуу салбайбы,
Кап кайда кегин албайбы!
Өлбөй адам калабы,
Аман болсок көрөөрбүз,
Аты бар Манас баланы.
Ачуу салып ичирет,
Тамакка салып тузунду
Ошол Манас чоңойсо,
Аман болсо көрөөрсүң,
Олжо кылып талкалайт,
Так беш көкүлдүү кызыңды.
Өрттөйт Бээжин шаарыңды,
Талкан кылат баарыңды.
Атактуу Манас эр чыгып,
Бээжинден сурак алат деп,
Алдындагы чоң даңзага чийилди.
Менин сүйлөгөнүм жаттанды,
Бээжинге мүшкүл аттанды.
Сулайман* тийбес Бээжиндин
Тагын тартып алат деп,
Бир атагы Манастын
Бичигине катталды.
Окуп алып ал катын
Таксыр, боконо сөөгүм болкулдайт,
Болкулдаган себеби,
Аты Манас шер ошол.
Ок жетпеген аты бар,
Ок өтпөгөн тону бар,
Арбагы оор, аты улук
Берени ошол, бели ошол.
Бул Каканчылуу Бээжинди,
Топонсуу кирбес жериңди,
Тополоң салчу эр ошол.
Ошол буруттан Манас эр чыкса,
Алышып ааламдын алы жете албайт,
Ага арстандын тиши өтө албайт,
Анын жылаңач кыдыр* жолдошу.
Ар бириси Манаска тете эр ошол
Кырк жерден келген жолдошу,
Кыркынын жөнү бир башка
Кыркы кылымдан чыккан көйкашка.
Кырк кабылан бириксе,
Эңкейтип адам алабы,
Буга кез болгон тирүү калабы?!
Мынчасында күтүнүп,
Сынчыларын жиберип,

Айдатып келгин Бээжинге,
Таксыр, Манас аттуу баланы.
Кырк аркан бою чоң зындан*
Жер чуңкурга салалы,
Аты Манас туулса
Мунун эсебин минтип табалы!
Ушунчалык шаардын
Улугу экен Эсенкан,
Так жүз жашка келиптир,
Бээжиндеги Карыкан
Манастын атын укканда,
Бу кытайдын бейли тарыган.
Карыкандын алтын так,
Тегереги мунар бак.
Кырк жылы сууга чыласа,
Кылайып оңуп койбогон,
Сексен жыл сууга чыласа,
Серпилип чирип койбогон,
Алтын түрдүү килемден
Алтымышы жайылуу.
Анын үстү алтын так
Жосунун киши чалбаган,
Жолоп адам барбаган,
Көргөн бенде таң калган,
Түркүгү алтын, көөхар таш,
Адам минер жеринде,
Жакут, бермет аралаш.
Мына ошондо Карыкан,
Каканчыда кырк эшик,
Катар ачып алганы.
Доолбас бекем кагылып,
Сыйкырчыдан кыркы бар,
Тизе жерге бүгүлүп,
Үйдөй чокмор колго алган
Балбандары жүгүрүп,
Балбан такыр жыйылып,
Кан алдына келгени.
Каарланып Карыкан:
Балбандарым баарың ук!
Башкача желдет сыйкырчы,
Узун кулак карың ук!
Түп атасы буруттан,
Туулуптур эр Манас
Бурут деген журттан.
Калың тыргоот каның кел,
Сыйкырчы, сынчым, баарың кел!
Билүүчүдөн миңиң кел,
Ушул сапар жарап бер!
Аты Манас уул болсо,
Ал буруттан кармап кел!

Оң жетиден ылдыйкы,
Жарым жаштан өөдөкү,
Аты Манас уул болсо,
Кол-аягын байлап кел!
Манасты кармап сойбосок,
Бу дүйнө жүзүнөн
Бир жоготуп койбосок,
Кокустан Манас чоңойсо,
Оңой Манас уул эмес,
Ушул турган Бээжинди,
Оң таптырчу кул эмес!
Карыкан айтты шумдукту,
Кан Эсенкан бул экөө
Кылган экен буйрукту.
Балбандарым, баарың ук,
Табылбай Манас калбасын,
Таппай келип антаңдап,
Балбандар, силерди кудай албасын!
Кокустан Манасты таппай келсеңер,
Жалынсаң укпайм сөзүңдү,
Жарлык айткан сөзүм бул —
Таппай келсең көрөсүң,
Тыптыйпыл менден өлөсүң.
Ат оюнчу жөө күлүк,
Ардактуу балбан чоң Дөңгө
Ажайып сыйкыр окуган,
Төлгө тартып, бал ачкан
Төртөөң тең чыгып издешкин.
Бээжиндеги кырк аяр,
Түп атасы — буруттан,
Бурут деген журттан.
Буйгатыңда калбасын,
Түрү өзүңө белгилүү,
Түсүн көрүп таанырсың.
Эсенкан менен Карыкан,
Эсепсиз буйрук кылганы,
Сынчысы тегиз чогулуп,
Кытайды кудай урганы.
Бал тартуучу даргери,
Көзү ачык мыктуусу,
Жаман менен жакшыны
Айра билчү артыгы,
Кылычы кыңгай курчтуусу,
Кара көңүл мыктуусу,
Бээжинден чыкты миң аяр,
Мунун билимдүүсү бир далай.
Пилге жүктөп ок алып,
Билимдүүсүн чогуу алып,
Бээжинден чыккан аярлар,
Балбаны Дөңгө баатыры

Адам тилин билбеген
Айбанга чалыш каапыры.
Шибээден бар Музкиндик,
Тыргооттон бар Солобо,
Кажылдаган каапырдын
Сынчысы мындай болоорбу?
Тогузкерден Бозкертик,
Солондон бар Ороккыр,
Кыргызды көздөй бет алып,
Кытайдын кармап шайтаны
Кыжылдаган каапырдын,
Кайсы бирин айталы!
Кытайлардан чоң Дөөдүр,
Боз качырчан Маамытбек
Атагын көргөн чочуган,
Айткандардын баарысы
Ажайыптан окуган.
Алышып адамдын күчү жетпеген,
Арстан тиши өтпөгөн
Адам билбес сөздүү бар,
Башында чакадай жалгыз көздүү бар.
Бул балбанды эңкейтип бенде алабы.
Ороккыр менен Музкиндик,
Кытайдын мыктуу балбаны
Туула элек, Манас дайны жок
Бурутту көздөй жол жүрүп,
Бала издеп калганы.
Эл сыначу жакшысы,
Буйрук алып канынан
Эл куралып, кол алып,
Күрсүлдөгөн каапырлар
Күлазыкты мол алып,
Бир аярда миң балбан,
Кызматына бериптир,
Кырк күнчүлүк чөлдөрдө
Кутургандай желиптир,
Алтай, Каңгай эки жай,
Буга Дөңгө келиптир.
Кырк үйлүү кыргыз баласын
Койбой жыйып алды эле,
Чубатууга салды эле.
Оң жетиден ылдыйкы,
Жарым жаштан өөдөкү
Балаларын жыйнады,
Балдарды кырып кетет деп,
Түпкө чогуу жетет деп,
Айдалып келген карып журт
Баштыгы Балта кан болуп,
Айласы кетип ыйлады.
Алты аяр катар тең туруп,

Алты күн катар сынады.
Манас болсо белгиси —
Кулагы учу тешилүү
Сүннөтү кесилүү.
Белгисинин баары бар,
Оң далынын үстүндө
Табактай кызыл калы бар.
Аркасында баланын
Кара Көк жалы бар.
Аты Манас коюлган
Айлыңда бала барбы — деп,
Жар чакырып сурады,
Балбандардын минткени,
Айылдын баарын тинткени.
Мындан бала табылбай,
Андан ары жөнөлдү.
Буйрук алган балбандар
Ат бороюн сыдырып,
Ааламдын баарысын
Издеп жүрүп кыдырып,
Төгөрөктүн төрт бурчун
Төрт айлана кыдырып,
Жердин түбү Желпиниш
Жети айлана кыдырып,
Мындан бала табалбай,
Көөнө-Турпан, кең Барбар
Көчүк жагы Лоп дайра,
Мунун баарын кыдырып,
Топурактуу чөл менен,
Толкуган кумдуу бел менен,
Тозокту тартып балбандар,
Ааламды сыдырып,
Так алты жыл кыдырып,
Мындан бала табалбай,
Алты-Шаар, Кокондон,
Аяк жагы Самаркан,
Маңдай жагы Маргалаң,
Алкым жагы Анжыян,
Бузулган Чамбыл, Букарга
Мунун буйгат жагы Сары-Арка,
Сары-Аркада Айдаркан,
Казактардын каны экен,
Аты казак колунда
Канча журту бар экен,
Андан бала издеди.
Андан бала табалбай,
Букардагы Каракан
Мындан бала издеди.
Бузулган Чамбыл жер деген,
Ошондогу Буудайкан,

Мунун журту мынчалык
Муну жыйып алганы,
Жаш балдарын чубатууга салганы.
Мындан бала табалбай,
Кайра тартып калганы.
Сайылган жери Самаркан
Самарканга келди эми,
Түтүнгө бала салганы,
Түк койбой жыйып алганы.
Энелери чуу түшүп
Элди бузуп жиберди
Аталары чуркурап,
Арыкты бузуп жиберди.
Жеткилең эли чубады.
Самарканда чоң Эшен
Касиеттүү жан экен,
Ал Эшендин колунда
Аты «Манас» коюлган
Бир дардайган бала бар экен.
Аты «Манас» коюлган,
Айлыңда бала барбы — деп,
Кыстоо салып турганда,
Караган балаң ушу — деп,
Калкты кудай эми урду,
Аты «Манас бала» деп,
Калайыктар кеп урду.
Эл чогулуп кат койдук,
Эрдигинен балага,
«Жар Манас» деп ат койдук.
Кара тилин кайрады,
Калың кытай ичине,
Бир абышка сайрады.
Аты «Манас» бу бала,
Балбандыгы бир канча,
Баатырлыгы бир мынча!
Жети жашка келгенде
Өз билгенин кылганы,
Ойноп жүргөн баладан,
Так оң экисин кырганы.
Атасы Эшен чоң экен,
Балбандарым, эгерде ишин оң экен!
Аты Манас бул бала
Кабагы бийик, заары күч
Каныңа барсаң жактырат,
Катылганды кылат түз.
Тилин алып ал чалдын,
Кытайлардын сыйкырчысы, балчысы
Көзү ачык эрени,
Көптү көргөн чоң сынчы,
Аты Дөңгө берени,

Бээжиндеги кырк аяр,
Катар туруп калганы.
Жылаңачтап баланы
Чубатууга салганы.
Эртелеп аяр караса,
Эр баланы кааласа,
Аты Манас ушу деп,
Сынчылары сынады,
Аты Манас экен деп,
Сүйүнбөй балбан турабы.
Кээ бирөөсү сынады,
Эңчегей бойлуу, кең далы
Эр экени чын экен,
Чын Манастын өзү экен,
Өзү тургай көзү экен!
Кээ бирөөсү муну айтат:
Оң далысы кең экен,
Өзү ойротту бузар эр экен.
Кээ бирөөсү муну айтат:
Опол тоодой көркү бар,
Ааламдын баарысын
Кырып кетер эрки бар.
Бээжиндин каны Карыкан
Муну чын эле билген экен каркыбар.
Кээ бирөөсү муну айтат:
Бул ак маралды кубалап,
Уй кылуучу уул экен.
Эрешен тартып эр болсо,
Эр уулу менен тең болсо,
Каканчылуу Бээжинди,
Кырып кетер уул экен.
Кээ бирөөсү муну айтат:
Аты Манас бу бала
Карап турган жолборстой,
Буга кагышкан аман болбостой.
Мунун кабагы бийик, заары күч
Катылганды кылат түз.
Чын Манастын өзү экен,
Өзү тургай көзү экен.
Кээ бирөөсү муну айтат:
Бендеден бөлөк көркү бар,
Чынмачынды, Каканды,
Кырып иер эрки бар.
Душман колго тийдиби,
Чындап кудай берди — деп,
Байлап таштап баланы
Өлүп кетер ой кылып,
Өңчөй балбан чогулуп,
Оң эки күн той кылып,
Капанын баарын жоюшуп,

Качырын тойго союшуп,
Желдеттин баары желигип,
Балбандын баары ээлигип,
Кетирди журттун чамасын,
Самаркандан тартып алды,
Манас аттуу баласын.
Аты Манас ушу деп,
Бул айтылган иштин тушу деп,
Темир аркан торчону,
Тегеректеп алды эле,
Баланы тегиз канжар колчону.
Чоюнбаш* чапчу ыктуусу,
Бээжинден чыккан чоң аяр,
Аты Манас ушу деп,
Жар Манастын башына
Темирден коок* кийгизди,
Бут-аягын шайлады,
Бекитип көзүн байлады.
Самаркандын журтуна
Акыр заман салганы.
Жар Манас аттуу бу экен,
Самарканды жердеген
Чоң Эшендин уулу экен.
«Эр Жар Манас кетти» — деп,
Калайык ыйлап, калк ыйлап,
Калын журттун баары ыйлап,
Алты айчылык жол деген,
Бээжинди бенде көрөбү,
Ага барган адам келеби?!
Барса келбес жер деген,
Каканчынын журтуна,
Барган адам келеби?
Самаркан журту кайгырды¹⁴.
Оң жети жашка чыкканда,
Жар Манастан айрылды.
Бээжинге карай жол жүрүп,
Ат аябай мол жүрүп.
Ара жерге барганда,
Алты күлүк ат берип,
Бээжиндин каны Карыкан,
Буга алакандай кат берип.
Теңи коло жез буркан*,
Бурчунан кармап имерип,
Ат оюнчу жөө күлүк
Чоң аярды жиберип,
Чоң аяр кирип барганда
Манасты кармап келдик деп,
Канына кабар салганда
Күрмө кийген кытайдын
Күчтүүлөрү чогулду.

Таш сайынган кытайдын
Тазалары чогулду.
Эсенкан менен Карыкан
Экөөнө кабар барганы.
Экөөнө кызмат кылуучу
Так миң экен балбаны.
Алтын түрлүү килемге,
Ал экөөнү салганы.
Каны чыкса сейилге
Ал кытайдын ырымы,
Балбаны чуркап калганы.
Астындагы балбаны
Келе жатат кош-коштоп,
Аркасында тулпарды
Оң эки төрө бош коштоп.
Каны келсе сейилге,
Калкынын баары жыйылып,
Канча доңуз, далай мал
Тойго союп кырыптыр.
Кырк кулачтуу жез казан,
Көчөгө асып алыптыр.
Кырк чочкону да союп,
Муну катар салды эле.
Кырк өгүздү да союп,
Аны катар салды эле.
Кырк качырды да союп,
Аны дагы салды эле.
Колодон кылган жез буркан,
«Кудайым» деп ошону
Аса байлап калды эми.
Сыйкырчысы чочунуп,
Таш сайынган кытайдын
Тазалары чогулуп,
Адам таппас ой кылып,
Душманды таап келдик деп,
Так кырк беш күнү той кылып,
Алтын тактын түбүнө
Жар Манас айдап барды эле,
Манжулары башкача,
Балбандары бир канча
Алтын тактын түбүндө,
Бийиги кырк аркан бою чоң зындан
Өлтүрбөстөн житирбей,
Тирүү бойдон салды эле.
Манастын аты өчтү деп,
Улуктун баары тараптыр,
Өлтүрбөстөн житирбей
Ал байкушту камаптыр.
Аны мындай таштайлы,
Эми бер жактан кабар баштайлы.

Алтайга барган бакырлар,
Айдалып барган баатырлар
Өлбөй-житпей кайгырган,
Тирүүлөй журттан айрылган,
Күнөөгө колу байланган,
Алтын кен казып жай болгон,
Аштык айдап, мал күтүп,
Сан кара айдап бай болгон.
Ал Жакыптын колунда,
Калмактан Кочку бар болгон,
Койго койгон Ошпурду,
Төөсүндө малай бар,
Ошо Жакып кайран бай
Жуманын кадыр түнүндө,
Түн ортосу мезгилде
Уктап жатып түш көрүп,
Түшүндө мүшкүл иш көрүп,
Бөлүнгөн Жакып байкуштун,
Бөдөнөдөй көзүнөн
Бөлөк-бөлөк жаш кетип,
Карагаттай көзүнөн
Камчы бою жаш кетип,
Көңүлү жаман бөлүнүп,
Жакып сындуу байыңдын
Көзүнүн жашы төгүлүп,
Кабырга сөөгү сөгүлүп,
Кыдырата карабай
Кыйын мүшкүл иш түшүп,
Кылча жанын аябай,
Күтүп алган сан кара,
Түшүм орун келсе деп,
Түбүнө чогуу жетсем деп,
Ушул турган сан кара
Түгөл кырып кетсем деп,
Байыңыз Жакып муну ойлоп,
Кырк үйлүүнүн башчысы —
Башчысы бабыр Акбалта,
Беренин Жакып ыйлаптыр,
Кырк үйлүү кыргыз Акбалта
Ошонун баарын чакырып,
Түндөгү коргон асыл түш
Жорутууга жыйнаптыр.
Бай Жакыптын түшү деп,
Кырк үйлүү кыргыз келди эми.
Жыйнап алып кыргызды
Бай Жакып ыйлап берди эми:
Менин малым арбын, башым жок,
Ичим капа, тышым чок
Каран малга ээ болчу
Карасам эркек балам жок,

Же, менин бала тапчу чамам жок,
Топозум токсон миң болду,
Менин байлыгым журтка дан болду.
Менин малым түмөн, балам жок,
Жараткан себеп болбосо,
Менин андан башка чарам жок!
Бээ баштаган беш тогуз,
Тилекке кармап сойду эми,
Төө баштаган төрт тогуз
Мискин менен бакырга,
Назырга* байлап койду эми.
— Көңүлгө бүткөн көп муңду
Таптакыр Жакып койду эми.
Бай Жакыптын үйүндө
Кырк үйлүү кыргыз толду эми.
Кырк үйлүү кыргыз тойгондо
Оомийин* деп кол жайып,
Бата кылып койду эми.
Бала каздай баркылдап,
Баатыр сүйлөп таркылдап,
Адам угар эпти айтты,
Баатыр Жакып кепти айтты.
Түндөгү коргон түштү айтты
Түйшүгү жок ишти айтты:
Журтум, түндө бир жатып түш көрдүм,
Мен түшүмдө мыкту иш көрдүм.
Журтум, кадыр түн чалаар түн барбы?
Калмактан кудай куткарып,
Кыргызды көрөөр күн барбы?
Менин түндөгү түшүм ыктуу түш,
А түшүмдүн пайдасы
Силерге тийчү мыкту түш.
Түндө жатып түш көрсөм
Ала-Тоо башын жайладым,
Мен бир бала барчын бүркүт кармадым.
Салбурун* чыксам салууга,
Канаттын күүсү угулду,
Каарына карап туралбай
Муну качырган жандар жыгылды.
Ааламды чардап учкандай,
Каракулак кабылан
Астында болду чычкандай.
Томогосун тартканда
Калайманды салыптыр,
Кара чаар жолборс, каманды
Каршы-терши жарыптыр.
Кайыр кылган бир жан жок,
Канаттуунун баарысы
Астына түшүп калыптыр,
Күн чыгышка көтөрүп,

Салбурунга барыпмын,
Жалгыз бирөөн куткарбай,
Жардырып союп алыпмын.
Кызыккандан бир жайды
Кыпкызыл канга түшүрүп,
Капчыгай кылып салыпмын,
Бул эмине болучу,
Бул түшүмдү жоручу?!
Жана уктап түш көрсөм
Тоодо жүрүп атыпмын,
Басып түшөөр дайын жок
Мен бир зоодо жүрүп атыпмын.
Капаланып тура албай,
Каарланып турганда,
Абийрим минтип жабылды,
Ошо көргөн түшүмдө
Кайыбынан колума
Бир зулпукор* кылыч табылды.
Кармап алып качырдым,
Жол бербей турган кара зоо
Кара зоого качырдым.
Шилтесем зоо быркырап,
Кылычымын каарына чыдабай
Кара зоо кулай берди быркырап,
Түптүү тоону кулаттым,
Түз чапкандын баарысын
Талкан кылып ураттым.
Ташты бузуп жол кылдым,
Далай дөөнү кор кылдым.
Дарыяны соолттум,
Бет алганды өрттөдүм,
Өлөңдүү жерге өрт койдум,
Жарлуу жерди жай кылдым,
Бу башымды кан кылдым,
Жүргөнүм ээн жай, чет болду,
Кылычты шилтеген жагым өрт болду,
Бул эмине болучу?
Журтум, түшүмдү жоручу?
Жана да жатып түш көрдүм,
Жана жакшы иш көрдүм.
Дөбөгө жатып түш көрсөм,
Төгөрөктү курчаган
Ааламга тийип көлөкөм,
Чатыр болуп атыпмын.
Бир танабы байланган
Күндүн чыгаар жерине,
Менин бир түркүгүм орноптур
Күн батуучу белине.
Көлөкөм тийип ааламга
Жайнап жатып калыпмын,

Арстандай чамынып,
О кудайга жалынып,
Оң кол менен бир чапчып,
Күндү кармап алыпмын.
Сол кол менен бир чапчып,
Айды кармап алыпмын.
Оң колумда күн турат,
Сол колумда ай турат,
Күндү кармап имерип,
Ай ордуна салыпмын,
Айды кармап имерип,
Күн ордуна салыпмын.
Күн менен айга аралаш,
Мен чакмак уруп алыпмын,
Бул түшүмдү жоручу,
Бул эмине болучу?
Жакыптын түшүн укканда
Сары атандай кыйгачтап,
Уксуз жерден жол баштап,
Акырын айтып, бек таштап,
Абак Балта кеп баштап,
Көргөн түштү жоруган
Акбалта асыл кан экен,
Акбалтаны коштогон
Анда бир жыланач бала бар экен.
Чын олуя, көзү ачык
Тилге балбан Акбалта,
Кара тилин кайрады,
Кайран Балтаң канетет,
Калк ичинде сайрады.
Сүйлөгөндө баркылдап,
Кейиштүү кыргыз ал журтка,
Кеп таштады жаркылдап:
Кырк үйлүү кыргыз жакыр журт,
Сары адырмак шыбыргак
Белди табат экенбиз.
— О, кудай, киндик кесип, кир жууган
Жерди табат экенбиз!
Маана берип, жараткан
Элди табат экенбиз.
Кудуреттин бергени,
Ушу бай Жакып түштү көргөнү.
Артык кырсык чечүүчү
Ушу бай Жакыптын түшү экен.
Жаратканга бу кыргыз
Жалбара турган иши экен.
Ушул түшүн чын болсо
Ачылган көт жабылат
Кара калмак — манжудан
Ажыратып алуучу

Бизге бир арстан бала табылат!
Үзүлгөнүң уланат,
Чачылганың жыйылат,
Өчкөн отун тамылат,
Өлгөн жанын тирилет!
Кырк үйлүү кыргыз журт элең,
Кара калмак — манжунун
Ортосунда эл элең.
Баабединин* бат айткын,
Жараткандын өзүнө,
Ай туяк* баштап ат айткын!
Кайгынын баарын өчүргүн,
Журтум, кырсыктын баары кесилди,
Жакып кандын түшүнө
Жалбырап кетип баратам,
Ушу көргөн ишине,
Болкулдап барат жүрөгүм.
Балдар, бул калмактын ичинде
Көрсөң күнөөкөр болуп жүрөмүн.
Ээй, чиркин, ар нерсе түшөт эсиме,
Кыргыз кайда, эл кайда?
Жакып, кызык түш көрүпсүң,
Элге жетээр күн кайда?!
Бала Жакып, баатырым,
Сенин кабыл келди акылың.
Жоруюн көргөн түшүңдү,
Бай Жакып, балам, байкачы,
Ондосун кудай ишиңди
Балам тоого чыгып алганың,
Толкуган кара калмактын
Төбөсүнө чыкканын.
Бала барчын куш салсаң,
Азуулуу кырып дагы алсаң
Балам ааламды билет экенсиң,
Барчынын бала болбойбу,
Атаңдын көрү бай Жакып,
Сен балалуу болот экенсиң.
Кайгырганын кой балам,
Тоюна токсон сой балам!
Кара барчын куш салсаң,
Жакып бай, балалуу болот экенсиң.
Кыр жагында кытайды,
Кырып берээр уул экен.
Кара калмак — манжуга
Калайман салчу кул экен.
Капалуу болсоң жоёсун,
Балалуу болсоң кулунум,
Атын Манас коёсун.
Кара көкжал эр болот,
Ааламды буй кылган

Аябаган шер болот.
Жан жолдошу сексен төрт,
Серп алган жагы кызыл өрт,
Бет алып беңде келе албайт.
Душман жүзүн көрө албас,
Берендүү болот экенсиң,
Балалуу болсоң бай Жакып,
Анын кармашаар жоосу Каканчын,
Басташаар жоосу Бакбурчун*.
Азуулууну алганы —
Аман жүрүп туулса,
Таманы менен тик түшөт
Муну менен кагышкан душман бүк түшөт.
Уулдуу болсоң Жакыбым,
Ааламга тиет пайдасы.
Аз журтка тиет экен го,
Ал балаңдын пайдасы.
Коргон болоор шер туулат,
Козголбос берен эр туулат.
Түштө кылыч да тапсаң
Ташты чаап жол кылган,
Далайды бузуп эл кылган,
Кара сууга кан куйган,
Өзөнчөнү майлаган,
Каарына тийгенди
Кармап алып жайлаган
Аты Манас арстан шер, *
Алда Жакып, кулунум,
Уулдуу болот экенсиң!
Ай менен күндү кармасаң
Балан баатыр атыгып,
Баатырым Жакып, угуп ал
Оң сегиз миң ааламдын
Сен туткасын кармаар экенсиң!
Сенден тууса шер туулат,
Алты шердин кенжеси*,
Алданын чын сүйгөн пендеси,
Сайыппуруш аты улук,
Ары балбан, ары шер
Таалайын артык султан эр,
Уулдуу болот экенсиң!
Акбалта баштап ошондо
Бата берди чуркурап,
Жакыптын зайыбы Чыйырды
А дагы ыйлап чыкты чыркырап:
Ошо күндөн ушу күн,
Же медер кылган бала жок.
Капанын баарын коёлу,
Каран калган көп малдан
Жылкынын баарын соёлу,

Дүнүйөнү чачалы,
Сандыктын оозун ачалы.
Упасыз малды үрөйлү
Дүйнөдөн бото тилейли.
Безге сайган немедей,
Ыргып турду эр Жакып:
Зарып кылбайм малымды,
Кетире бербейм алымды.
Мал чачууга чамам жок,
Же сенин төрөп жаткан балаң жок.
Жок эмеге ой кылбайм,
Жок балаңа той кылбайм.
Бекер малды жок кылбайм,
Бекер созго баспаймын,
Түш көрдүм деген ой кылбайм,
Түгөнгөн катын той кылбайм.
Баштап атып жумушту
Бай Жакып байбиче менен урушту.
Ырымым бар мындай иш,
Балалуу болуп калаарбыз,
Байбичем, үч жылдан кийин күдөр үз!
Мал башчысы кула бээ,
Баш башчысы куу катын
Бойдок жүрөт кула бээ,
Төрөбөй жүрөт куу катын.
Кула бээм тууса тулпар туур,
Кула бээнин кулуну,
Кулунунун кыйыны
Төрөсө казанат ат болоор.
Аны сураган адам жат болоор.
Чалгынга минсе чаалыкпас,
Оорукка* минсе оорунбас,
Кагышка минсе камсыкпас,
Алты ай минсе арыбас,
Алтымыш асый болгуча
Азуу сой көп* карыбас,
Айгай укса шашпаган,
Жер жарылган чуу болсо
Бир изин ката баспаган.
Сыны бийик, сырты түз
Байбичем, үч жылдан кийин күдөр үз!
Кула бээм тууса тулпар тууйт,
Сапаты, сыны ушундай
Кош басмайыл жырымым,
Менин ушундай кылган ырымым.
Куу катын тууса шумкар тууйт,
Кайгынын баарын жоёлук,
Кудай берсе бир уулду
Атын эл айткан атты коёлук.
Жекени* белге курчанаар

Куу катын эркек уул тууса,
 Жети түмөн эл келсе,
 Жеке аралап кол салаар.
 Бел байлаган бел болоор,
 Кудай эркек уул берсе
 Пендеден артык шер болоор
 Бай Жакып айтты мындай деп.
 Кайран Жакып чоң байдын
 Түгөнбөгөн кеби бар,
 Бала көрбөй той кылбай
 Ушундай бир малга кароо жери бар.

МАНАСТЫН ТУУЛУШУ ЖАНА БАЛАЛЫК ЧАГЫ ¹⁵

Батасын берип Акбалта
 Кен Алтайдын баткалда
 Кейип кыргыз жатканда
 Күн кечигип түн өтүп,
 Күз ортолоп жай өтүп,
 Семизчилик убагы
 Үч айга убак толуптур.
 Чыйырды аттуу байбиче,
 Ал Жакыптын зайыбы
 Күмөндүү талгак болуптур.
 Жылкыдан сексен бээ сойду,
 Эт экен деп тойгон жок,
 Ал байбиче Чыйырды
 Талгагын такыр койгон жок.
 Төө баштаган бир тогуз
 Жана Жакып мал сойду.
 Байбиченин алдына
 Сойгон этти да койду.
 Сойгон этин жеген жок,
 Шердин* этин тапкын деп
 Болбой турду байбиче,
 Шер атаар мерген табылбай,
 Же шердин эти кабылбай,
 Ал Чыйырды байбиче
 Ата, шердин эти — деп,
 Бөдөнөдөй кайран көз
 Бөлөк-бөлөк жаш кетип,
 Бөтөнчө ыйлап алды эми.
 Карагаттай кайран көз
 Камчы бою жаш кетип,
 Кайгырып ыйлап алды эми.
 Шердин этин көрсөм — деп,
 Анан кийин өлсөм — деп,
 Бөдөнөдөй бөкчөйүп,
 Бөгүп калды байбиче.
 Көздүн жашын иргилтип,
 Төгүп калды байбиче.
 Байбиче жатып алганы,

Жапаны башка салганы.
Шер эти кайдан табылсын,
Дүмөк кылды байбиче.
Шер этин таап алсам деп,
Казаныма салсам деп,
Мыктап жатып тойсом деп,
Аңкаганым койсом деп,
Андан кийин өлсөм деп,
Кыямат жүзүн көрсөм деп,
Тилек кылат байбиче.
Ошо кезде бай Жакып
Төрт түлүктүү каран мал
Зарып кылып, шер издеп,
Шердин эти табылбай,
Кырк үйлүү кыргыз тең издеп,
Малдан ашты баарды
Шердин этин издетип
Кыдыртты далай шаарды.
Кырк үйлүүнүн ичинде,
Кыйын экен Акбалта
Акбалта акылды таап турганы.
Кырк үйлүү кыргыз чогулуп,
Токсон төөнүн буудайын
Алман салып жыйнады.
Кырк үйлүүдөн кырк мерген,
Шерге уу кылып калганы.
Салбурун тартып жол жүрүп,
Жан аябай мол жүрүп,
Мергенге шер табылбай
Бейпай тартып турду эле.
Балта, Жакып башчысы
Токсон төөнүн буудайын
Кочкусунуна бергени,
Аткан экен бир шерди
Кытайдын Кочку мергени.
Шердин эти табылып,
Кырк үйлүү кыргыз бакыр журт
Абийири мындан жабылып,
Жок буюму табылып,
Баары кыргыз чуркурап
Баабединге камынып.
Баабедин айтып алышып,
Топоңдотуп торпогун
Баса калып чалышып.
Жеткендери төө союп,
Жеткилеңи бээ союп,
Ар тилегин бат айтып,
Адам тапкыс ой кылып,
Кырк үйлүү кыргыз бакыр журт
Жан жабыла той кылып,

Акбалта менен Жакыбың,
Айланайын калың журт,
Шердин эти табылды!
Ушул бала туулса,
Бизге бир шердей бала кабылды!
Бай Жакып айтып мындай кеп,
Малым менен жанымды
Талап кеткин журтум деп,
Экөөмдү коюп бирөөмдү ал,
Бөлөгүм таштап төөмдү ал.
Кызыл куйрук пилимди ал,
Кымбатым журтум тилимди ал.
Силерден сурайм угуп ал.
Ак сакалдуу карың ук,
Кырк үйлүү кыргыз баарын ук!
Кара калмак — манжу журт
Ортосунда турабыз.
Бай Жакыптын катыны
Шерге талгак болду деп,
Кара калмак — манжуга
Угулуп ушак жетпесин.
Таш коргонду талкалап,
Такыр кырып бул журттту
Талгак болгон катынды
Бээжинге тартып кетпесин.
Туудурбастан төрөтпөй,
Түпкө чогуу жетпесин!
Бай Жакып айтып мындай кеп,
Бекиткин журтум оозуң—деп.
Айтып коюп калмакка
Каза көрбө орумду,
Кайната көрбө шорумду!
Жакып келип муну айтып,
Акбалта турду күүлөнүп,
Болду, Жакып, баатырым
Сенин бул айтканың акыл — деп.
Кара калмак — манжуга,
Бүлкүлдөгөн кишинин
Жети атасы капыр деп,
Шерге талгак катыны
Эркек тууйбу, кыз тууйбу,
Эминеси болсо да
Шер туучу баатырды
Уламадан уладым,
Билгичтерден сурадым.
Ушул Чыйырды тууса шер тубат,
Кара көкжал эр тубат.
Ушул кара калмак — манжуга
Өлбөсөм журтум көрөөрсүң,
Чылап койгон уу тубат

Чын кыргыз бизге туу тубат.
Бел байлаган бел тубат,
Белге тануу шер тубат.
Кырк үйлүү кыргыз журт элең,
Ак буудай унун чайнап бер
Шерге талгак болду деп,
Журтум айтпаска куран кармап бер!
Муну укканда кыргыз журт
Өлүп кетер ант кылып,
Убаданы бат кылып,
Убада кылып буркурап,
Түп көтөрө кыргыз журт
Бекитти оозун чуркурап:
Айтып койгон адамдын
Малы-башын талайлы,
Билгизбей кармап алалы.
Койбой жүзүн дүйнөгө
Курмандыкка* чалалы!
Калын журт мындай дегенде,
Убадасын бергенде,
Ошол кезде бай Жакып
Бүткүл шерди сойгону,
Сойгон шердин этине
Байбиче мыктап тойгону,
Талгагын анан койгону.
Кыймылдаса кыйналып,
Ыйлай берди байбиче.
Ай мезгили толуптур,
Торой турган катындын
Убактысы болуптур.
Тогуз ай, тогуз күн болду,
Күндү эсепке алыптыр,
Күндү катка салыптыр.
Акбалта баштап карысын,
Жыйып алды бай Жакып
Кырк үйлүү кыргыз баарысын.
Үй үйлөнүп, мал күттүм,
Эч мураска чыкпадым.
Эрешен болуп, эр болуп
Эр уулу менен тең болуп,
Бир баланын үнүн укпадым.
Менин малым арбын, балам жок
Байбиче бала төрөсө,
Баланын үнүн укканда
Менин өлбөй калчу чамам жок.
Баланын үнүн укканда
Менин көңүлүм жашып кайгыраар,
Сүйүнгөн бойдон жүрөгүм
Ортодон тарс деп айрылаар.
Бала убайын коро албай,

Кокустан Жакып өтөбү!
Кызыктуу кыйын сүйүнүп,
Жакыбын кыямат жүзүн көрөбү.
Эмгектен тапкан сан кара,
Бу жерге туруп нетейин
Ушул жылкыны көздөй кетейин.
Мен жылкыга барганда,
Көп кечигип калганда,
Катын аман төрөсө,
Эркек болбой кыз болсо,
Атап койгон ала бээ
Тоюна союп жеп койгун,
Кайран Жакып көк жалың
Туяксыз өттү деп койгун.
Жылкыдагы өзүмө
Бирөөң басып барбагын,
Бирөөң кабар салбагын.
Эгерде эркек уул тууса,
Тоюна токсон соё көр,
Айкырып азан чакырып,
Атын Манас коё көр!
Сүйүнчүлөп кала көр,
Эрениң маган бара көр!
Эркек атын угузсаң,
Дегениңе көнөйүн
Багып жүргөн сан кара,
Баарын сага берейин.
Сүйүнчүгө баргандын
Дегенине көнөйүн,
Төрт түлүктүү каран мал
Түгөл бойдон беремин.
Адырда жылкы алты сан,
Аргымак-буудан аралаш.
Сүйүнчүгө барганың,
Тандап буудан малымды ал.
Аздык кылса ал малым
Менин көөкөргө куюп канымды ал,
Кааласаң төөдөн кошуп ал,
Калайык ук, карың ук,
Калың журтум баарын ук.
Мурасына жеткени
Муну айтып бай Жакып
Жылкысына кеткени.
Ойлосо кетет дарман, ал
Кандай бала төрөөр деп,
Тутамга келбейт кайран жан.
Кабырга сөөгү сөгүлөт,
Жакыптын көңүлү нече бөлүнөт.
Санаа тартып тура албай,
Сан малга Жакып барыптыр.

Камбар ата* — кара айгыр,
Кармап алып бай Жакып,
Мойнуна кисе* салынып,
Жаратканга жалынып,
Камбар ата айгырды
Ай туякка чалды эми.
Айгырды Жакып сойду эми.
Этине мыктап тойгондо,
Ак каңкыны жазданып,
Кыбыланы баштанып,
Жакып бай уйку салды эми.
Кементайды жамынды,
Бир кудайга жалынды.
Чыканактап уйку алып,
Чырым этип, тынч алып,
Уйкуга көзү илинип,
Жараткан кылды убара,
Жылаңайлак, жылаңбаш
Жакып кандын түшүнө келип кириптир
Бир ак сакалчан дубана.
Атыңдын оозун бур, Жакып,
Алда — деп, өйдө тур, Жакып!
Кызыр алейки салам мен элем,
Кыр жагына келгеним —
Жараткан берди бир бала
Ошону айтып бергени.
Кайгынын баарын жой, Жакып
Бүгүн эркек уулдуу болосуң
Атын «Манас» кой Жакып!
Бул уулун Алтайга келип туулган,
Аман жүрүп чоңойсо,
Ааламга салат чуулган.
Жети жашка келгенде,
Калыйпадан кат алат.
Кан заададан* бата алат.
Оң эки пирге кол берип,
Кырк чилтен баштап жол берип,
Өзү сайыппуруш аталат.
Кан ичип жүрүп катыгат,
Бет алганды мерт кылып,
Өзү канкор Манас атыгат.
Кара көкжал шер болот,
Телегейи тең болот.
Алты шердин кенжеси,
Өзү кудайдын сүйгөн пендеси.
Телегейи тең болот,
Ичин карап отурсаң
Ушул жер жүзүнөн кең болот.
Манас менен беттешип,
Пенде назарын сала албайт,

Оң сегиз миң ааламда
Укурук кайраар түк калбайт.
Ушул бүгүн тууган балаңдын,
Колдогону — кожо сан,
Жөлөгөнү — кырк чилтен.
Бул балаңды көргөндө,
Адам тапкыс ой кылгын,
Жылма болгон жылкыңдын
Көбүн союп той кылгын!
Бүгүн куу катынын шумкар тууйт,
Сенин кула бээң бүгүн тулпар тууйт.
Бүгүн кызыр айткан асыл зат ушул,
Кабылан Манас шер уулун
Казатка* минээр ат ушул.
Бүгүн экөө бир күн туулду,
Биттейинде бирикти
Кенедейде кезикти.
Керишке* минчү мал ушул,
Артык тулпар мал болот.
Алты ай минсе арыбайт,
Алтымыш асый болгуча
Азуу сөйкөп карыбайт.
Куйругу саяң, жалы аз.
Кулан кууса куткарбас,
Сөөгүнүн баары көпкөк таш.
Астындагы мингени,
Батыраак өлөөр, өмүр аз,
Айтканым ушул тилимди ал,
Баатыр Жакып, билип ал!
Жашы оң экиге келгенче,
Эрешен тартып эр болуп,
Эр уулу менен тең болуп,
Колуна найза алгыча,
Эңкейип найза сайгыча,
Ок жетпес атын мингенче,
Ок өтпөс тонун кийгиче,
Манас Манас болгуча,
Алчайып атка мингиче,
Калк ичине жүргүчө,
Ордолуу кыргыз журтуна,
Ордо болуп калгыча,
Оң экиге келгиче,
Уулумдун аты Манас деп,
Бир адамга билгизбе,
Бир калмакка туйгузба!
Уулумдун аты Манас деп,
Айтып койсоң дардаңдап,
Манастын даңкы билинди,
Мындан мурун жети жыл
Чыны Какандын даңзасына чийилди.

Манастын атын укканда
Калайыкка чыр салып,
Бээжиндин каны күйүнгөн,
Белгилүү Манас уул ошол.
Ошентип айтып ал адам
Көздөн кайып болгону.
Ошол кезде бай Жакып
Уйкудан чочуп ойгонуп,
Оң жагына толгонуп,
Мойнуна курун салынып,
Кудуреттеп деп жалынып,
Баабединин бат айтып,
Бай Жакып турду камынып,
Ошол күндө Жакыптын
Уйкусу кетти чачылып,
Умачтай көзү ачылып,
Ыргып турса, ал Жакып
Жанында адам турмак айбан жок.
Сүйүнүп жүрөк лакылдап,
Ошол кезде таманы жерге такылдап,
Башынан буу буркурап,
Ыйлап турду бай Жакып:
Уктап турсам түш экен
Бул кудайдын кылган иши экен!
Ыргып турса түн экен,
Ошол кезде Жакыпка
Кадыр түн болоор түн экен.
Айтып кеткен ошол жан
Кыдырыңдын өзү экен
Аты Манас болду деп,
Алды каткан, бай Жакып
Угуп турган кези экен.
Мойнуна курун салыптыр,
Ошол кезде бай Жакып
Жаратканга жалынып.
Супа саадак чалыптыр,
Тараза жылдыз бириндеп,
Бирөө калбай батыптыр.
Жакып ыргып турганда
Тан кашкайып атыптыр,
Жерге жарык тийиптир.
Ыргып турса бай Жакып,
Табылган малга төл башы,
Туубай жүргөн кула бээ
Ырысы күлдөй жөнөптүр
Ошол кула бээ кулун тууптур.
Тууганда мыктап кула бээ
Куюн тууган кези экен.
Туш-тушунан караса
Жал-куйругу төгүлөт,

Жаныбарым Торучаар
Мунун тулпарлык сыны көрүнөт.
Кыл мүчөсүн караса,
Кызыктык түрү көрүнөт.
Куйругу бар, жалы бар
Ошондой сулуу жаныбар.
Аман болсо Торучаар
Толкуган тулпар ат болот,
Муну сураган адам жат болот.
Ар мүчөсү бөлүнөт,
Жаныбардын артыкча сыны көрүнөт.
Аман жүрүп ат болсо,
Чылбыры тутам калгыча
Чындаган жоого алдырбайт.
Чын кырсык миңдеп чалбаса,
Мингенин жоого сайдырбайт.
Чуу укса мүчө сөгүлгөн,
Айгай укса жаныбар
Тулпарлык сыны көрүнгөн.
Очогор* атса шашпаган,
Жер жарылган чуу укса,
Бир изин ката баспаган.
Оозун коё бергенде,
Тулпарлардан бөлүнгөн,
Басып өтсө кара жер
Кат-катынан бөлүнгөн.
Тайгылбаган бийиктен,
Такыр жери кем эмес
Ташка баскан кийиктен.
Минген адам шарт болот,
Аман жүрсө Торучаар,
Эрге ылайык ат болот.
Кетмен туяк, кен соору,
Аман болсо Торучаар
Керишке минер ат болот.
Кара байыр казанат.
Аман болсо Торучаар
Тоорушка минер ат болот.
Найзакерден кабылан
Ыктуу минер ат болот.
Ааламга чыр салчу
Мыктуу минер ат болот.
Багалчагы майышпас
Баатыр чалыш жылкы экен,
Бекер куйрук-жал эмес,
Бул жаныбар Торучаар
Мен көргөндөй мал эмес.
Кулунду сынап алганы,
Кубангандан бай Жакып,
Кайра көзүн салганы.

Торучаарды караса,
Мал жыргалын кааласа,
Жерди чапчып Торучаар,
Таптап турган кези экен.
Энесинин үстүнөн
Ары-бери түйүлүп,
Аттап турган кези экен.
Муну көрүп, бай Жакып
Көңүлү кетип бөлүнүп,
Минүүчү уулду берсе — деп,
Мингенин көзүм көрсө — деп,
Анан кийин өлсөм деп,
Торучаарды көргөндө,
Баабедин — деп бакырып,
Жылкычысын чакырып,
Боконо жүрөк болкулдап,
Көкүрөгү кирилдеп,
Тула бою дирилдеп,
Айтып оозун жыйганча
Андай мындай дегиче,
Карарган тоонун урчуктан,
Кайкалаган тумшуктан,
Оргуп-оргуп чаң чыгат,
Чаңды көрүп бай Жакып
Дене бойдон жан чыгат.
Оргуган чаңды караса
Телкүрөңдүн чаңы экен,
Үстүндөгү мингени
Акбалта өңдүү жан экен.
Кабарга Балта келгени,
Араң турган бай Жакып
Сүйүнчүлөй бергени.
Акбалта айтып мындай кеп,
Бай Жакыпка мындай деп:
Бай Жакып, балам, сүйүнчү,
Бүгүн сенин багыңа
Арстан шер келди!
Кайгырсак колго тийбеген
Кабылан султан эр келди!
Чыдап адам калбады,
Колуна кош колдоп заар кармады.
Курсакта жатып бакырды,
Манастап ураан чакырды.
Сары самай көк койдо
Сары башыл ирик тууду.
Манасыңды тууганда
Таманы менен тик тууду!
Оң колуна кара кан,
Кармай түштү кан Манас.
Кармашууга жоо болсо.

Каракандай агызып
Канын төгөм дегени.
Сол колуна сары алтын
Уучтай түшкөнү
Салышаарга жоо болсо,
Сары алтындай саргайтып,
Мен түбүнө жетем дегени.
Курсактан балаң түшкөндө
Көргөн жан болду бышмана,
Ой, Жакыбым, ойлончу,
Курсактан түшкөн балаңдын
Мынчалык болду жышааны.
Бакырып бала түшкөндө
Түшкөн жерден чаң чыкты,
Ыйлаганда ал бала
Жүрөк туйлап жан чыкты.
Көрбөгөндү көрүптүр,
Бала эмес, бир желмогуз экен деп,
Тогуз кемпир бечара
Жүрөгү түшүп өлүптүр.
Көргөндүн көөнү бөлүндү,
Арт жагында балаңдын
Кара көк жал жалы көрүндү.
Манасың жерге түшкөндө
Нур төгүлүп тоюнду.
Катындар ороп алаарда
Бу белгиси дагы бар —
Кара чаар кабылан
Капталында чамынды.
Ал ымыркай баланы
Ары-бери үч аттап,
Караса көзгө илинбей,
Кайда экени билинбей,
Кайып болуп жоголду.
Көсөө куйрук көк арстан
Оң жагынан чамынды.
Арстанды көргөндө
Кандай шумдук болду — деп
Катын качты чуркурап,
Калайыктын баарысы
Түп көтөрө зыркырап.
Туулган бала Манастын
Оң ийинден бир жыттап,
Сол ийинден бир жыттап,
Күр-күр этип толгонуп,
Берен менен арстан
Кошо жатты комдонуп.
Бир карасаң баладай,
Бир карасаң сур жолборс.
Аман жүрүп чоңойсо,

Беттешкен аман түк койбос.
Чекеси жерге жеткени,
Асмандан кудайдын нуру чачылып,
Зилзала* жүрүп кеткени.
Төрөгөн Манас уулуңуз,
Аман жүрүп чоңойсо,
Эрешен тартып эр болот.
Кара кек жал кабылан
Каары толук шер болот,
Атаары болот ок болот.
Ааламда мындай жок болот.
Айдалып келдик алыстан,
Тууганыбыз кыргызды
Таап берүүчү эр ошол.
Мунунду чечээр эр ошол,
Бизди муңкантпай күтчү эр ошол.
Өзү Алтайда туулду,
Билсең кадыр түн келди.
Ойлоп көрсөң, Жакып кан
Бизге бир жакшылык тиер күн келди.
Мурун кааласаң сизге туш келди,
Бүгүн сенин түшүңө туушар иш келди.
Жакып бай, кабыл келди көргөн түш,
Эркек төрөп Чыйырды
Калкында барбы мындай иш!
Жараткан мындай бала берет деп,
Жадыда барбы ушул иш.
Белгилүү экен, бел экен
Белге тануу шер экен.
Байланып жаткан бактынын
Багын ашчу уул экен.
Кордукта жүрчү адамды
Колун чечээр уул экен.
Муңканып жүргөн адамдын
Кайнап жаткан каапырга
Казат кылаар шер экен.
Алтайдагы карып журт
Аман бала чоңойсо,
Азат кылаар шер экен.
Акбалта айтып турган кеп,
Балалуу болдуң Жакып — деп.
Уламадан кеп уктум
Аты Манас эр чыгып,
Бээжинге дүмөк салат деп
Бээжиндин каны Эсенкан,
Бул кыргыздын журтунан
Бала издеди деп уктум.
Аты «Манас» жалы бар
Жан издеди деп уктум.
Өз билгенин ааламга,

Кылып кетти деп уктум.
Кежирине тийгенди,
Кежигесин кержейтип
Кырып кетти деп уктум.
Аябаган дүмөктү,
Салып кетти деп уктум
Самаркандын шаарында,
Туулган экен бечара
Чоң Эшендин Жар Манас,
Зордук кылып кытайлар
Алып кетти деп уктум.
Абайлагын бай Жакып,
Кырк үйлүү кыргыз чогулуп
Капанын баарын жоёлу
Кыргыздын баары чогулуп,
Кызыр чалган көк жалды
Азырынча «Чоң Жинди» атка коёлу.
Жашы оң экиге келгенде
Билбегенди билгизип,
Минтип жолго салалы.
Кайнап жаткан каапырдан
Биз капкайдагы кекти алалы.
Оң төрткө жашы келгенде
Канга тоюп катыгат.
Карап тургун Манаска
Каканчындан Бээжинге
Канкор .Манас атыгат,
Белгилүү ушул бел ушул
Каканчылуу Бээжинге
Калайман салчу эр ушул.
Бай Жакып балам, кебимди ук
Бала келди, шер келди.
Мал менен башың тек келди.
Таалайың артык кабылан
Үйүнө Манас эр келди.
Аман болсо бу уулук
Кыяны чаап жол салат
Айтканым жалган болбосо,
Бул уулуң кытайды чаап олжо алат.
Сан кара күткөн, ой Жакып!
Малга кароо жан элең,
Сараңды кой Жакып.
Сенин адырда жылкың алты сан,
Мунун көбү сонун ала баш
Ичинде аргымак, буудан аралаш.
Капанын баарын жой Жакып,
Табылып Манас уул келди
Далайын тойго сой Жакып.
Эч адамга билгизбей,
Эч адамга туйгузбай,

Өз ичинен Манас деп,
Баланын атын кой Жакып.
Сан кара малың чач Жакып,
Элдин оозун бас Жакып!
Уй менен төөң союлсун,
Бул Алтайдын түзүнө
Чоң кемеге оюлсун.
Бул Манастын тоюнда
Календер*, бакыр, мискиндер*
Калбай баары тоюнсун! —
Акбалта айтып мындай кеп,
Сүйүнчүлөп калганы.
Баласы жок Жакып бай
Айтканына көндү эми.
Боз айгыр үйүрү миң байтал
Айткан Акбалтаңа
Сүйүнчүгө берди эми.
Алдыңкы эрдин шалпайтып,
Эки өркөчүн аркайтып,
Өрдөктөй мойнун койкойтуп,
Бир өркөчүн зонкойтуп,
Балпаң-салпаң мак баскан,
Төрт аягын тек баскан.
Чуудаларын чаң баскан,
Нардан чыккан төрт жүздү,
Айдап Жакып келди эми,
Ал Акбалта абаңа,
Сүйүнчүгө берди эми.
Шаа мүйүзүн койкойтуп,
Өзү сүрөк* сүтү май
Баркы кымбат жаныбар.
Байкуш Жакып аянбай,
Уйдан берди төрт жүздү.
Ой, Акбалта, абаке
Ушул сөзүң чын болсо,
Жылкыдан тулпар малымды ал,
Аздык кылса бергеним
Көөкөргө куюп канымды ал!
Ырас болсо айтканың,
Өгөөмдү таштап бүлөөмдү ал!
Экөөмдү таштап бирөөмдү ал!
Алтайга баштап айлымды ал,
Баламды таштап, зайбымды ал!
Мүлкүмдү жыйнап, бөзүмдү ал,
Оорубаса ой, абам,
Чүкүп бир жак көзүмдү ал!
Айланайын Акбалта
Бир туткан пирим сен элең —
Жанды кудай жаратат,
Ал баламды коргончо

Менин жаным чыгып баратат.
Деп, ошентип, бай Жакып
Туурага толгон мал
Баланын жөнүн укканда
Тутамга келбей шордуу жан
Көңүлү кетип бөлүнүп,
Балалуу болдуң дегенде
Байкуш калган бай Жакып
Көзүнүн жашы төгүлүп,
Шашып атын токунуп,
Ээрчиткени эр Балта
Чоң Алтайдын оюнан,
Чоң өзөндүн боюнан,
Салып келсе үйүнө,
Ырыс-таалай жөнөптүр,
Байбичеси Чыйырды
Баатыр шерди төрөптүр.
Манасты төрөп турганда
Байбиче белги көрүптүр,
Бар-бар ыйлап, бар ыйлап,
Баркырап Көк жал бек ыйлап,
Көк жал сыны бөлүнүп,
Аягы менен тик келип,
Абайласа баланын
Арстан түрү көрүнүп.
Манасты төрөп турганда,
Кудай кылган убара
Пайда болуп келиптир,
Бир аксакалчан дубана:
Бул төрөгөн баланыз
Алты шердин кенжеси,
Алланын сүйгөн пендеси,
Аты Манас, артык шер!
Кыраан уулун чоңойсо,
Кытайга бүлүк салуучу.
Бет алганда токтобой
Бээжинге найза сунуучу.
Кайнап жаткан калыкка
Качырып согуш кылышса,
Ажалдуусу кырылса,
Мылтык атып, жаа тартып,
Каршы-терши турушса
Айбалталар чабышып,
Карсылдашып урушса,
Күпсөрдөн дары күбүлсө,
Ок-дарысы түгөнүп,
Тизелешип салышып,
Тим эле жандан түңүлсө,
Каалап берген болот ок
Каапырга казат кылууга

Манас өңдүү пенде жок.
Дегениме көнүңүз,
Даам ичирбей балага
Ушул болот ок менен
Оозандырып бериңиз.
Айтканымды билиңиз,
Айгайлаган жоо келсе,
Бир кереги чын тиет
Ушуну жакасына тигиңиз.
Маңдайынан үч сылап,
Көздөн кайым болду эле
Олуя чалдын өзү экен.
Төрөлгөндө Манасты
Даарымак болгон кези экен.
Бала көрүп бай болуп,
Ар көңүлү шай болуп,
Адам тапкыс ой кылып,
Камынмак болду бай Жакып,
Баласына той кылып.
Калайыктын оюу деп,
Балалуу болуп турганда
Бай Жакыптын тою — деп
Бээ баштаган беш жүздү
Эркек персет көрдүм деп,
Берен Жакып сойду эми.
Уй баштаган үч жүздү
Союуга байлап койду эми.
Санат жетпес кой союп,
Кой сойгондо мол союп,
Кочкор союп, той кылып,
Адам билбес ой кылып,
Бай Жакыптын тою — деп,
Кара калмак — манжу журт
Калкынын баары чогулуп,
Тыргоот тыйпыл жыйылып,
Жакып байдын далай мал
Тойго зарып кылынып.
Ала-Тоодой эт болуп,
Ала-Колдой чык болуп,
Бичик чийип кат коюп,
Манастын атын бурмалап
«Чоң Жинди» деп ат коюп.
Калмактын кочкулары* короңдоп,
Күрмөчөнү, таштуусу,
Жакыпты ушак кылып сороңдоп:
Чоң жиндини тууду деп,
Адам чоң той кылды бул бурут
Баашалыктай мал сойгон,
Адам байыган экен бул бурут.
Дүнүйөнү шай койгон,

Кымыз да аш, арак да аш,
Адам кызыкты көрдүк буруттан,
Ушул кезде кайран баш!
Тойго келип буруттан,
Кызык көрмөк болдук ээ.
Айгыр сойбой, төө сойгон,
Адам артык экен бул бурут.
Улугу бар, таштуу бар
Тойго келип тоюнуп,
Аң-таң калды каркыбар.
Кан Жакыптын малы бар,
Кара калмак каны бар.
Жакып бай той кылганда
Калын журттун баары бар.
Адам тапкыс ой кылып,
Ал Манастын тоюна
Ат чаптырып той кылып,
Бай экенин билгизип,
Калмактардын Душаны
Арбан-дорбон кылышып,
Тойго калып тунушуп,
Кымыз ичип кызышып,
Сөөк терин сызышып,
Арак ичип алкынып,
Күчтүүлөрү күрүлдөп,
Канча мал тойго союлуп,
Баланын аты Чоң Жинди болду коюлуп.
Бир күнү калмак кеп кылып:
Баашалыктай мал сойгон,
Жакып оңой бай эмес.
Туулганда мал кырылды,
Ушул баласы оңой бала эмес.
Баланын аты — Чоң Жинди,
Ар жаккы атын ким билди!?
Баласы күйгөн уу белем,
Аман жүрүп чоңойсо,
Бээжинге бүткөн чуу белем.
Укмактуу Бээжин чоң шаарда
Улугубуз Эсенкан
Ошого кабар салалык,
Мал сойгон бурут кыргыздын
Кабарын айтып калалык!
Кара калмак — манжудан
Калкынын баары жыйылып,
Бээжиндин Эсенканына,
Каканчынын белине,
Кайнаган кытай элине,
Сепил тоскон тамына,
Бек бекиткен шаарына,
Бээжиндин Эсенканына

Бейли кетип, калмак журт
Алты күлүк ат берип,
Алакандай кат берип,
Жезден кылган добулбас
Сабынан кармап имерип,
Каканчынын шаарына,
Чоң желдетти жиберип.
Мына ошондо чоң желдет,
Күндөп-түндөп жол жүрүп,
Ат аябай мол жүрүп,
Толкуп жаткан суу кечип,
Тоңкойгон эчен тоону өтүп,
Ашып-шашып, жол жүрүп,
Ат аябай мол жүрүп,
Арада эчен күн жүрүп,
Мунарыктап көрүнгөн
Чет-Бээжиндин айлына
Барып жетти ал желдет
Эсенкандын алдына.
Баякы барган чоң желдет
Ашып-шашып, антаңдап,
Катынын кара баскансып,
Мунун куугуну жакын качкансып,
Эсенкандын алдына
Баштай берди бузукту,
Айта кирди кызыкты:
Айдалып келген буруттан
Алтайга келип конду эле,
Азып келип журтунан
Бизге букара болду эле.
Көңүлү ташып жай болду,
Көбүнчө аштык айдап бай болду.
Бай болгондо ал Жакып,
Адам тапкыс ой кылды
Баашалыктай мал союп,
Катыны тууса той кылды.
Чоң желдет айтып турганда
Ачуусу келди Эсенкан.
Балалуу болсо той кылмак,
Баары журттун адаты.
Айдалып келген ал бурут
Төрт түлүк малы жай болсо,
Атандын көрү калмак журт
Сенин араңа келип бай болсо,
Малдуу малын сойбойбу?
Качан болсо наркта бар,
Калайык баланын атын койбойбу!
Малы бар экен бай Жакып
Баашадай малды сойду деп
Мынчалык неге кутурдуң?!

Колунда малын сойбойбу,
Тоюна келген тойбойбу.
Калайыктар чогулуп,
Баланын атын койбойбу.
Балалуу болгон ал бурут
Мал көзүнө карайбы,
Малын көп союп салды деп,
Маа келгенин жарайбы?
Букара малын сойду деп,
Бузулуп кантип кетемин,
Бурутум малын сойду деп,
Күңүлүк кылып нетемин.
Букара кармап той кылса,
Ошого бузулган адам оңобу?
Тоюна тоюп кутурдуң,
Бар жакка чаап жутундуң
Адам бир деген оңобу,
Адам сендей болобу?!
Кууп ийип желдетти,
Зың-зың этип кенебей,
Жатып алды Эсенкан
Айтып барган ал кепти
Бучкагына теңебей.
Мына ошондо Манас эр
Күндөп-түндөп күн өттү,
Күн мезгили да жетти.
Жетиге келди зор Манас,
Мунун коюлган аты Чоң Жинди,
Кара көк жал султандын
Шер экенин ким билди.
Сегизге чапчып серпилип,
Оң жол менен жүрбөдү,
Адам айткан сөз болсо,
Муну кулагына илбеди.
Айтса адамдын сөзүн билбеди,
Чоң жинди экен анык деп,
Кара калмак — манжу журт
Айың кылып жүргөнү.
Балача чуркап шашпады,
Бешке чыга келгенче
Берениң Манас баспады.
Чакырган аты Чоң Жинди,
Мунун чын Манас атын ким билди.
Кара калмак — манжу журт
Жакыптын бечел уулу деп,
Калмак көзү көргөнү
Айың кыла бергени.
Артык Манас опсолоң,
Бешке чыга келгенде
Бутун жыйнай басканы,

Жети жаштан сегиз жаш
Бала чыгып келгенде
Күйүп турган чок болду.
Кырк үйлүү кыргыз ичинде
Мындай тентек жок болду.
Балдар менен ойноду,
Ойногондо ал берен
Ойногонду койбоду.
Ойной берген балдардан
Эчен балдар сойлоду.
Каары келип кармашса,
Чыңырып балдар чыркырайт.
Чындап кармап жиберсе,
Талкан болуп быркырайт.
Бир күн Манас кабылан
Оолугуп токтобой,
Кырк үйлүүдөн кырк бала
Кыйбатын жыйып алыптыр,
Чоң Алтайдын талаага
Чогулуп оюн салыптыр.
Бул кырк үйлүү кыргыз балдары,
Кыйындап ойноп алыптыр,
Кыраан Манас ичинде,
Кымбаттап оюн салыптыр.
Кара калмак — манжудан
Оң беш менен оң алты,
Экөөнүн орто жеринен,
Сексен бала барыптыр.
Боз калмактын чоң уулу
Ары чоогоол, ары эр.
Кызыталак бурут — деп,
Ал балдардай кордоду.
Тентип келген бурут — деп,
Бул буруттун балдарын,
Чуркуратып курут — деп,
Сексен бала качырып,
Кырк балага асылып,
Кырк балдар чогуу чуркурап,
Кылайган жаны калбады.
Кырк баланын баарысы
Тизеси жерге бүгүлдү.
Ал балдардын алдына
Башынан корккон кырк бала
Сексен бала алдына
Келин болуп жүгүндү.
Жакелер* жан соога деп,
Чымындай жандан түңүлдү.
Карап турса кырк бала
Билегинен сап кеткен,
Жүрөгүнөн кап кеткен.

Чыркырап качып жүгүрүп,
Чымындай жандан түңүлүп.
Балдар минтип турганы,
Кырк баланы сексени
Жалынса болбой урганы.
Даакысы* кетти тытылып,
Мурду канап быркырап,
Кырк бала ыйлап чыркырап,
Балдар ыйлап бой-бойлоп,
Манас турат калмактарды «кой-кой» деп.
«Кой-койлосо» болгон жок,
Кара калмак оңгон жок.
«Кой-кой» деп турса Манаска,
Жээлигип балдар жеткени,
Жети чокмор, төрт муштум,
Манаска тийип өткөнү.
Бул чокморду жегенде,
Кыдырата карабай,
Кыраанын салды бузукту.
Кылча жанын аябай,
Тегерегин карабай,
Теги жанын аябай,
Майлаган буудай жүздөнүп,
Күүгүм туман көздөнүп,
Өрттөй көзү бек жайнап,
Кан ичмеси чын кармап,
Каалгадай кашка тиш
Кашкайып чыгып алыптыр.
Кырк бала кыйрап калганда,
Кызыр чалган кургуруң
Кызык тушташ салды эми.
Кара калмак — манжу журт,
Калкың менен кырайын,
Кутурган экен сексенин,
Кырып жүрүп тынайын.
Кырк үйлүүнүн баласы
Айдарлуу* кара калмагың
Тим турган жанды тим койбой,
Тийди жаман салмагың.
Бууданын кармап алгансып,
Бузукту мурда салгансып,
Бу күйүткө ким көнсүн,
Күчөсө түпкө жетейин
Күчөгөн экен бул калмак,
Мен бир күрпөңдөшө кетейин.
Айтып муну эр Манас
Каарланып бакырып,
«Кыргыздап» ураан чакырып,
Кызыгын көрчү баланын
Кара даакы жонунда

Кара чокмор колунда.
Үйрө кармап чокморду
Балдарга карап жетти эле,
Ойноп-ойноп өттү эле,
Оң эки бала бир өлдү.
Сексен бала дыркырап,
Быт-чыт түшүп дыркырап,
Калмагынча калдырап,
Кытайынча балдырап,
Шашкан балдар мындан көп,
Жаны калбай жабылып,
Качкан балдар мындан көп. .
Манастан коркуп ал балдар
Тоголонуп жыгылып,
Шашканынан балдардын
Кудайга үнү угулуп,
Каарланып Манасың
Калайман бүлүк салды эми.
Оң эки бала калмактан
Тырайып өлүп калды эми.
Балдар качып жүргөндө
Токтобой Манас оолугуп,
Кыргыздын кырк баласы
Караан болуп чогулуп,
Калмактын сексен баласын,
Кезиккенин жанчыптыр,
Коркутуп койбой алыптыр.
Койгулаша кеткенин
Манас кокосун жулуп алыптыр.
Түбүнө чогуу жетээрде,
Кууп отуруп балдарды
Тонунун баарын тытаарда,
Жетсе канын жутарда,
Кармаганын соо кылбай
Тырайта муштап өтөөрдө,
Калмакка бүлүк салаарда,
Атакеси бай Жакып
Мал жайытын чалыптыр,
Боз айгыр менен дампайып,
Үстүнөн чыгып калыптыр.
Кырк баланы кайта айдап,
Манасты кармап алыптыр.
«Ата балам түпкө жеттиң» — деп,
Армандуу кайгы салыптыр.
Азып келип мал күттүм,
Алтайым жакшы жер эле
Эли сонун, ичи кең
Менин калмагым сонун эл эле.
Минте берсең сен балам,
Казмак болдуң орумду,

Кайнатмак болдуң кулунум,
Капкайдагы шорумду!
Кетиресиң алымды,
Бул тентегин койбосоң
Талатасың малымды.
Сенин тентектигин сында жок,
Теңдешип союл чабуучу
Теңиз кыргыз мында жок.
Балам, биз тентип келдик Алтайга
Сенин тентегин жетет далайга
Жөн жүрбөй сийип иесиң,
Кымыз куйган күбүмө*,
Куу балам жетет экенсиң,
Капкайдагы түбүмө!
Бул тентектигин койбосоң
Козголоң салат уйкума,
Эртең чабуул койбойбу
Өрүштөгү жылкыма!
Кара кылаар токой жок,
Баана кылаар ногой жок.
Калмак зордук кылбайбы,
Бул тентектигин койбосоң
Жыйып алган үбүмө*,
Акыры жетет экенсиң,
Ушинтип жүрүп түбүмө!
Чийбейби чогуу сызыкты,
Бул тентектигин койбосоң,
Кара калмак, көп манжу
Кылбайбы маа кызыкты!
Чачмак болдуң чунак уул,
Сан кара жыйган малымды,
Төктүрмөк болдуң чунак уул
Бул калмакка канымды,
Койчу, кыймак болдуң жанымды!
Бул кылыгын койбосоң,
Баштамак болдуң бузукту.
Балдардын баарын бакырып,
Жапырып Жакып тозгону
Тозуп алып баарысын,
Байыркыны козгоду.
Уулун бала кырды деп,
Уятты калмак кылбайбы,
Уулум сенин айыңдан
Ушу турган кыргызды
Такыр кырып салбайбы!
Кыра турган себеби
Кара калмак кеги бар.
Буруттан Манас чыгат деп,
Бул каапырдын башынан бери шеги бар!
Бала сенин кылыгың,

Кылып жүргөн бузугуң
Аярына датталуу,
Атың Манас билинип,
Кайнап жаткан каапырдын
Даңзасына катталуу.
Балам баштаганың бузукпу,
Салмак болдуң башыма
Бенде көргүс кызыкты.
Жасатмак болдуң чараны,
Жараткан берген экен го,
Сен өңдөңгөн тентек баланы!
Кетирмек болдуң алымды,
Талатмак болдуң малымды,
Кырдырмак болдуң кытайга,
Кыргын салып жанымды!
Жакып бай айтып мындай кеп,
Ата, тентек уулум — деп.
Ачып көздү жумганча,
Андай-мындай дегиче,
Абам Балта ак жолтой,
Сүйлөгөнү жарыя,
Кырк үйлүүнүн ичинде,
Абаң Балта карыя.
Акбалта айтат бир сөздү:
— Атандын көрү ой, Жакып,
Бул жеменди кой, Жакып.
Жылкың менен жерге кир.
Аты Манас бул уулун,
Береке ушу, бел ушул.
Калмак турмак канчага,
Кыргын салаар шер болсун,
Эркек бала шок болсун,
Мал багаар уул болгончо,
Бар болгончо жок болсун!
Ушул Манас чоң болсо,
Атагы журтка дүң болсо,
Бет алган жагы түз болсо.
Сайып кырган дөөсүнүн
Атагы туура жүз болсо,
Көңүлүң артып жай болдуң,
Балаң жокто бай Жакып,
Сан кара күтүп бай болдуң.
Малга ишенген болобу,
Малың бала болобу!
Көрдүң Жакып алыңды,
Жоо ээлесин малыңды!
Айтканымды азыр бил,
Аңкоо Жакып экенсиң,
Малын менен жерге кир,
Кыран кайда,* бел кайда?

Кыйналасын малыңа,
Кызырлуу кыргыз эл кайда?
Кара адырмак каркайган
Кара өзөн кайда, бел кайда?
Сенин издегенин мал беле,
Абайлап Жакып, кебимди ук,
Аргын, кыргыз эл кайда?
Аркар, кулжа тоонуку,
Сенин кейип аткан бир малың,
Күчөсө бир күн жоонуку!
Бул тентек балаң оңолот,
Өлбөсө бир күн журттуку.
Бекерге жыйган куу малың,
Кыйкырса бир күн жуттуку.
Жүрдүн эле бай Жакып,
Малың арбын, балаң жок.
Балам тентек чыкты — деп,
Байкасам сендей сараң жок!
Кашатча жерин тебелеп,
Кан Балта турду кайгырып,
Бай Жакыпты жемелеп,
Бай Жакып, конолу
Алтай талаага!
Садагасы кетелик,
Өзү тентек Манас аттуу балага!
Мойнуна тумар тагалы,
Муңунду чечээр уул болор,
Бул баланы багалы!
Адырда жылкы алты сан
Айдап жыйып алалык,
Кара малдын баарысын
Чубатууга салалык!
Алты ай минсе арыбас,
Алтымыш асый болгончо
Азуу сайып карыбас,
Ат мыктуусун табалы,
Каран калган бул малды,
Күтүп жүрбөй чачалы.
Адырда жылкы алты сан,
Тегиз жыйып алалы.
Ал жылкынын баарысын
Чубатууга салалы.
Айгай укса шашпаган,
Ай караңгы түн келсе,
Бир изин ката баспаган,
Кара байыр казанат,
Калбыр өпкө, жез билек,
Бир ат күлүгүн табалы!
Бир адамга билгизбей,
Бир кишиге туйгузбай,

Ок өтпөстөн кийгизип,
Ок жетпес ат мингизип,
Киши жүрүп, эл билбес,
Кара калмак — манжуга
Бирөөсүнө билгизбей,
Бирөөсүнө туйгузбай,
Манасты тоого сактап багалы!
Эрешен тартып, эр болсо,
Эр уулу менен тең болсо,
Билбегенди билгизип,
Минтип жолго салалы.
Туйбаганды туйгузуп,
Туура жолго салалы!
Өйдө чыксак Манасты
Өбөк кылып алалы.
Ылдый түшсөк Манасты,
Жөлөк кылып алалы.
Бул Манастай тентекти
Кырк үйлүү кыргыз чогулуп,
Эркелетип көрөлү,
Ээленсе кара калмактан
Ушул Манас бала үчүн,
Ажал жетсе өлөлү!
Акбалта айткан сөзүнү
Кырк үйлүү кыргыз эп көрүп,
Билбегенди билгизген
Билимдүү экен Акбалта.
Туйбаганды туйгузган,
Туйгун экен Акбалта,
Айлакерден акылман,
Абаң Балта кургуруң.
Ак шумкардай баркылдап,
Ак сакалы жаркылдап,
Кара тилин кайрады,
«Манас» айтпа элге — деп,
Кайран Балтаң сайрады.
Ошол кезде коюлган,
Манастын атын Чоң Жинди,
Манасты Манас болот деп,
Кара калмак ким билди.
Азабын тартып Манастын
Алек болду бай Жакып.
Манастын түрүн көргөндө,
Түбүмө чогуу жетет деп,
Бу баланын саатынан
Дүмүрчөгүм түзөтүп,
Түгөл кырып кетет деп,
Кайгыланды бай Жакып.
Барып Жакып ыйлады,
Байбичени кыйнады.

Ай, байбичем, Чыйырды
Алда таала кудурет,
Бизге бала берген экен го,
Сууга сийген чоң жинди
Чала берген экен го!
Өрүштүн малын жый катын!
Бул балаңды тый, катын!
Бул балаңды тыйбасаң,
Бузук салса калмакка
Кытай илек*, биз жалгыз,
Кырыша кетсек кытайга
Тирүү кармап алат го!
Зынданына салат го!
Балаң тентек минтпесин,
Баса калып бул калмак,
Бир бокчону тинтпесин.
Уулуң тентек шок чыкты,
Бул балаңдын тентеги
Ааламда жок чыкты!
Кырк үйлүү кыргыз балдарын,
Жыйып оюн баштады,
Кара калмак—манжунун
Так оң эки баласын
Ойрон кылып таштады!
Келгендерден кеп уктум,
Кара калмак — манжулар
Жаңжалдашып, чырдашып,
Кыргын болду деп уктум.
Жерден бакан алышып,
Желеден айгыр минишип,
Жакалашып салышып,
Жаман согуш болду дейт.
Бээ тийишип, эр өлүп,
Аябай бузук болду дейт.
Байбичем, сенин уулун оң кылбайт,
Минте берсе, бул Манас
Эгерде бизди соо кылбайт!
Балам жок деп зарланып,
Бир балакет сурап алыппыз.
Бала десе бадирек*
Куу мүшкүлгө калыппыз!
Бул тентегин койбосо,
Билсе кара калмак журт
Төбөбүздөн басат го,
Төрт түлүктү чачат го!
Чаңдатып тиет бээни,
Жакын барсак бул калмак
Жайната муштайт мээни.
Чыгарат го деп турам
Капкайдагы кээни!

Тентек болду бул уулун,
Тентегин калмак көрбөйбү
Тентиген бурут дебейби.
Темишишээр айла жок.
Жыйып алган каран мал
Бирөөн койбой жебейби.
Ушу турган кыргыздар
Айласын таппай качпайбы.
Ушул жыйып алган сан кара,
Такалуудан тай койбой
Такыр калмак чачпайбы.
Кержеңдеп тентек бул уулуң,
Калмакка кежир иш кылып,
Менин сан кара малым курутат.
Кой, байбичем, угуп ал,
Тентегин бул уул койбосо,
Казат экен орумду,
Ушул уулуң чоңойсо,
Кайнатат экен шорумду!
Көргөзөт экен сонунду.
Малдан жыйган күбүмө,
Чоңойчу болсо бул уулун
Жетет экен түбүмө!
Ак байбиче Чыйырды
Анда туруп кеп айтат:
Баатырым, бала үчүн бузба санаанды,
Оорсунуп калган экенсиң
Төрөм, өлгөндө көргөн балаңды!
Бул, боз ала туйгун болпоңду
Оорсунбагын ой төрөм,
Бул өлгөндө көргөн чолпонду.
Айтып оозун жыйгыча,
Көздүн жашын тыйгыча,
Койчуга башчы Ошпур бар,
Ошол Ошпур келиптир.

ЖАКЫП МАНАСТЫ КОЙЧУСУ ОШПУРГА БЕРГЕНИ ¹⁶

Бөлөккө бурду санааны,
Ошпурга берди бай Жакып,
Аты Чоң Жинди аттуу баланы.
Чыйырды ыйлап чыркырап,
Мойнуна курун салынып,
Ошпурбайлап жалынып:
Айланайың, Ошпурбай!
Сен өзөндө жаткан дөө элең.
Бай Жакыптын көп коюна ээ элең.
Бизде дүнүйө далай, бала жок.
Өлгөндө көргөн бул бала
Тентегин тыяр чамаа жок.
Торко тон кылдым кийгизгин,
Жылкы ичинде Торучаар,

Тулпарды кармап мингизгин.
Төбөсүнө калмактын ташын тага көр,
Аманат койдум колуңа,
Дагы бир төрт жылы бага көр!
Баланы Ошпур алган соң,
Бай Жакып анда калган соң.
Торучаарды мингизип,
Торконун күлүн кийгизип,
Ошпурга барып эр болду,
Эр уулу менен тең болду.
Карарып күйгөн чок чыкты,
Кара калмак — манжудан
Мындай тентек жок чыкты.
Бир күнү Манас оолугуп,
Койчуларды сабады,
Жылкычысын камады.
Койчу качып короктоп,
Жылкычынын баарысы,
«Чоң Жинди бурут келет» — деп,
Качып жүрүп сороктоп.
Койбой Манас асылып,
Койду жыйып ой кылды.
Койчулардан кырк бала
Жыйып алып ал Манас,
Койду союп талаага,
Койбой Манас той кылды.
Торпок минип топоңдоп,
Толгон бала чогулду.
Кызыкты Манас баштады,
«Төрөм» деп мени айткың деп,
Ал балдардын торпогун
Такыр союп таштады.
Бузукту мындан баштады,
Төрө деп койгон балага
Кементайын керсейтип,
Салып берет талаага.
Тилегин кудай бериптир,
Ошол кезде Манасың
Оң эки жашка келиптир.
Ок өтпөстөн тон кийип,
Жылкыдан Торучаар өңдүү ат минип.
Ошол кезде Манас шер
Урунаарга тоо таппай,
Урушаарга жоо таппай,
Жулуп алаар баш таппай,
Тиштээрине таш таппай,
Эң кызыгып ээлигип,
Токтоно албай жээлигип,
Таалайы артык кайран шер
Эми тамаша салган ошол жер.

«Төрөм деп айт мени» — деп,
Өзүн-өзү билдирип,
Билген жанды күлдүрүп.
Ай талаага кырк таман,
Кадимки ордо чийдирип,
Көк жалдыгын билдирип,
Ошпур баккан көп койдон
Миң козусун союптур,
«Баатыр деп айткың мени» — деп,
Багылан* козу, ширин баш
Бор кайнатып* коюптур.
Ордо салып, чүкө атып,
Көк жалдын кылган иши бул.
Кең Алтайдын баткалда,
Кырк баласы жанында
Күн кылкылдап батканда,
Жан-жаныбар макулук
Кыймылдабай жатканда,
Бала ичинде көк жалың
Чыканактап уйку алып,
Чырым этип тынч алып,
Ак каңкыны жазданып,
Асыл Манас көк жалың
Алп уйкуну салыптыр.
Күн шашке болгончо,
Күлүстөн абыдан уктап калыптыр.
Уйкудан Манас тургуча
Жылкычы алпы Канжаркол
Ошол жылмайгыр келип калыптыр.
Астындагы ала айгыр,
Жаман күлүк ал айгыр.
Жайып ийсем оозун
Куштай учуп кетет — деп,
Кутургурду карасаң,
Кум салынып алыптыр.
Жан казандай* башы бар,
Жаткан иттей кашы бар,
Кара келтек чокморду
Кармап үйрүп алганы,
Кырк балага умтулуп,
Качырып колду салганы.
Канжар алп түрүн көргөндө
Кырк бала качты чыркырап,
Эти турмак бети жок
Балдардын баары качты быркырап.
Качып балдар сабылат,
Кан Манаска жалынат.
Уйкудан Манас ойгонуп,
Оң жагына толгонуп,
Баш көтөрүп караса,

Бала аманын кааласа,
Балдардын баары качыптыр.
Балдардан кармап төртөөнү,
Айгырдан түшүп ал алпы
Төрт баланы басыптыр.
Төртөөнү катар союптур,
Азык эттин баарысын
Шиш менен сайып тоюптур.
Көрүп алып зор Манас
Ал балбандан чочунуп,
Торучаарды токунуп,
Жоо кийимин кийинип,
Оодарышмай ойнойм деп,
Оңбогон бала сүйүнүп.
Каары келип көз жайнап,
Кан ичмеси чын кармап,
Каалгадай кашка тиш
Кашкайып чыгып алыптыр,
Кара келтек чокморун
Балаң үйрө кармап алыптыр.
Бекем белин курчанып,
Торучаар санга бир салып,
Баскан жерин уратып,
Балбанды көздөй чуратып,
Торучаар оозун бурду эми.
Ал балбанга келгенде
Бул сөзүн айтып турду эми:
Атаңдын көрү, Канжар алп,
Сен жылкычы, мен койчу
Балдардын баарын кыйратып,
Бул зордукту сен койчу!
Талап жедиң этимди,
Он эки балбан болсоң да
Эми жору чукуйт бетиңди!
Ай, Канжар алп арача
Арачага көнбөсөң,
Азыр салам тамаша.
Манас айтып турганда,
Канжар алп тура калганы,
Каргыш тийген Канжар алп
Катуу басып чунайып,
Кырк баладан төрт бала
Өлгөн экен тырайып.
Өлүп бала жатканда
Манасың карап турабы!
Атаңдын көрү, Канжар алп,
Талаада кырк бир бала элек,
Талаага козу кайтарып,
Ойноп жүргөн жан элек.
Зордуктап этке тойгудай,

Төрт баланы тырайтып,
Бөөдө өлтүрүп койгудай,
Адырдагы бээнди
Тийип алып чачтыкпы?
Сенин айгырың мине качтыкпы?
Сенин каалаганың бузукпу,
Өзүң тийдиң өпөйүп,
Эми менден көрчү кызыкты.
Үч кыйкырып бакырып,
«Манас» деп ураан чакырып,
Үйдөй кара чокморду
Үйрө кармап алганы,
Качырып кирип Канжарды,
Как төбөгө салганы.
Манастан чокмор жегенде,
Башы кетти быркырап,
Балбан жерге жыгылып,
Жаны кетти чыркырап,
Балбанды союп жай кылды.
Кайра козу союшуп,
Бала султан кабылан
Төрт баланы карасаң,
Аргасы эчак кетиптир,
Дүнүйөдөн көчүптүр.
Эт бышырып жаккан от,
Кыпын калбай өчүптүр.
Ошондо Манас көк жалың,
Алпты союп жай кылып,
Ал жолдо бүлүк салганы,
Төрт баладан бөлөгүн
Аман алып калганы.
Атаңдын көрү кырк бала,
Айтканым менен болуп бер,
Тегерете конуп бер,
Мага чоро болуп бер!
Кармап алып төө союп,
Бээ баштаган кой союп,
Кызык салды тамаша.
Кара Көк жал кабылан
Отун жыйса, оту жок.
Кара калмак — манжунун
Коюлган аты — Жырынта
Козу издеп келиптир.
Келгенин Манас көрүптүр.
Абышка, бери келгин — деп,
От күйгүзүп алууга,
Талаага жанды багууга
Оттугуңду бергин — деп,
Сурап Көк жал турду эле.
Ата кумка* бурут деп,

Ата курган кыргыз деп,
Айтканына көнгөн жок!
Атаңдын көрү какбаш чал,
Чал оттугун берген жок.
Кара ниет каапыр чал,
Кара калмак ал элдин
Канчасынан баатыр чал.
Эң жортоормон ыктуу чал,
Ары балбан, ары эр,
Зың, зың этип кенебей,
Талаада жүргөн баланы,
Бучкагына теңебей
Чалды кудай урду эми.
Ээликкенден жээликти,
Көк жал Манас ээликти,
Чалым, сураса бербес отуңа
Суук колумду саламын.
Кежирленсең көбүрөөк,
Кержейген кара калмагым,
Курмандыкка чаламын.
Керек болду оттугуң
Сенден минтип тартып аламын!
Деп, ошентип, умтулуп
Чалды курдан алды эле,
Айгырынан оодарып,
Көтөрүп жерге салды эле.
Куру үзүлүп ал чалдын,
Кисеси колдо калды эми.
Чалың шашты жүгүрдү,
Алда эмине кылат деп,
Чымындай жандан түңүлдү.
Тизе жерге бүгүлүп,
Ашып-шашып абышка
Эликтен бетер түйүлүп,
Темир таман үзөңгү,
Теппей чуркап минди эми.
Жаагынан кан тамчылап,
Көк айгырды камчылап,
Кисе менен оттугу
Манаска калып тутулду,
Көк айгырды токмоктоп,
Өзүң көргөн Жырынта
Өлгөндө качып кутулду.
Дөбөгө чыгып сүйлөнүп,
Бир топ турду күүлөнүп,
Экен окмур кумка* деп
Эпсиз тилдейт Манасты.
Өлбөс жакка жутунуп,
Көк айгырын токмоктоп
Чакчелекей чаң болуп,

Башы көзү кан болуп,
Өкүрүгү таш жарып,
Кыйкырыгы баш жарып,
Калмак кетти жолуна.
Кой башчысы Ошпур бай
Дөбөгө чыгып караса,
Кырк баланы кааласа,
Көктөн түтүн бөлүнөт,
Көп козуну чогултуп,
Көк жал Манас кабылан
Кырып салган көрүнөт.
Оромпай* оюн чоң салып,
Кырк баланын баарысы
Тегеректеп Манасты
Ойноп оюн чаң салып,
Көкөлөп түтүн бөлүнүп,
Ортосунда эр Манас
Опол тоодой көрүнүп,
Козуну кармап союшуп,
Шишке сайып тоюшуп,
Кунан чаап, ойноп бакырып,
Балдардын бакырыгын байкаса
Манастап ураан чакырып,
Быяк жакта алачык
Алачыгын байкасаң —
Калк башчысы оң миң жан
Кен-кесири баткандай.
Бир жагында кырк бала,
Манас баштап ичине,
Кеңири ордо аткандай.
Кара чаар кабылан,
Кадимки Манас баланын
Капталында чамынат.
Чолок Көк жал арстан
Ошпурду жара тартчудай
Бет алдында камынат.
Секи жагы сексен төрт,
Серп алган жагы кызыл өрт,
Көрүп туруп Ошпурдун
Бокано сөөгү болкулдап,
Боктуу ичеги солкулдап,
Болбой эси бир чыкты.
Билегинен сап кетти,
Манастын түрүн көргөндө
Жүрөгүнөн кап кетти.
Бул Жакыптын жинди уулу
Катылганды оң кылбайт.
Кармашканды соо кылбайт,
Билеги жоон, таш жүрөк,
Бил мүчөлүү бадырек,

Жетилип калган кези экен,
Эми калмакка салат чоң дүмөк.
Бир түрү бар арстан,
Муну бир карасам кабылан.
Кан ичменин өзү экен,
Көз кашайып көп калмак
Көрбөй калган кези экен.
Чынмачынга чыр салат,
Кармаганды оң кылбайт,
Кара жолтой бул бурут
Кармашканды соо кылбайт.
Жерге сайып коюптур,
Комокойлуу найзасын.
Ата, оңбогурдун баласы
Оолугуп жини кармаса,
Ойротту бузаар шер экен.
Өз билгенин талаага
Кылып салган турбайбы!
Бай Жакыптын козусун
Баарын койбой окшотуп,
Кырып салган турбайбы!
Козуну неге кырдың деп,
Кокусунан сурасам,
Этектен алса оң кылбайт.
Бул жерге туруп нетейин,
Балаңды тыйып алгын — деп,
Бай Жакыпка жетейин.
Атасын алып келбесем,
Анан кийин көрбөсөм,
Ажалды бачым жеткизет,
Амалды азыр кетирет.
Муну айтып эр Ошпур
Жакыпты көздөй дыр койду,
Жан аябай чуу койду.
Астындагы айгырды
Оңдоп-солдоп камчы уруп,
Оң-тетери теминип,
Талаа-түздү нуратып,
Айгыр менен чуратып,
Ашып-шашып токтобой,
Каран калган көп койдун
Канча өлгөнүн жоктобой,
Кайран Ошпур канетет,
Катынын кара баскансып,
Куугуну жакын качкансып,
Бай Жакыптын ордого
Барып түштү Ошпурбай,
Балакеттүү шумдук сөз,
Салып түштү Ошпурбай.
Уулуң Манас эр болду,

Айтсам кулак укпады.
Кырк баланы жолдошко
Кыраан балаң жыйнаптыр.
Бөрү кырган немедей,
Талаага койду кырыптыр.
Балан өңдүү жан болбос,
Жанындагы жолдошу
Жаланып турган сур жолборс.
Айткан сөздүн бекери,
Кара чаар кабылан
Ал уулуңдун жөкөрү*.
Ай талаага кырк бала
Алачыктан салыптыр,
Ортосунда жинди уулуң .
Султан болуп калыптыр.
Этке тойгон кырк бала
Жөө кунан чаап бакырат,
Астыга келген ал балдар
Манастап ураан чакырат.
Уулуңдун аты Чоң Жинди,
Мунун Манас атын ким билди?
Козуну балаң союптур,
Кырк бала түгөл жыйылып,
Муну Манас атка коюптур.
Бала туубай Чыйырды,
Бир баатыр тууган экенсиң.
Ичсе канга тойбогон,
Каапыр тууган экенсиң.
Сенин буурсунун* бурдурбайт,
Минте берсе бул уулун,
Бул Алтайга тургузбайт.
Чатак салат бул уулун
Найзанын башы кагышат,
Жашы оң экиге келиптир,
Кара калмак журт менен
Ушул бүгүн салышат.
Кечээ кабарында бар бекен?
Эсенкандын элчиси.
Билген экен сыйкырчы
Буруттан Манас чыгат деп,
Мурунтан издеп жүргөнү
Бул Алтайдан туулду.
Айткан Манас өзү экен,
Өзү турмак Манастын
Карайган кара көзү экен.
Тутанып кеткен, сен Жакып
Арамга бөлүп санаанды,
Уулумдун аты Жинди деп
Айтпапсың Манас балаңды.
Өзөн-талың кыйып ал,

Өрттөмөк болду Алтайды
Ал балаңды тыйып ал!
Калмакты көрсө камады,
Манжуну көрсө сабады.
Кой кайтарган мен Ошпур
Балаңдын тентегинен жадады.
Элдин мыш-мыш кеби бар,
Жылкычы башы чоң Канжар
Аны да Манас шум уулун,
Өлтүрүп салган чени бар.
Бул уулуңду тыйбасаң,
Кара калмак — манжу журт,
Мунун көптүгүн көрсөң кара курт.
Кеп мисалы ушундай
Жети бөрү, бир койду,
Таласа тарпын коёбу?
Жети миң киши бирөөнү,
Сабаса тарпын коёбу?
Балаңды тыйып тилимди ал,
Менин айтканым ушу билип ал!
Айтып оозун жыйгыча,
Бай Жакыптын байбиче,
Аты артык Чыйырды
Бөдөнөдөй кара көз,
Эми бөлөк-бөлөк жаш кетти.
Асыл катын Чыйырды
Ак эмчегин булайтып,
Ак тамагын кылайтып,
Акырын сүйлөп муну айтып:
— Малың арбын, бала жок,
Зарланып көрдүк Манасты
Атандын көрү дүйнө бок!
Алтайдан чыктык айдалып,
Бото көрбөй зарланып.
Өзөндөгү булагың,
Аты Манас бул балаң,
Өлгөндө көргөн чунагың!
Боз ала туйгун болпоңум,
Көргөн Манас жалгызың
Боз карчыга чолпонуң.
Бала көрбөй болдуң зар,
Сенин Манастан бөлөк кимиң бар!
Көргөн Манас жалгызың
Боздон тоодак куткарбас,
Боз ала шумкар Манасым.
Тоо башына токтобос,
Карала барчын ал эле,
Кармаган ээси сен элең.
Адырдан аккан булагың,
Айкөл Манас чунагың.

Белгилүү ушул, бел да ушул,
Бет алышкан душманга
Бейпай салчу шер ошол.
Капаланба Жакып бай,
Жалгызың Манас шериң ал,
Белгилүү ошол, бел ошол!
Манас бойго бүткөндө,
Чабылган менен чачылган
Капанын баарын жойгомун,
Балаңа талгак болгондо,
Шерге талгак болгомун.
Төрөгөндө жөнү бар,
Айтсам эчен кеби бар,
Бел байлаган кара кыр
Белиң Манас эмеспи,
Сенин, сан түмөн малың чачуучу,
Шериң Манас эмеспи.
Кайыбынан кабылган,
Балаң Манас жалгызың
Какшап жүрүп табылган.
Карап турган эки көз
Жашы Манас эмеспи.
Зыркыраган көкүрөк
Дарты Манас эмеспи.
Өлгөндө көргөн Манасың
Эрешен тартып эр болсо,
Эр уулу менен тең болсо,
Балтыры батып толгондо,
Балбандык атка конгондо,
Санаасы менен болтурат,
Балам тентек чыкты деп,
Зарлабагын малыңа,
Сандыгыңдын баарысын
Сары алтын мүлккө толтурат.
Туурдугуң май кылат,
Аман жүрсө жалгызың,
Сени туш-туш жерге кан кылат.
Үзүлгөнүң уланат,
Уулуң Манас бар болсо
Чачылганың жыйналат.
Адалга бур бейлинди,
Айланып кудай жеткирээр
Кайран кыргыз элиңе!
Аман болсо Манасың
Кең-Кол, Талас жер табат,
Атамдан калган мураа деп,
Аргын, кыргыз эл табат.
Аман болсо Манасың
Күйүттүү кабак ачылат,
Күйүккөн жүрөк басылат.

Быйыл уулуң буюрса,
Казатка кирээр убагы.
Күн эсептеп калганда,
Күн болжолун алганда,
Быйыл кезде Манасың
Оң экиге толгон кез.
Ушул быйыл чунагың
Оң эки жашар болгон кез.
Уулуң тентек чыкты деп,
Кайгырбагын малыңа,
Кайрат бергин балаңа.
Балаңа кайрат бербесең,
Каптал жакта Каңгай бар,
Каңгайда кара калмак бар.
Кайгыланбай кайрат кыл,
Сага түшчү салмак бар.
Сенин кыр жагында кытай бар,
Кыйрашчу жооң далай бар.
Маңдайында манжу бар,
Баякы бурут экен деп
Сени менен басташчуу жооң далай бар¹⁷.
Атаганат дүнүйө!
Алтайды айттың жерим деп,
Сен калмакты жүрдүң элим деп,
Бул Алтай бизге жер эмес,
Бул калмак бизге эл эмес.
Уу чылайт идиш күбүңө,
Бул балаңа шылтоолоп,
Бул калмак жетет түбүңө!
Сан дүнүйө малды чачыңыз,
Арка кылып Манасты
Бул Алтайдан качыңыз!
Бул Алтайдан качпасаң
Коруп алат мал оттогон талааңды
Кармап кетет өлгөндө көргөн балаңды.
Кармаса соёт Акбалта баштап пириңди,
Манжу кагат капкайда кеткен жиниңди!
Калмак эмес Манасын,
Кытай каны Эсенкан
Ошону менен чырдашаар!
Айтканым ошол билип ал,
Ай, бай Жакып, тилимди ал!
Бул каапырдан кетүүгө,
Бир мураска жетүүгө,
Көп дүйнөнү чачууга,
Көп кыргыз көздөй качууга,
Калмакка моюн бурбаска,
Бул Алтайга турбаска,
Ат семирп ык болсо,
Эр семирп бук болсо,

Кочкоруң биттеп ирик кылгың,
Коюндуң баарын түрк* кылгың.
Айгырын биттеп ат кылгың,
Жылкыңды шайдоот бат кылгың.
Эркегин битте малыңдын,
Эртелеп жыйгын алыңды,
Өлчөлө качаар чамаңдын,
Тилегин тиле балаңдын.
Чыйырды айтып мындай сөз,
Оозун жыйып алгыча,
Андай, мындай дегиче,
Ачып көздү жумгуча,
Ошпур калды күүлөнүп,
Бай Жакыпка сүйлөнүп:
Малыңа бачым барыңыз,
Балакет Манас балаңды,
Өз колуңа алыңыз.
Атанга жүгүн артыңыз,
Азабын өзүн тартыңыз!
Муну укканда бай Жакып
Көңүлү кетти бөлүнүп,
Көзүнүн жашы төгүлүп,
Мал күндү экен бай Жакып,
Ал үчүн көөнү бөлүнүп.
Тентек уулу Манасы,
Теги көзгө жаман көрүнүп.
Каарланып бай Жакып
Басып атка минди эми.
Ошпур экөө биригип,
Койду көздөй жүрдү эми.
Сары адырмак урчукка,
Салаңдаган тумшукка,
Салып чыгып караса,
Чоң Алтайдын оюнда,
Кең өзөндүн боюнда,
Адыр-күдүр баткалда,
Бай Жакып кою жатканда
Оргуп түтүн бөлүнөт.
Жыйнаганы кырк бала
Ээсиз калган каран кой,
Тең жарымын эр Манас
Талаага сойгон көрүнөт.
Оолукмасы бек кармап,
Адам билгис ой кылган
Койду союп талаага
Ала-Тоодой той кылган.
Жетпеген мискин календер
Ал Манастан тоюптур.
Ошол тойгондордун баарысы,
Манасты төрө деп атка коюптур.

Капаланып, кайгырып:
Керденге* бүткөн Манасым,
Кетирипсиң алымды,
Талаага не деп сойгонсуң
Жоо ээлеген малымды?
Анда Манас муну айтат,
Киши билбес шумду айтат:
«Кокуй ата, не дейсиң,
Ээсиз малды көп кылып,
Күтүп жүрүп нетесиз,
Манас айтып чунайып,
Бай Жакып турду кубанып.

МАНАСТЫН АЛГАЧКЫ ЭРДИК КӨРСӨТҮШҮ¹⁸

Айтып оозун жыйганча,
Бай Жакып оозун тыйганча.
Кудай бетин көргөзбө,
Боз ала желек кызыл туу,
Бой-бойлогон ызы-чуу.
Ай касаба кара туу,
Айгайлаган ызы-чуу.
Манжунун аркы бетинде,
Каңгайдын берки четинде.
Эсенкандын элчиси
Кара калмак-манжунун,
Ушакчыдан кеп угуп,
Бурут Жакып кыргыздын
Бурулбаган көп малы,
Жерди жеди деп угуп,
Жети асаба туу алып,
Жети жүздөй кол алып,
Жети жүздүн башчысы
Жеткилеңи чоң Кочку
Кочку келип калганы,
Калайманды салганы.
Кырк үйлүү кыргыз Жакыпты
Түбүнө чогуу жетүүгө,
Камынган экен ал чочко
Түгөл кырып кетүүгө,
Буласын булап алууга,
Бузукту мыктап салууга,
Күтүнгөн экен ал чочко
Жакыптын малын алууга.
Эсенкандын казына
Алып барып аны салууга,
Кочку келди короктоп,
Балбандары сороктоп,
Кызыл жээрде ат минип,
Каарланып аттанып,
Эсенкандан кат алып,
Кайран Кочку канетсин

Кароолчудан ыктуудан,
Найза сайчу мыктыдан,
Жети жүздөй кол алып,
Келген экен ал Кочку
Күрмөчөсүн күлдүйтүп,
Баданасын* барбайтып.
Асманга учуп топурак
Аскер жүрүп топурап.
Асынган аскердин,
Алеңгир жаа*, сыр жебе,
Бай Жакыптын башына
Жетип салды аңгеме.
Өкүрүгү таш жарып,
Кочку келди күүлөнүп,
Кыйкырыгы баш жарып.
Кызыталак куу бурут,
Башалыктай мал күтүп,
Алтайга айдалып келип бай болуп,
Кутурупсуң, калыпсың.
Дегениме көн, бурут!
Балаң тентек Манасты
Азыр бизге бер, бурут!
Дегениме көнбөсөң,
Ал Манасты бербесең,
Опсуз өкүм бепбелен,
Түбүңө чогуу жетемин,
Кырк үйлүү кыргыз эл элең
Кырка тиём бээңди,
Чыгарамын капкайдагы кээңди.
Жакында ачуум кармаса,
Чыгара муштайм мээңди.
Сурап сенден Манасты
Алганы келдим, бурутум.
Сурагыма көнбөсөң,
Айтканымды бербесең,
Калайманды саламын!
Карап турган бурутум,
Калкыңды талап аламын!
Төрүңө кудук казамын!
Төрт түлүгүң чачамын,
Сенин умачтай көзүң ачамын!
Жарлык келди минтемин,
Кызыталак куу бурут,
Бир бокчоңду тинтемин.
Жарлык кылды Эсенкан,
Бээжинден улук мунум бар.
Калдайым бар, каным бар,
Бул сөзүмө көнгүлө,
Бузукташпай, чырдашпай,
Манасты мага бергиле.

Кызыталак куу бурут,
Кыргыздан минтип айдалдың,
Кыйрыңды таппай сандалдың.
Баашалыктай мал күтүп,
Береки Алтай бөксөсүн
Жандап жүргөн экенсиң.
Баламдын аты — «Жинди» деп,
Падышабыз Эсенкан
Алдап жүргөн экенсиң,
Мытаамдыгың башынан,
Ашыра жүргөн экенсиң.
Элине келип бий болуп,
Көңүлүң күндө жай болуп,
Этейин деген экенсиң.
Эң алыста калган кыргызга
Эптеп жүрүп бир күнү
Кетейин деген экенсиң.
Алтындан тапкан сан кара,
Чачайын деген экенсиң.
Ашкере бурут журтуңа
Кызыталак куу бурут,
Качайын деген экенсиң.
Уулуң Манас канкордун
Канкордугу билинген,
Эр Эсенкан улуктун,
Даңзасына чийилген.
Эсенкандын кеби бар
Кырк үйлүү кыргыз бай Жакып,
Сени кыйратсын деген чени бар.
Деген сөзгө көнүңүз,
Тентек уулуң Манасты,
Эсенканга бериңиз.
Кан буйругу кыямат,
Ал балаңды бербесең
Айлыңа салам кыямат.
Күрмөчөсүн күлдүйтүп,
Күчөп келип турду эми.
Кайраты бийик, заары күч
Каарланган ал каапыр
Катылса кылат кырып түз.
Буйрук алган канынан,
Бу балбанды коргондо
Калайык жандан түңүлдү.
Кочку турду күрсүлдөп,
Каарынан каапырдын
Жер айрылды түрсүлдөп,
Ачып-көздү жумганча,
Андай мындай дегиче.
Барабан үнү бапылдап,
Чыңыроо* үнү такылдап.

Мылтык атып, жаа тартып,
Чаң обого бурулуп,
Балбаны тыйпыл чогулуп,
Күрмө кийген күчтүүсү,
Каары толук каапыры,
Жети жүз экен балбаны.
Добулбас бекем кагылып,
Элчиге келген Тагылык
Эр Кочкусу баш болуп,
Жылкы тийди жабылып.
Адырда жылкы ала баш,
Ал жылкынын ичинде,
Аргымак, буудан аралаш.
Кочку менен Тагылык,
Жети жүз балбан баш болуп,
Жылкыга кирди жабылып.
Желе кыркып чуу кылып,
Кырк үйлүүгө сыр кылып.
Буйрук алган канынан,
Бай Жакыпка чыр кылып.
Калмактан көрүп кордукту,
Катын-бала күйүнүп.
Кайран Балта, бай Жакып,
Туткунга туура калдык деп,
Кайран жандан түңүлүп.
Кочкудан кордук көрдүк деп,
Каяшаяк биз берсек,
Бирөөбүз калбай өлдүк деп.
Малды алса кытай алсын деп,
Казынага салсын деп.
Кадыр алда кудурет,
Кайран жан аман калсын деп.
Бузукту Кочку баштады,
Кырк үйлүү кыргыз кайран журт
Жандан кечип таштады.
Ал аңгыча болгон жок,
Оң экиде эр Манас
Минген аты Торучаар,
Жоо-жарагын шайланып
Кыны жок кылыч байланып.
Кайра жаачу булуттай,
Каары бетине айланып.
Тегерегин карабай,
Теги жанын аябай.
Кыдырата карабай,
Кылча жанын аябай.
Күрдөөлдүү башым барында
Күлүгүм кантип берейин,
Күчөгөн экен бул калмак
Мен бир күлжүктөшүп көрөйүн.

Маанилүү башым барында,
Малымды кантип берейин,
Кутурган экен Эсенкан,
Муну менен кулжуңдашып көрөйүн.
Балбанын байлап алайын,
Эр Эсенкан канына,
Балакетти салайын.
Жол үстүнө сүйрөтүп,
Даңгыттарга* жарайын.
Билген чырым кылайын,
Эсенкандын балбанын
Так бирин койбой кырайын.
Күчөгөн экен бул каапыр,
Катылып кирген каапырды
Өзү тийген баатырды,
Бээжинге чейин кубайын.
Алтайдагы каапырды,
Каңгайга айдап тыгайын.
Каңгайда кара манжуну,
Бээжинге айдап тыгайын.
Бул кызыкты кылбасам,
Так ушинтип кырбасам,
Туубай туна чөгөйүн,
Тирүү жүрбөй өлөйүн.
Кызыккан экен бул кытай
Кыргындашып көрөйүн.
Өзү тийген каапырды,
Кадимки Кочку баатырды,
Жылкымды тийип алгыдай,
Бузукту мурда салгыдай
Абийири жок каапырдын
Алтынын талап алдымбы?
Артык доого калдымбы?
Эр Эсенкан кан менен
Чийишейин сызыкты.
Оюна койсом бул кытай
Айдап качат малымды.
Тутанып алган бул чочко,
Койбойт экен жанымды.
Оюна койсом бул кытай
Баштайт экен кызыкты,
Салат экен кыргызга
Киши көрбөс бузукту.
Кара курттай быжырап,
Өнгөн кытай экен го.
Союп, талап зордуктап,
Көнгөн кытай экен го.
Кайран башым барында,
Калкымды кантип берейин,
Кадыр алда колдосо,

Кайнап жаткан кытайга,
Кармалашып көрөйүн.
Найза кармап топ бузуп,
Ажал жетсе окко учуп,
Тобокелдеп бел байлап,
Туу кармашып турушуп
Тууган үчүн ит менен
Турбай кирип урушуп,
Кыргынды кызык салам деп,
Кытай алган жылкымды
Ажыратып алам деп,
Ак күбөнү жамынып,
Көрүүчү болсоң Манасты
Ак жолборстой чамынып,
Ак күбөнү кийиптир,
Торучаарды миниптир.
Өрттөй көзү жайнаптыр,
Кан ичмеси кармаптыр.
Каалгадай кашка тиш,
Калайыктан башка тиш,
Кашкайып чыгып алыптыр.
Ачуусу келип бөлүнүп,
Ак мүчөсүн карасаң
Арстан сындуу көрүнүп.
Каарланып каркыбар,
Сөлөкөтү сөлбөтү
Атка минген келбети
Караса көзгө бөлүнүп,
Миң кишидей көрүнүп.
Каарланып аттанат,
Арстандын өзүнө
Ажалдуу киши капталат.
Түрүн көрсөң баатырдын
Темирден салган коргондой,
Кочку турмак катылса,
Эсенкан аман болбостой.
Кабагы бийик, заары күч
Катылганды кылат түз.
Жалаяк ооз, жар кабак
Майлаган буудай жүздөнгөн,
Күүгүм туман көздөнгөн
Жакып байдын жаш Манас
Жеткилең белин курчанып,
Торучаар санга бир салып,
Сыр найзаны колго алып,
Каарланып бакырып,
Арт жагынан кырк бала
Манастап ураан чакырып.
Жолсуз жерге жол салып,
Кыраан Манас кабылан,

Кочку баштап ошондо
Жети жүзгө кол салып.
Орто жерин зор Манас,
Оң экиде кези экен,
Оюп келип берди эле.
Кыл ортосун кырк бала,
Камап келип берди эле.
Орто жерин ойронуң
Оюп чыгып баратат,
Астындагы Торучаар
Айгай укса бөлүнүп,
Чуу чыкканда жаныбар
Тулпарлык сыны көрүнүп,
Айгай укса шашпаган,
Айдын караңгысында
Бир изин ката баспаган.
Чуу укканда бөлүнүп,
Астындагы Торучаар
Тулпарлык сыны көрүнүп,
Чуркаганда кара жер
Кат-катынан бөлүнүп,
Тайгылган жок бийиктен,
Такыр жери кем эмес,
Ташка баскан кийиктен.
Кагышка минсе камсыкпай,
Чабышка минсе чарчабай,
Оорукка минсе оорубай,
Кетмен туяк, кең соору
Кенен жердин тулпары.
Кара байыр казанат,
Калбыр өпкө жез билек
Манас кандын Торучаар,
Эленип жулкунуп,
Кагышка кирип барганда
Эри өлгөндөй булкунуп,
Баскан ташы быркырап,
Жолум үйдөй чоң даңкан* —
Жолборс Манас көк жалдын
Төбөсүндө чыркырап,
Койдой эти бөлүнүп,
Коёндой жону түзөлүп,
Арандай оозу ачылып,
Кан аралаш ак көбүк
Омууроого чачылып,
Элендирип жулкунтуп.
Эр Манас кирди кагышка
Торучаар менен жулкунтуп.
Комокойлуу* сыр найза
Колойтуп өйдө аштады,
Коркуп колтук ачпады.

Найзасын канга чыктады,
Алышка келген балбанды
Коёндой жерге ыктады.
Жылкы тийип калганда,
Адеп айгай салганда,
Жети жүз эле балбаны,
Айгайлап колду салганда
Эчтемеси калбады.
Ойкуп Манас кол салса,
Оң эки балбан сулады.
Баданачан балбаны
Өлүп жатат сырайып,
Күрмө кийген балбаны
Өлүп жатат тырайып.
Белгилүү өлүп, кан өлүп,
Жети жүз экен балбаны
Кездешкендин баары өлүп,
Бузуктун баары тыйылып,
Жылкынын баары жыйылып,
Ойрон Манас кабылан
Ойкуп-кайкып кеткенде
Оң эки балбан сырайып,
Ойрон колду салганда,
Бет алгандын баарысы
Аттан түшөт тырайып.
Айта-буйта дегиче,
Ачып көздү жумганча,
Калайманды баштады,
Жети жүз экен балбаны
Жетик Манас канкоруң
Жетип кырып таштады.
Балбаны, эри Кочкусу
Бир дүмөктү салууга,
Жаш Манасты саюуга,
Ою кетти кызыталак,
Эсенкандын алдына
Манасты байлап барууга.
Чылгый ичи өрт жанып,
Чын найзаны колго алып,
Чын жээрдени бир салып,
Каарланып бакырып,
Мөндүлөп* ураан чакырып,
Көк күбө* тону көрүнүп,
Көргөндүн көөнү бөлүнүп,
Каарланса капырың
Ала-Тоодой көрүнүп.
Ошол келген Кочкунун
Жан казандай башы бар,
Жаткан иттей кашы бар.
Мурутуна караса,

Өтөккө чыккан чалкандай.
Канжасынын кирип көр,
Балдар көөлөп жеген талкандай
Аркасында айдары
Айгыр аттын жалындай.
Балбан Кочку эр экен,
Эсенкандын алдынан
Манасты байлап келем деп,
Кезенип чыккан кези экен.
А дагы алышканды койбогон,
Бир чочконун этине
Бир жегенде тойбогон,
Атка оюнчу жөө күлүк,
Ардакталуу чоң балбан.
Көзү көрдүн оозундай,
Көрүнгөндү соргудай.
Мурунунун таноосу
Бурулуш жылга буткулдай,
Кезиккенди ал Кочку
Жөн эле аты менен жуткандай.
Бул Кочкунун жайын сураба,
Миң балбандык түрү бар.
Мунун атасы кытай долусу,
Адам тилин билбеген,
Айбанга чалыш доңуз.
Ачууланып Манаска
Каарланып барбайып,
Чоңдугу тоодой дардайып:
Оң экиге келипсиң,
Сексен Манас болсоң да,
Бүгүн менден өлөсүң!
Түбүңө чогуу жетемин,
Бай Жакып атаң баш кылып,
Түп көтөрө куу бурут,
Түбүңө чогуу жетемин!
Ойноп койсо сен бурут,
Каардуу дүмөк баштадың.
Жети жүз эле балбаным
Такыр кырып таштадың.
Каарым келди какайдым,
Казыр жетем түбүңө.
Алтайдан тием көчүңдү,
Кызыталак куу бурут,
Азыр алам өчүмдү.
Кырк беш жанын болсо да
Кызыталагым койбоймун.
Каарланып, күпүлдөп,
Кайраттанып каапырга
Жер айрылып дүпүлдөп,
Жекеге чыкты эр Кочку.

Төбө чачы сүксөйүп,
Кайраттанып чамынып,
Кол салууга Манаска
Кочку турду камынып.
Ошол кезде Манас кан
Таалайы артык жаралган,
Торучаар санга бир салып,
Тобокел деп кырааның
Сыр найзаны колго алып,
Бели артында мекчейип,
Кабыргасы бириндеп,
Караса көңүл бөлүнүп,
Каарланган канкордун
Кан ичээр чагы көрүнүп,
Жетик Манас Көк жалын
Жебеден мурун жетти эле,
Жеткен жерден Кочкуну,
Көмө коюп өттү эле.
Үзөңгүдөн бут тайып,
Ээрден көчүк кылтайып,
Тоо ураган эмедей,
Аттан кулап түштү эми.
Акбалта менен бай Жакып,
Арага түшүп калганы,
Атасы Жакып муну айтат:
Жалгыз уулум Манас кан,
Каарды катуу баштадың,
Каран түн мүшкүл чыр салып,
Калмактын Кочку балбанын
Такыр союп таштадың.
Калың каздың оруңду,
Кайнатмак болдуң шоруңду,
Көргөзмөк болдуң кулунум,
Киши көргүс сонунду!
Ордолуу журтка катылып,
Чечтирмек болдуң тонумду.
Салмак болдуң башыма,
Тентек чыгып кулунум,
Киши кылбас сонунду.
Муну укканда кулунум,
Кара калмак — манжу журт
Казат экен орумду,
Уулуң тентек чыкты деп,
Кайнатат экен шорумду.
Талатмак болдуң үбүмдү,
Тентек чыгып чунайгыр
Түгөтмөк болдуң түгүмдү.
Эми кытай алат коюмду,
Түгөтөт экен бул кытай
Капкайдагы оюмду.

Кейип Жакып турганда,
Акбалта кирди күүлөнүп,
Бай Жакыпка сүйлөнүп:
Кейибе Жакып, жөнү жок.
Кейиген адам оңобу,
Ушул сенин кейишин жакшы болобу?!
Ажалы жеткен өлбөйбү,
Алданын башка чийгенин
Чиркин баш бул көрбөйбү.
Эселек Жакып, не дейсиң,
Эркек балаң шок болсун,
Шок болбосо ал бала
Туулганча жок болсун.
Эркек балаң эр болсун,
Эр болбосо ал бала,
Туулбай кара жер болсун.
Талаага салган ордо бар,
Кочкудан колго түшүргөн
Жети жүз тулпар олжо бар.
Олжого бүгүн туналык,
Так жети жүз тулпарды
Бөлүп олжо кылалык.
Акбалта айтып ар кыл сөз,
Айтып оозун жыйганча,
Кабылан Манас чамынып,
Калайманды салганы.
Астыңкы Кочку балбандын
Башын кесип алганы.
Жети жүз экен тулпары
Олжо кылып келгени,
Ата уулуна кылдай тең,
Олжодон түшкөн тулпарды
Такыр бөлүп бергени.
Эбин тапкан кээ бирөө,
Олжого тулпар мал алып,
Эң жаманы кыргыздын
Кызыл алтын зер алып,
Кымбат тууган Манасты
Аман-эсен койсун деп,
Кейибе Жакып бул ишке
Көк жал Манас шер ушул,
Аман болсо карап тур,
Күптүңдү чечээр шер ушул.
Күрдөөлдүү чечен эр ушул!
Үзүлгөнүң улачу,
Чачылганың жыйначу,
Өчкөн отуң тамызат.
Аман болсо бул бала
Өлгөн жаның тиргизет.
Кайнаган манжу каапырдан

Сурагын сурап хан болот.
Аман болсо көрөөрсүң,
Муну менен сумсайган киши жай болот.
Кырк үйлүү кыргыз бул журтту,
Күн көрсүн деген бул экен.
Күйүккөн жүрөк басуучу,
Умачтай көздү ачуучу,
Астыга салса ак жолтой,
Айдап жүрсө сан колдой.
Койчу, бай Жакыбым,
Ачылган көт жабылды,
Манасты берди жараткан,
Абийир эми табылды.
Берекеси белестей,
Бел эмеспи бул балаң.
Белге таңуу, чын көк жал,
Шер эмеспи бул балаң.
Аман болсо Манасың,
Күрдөөлдүү тапчуу шер болот.
Сенин санаанды жетик болтурат
Сайышкан жерден олжо алып,
Сандыгыңдын баарысын
Сары алтын мүлккө толтурат.
Көңүлүң менен болтурат,
Көмүркөйүң баарысын
Көп күмүш мүлккө толтурат.
Аман болсо бул Манас
Добул келсе жел тийгис,
Булүң токой чер болот.
Доочу келсе мал бергис,
Кара көкжал эр болот.
Кырк үйлүү кыргыз эл элек,
Калыктан зарлап бөлүнгөн
Караан кылып отурам,
Ошол кыргыздай Манас көрүн
Кайгырасың жөнү жок,
Балам тентек чыкты деп
Кайгы Төлө* болобу?
Кайгыланба бай Жакып,
Өлүмдөн корккон оңобу.
Манастын тапкан олжосун,
Кырк түтүн бөлүп алалык,
Эртең ажал келгенче
Семирп-сергип алалык!
Жараткандын чийгенин
Төбөгө келсе көрөлүк,
Жалгыз Манас уул үчүн
Калың Какан кытайга
Курмандык болуп өлөлүк.
Кулжуңдаба, бай Жакып

Бүткүл малды чачалык.
Медер кылып Манасты
Кыргызды көздөй качалык.
Бул Алтайда турганда,
Не мураска жетебиз?
Медер кылып Манасты,
Жүр кыргызга кетелик!
Кырк үйлүү кыргыз журт элек,
Тирик эмес, өлүү элек,
Өлгөн жандын бири элек.
Жайнап жаткан капырдын
Ортосунда турабыз,
Кай жерде биз тирүү элек.
Акбалта айтып кыйла сөз,
Кырк үйлүү кыргыз чогулуп,
Медер кылып Манасты,
Кочкорун биттеп, ирик кылып,
Коюнун баарын түрк* кылып.
Букасын биттеп уй кылып,
Айгырын биттеп ат кылып,
Буурасын биттеп бой кылып,
Кайран кыргыз ошентип,
Кача турган ой кылып,
Кудуретке жалынып,
Кымбат журттту табууга
Кайран кыргыз камынып.
Жети жүз балбан эр Кочку,
Баары катар өлгөндө
Көп дүнүйөсүн чачканда,
Кытайлардын Тагылык
Кечээ Эсенкан көздөй качканда.
Күткөн кыргыз тутулуп,
Көрбөй Манас калганы¹⁹.
Тагылык качып кутулуп.
Ашып-шашып жол жүрүп,
Арада эчен мол жүрүп.
Алтын түркүк чатырга,
Эр Эсенкан баатырга,
Капкасы темир ордого,
Эр Эсенкан баатырдын
Падышалык коргонго
Кытайлардын Тагылык
Кыйкырып качып барганы,
Таазим кылып жүгүнүп,
Кайран жандан түңүлүп,
Кайран Манас канкордун
Кабарын айта салганы:
Уйпаланган буруттун
Уулу Манас эр экен.
Оң экиге келиптир,

Жашы оң сегизге келгенде
Буурусунду бурдурбайт,
Аман болсо көрөөрсүң
Чынмачынды — Бээжинди,
Кайнаган кытай элиңди,
Бул Бээжинге тургузбайт.
Талкан кылат бутуңду,
Каным, сенин тазалап кырат журтуңду.
Манастын түрүн карасаң,
Кынсыз кылыч байланган.
Кайра жаачу булуттай
Каары бетине айланган.
Комокойлуу сыр найза
Колойтуп бийик аштаган,
Өзү коркуп колтук ачпаган.
Койгулашкан адамды
Коёндой жерге таптаган.
Билеги жоон, таш жүрөк
Өзү бил мүчөлүү бадирек.
Алдап жүрүп ал бурут
Алтайга келип туулган.
Капкара көк жал жалы бар,
Каканчындын Бээжинге
Калайман салаар алы бар.
Мунун жүргөнүнөн чаң чыгат,
Мунун добушунан жан чыгат.
Бекер туулган жан эмес,
Бекер турчу бала эмес.
Зорлугу тоонун теңиндей,
Кармашкандын баарысын
Каарланып жегидей.
Сыпатын көрдүм — сур жолборс,
Бул бурут өңдүү жан болбос!
Айкырып найза сунганда,
Арстан сыны көрүнөт.
Адамдан мындай көрбөдүм,
Таксыр, сенин алдыңа
Араң качып келгеним.
Көрдүм мындай балбанды,
Көзүм көрдү таксырым,
Барганга кыргын салганын.
Бай Жакыптын жылкысын
Барып тийип алганда
Торучаардай ат минип,
Казып көрдү ойгону,
Баргандардын баарысын,
Бирөөн койбой сойгону.
Атын олжо кылыптыр,
Олжого бурут тунуптур.
Бөлөгүн айтып нетейин,

Каным какшап отуруп,
Кай мураска жетейин.
Туула электе өрттөнгүр,
Даңзаңызга чийилген
Канкор бурут өзү экен,
Оң экиге илинип
Чыгып калган кези экен.

**ЭСЕНКАН ЖОЛОЙ МЕНЕН ДӨНГӨНҮ БАШ КЫЛЫП
МАНАСТЫ КАРМАП КЕЛҮҮГӨ ОҢ МИҢ КОЛ АТКАЗГАНЫ**

Манастын дайнын укканда,
Айласы кетти таптакыр
Кайнап аткан көп улук.
Манкүштө алп, Дөөдүр бар,
Кайчы кулак Каман алп,
Караса канча жандар бар.
Эсенкандын алдына
Эл билбеген кандар бар.
Найзакерден ыктуулар,
Жоонун айласын билген мыктуулар.
Манастын атын укканда
Баары катар зиркилдеп,
Падышасы Эсенкан
Эми турду күрүлдөп.
Ай жаң-жуң менен Күн жаң-жуң,
Акылдаш экен бул экөө.
Кан Эсенкан канетсин,
Каарланып чамынып,
Калайманды баштады.
Айкырса элден жан чыкты,
Көк арстандай күүлөнүп,
Улук экен Эсенкан
Учмактуу элге сүйлөнүп,
Каарды катуу баштады,
Кыйкырыгы таш жарып,
Ошол турган балбанды,
Кырып ие таштады:
Улугуң бар, каның бар,
Ушунча журт баарын бар.
Болбос уулду Манас деп,
Азапты неге баштадың.
Атайы сынчы жиберсем
Кызыталак бурутка
Манасты неге таштадың.
Көзү ачыктуу сынчың бар,
Ажайыптан окуган
Билгичиң бар, карың бар.
Алты айчылык азапка
Азыр тиктеп берүүчү
Билимдүүнүн баары бар.
Ордо күткөн кандарың,

Алты айчылык азапты
Азыр билчү жандарың.
Ажайыптан окуган
Күрмө кийген күчтүүдөн
Күрсүлдөгөн жандарым,
Канкорду таап кел десе,
Кара күчкө таптым — деп,
Каканчынын канына
Калп айтканың кантейин.
Сыйкырчысын чакырып,
Мунарага жарык жагылып,
Кабар салып Тагылык,
Кан Эсенкандын алдына
Улугу кайнап келгени,
Калайманды баштады.
Эсенкандын каарынан,
Чогулушкан көп улук
Кырылып кете таштады.
Аярлардын башчысы,
Дөөсү Дөңгө чоң балбан,
Бээжиндеги отогот*,
Жакасы алтын, жеңи жез,
Атышка кийсе ок өтпөс,
Кийбей барган экенсиң,
Кебетесин, кешпирин,
Айбанга чалыш балбаным
Билбей барган экенсиң!
Айттым эле мен бая,
Укпадың беле сен бая.
Аты Манас, аты улук,
Бул ааламды кырчуу макулук,
Жумшасам таап келе албай,
Кызыталак аярлар,
Казыптырсың орумду,
Кайнатып койгон экенсиң,
Капкайдагы шорумду.
Манасты таап келдим деп,
Кара жолтой аярлар
Артык жалган кебиңди
Ашырганың кантейин.
Жок немени Манас деп,
Сенин жашырганың кантейин.
Жалынсаң укпайм кебиңди,
Карап тургун балбандар,
Жалпы чукуйм көзүңдү!
Кан Эсенкан чамынып,
Кайыптан ачуу табылып,
Калайманды баштады,
Аярлардын так кыркын
Такыр кырып таштады.

Кан алдында чоң майдан
Чоң майданга алдырды,
Ал майдандын ортого
Чын эсебин таптырды.
Канга бекер айткан деп,
Такыр кырып таштады.
Каарланып бакырып,
Жанына жакын чакырып,
Найзакерден эриң кел,
Жоонун айласын билген шериң кел!
Найзакерден ыктууң кел,
Жоонун айласын билген мыктууң кел!
Кара мылтык карс этсе,
Качпай турган мыктың кел!
Чогол мылтык чорт этсе,
Чочубаган эриң кел!
Кылычың кыйла учтууң кел,
Айбалта чапчу эриң кел,
Кыйшаңдабай бурутка,
Кыргынды кызык салчууң кел.
Кызыталак буруттун,
Күчтүүлөрүн байлап кел,
Күчсүздөрүн жайлап кел.
Эрендерин чогултуп,
Курмандыкка чалып кел.
Жол үстүнө сүйрөтүп,
Даңгыттарга жарып кел.
Оң экиде канкордун,
Манас тийсе колуна
Өлтүрбөстөн житирбей,
Тирүү кармап алып кел.
Кызыкка кыйла каналы,
Кызыталак канкорду
Кыздарга айгыр салалы.
Манастан эркек төрөсө
Алтын таажы кийгизип,
Намыз кылбай, кеп кылбай,
Алтын такка мингизип,
Андан тууган баланы
Кан көтөрүп алалык!
Кармай албай калсаңар
Каарды катуу көрөсүң,
Карыпчыңды калдайтып,
Кандарындың баарысы
Как Манастан өлөсүң!
Манасты кармап келүүгө,
Чын колума берүүгө,
Чындаган балбан ыктууң бар,
Чын өлүмдөн коркпогон,
Таптооң келген темирдей,

Зорлугун тоонун теңиндей,
Бирин эмес саның бар,
Арстандай түрдөнгөн
Балбандарым баарың бар!
Калмактардан кан Жолой,
Балбандыгың башкача
Сенин баатырлыгың бир канча.
Жортуулга кетсең коңур күз,
Кагышкан дөөң кылдың түз.
Кечээ чоң Кап-Тоонун бетинде,
Суук төрдүн четинде,
Калайман эрдик бир салдың.
Дөө менен салышып,
Кулагы темир Кутан алп,
Маңдайы темир Манжуу алп,
Киндиги темир Китен алп,
Кара кер минген Казан алп,
Кайчы кулак Каман алп,
Кара-Тоону басып жер кылдың,
Беш дөөнү байлап эл кылдың.
Телегейи тең элең,
Анча мынча алптарды
Байлап келчү эр элең!
Ушунчалык кытайдан
Ишенгеним сен элең.
Кара калмак уул элең,
Кадууга салган там элең,
Жеке башың кайраным,
Миң балбандык бар элең.
Жети батман буудай жеп,
Дан жыттанган кул элең.
Жетимиш дөөнү өлтүрүп,
Кан жыттанган кул элең.
Сегиз батман буудай жеп,
Дан жыттанган кул элең.
Сексен эрди өлтүрүп,
Кан жыттанган уул элең.
Алышканды койбогон,
Балбан түрүң дагы бар.
Атың Жолой аты улук,
Адамдан сендей чыгабы
Сендей доо макулук.
Чет-Бээжиндин шаарында,
Сен өңдөнгөн эрим жок
Каканчыга Бээжинде,
Бел байлаган белимсиң,
Бет алганга жарайт деп,
Ишенип жүргөн эримсиң.
Таңга өлчөлүү болжош ал,
Таамай балбан жолдош ал!

Айласын тапсаң жайлап кел;
Айлалуу болсоң Манасты,
Акыры тирүү кармап кел!
Манаска чамаң жете албай,
Куру келсең балбаным
Кылычтап башың аламын,
Кыйшаңдатпай баарыңды
Кыргын кылып саламын!
Чапчышып чамаң келе албай,
Качырып ийсең Манасты
Баарыдан жаман мүшкүл иш,
Каздырам терең оруңду,
Кайнатамын балбандар
Капкайдагы шоруңду!
Азабың калың арттырам,
Аркан байлап мойнуңа,
Дарыгерге тарттырам.
Кылычтап башың алдырып,
Кыйла мүшкүл салдырам.
Балбандарым ойлогун,
Айтканым туура кылбасаң
Бирөөңдү тирүү койбоймун.
Дөңгө, Жолой алпы бар,
Ашкере алпын жыйнаптыр
Ал Эсенкан каркыбар.
Добулбас бекем кагылып,
Добулбас үнүн укканда,
Жайнап жаткан көп балбан,
Эсенканга жабылып,
Кыбыраган көп жандар,
Адам билбес сөзү бар,
Башында жалгыз көзү бар,
Мындан миңи келгени.
Манасты байлап келгин деп,
Эр* Дөңгөгө бергени.
Ошол берген балбаны —
Ат оюнчу, жөө күлүк,
Бендеден бөлөк түрү бар,
Катылса салат чоң бүлүк. ,
Анын аржак жагынан,
Кынжы менен байлаган,
Кагылыша кеткендин,
Кылча жаны калбаган.
Ал балбандын ичинде.
Ат оюнчу, жөө күлүк
Орго, Керке балбаны,
Буйрук алып канынан,
Кошо чыгып калганы.
Бир уруусу балбандын,
Чалма уруучу ыктуу бар,

Бир бөтөнү балбандын
Айбалта чапчуу мыктуу бар.
Ал балбандын ичинде
Темир аркан торчону,
Адам болсо жабылып
Тегеректеп кетүүчү
Тегиз канжар колчону,
Найзакерден айлалуу,
Аябаган ыктуусу,
Балбандардын баарынан
Жолой, Дөңгө мыктуусу.
Күрмө кийген күчтүүсү,
Бадана кийген баатыры.
Каарланса бакырып,
Калайман салчу каапыры.
Буйрук алып канынан,
Чыкмак болду балбандар,
Чоң Бээжинден камынып,
Кериги бар, били бар,
Качыры бар, төөсү бар
Кайнап жаткан каапырдын,
Туш-тушунда дөөсү бар.
Манасты кармап келүүгө
Чылаба Эсенканына
Тирүү кармап берүүгө,
Козголоң түшүп кол каптап,
Аз гана эмес мол каптап,
Көргөндө көңүл бөлүнүп,
Чокморлору балбандын
Жолум үйдөй көрүнүп,
Албан-албан балбаны,
Аскер жүрүп калганы.
Асманга учуп топурак,
Аскер жүрүп топурап.
Асман ачык жер бүркөө,
Найзанын башы кагышып,
Адамдын башы чабышып,
Токой болуп, сел болуп,
Толкуган балбан эр болуп.
Бозала желек булгалап,
Дөңгө менен чоң Жолой
Артынан түшүп кол айдап,
Колун жыйып чогуу айдап.
Ач буудан сындуу ат минип,
Кара калмак — манжунун
Эри экен кан Жолой.
Көк күбөнү жамынып,
Көрсөң Жолой ушундай,
Көк жолборстой чамынып.
Көхардан топчу муштумдай,

Көк арстандай чамынып,
Көрсөң Дөңгө ушундай.
Ок өтпөгөн көк күбө.
Кара бою буладан,
Болот эгеп аралаш,
Ортосуна салдырган,
Найза менен муштаса,
Адамдын колун талдырган,
Көрсө кыба* кандырган.
Муштаса найза өтпөгөн,
Жашыл күрмө тон кийип,
Качыр тулпар ат минип.
Асманга учуп топурак.
Аскер кайнап топурап.
Бээжиндин эли козголуп,
Кол эсебин алганда,
Кенен оң миң кол болуп,
Аз гана эмес мол болуп.
Жезнай үнү такылдап,
Керней үнү бапылдап,
Чыңроо тартып чуу туруп,
Добулбасын карч уруп.
Оң башысы ороктоп,
Найзачаны бир түрдүү,
Алды менен сороктоп.
Жүз башысы жүгүрүп,
Элүү башы, жүз башы,
Миң башыны көргөндө,
Кайран жандан түңүлүп
Өзөндөн чаң буркурап,
Өлгөн кара калмагың
Өлөңүн айтып чуркурап.
Калың кол каптап түйүлүп,
Көргөн адам күйүнүп.
Аскер жүрүп кылкылдап,
Алеңгир жаа, сыр жебе,
Манасты байлап келгин деп,
Улук экен Эсенкан
Журтуна салды аңгеме.
Балбанынын баарысы,
Баатыр Дөңгө карысы.
Ылашкер* оң миң, кол алып,
Эсенкандан эсепсиз буйрук жооп алып,
Жер жайнаган кол алып,
Жети асаба* туу алып.
Жеткен жердин баарына
Ач айкырык чуу салып.
Добулбас бекем кагылып,
Кол эсинен жаңылып.
Албан түрдүү балбаны,

Такыр каптап калганы
Бөөт, бөөт белди ашып,
Адыр-күдүр жер басып,
Тоңкойгон эчен тоо ашып,
Томурайган коо кесип.
Аянбастан жол жүрүп,
Ийри-буйру тоо басып,
Имерилген суу кечип.
Аскер кайдан аянып,
Жеткен экен көп аскер
Алтайдын тоосун таянып.
Кол баштыгын сурасаң,
Дөңгө менен эр Жолой,
Ушул жерге ылашкер,
Үч ай тыным алалык,
Кырк үйлүү кыргыз бай Жакып,
Астына элчи салалык.
Эрен бекен, шер бекен,
Же кайратсыз кара жер бекен
Качып жүргөн коңулчу,
Кырк үйлүү кыргыз эл бекен.
Кайран Дөңгө балбаным,
Сен чыгаргын жүз киши.
Калмактардан Жолой кан,
Мен чыгарам жүз киши.
Эсенкандын кырк нарга,
Кыйла көөхар сары алтын,
Дорбого салып арталы,
Бурамалуу кең найды,
Бурчтан салып имерип,
Алты сартты баш кылып
Соода кыл деп жиберип
Ал сооданын ичине,
Кырмызыдан бүктөтүп,
Эки жүз балбан эр барсын,
Орой чоогоол тең барсын.
Кызыталак бурутка,
Камчы сүйрөп киргиле,
Энтеңдеген бурутка
Алпарган булду саткыла,
Бир нарды союп көргөзбөй,
Кызыталак Жакыптын
Эки жүзүң чогулгун,
Нарымды уурдап сойдуң деп,
Жабыгына каткыла!
Бай Жакыпка доо кылгын!²⁰
Ордосун бузуп киргиле,
Одураңдап баратса,
Баса калып буруттун
Куйкасын каршы-терши тилгиле.

Төбөсүнөн баскыла,
Төрт түлүк малын чачкыла!
Айтканыңа көнбөсө,
Ал Манасты бербесе,
Түрүнүп кир билекти
Күлүн сабап чаңдатып
Сала киргин дүмөктү.
Тийип ал жылкы-бээсин,
Ж акын келсе буруттун
Жайната мушта мээсин.
Үйүн талап алгыла!
Үйүнө шумдук салгыла!
Малын талап алгыла,
Башына кыргын салгыла!
Аяган Манас баласын,
Азыр байлап алгыла!
Бир кыйыгын тапкыла!
Бардыгер жинин каккыла!
Сан карасын алгыла,
Кызыталак бурутка,
Заман акыр салгыла!
Кайраттуусун кыргыла,
Кызыталак бурутка,
Бир бүлүктү салгыла!
Адырандап кеп айтса,
Балакетти салгыла,
Ууру кылдың бурут деп,
Малын талап алгыла!
Уурубуз мына таптык деп,
Манасты байлап алгыла.
Бир кыйшыгын тапкыла!
Кызыталак буруттун
Капкайда жинин каккыла!
Деп, ошентип, эр Жолой
Баатыр Дөңгө баш болуп,
Эки жүзүн каалады,
Чоң Дөөдүрүн шайлады.
Эсенкандын казыналык кырк нарга,
Алтын, күмүш, дилде артып,
Соода кылып жол жүрүп,
Эптеп кыңыр табууга
Эптеп кыргыз чабууга
Алтай жолун төтөлөп,
Көт жагында эки жүздөй балбаны,
Алты сарт чыкты бечара,
Кырка коштоп жетелеп,
Аркасынан балбаны,
Балбандарын алганы.
Айбалта, кылыч, добулбас
Кайраты мыктуу балбандын

Түрүн көрсөң ыраак кач.
Балбандары бир башка
Баары баатыр, көй кашка.
Чоңдугу пилдей алпы бар,
Кепти ордуна токтотуп,
Келген экен каркыбар.
Эки жүздүн баатыры —
Эсепсиз Дөөдүр каапыры.
Алайса көзү чолпондой,
Кулагын көрсөң калкандай.
Мурутуна карасаң
Өтөккө чыккан чалкандай.
Чоңдугу тоонун сеңирдей,
Кырк үйлүү кыргыз Жакыпты
Мунун жалгызы кирсе жегидей.
Ошол кезде Манас кан
Торучаары шайлалуу,
Кермеде толгон тулпар байлалуу.
Эриксе элик атыптыр,
Эрикпесе зор Манас
Элкин ойноп атыптыр.
Таң-тамаша оюнга,
Батып жаткан кези экен.
Кырк таман чийип ордону,
Атып жаткан кези экен.
Кырдан, кырдан байталды,
Байгесине сайышып,
Утканы союп алышып,
Түштүгүнө тай союп,
Казыны кардай кемирип,
Калмактарча кара арактан шимирип,
Чатыраш ойноп даң салып,
Тамашалуу кызыкка,
Батып жаткан кези экен.
Ордо аткан оюн бекери,
Жанындагы кырк бала
Арстан Манас жөкөрү.
Шайыр бала Чалыбай
Кырк үйлүүнүн балдардан
Жыйып алган тамыр ай.
Чийип койгон чийинди,
Кара баспай ак басып,
Кыйшыгы жок так басып,
Кадамакты кадашып,
Оюн салып жатканда,
Тоорумак тооруп жатканда
Ичке түштү зор Манас,
Чүкө чертээр, чоң оюн
Ишке түштү зор Манас.
Кызыкка кыйын батканда,

Чүкө чертип жатканда,
Эсенкандын кырк нары
Жүктөлгөн алтын дилде бар,
Кырк нарыңдын астында
Казыналык кызыл нар.
Кыйла алтын, кымбат мал
Жетелеген астында анын сарты бар.
Чүкө черткен Манаска
Арт жагынан эки жүздөй балбаны,
Кызматкерди шаштырды.
Атып жаткан ордонун
Ортосун жара бастырды.
Айбаттанып арстан,
Кербенчилер соодагер,
Таап бастыр жолунду.
Эл алдаган каапырлар,
Көргөзөм азыр сонунду.
Ачууланып ал Манас
Бир чүкөнү черткени.
Чүкө ыргыды чыркырап,
Эсенкандын эки нары
Чүкө тийген жилиги
Талкан болду быркырап,
Кызыл нар кыйрап жыгылды,
Балбандары күүлөндү,
Ал балбандын ичинен
Дөөдүр алпы сүйлөндү.
Балбанды кудай урганы,
Үтүгүнө шоодай* деп,
Төбө чачы үрпөйүп,
Каарланып күүлөнүп,
Кан Манаска сүйлөнүл,
Балтасына жүгүрүп,
Жанындагы кырк бала
Өлдүк деп жандан түңүлүп,
Кызыр чалган кан Манас
Чиймек болду сызыкты,
Баштамак болду бузукту.
Оң эки балбан чокморчон,
Алтымыш балбан найзакер,
Карыпчысын калдайтып,
Күрмөчөсүн күлдүйтүп,
Жамгыр сындуу жаа тартып,
Мөндүр сындуу ок атып,
Эки жүз балбан жабылды,
Манасты кармап алууга.
Ошондо Манас кабылан
Арстандай көз жайнап,
Кан ичмеси чын кармап,
Телегейи тең болчу,

Ичин карап отурсаң
Жер жүзүнөн кең болчу.
Эч ким назар салбаган,
Таалайы артык, аты улук,
Көк жалга укурук кайраар калбаган.
Балбандарды көргөндө
Кыраан Манас арстан
Кызыкты мында салганы.
Чокмор алып бакырып,
Ойноп-ойноп келгенде
Оң эки балбан бир өлдү.
Каарды Манас баштады,
Алтымышын тырайтып,
Арстан кырып таштады.
Союлдай мойнун коржойтуп,
Кекиртегин суурду.
Канкор шерге катылып,
Канча балбан сырайып,
Жолум үйдөй балбандар,
Өлүп жатты тырайып.
Талкан чалган немедей,
Кудай бетин салбай кал,
Калайманды баштады.
Эки жүз экен балбаны,
Эсил Манас кабылан
Баарын кырып таштады.
Ал балбандын ичинде,
Керик минген чоң Дөөдүр
Чакчелекей чаң болуп,
Башы-көзүн карасаң,
Кызыл челек кан болуп,
Балбанды кырып жатканда
Дөөдүр качып кутулду,
Жетимиш жерден жара жеп,
Баш айрылып даң болуп,
Бүткөн бойдун баарысы
Кызыл челек кан болуп.
Муну мындай таштайлы,
Атакеси бай Жакып
Ошондон кабар баштайлы:
Жакып келди күүлөнүп,
Манасына сүйлөнүп.
Уулум, балам шок чыгып,
Тентек менен чатагын ч
Бу дүйнөдө жок чыгып,
Добушунан чаң чыгып,
Жүрүшүнөн жан чыгып.
Кандын төөсүн карактап,
Кара жолтой чунак уул
Калайман мүшкүл салдың го

Сан малымдан айырып,
Башта көргөн кордукту
Бүгүн салдың кулунум,
Киши көрбөс зордукту.
Урушту неге баштадың,
Эсенкандын элчисин
Эсил уулум, оңбой кал,
Неге кырып таштадың?
Улукка тийип уйпадаң,
Уулум Манас, оңбой кал
Ушинтип бизди сыйпадаң!
Оолугуп кытай, манжу журт,
Ордону талап эми алат,
Ойронду башка чын салат.
Алтай да бизге жер эле,
Кадемди чындап катырдың,
Калмак да бизге эл эле.
Капа болуп Жакып бай,
Каарланып турганы
Акбалта келди күүлөнүп,
Бай Жакыпка сүйлөнүп.
Өлсө болбойт түк арман,
Өлө берсин көп балбан.
Кыраан Манас барында
Кытайга салат чоң жанжал.
Кыраан Манас бар болсо,
Алда таала кудурет
Пендем деп бизге жар болсо,
Бээжинден жайнап кол келсе,
Ал колун аз гана эмес мол келсе,
Капаланба, бай Жакып
Кармалаша көрөөрбүз,
Каза жетсе өлөөрбүз,
Бул дүйнөнү ким билген,
Кабылан Манас барында
Каканга салаар чоң дүрбөөн.
Көк жал Манас барында,
Караан да ушул, бел да ушул.
Караан болуп отурган
Кабылан Манас шер ушул!
Жыйгандын баарын чачалы,
Бул Алтайдан качалы!
Ала-Тоо артык жерине,
Кетели кыргыз элине.
Акбалта айтып бул сөздү,
Жаккан отун өчүрүп,
Кырк үйлүү кыргыз кайран эл,
Жан жабылта көчүрүп²¹.
Аны мындай таштайлы.
Дөөдүр алп барган калың кол,

Ошондон кабар баштайлы.
Качып барып чоң Дөөдүр,
Түркүгү алтын чатырга
Барган экен ал Дөөдүр,
Дөңгө, Жолой баатырга.
Чатырга чырак жагылып,
Эр Дөөдүрдү көргөндө
Казандап каптап көп улук
Тыргооту тыйпыл жыйылып,
Коңгуроо бекем кагылып,
Кол эсинен жанылып,
Эми жайнап жаткан көп улук,
Таш сайынган кытайдын,
Тазалары жыйылып,
Кызыл чоктуу кытайдын,
Кыйындары жыйылып,
Акылга дыйкан эрени,
Ал Дөөдүрдүн үстүнө
Келген экен ал күнү
Дөңгө, Жолой берени.
Баары келип турганы,
Баары тегиз келгенде
Эр Дөөдүрдү караса,
Чакчелекей чаң болуп,
Кызыл челек кан болуп,
Эрбеңдеген эки кол
Өйдө болбой шал болуп,
Көнөктөй болгон кайран баш,
Кызыл кочкул кан болуп,
Кыр жагынан салдырып,
Кызыталак бурутка
Кырк төөдө малын алдырып.
Калын казды орумду,
Кызыталак буруттан
Кыйла көрдүм сонунду.
Кызыкты кыйла кылдырдым,
Эки жүздөй балбанды
Жалгыз Манасыңа кырдырдым.
Каарды катуу баштады,
Эки жүз эле балбаным,
Баш-баштарын жөн эле,
Ышкындай үзүп таштады.
Кара жаак айбалтам
Кармай калып имердим,
Качырып кирип Манасты,
Так токсон тартып жибердим.
Зың-зың этип кенебейт,
Менден тийген балтаны
Бучкагына теңебейт.
Күчкө салсам, ал Манас

Чымын сындуу теңебейт.
Тамактан өтпөйт ичкен аш,
Манас тартып ийгенде
Дал-дал болду биздин баш.
Айла кетип тутулдум,
Астымдагы боз керктин
Күлүгүнөн качып кутулдум.
Манасты байлап алам деп,
Өз жанымдан шашканым,
Өлүк-тирик ортосу,
Жаралуу болуп жатканым.
Капырай көзү көлдүн орундай,
Көрүнчү болсо баарыңды,
Атың менен жутчудай.
Каарланса канкоруң,
Кармап алып баарыңды,
Жөн эле чөп катары оргудай.
Ажалдан кайра тартпаган,
Өлүмдөн кайра кайтпаган,
Өлчөсү курсун буруттун,
Каканчылуу Бээжинди,
Какайлатчуу шер экен.
Бул Бээжиндин элине
Калайман салчу эр экен.
Бет алып пенде келе албайт,
Бүт Бээжин журтун айдасак,
Манаска алы келе албайт.
Энкейтип адам алгысыз,
Кара жолтой бурутту,
Кез болгон тирүү калгысыз.
Орой чоку, баш ооруйт.
Өлчөлүү жердин баары ооруйт.
Кыймылдаарга алым жок,
Кайра барсам бурутка
Ошол бурут деген журтка,
Чама кылаар айлам жок.
Чамам чарчап ал кетти,
Бүткөн бойдун баарынан
Зиркиреп кара кан кетти.
Мен Дөөдүр алп болгону,
Дөөдүр атка конгону,
Мадаңшаң менен салышып,
Ордолуу шаарын бузганда,
Алтынын талап артканда
Бет каратып кайтканда,
Мында мындай болбодум.
Дөөдүр минтип турганда,
Дөңгө чыкты күүлөнүп,
Кызыталак буруттан
Бурут деген журуттан,

Коркуп калган экенсиң!?
Баатыр Жолой, Эр Дөңгө
Чаба жүргөн бурут журт.
Ала жүргөн кол ушул,
Айтыша жүргөн ооз ушул.
Биз көргөнбүз бурутту,
Буласын булап алганбыз,
Бузукту минтип салганбыз.
Оң экиде бала экен,
Манасын байлап алабыз.
Бай Жакып тийсе колго да,
Курмандыкка чалабыз.
Кадырдуусун кырабыз,
Кызыталак бурутту
Кара элечек кылабыз.
Деп, ошентип, эр Жолой
Калын, колду шаштырып,
Астындагы Ачбуудан
Ойку-кайкы бастырып,
Көк күбөнү жамынып,
Көрчү болсоң эр Жолой
Көк жолборстой чамынып,
Күрмөчөнү күлдүйүп,
Көрсө көңүл бөлүнүп,
Жолойдун жайын сураба,
Опол тоодой көрүнүп.
Бир жагынан эр Дөңгө,
Ай касаба туу алып,
Айгайлаган сары ылашкер кол алып,
Чаң обого бурулуп,
Тыргооту тыйпыл жыйылып.
Асманга учуп топурак,
Адам жүрүп топурап.
Найзанын учу чабышып,
Адамдын башы кагышып.
Асман ачык, жер бүркөө,
Жерден бир тал көрүнбөйт,
Караса көзгө илинбейт,
Кай кеткени билинбейт.
Камгак учкан эмедей,
Каптап жүрдү Манасты.
Жоо мыктуусу эр Дөңгө,
Эсенкан колу козголуп,
Жардык алган чочколор,
Эсеби жок мол болуп.
Ачбуудан менен айкырып,
Айдап жүрдү эр Жолой
Манасты коздой жапырып,
Айдап жүргөн көп колдо
Шуру отогот, маржан* таш,

Луң-тундун* каны аралаш.
Балтачаны башкача
Калың кытай какайлап,
Чогулган экен бир канча.
Ат көтөргүс алпы бар,
Албан түрдүү көп балбан
Келген экен каркыбар.
Темир аркан торчон бар,
Тегеректеп кетүүчү,
Тегиз канжар колчон бар.
Үйүң күйгөн кытайдын,
Эчен түрдүү алпы бар.
Чалма уруучу ыктуу бар,
Жаа тартуучу мыктуу бар.
Албан түрдүү эли бар,
Аңгемеси чоң дүмөк,
Мунун түгөнбөй турган кеби бар.
Кайрат кылган каны бар,
Кыйкырып сүрөөн салуучу
Мунун калдайынын баары бар,
Баатыр Дөңгө дөөсү бар.
Добулбас бекем кагылып,
Кайнап жаткан көп колго
Каптап жүрдү жабылып.
Күн бүлбүлдөп көрүнбөй,
Жер тумандап кир болуп,
Жетмек болду балбандар,
Жер жүзү менен бир болуп.
Оң башысы ороктоп,
Жүз башысы жүгүрүп,
Миң башынын баарысы
Жандарынан түңүлүп.
Ай касаба кызыл туу,
Ач айкырык ызы-чуу.
Боз ала желек кызыл туу,
Бой-бойлогон ызы-чуу.
Аламандап ат коюп,
Чабуулун кытай бат коюп.
Каарланып бакырып,
Колдун артын карасаң
Манжулап ураан чакырып.
Бөлүнүшүп бакырып,
Бөлөкчө мындай мүшкүл иш
Мөндүлөп ураан чакырып.
Боз атчаны бөлүнүп,
Эрендердин баарысы
Четтеп көзгө көрүнүп.
Сурнай кулак тундуруп,
Барабан үнү бапылдап,
Жезнай үнү такылдап,

Тыргоот, манжу, кытайы,
Тыйпыл баары чогулуп.
Чынроо тарткан жез найдан,
Чымчык учпас кен сайдан,
Жоо кутулбас найзадан.
Эрендери эригип,
Арстандары бетинде
Албан түрдүү кытайдын
Эрендери четинде.
Кандуу канга кагышчуу
Качпай туруп салышчуу
Камбылдары дагы бар.
Найза имерип сайышчуу
Жоонун айласын мыктуу табышчу,
Эрени бар, каны бар.
Кой кашканын баары бар,
Найзакерден ыктуу бар,
Жоонун айласын билчүү мыкты бар.
Зорлугу тоодой эри бар,
Кумурскадай кайнаган,
Кутургурдун көбү бар.
Казат баштап чыр салып,
Анда-мында каапырлар
Добулбасын бир салып.
Түсү суук бөлүнүп,
Душмандык сыны көрүнүп.
Кастарын тигип калыптыр,
Буйрук алып эринен
Калың кол каптап калыптыр.
Кармашаары Жакып бай,
Кармачуусу Акбалта.
Кыруучусу кырк үйлүү,
Мунун кыйын кереги —
Жакыптын уулу зор Манас.
Кудай бетин көргөзбө
Жердин бетин каптады,
Жетиги Дөңгө, эр Жолой
Аламан салып каптады.
Акыр-такыр күн салды.
Манасты кармап алууга,
Акыр заман чыр салды.
Кармап алса кокустан
Түпкө чогуу жетүүгө,
Чынмачынга — Бээжинге,
Тирүү байлап кетүүгө.
Билген чырын кылууга,
Кармап алса канкорду,
Кан Эсендин алдына
Алпарып тартуу кылууга.
Кумурскадай кылкылдап,

Каптап жүрдү калын кол,
Кудай айла кылбаса,
Курчап кытай былкылдап,
Кырк үйлүү эмес бул кытай,
Ааламды каптап өткүдөй.
Алышкандын ажалы,
Азыр чогуу жеткидей.
Бет алып пенде келгисиз,
Каары толук каапырга
Катылган тирүү калгысыз.
Аскер каптап жер жайнап,
Алеңгир түшүп шор кайнап,
Көптүгүнөн жер жайнап.
Каарланып бакырып,
Аламан салып каптаса,
Баарысы мөндүлөп ураан чакырып,
Дүркүн, дүркүн бөлүнүп,
Жан койбостой көрүнүп.
Касаба туусу ийилип,
Көргөн жан жандан түңүлүп.
Кол алдында эр Дөңгө,
Кол артында чоң Жолой.
Соргоктугу бир бөлөк,
Кезиккенди койбогон,
Бир ноопаздын этине,
Бир жегенде тойбогон.
Беттешкенди койбогон,
Кайран Жолой камбылы,
Эң ишенип жиберген,
Эсенкандын нак колу.
Кармап алаар камбылы,
Кайран жолой, эр Дөңгө
Канчасынан камбылы,
Кайрандары бир бөлөк,
Шайлап алган кези экен,
Дүркүрөтүп көп колун
Айдап алган кези экен.
Арык койдой токмоктоп,
Ийрип чыгып келатат.
Каарынан каапырдын
Жер солкулдап термелет.
Жетик кол каптап дүркүрөп,
Жеткилең экен эр Жолой,
Колдорду айдап күркүрөп.
Үйдөй чокмор колго алган,
Чоңдугу касаба тоодой көрүнгөн
Кагылыша кеткендин
Жөн эле каны төгүлгөн.
Кайраты бийик, заары күч,
Катыла кеткен адамды

Кырып союп кылат түз.

Каары бөлөк көрүндү,

Каптап кетчү эмедей,

Түрү бөлөк көрүндү.

**АКБАЛТА МЕНЕН ЖАКЫП ЖОЛЙГО КЫЗДАРДЫ,
МАЛДЫ ТАРТУУ ТАРТЫП БАГЫНАЛЫ ДЕП КЕҢЕШКЕНИ.
МАНАС БОЛБОЙ УРУШУП БЕРГЕНИ**²²

Кең Алтайдын суук төр,

Кырк үйлүү кыргыз кайран эл,

Өрдөй конуп алыптыр.

Өрдөтө айдап көп малды,

Корголотуп куу жанды,

Акбалта менен Жакып бай

Аңгемени кылыптыр,

Кырк үйлүүнү жыйыптыр,

Куп акылдан кылыптыр.

Казган калың ор келди,

Эр Эсенкан шаарынан

Каптаган калың кол келди.

Түпкө чогуу жетет го.

Түгөтүп кырып кетет го

Эңкейиште чөп экен,

Чөптөй кытай көп экен.

Буланы булап алат го,

Бузукту башка салат го.

Кармап алса бул каапыр

Жол үстүнө сүйрөтүп,

Даңгыттарга жарат го.

Малыбызды чачат го.

Көрүбүздү бул каапыр,

Типтирүүлөй казат го.

Алтайдан күткөн сан кара

Кулунум, Манас, кебимди ук

Баарысын тартуу кылып берели!

Аман-соо калалык,

Кызыл сулуу кыздарды

Тартуу кылып кытайга

Ошолорду берелик.

Жанды сактап калалы.

Кыйналып калган эл элек,

Тирүү жүрбөй кулунум,

Кырылып калган эл элек.

Жакып мындай дегенде,

Безге сайган эмедей,

Ыргып кетти эр Манас,

Кокуй, ата, не дейсиң?

Торучаар берчи минейин!

Тобокелдеп бакырып,

Жайнап жаткан каапырды

Каканга чейин сүрөйүн!

Бээжинден чыккан балбанды
Бакбурчун айдап кирейин.
Өлбөй тирүү жүргөндө,
Не мураска жетейин,
Кырк үйлүү кыргыз журт үчүн,
Курман болуп кетейин!
Зордукчу кара кытайга
Согушту мыктап саламын.
Телпейген кара калмактан
Быйыл теңдигим алып кетемин.
Кокуй, ата, кейибе,
Найзалашып топ бузам,
Тагдыр жетсе окко учам.
Күрдөөлдүү башым барында
Айлымды кантип берейин?
Күчөгөн экен бул кытай
Мен бир күрпөңдөшүп көрөйүн.
Согуш кылып окко учпай,
Мен тартуу кантип берейин.
Деп, ошентип, эр Манас
Өрттөй көзү бек жайнап,
Кан ичмеси бек кармап,
Каарланып бөлүнүп,
Кан ичээр түрү көрүнүп.
Мына ошондо зор Манас,
Жоо-жарагын шайланып,
Кыргын салчу нар кескен
Кылычын ичинен байланып,
Арстандай чамынып,
Айкөл Манас артык шер
Казатка чыкты камынып.
Чочуп тулпар токунуп,
Эриң Манас Көк жал шер
Кылча көрбөй куу жанды
Кыргынга кирген ошол жер.
Арбагы оор аты улук,
Айкөл Манас шер ошол,
Дөңгө менен Жолойго
Согуш кылган жер ушул.
Манас, Манас болгон жер,
Манас атка конгон жер.
Торучаарды минген жер,
Толкуган кытай, калмакка,
Жетик белин курчанып,
Жер жайнаган калмакка
Жеке кирип кол салып.
Минген аты Торучаар,
Сопол куйрук, сом туяк*
Кара байыр казанат
Калбыр өпкө, жез канат.

Туу куйругун чубаган,
Алты айчылык айгайга,
Ашпай-шашпай чыдаган.
Кырк күнчүлүк чөл болсо,
Кыйшайып жүдөп оңбогон.
Алтай сапар жол жүрсө,
Азып-тозуп калбаган.
Кабылан Манас канкор шер,
Артык балбан артык эр.
Каарланып бакырып,
Манастап ураан чакырып,
Кагышка кирди Манас эр.
Оң экиге келгенде,
Кыргын салган ошол жер.
Торучаар менен ойнотуп,
Толгон кытай, манжуну,
Тоголотуп сойлотуп.
Каарланып сумсайып,
Кайнап аткан кытайга,
Кабылан Манас кол салып.
Кара жаак зулпукор,
Кармай калып имерип,
Бет алдына келгенин,
Канкордун иши ушундай,
Чөк түшүрүп жиберип.
Алысыраак балбанды
Найза менен кулатып,
Тизгиндеше келгенди
Айбалталап сулатып,
Оң, жагына келгенди
Ойрон Манас кабылан
Кылыч менен сулатып,
Дардайган кара калмактын
Чачы калып булайып,
Эчен тоодой балбандар
Өлүп жатат тырайып.
Каарман өлүп, кан өлүп,
Кабылан Манас султандан
Кармашкандын баары өлүп,
Жалгыз жанын аябай
Жамгырдай кылып жаа тартып,
Мөндүр кылып ок атып,
Балбан каптап кыжылдап,
Туш-тушунан кол салып,
Кумурсканы көр, куртту көр,
Жамгырды көр, чокту көр,
Жабыла тийген окту көр.
Камышты көр, селди көр,
Какайлап ураан чакырып,
Каптап калган колду көр.

Камыштай найза кылкылдап
Кылыч, мылтык жылтылдап.
Очогор огу жаңырып,
Жаа-жебе огу жабылып.
Мунарык күйгөн чокту көр,
Бузулбай тийген окту кер.
Казылган чуңкур орду көр,
Кажылдап, каптап чуркурап
Каптап калган колду көр.
Боз атчаны четинде,
Болумдуу Дөңгө бетинде.
Каж-куж этип чуу туруп,
Кылыччаны шайланып,
Балтачаны камданып,
Кылычы кыйла учтуусу,
Найзасы артык курчтуусу.
Чалма уруучу балбаны,
Эчен түрдүү жандары,
Кумурскадай калктары,
Түрдүү-түрдүү алптары.
Темир аркан торчону,
Каптап уруш салды эми,
Тегиз канжар колчону.
Тегиз каптап урушту,
Эрендери кандары
Эчен түркүн жандары.
Эр Манаска ок атып,
Тегиз каптап калганы.
Күрмө тон кийген күчтүүсү,
Таш сайынган тазасы.
Качырып уруш салды эми,
Жетик Манас көк жалды,
Ортосуна алды эми.
Боз мунарык күйгөн чаң,
Зың-зың этип кенебей,
Туруп берди Манас кан.
Өлөмүн деп кенебейт,
Өңкөй дөөсү каптаса,
Бучкагына теңебейт.
Караса көзгө илинбейт,
Камгак учкан эмедей
Кайсы экени билинбейт.
Кызыл найза күйгөн өрт,
Кынап жүрөт Манас кан
Кыргын салып кытайга,
Кылча көрбөй урушту
Чыдап жүрөт Манас кан.
Эңкейгенде эр саят,
Эсепсиз канкор Манас шер
Жетөөнү катар бир саят.

Кез болгондо калмактын,
Кечилин сайып кулатып,
Өр таянса эр сайып,
Шер экенин мындан бил
Оң экисин бир сайып.
Беттеп найза сунганда,
Бенде чыдап тура албай,
Качырып кылыч сунганда,
Калмак чыдап тура албай.
Чаң, созулат чубалып,
Төөдөй кара кытайлар,
Кулап кетет тырайып.
Асты жагын караса,
Таалайы артык канкордун,
Алты миң эрдин сүрү бар,
Аркасын салса баатырдын,
Ажыдаардын сүрү бар.
Бет алса кытай бөлүнүп,
Таалайы артык канкордун,
Арстан сыны көрүнүп.
Бир караса — миң киши,
Бир караса баатырым —
Жер жайнаган сан киши.
Манастын түрү ушундай,
Айкөл Манас арстан шер
Телегейи тең ошол.
Так Алтайдын боюнда
Кыраан Манас кабылан
Кыргын салган жери ошол.
Канкор бурут экен деп,
Калдай көрүп күйүнүп
Күрмө кийген күчтүүсү,
Араласа арстан шер
Ат-атынан күбүлүп.
Чыйрагыраак балбаны
Чын жанынан түңүлүп,
Алысын чаап ий кылып,
Кыжылдаган кытайды,
Айдап Көк жал буй кылып.
Беттеп Көк жал барганда
Балбан шашып шокшоктоп,
Бет алганын көк жалың,
Айдап кууп токмоктоп,
Мыкты балбан кан өлүп,
Жалгыз Манас баладан
Таш сайынган кытайдын,
Тазасынын баары өлүп.
Каары катуу бакырып,
Кырк үйлүүгө жеткирбей,
Кайнап жаткан кытайды,

Кабылан Манас канкор шер
Кайра сайды жапырып.
Өйүз-бүйүз жатышып,
Найза менен жетпесе
Мылтык менен атышып.
Бет алышып турушуп,
Алысыраак болушса,
Мылтык менен урушуп.
Маңдай-тескей турушуп
Мылтык атып, жаа тартып,
Карсылдашып урушуп.
Жаанын огу чыркырап,
Тийген жери быркырап,
Кан төгүлүп шыркырап.
Катуу кыргын болду эми.
Дөңгө, Жолой алпы бар,
Чылгый ичи өрт жанып,
Же, Манасты кармап ала албай
Же, канына куру бара албай.
Ардыгынан өлө албай,
Өкүрүгү таш жарат.
Чет-четинде зыргытып,
Кол токмоктой кара чач
Ардангандан бул экөө,
Чачтарын жулкуп ыргытып.
Манаска чыдап тура албай,
Манжу качып шокшоктоп.
Ар жагынан эки дөө,
Манжулардын баарысын,
Кайра тосуп токтотуп.
Элдин баары жыйылып,
Эки ортого чөл түшүп
Балбандын баары кырылып,
Бул кызыкты ким билген,
Кыраан Манас кабылан
Кытайга салган чоң дүрбөөн.
Эчен балбан күчтүүлөр,
Баатыр Манас Көк жалды
Байлаймын деп жыйылып,
Байламак турмак бадирек,
Өздөрү чогуу кырылып.
Улугу келип шашты эми,
Өлтүрөмүн деп келип,
Өз дүйнөсүн чачты эми.
Балбаны менен баатыры,
Найзакерден ыктуусу
Жоонун айласын билген мыктуусу
Балбан Дөңгө, эр Жолой,
Каарды катуу салды эми,
Өлгөнүнөн калганы,

Балбанды айдап алганы:
Падышалык багынан,
Эр Эсенкан тагынан,
Айтышып калган ооз кана?
Эсенкандын кеби эле,
Жакыптын уулу Манасты
Кармап келгин деди эле.
Кызыкты кыйла кылдырып,
Балбандын баарын кырдырып,
Буруттан шумдук көрдүк — деп.
Беттешкенде өлдүк деп.
Албай кантип тартабыз
Уялбай кантип айтабыз?!
Кызыталак буруттан,
Кырылышып кайтабыз.
Былкылдак куурай бышкыча,
Мыйзамдын күлү учкуча,
Мыктап Алтай салышып,
Кыргын болуп тартабыз.
Кызыталак бурутту,
Сырттап, сырттап чыгалы
Зыркыратып кубалап,
Сыйынган жерге тыгалы.
Ойронду опсуз салалы,
Ороп кармап алалы.
Сары изине чөп салып,
Саргара кууп салалы.
Балбан Жолой күүлөнүп,
Баарысына сүйлөнүп.
Кордобой Жолой калбады,
Колдун баарын айдады.
Колдун баарын эр Жолой,
Айдап калган кези экен,
Койбочуудай эр неме,
Жайнап калган кези экен.
Кол алдында чоң Дөңгө,
Адам билбес сөзү бар,
Бээжиндин ар жак жагында,
Сазаншан деген эл экен,
Киши билбес сөзү бар,
Башында табактай жалгыз көзү бар.
Кежиге чачы үксөйүп,
Каары келип какайып,
Кармашаарга жан таппай,
Каары күчтүү капырга,
Кайраты толук эр экен,
Каканчылуу Бээжинге
Кайран Дөңгө дээр экен.
Арбагы бийик, аты улук,
Артык балбан эр Дөңгө

Бир жаратылган макулук.
Каарданып туу кармап,
Көрсө көңүл бөлүнүп,
Көсөгөр тоодой көрүнүп.
Каарланып кыйкырса,
Капчыгай көчүп дүрүлдөп,
Манас эмес жөн эле,
Оң сегиз миң ааламды,
Кыргын салып кетчүдөй,
Кайран Дөңгө күрүлдөп.
Мурунунан чыккан буу,
Кол ыштыктай буркурап,
Кыргын тийген эмедей,
Артынан кытайдын колу чуркурап.
Аз гана эмес эл каптап,
Айгайлап сан кол жетээрде,
Арстан Манас айкөл шер,
Кыргындашып кытайга,
Дагы жеткен ошол жер.
Торучаар менен жээлигип,
Каар салып бакырып,
Каптап кетчү балбанын,
Канкор Манас кабылан,
Кайра айдады сапырып.
Көрүүчү болсоң эр Дөңгө,
Кыл күрөң менен чамынып,
Бет алдынан өрттөнгүр
Манаска найза саюуга,
Калган экен камынып,
Кыргын кылып өтчүдөй.
Каары төгүлүп күүлөнүп,
Жете электе Манаска
Жеп ийчүүдөй сүйлөнүп:
Колду эмне кырдың деп?
Буйрук келсе чоң кандан
Төөнү эмне кылдың — деп.
Кытайды кыргын кылам деп,
Ойлоп жүргөн экенсиң.
Айгайлаган калмактын,
Алсызы менен чапчышып,
Сен ойноп жүргөн экенсиң.
Кызыталак куу бурут,
Бүгүн тийдиң жиниме,
Кетирем бүгүн түрүндү,
Каарым келип какайдым,
Бүгүн катылбай койбойм бириңе.
Бүгүн билгенимди кыламын,
Так бириңди койбой кырамын.
Ошентип Дөңгө күүлөнүп,
Колундагы чокмору,

Жолум үйдөй көрүнүп.
Көк темирден туулга*,
Көмкөрө кийип алыптыр,
Көргөн жерден Манаска
Көк найза сунуп салыптыр.
Кыл күрөңгө камчы уруп,
Кылча жанын аябай,
Капчалдай* оозу ачылып,
Оозунан өрт күйүп,
Жең билектей чачылып.
Кырып ийчү эмедей,
Кызыгы кыйла көрүнүп,
Кытайлардын эр Дөңгө
Алган экен бөлүнүп,
Жекеге чыгып алыптыр.
Каарынан каапырдын
Жер айрылып алыптыр.
Караса көңүл бөлүнүп,
Болкулдаган ал Дөңгө
Боз сеңир тоодой көрүнүп.
Көт жагынан Дөңгөнүн
Каптап келген балбаны
Аламан коюп калганы.
Кыл күрөңгө камчы уруп,
Кытайлардан бөлүнүп,
Алыптыр Дөңгө балбаны.
Бендеден бөлөк сүрү бар,
Бээлеп турсаң ал Дөңгө
Катылышкан адамды,
Тирүү койбос түрү бар.
Эр Дөңгөнү көргөндө,
Кыраан Манас кабылан
Торучаар оозун бурду эми,
Тоодой болгон Дөңгөгө,
Токтобой найза сунду эми.
Эр Дөңгөнү көргөндө,
Сайышаарын билди эми,
Биле коюп канкоруң,
Мыкыйында күлдү эми.
Өлүмдөн кайра түк тартпай.
Торучаар оозун бурду эми,
Кызык темир сыр найза,
Эр Дөңгөгө карата,
Күркүрөтө сунду эми.
Берен Манас султандын,
Бели артында мекчейип,
Алакандай эки көз,
Өрттөй кайнап чекчейип.
Каары бөтөн болуптур,
Оозунан чыккан каары,

Жалындуу оттой төгүлүп,
Кудай сүйгөн баатырдын,
Арстан сүрү көрүнүп.
Алагай көзү чолпондой,
Айкөлдүн сүрүн сураба,
Ай кулагы калкандай.
Каалгадай кашка тиш,
Эми калайыктан башка тиш,
Кашкайып чыгып алыптыр,
Кан ичмеси бек кармап,
Дөңгөгө колду салыптыр.
Тулпар экен Торучаар,
Башын жерге салыптыр,
Башкача арыш алыптыр.
Басып өтсө кара таш,
Талкан болуп быркырап,
Жолум үйдөй даңканы,
Төбөсүндө чыркырап.
Көкүлүн көккө зыргытып,
Жаныбар туягын жерге мылгытып,
Учкан куш менен жарышып,
Окоро түйгөн* ак тизгин,
Эсеби жок тулпардын,
Кабылан оозу менен алышып.
Айта-буйта дегиче,
Ачып көздү жумганча,
Шердин шер экени билинип.
Торучаар жетти жүгүрүп.
Торучаардын үстүндөгү кан Манас
Майлаган буудай жүздөнүп,
Күүгүм туман көздөнүп,
Жетик белин курчанып,
Жеткен жерде Дөңгөнү
Найза менен бир салып,
Жетик бала шериңиз
Жебеден* мурун жеткени
Жеткен жерден Дөңгөнү
Кендир курдун чети деп,
Өпкөнүн бер жак бети деп,
Жан жеринин тушу деп,
Өрттөнүп өлгөн чочконун
Өлүүчү жери ушул деп,
Кан ичсе тойгус сыр найза
Кармай калып имерип,
Канкордугу мынчалык
Каң дедире Дөңгөнү
Муштап келип жиберди.
Кабырга сөөгү сөгүлүп,
Манас шер найза сайганда,
Өпкөсү эки бөлүнүп,

Суудай каны төгүлүп,
Көрүп турган адамдын
Бүткөн бою дүркүрөп,
Кылкүрөңдүн үстүнөн
Ээринен көт тайып,
Үзөңгүдөн бут тайып,
Кулап кетти күркүрөп.
Дөңгө аттан түшкөндө
Балааны башка салганы,
Башын кесип алганы.
Ал Дөңгөсүн жай кылып,
Ичке жолду төтөлөп,
Кылкүрөңдү Манас шер,
Олжо кылды жетелеп.
Кылкүрөң коштоп чыккыча,
Кудай бетин көргөзбө,
Камышты көр, селди көр,
Каптан кеткен элди көр!
Мунарык учкан чокту көр,
Бузулбай тийген окту көр.
Каардуу Жолой бакырып,
Какандап ураан чакырып.
Каарды катуу салды эми.
Кайнап жаткан көп балбан,
Каны Жолой баш болуп,
Каның Манас султанды,
Тегеректеп калды эми.
Акбалта бай, Жакып бай
Көөдөнгө батпай көп санаа
Кан Манасты көргөндө
Экөөнүн көзүнүн жашы оң талаа.
Өлбөй тирүү жүргөндө,
Не мураска жетели,
Маңдайга бүткөн бала үчүн
Курган жан, курман болуп кетели!
Ак сакалды суюлтуп,
Эки көздөн аккан жаш
Акырек ылдый куюлуп,
Ажал жетсе өлдүк деп,
Айла болсо Манаска
Караан болуп бердик — деп,
Кара жанды аябай,
Капталынан кан Балта,
Качырып найза сунганы.
Ортосунда Жакып бай
Ойрон Манас уулу үчүн,
Кыргындашып турганы.
Таалайы артык кайран шер,
Талкан кылып кытайды
Кырып жүрөт Манас эр.

Торучаар санга бир салып,
Кан Манас деп үн салып,
Ойноп-ойноп кеткенде,
Оң эки калмак тырайып,
Торучаар менен ойнотуп,
Жеткен жерин сойлотуп,
Ортосунда зор Манас
Опол тоодой көрүнүп,
Канкордун каарына чыдабай
Качып балбан бөлүнүп,
Как алдына келгени,
Качып аман кутулбай,
Агып каны төгүлүп.
Аркасына келгенде,
Арстан Манас көк жалдын
Шердик түрү көрүнүп.
Эңкейиште эр саят,
Эсеби жок кабылан
Так элүүсүн бир саят.
Калайманга киргенде
Каарланып бакырды,
Кара талдай калмакты
Кайра айдап сапырды.
Орто жерин Акбалта
Оюп алган кези экен.
Бир чекесин Жакып бай,
Чоюп калган кези экен.
Калмак качып бириндеп,
Жайнап калган кези экен.
Жайнаганын кыргындап,
Баякы Манас Көк жалың
Айдап алган кези экен.
Каарды катуу баштады,
Эр Дөңгөсүн баш кылып,
Келген колдун баарысын
Такыр кырып таштады.
Түзөңдүн баары чаң болду,
Колоттун баарын карасаң
Коркурап аккан кан болду.
Балааны башка салдырып,
Эсенкандын балбаны
Жалгыз Манас канга алдырып.
Акбалта менен Жакып бай
Атты олжо кылыптыр,
Олжого булар тунуптур.
Түгөнгөн тоонун урчукта,
Дүмүрөйгөн тумшукта
Оргуп туман бөлүнөт,
Опол тоодой даңкайып,
Оң эки жайсаң* жанында

Ойрон Жолой көрүнөт.
Жайсандардын мыктуусу,
Кайчы кулак Каман алп,
Жору куйрук Жоон алп.
Кара чоюн балбаны,
Оң эки жайсаң ээрчитип,
Оркойгон тоонун урчуктан,
Кан Жолой чыга калганы.
Кыйладан Жолой эр ошол,
Кызык болуп турушуп,
Кыргындашкан жер ошол.
Улугу бар, дөөсү бар,
Билгенге оор баркы бар,
Манасты байлап алууга,
Кумар болгон каркыбар.
Эр экен Жолой бакырып,
Кайчы кулак Каман алп,
Кызыталак Манас буруттан
Өч албай кантип өтөбүз,
Бир өлүшпөй Манаска
Тирүү кантип кетебиз?!
Каарды катуу баштады.
Кайран Дөңгө эрендин
Балбаны менен тыртайтып,
Такыр кырып таштады.
Калайман баштап чыр салды,
Үйүң күйгөн бул бурут,
Топурактын жонунда
Миң төөнүн чайын бир алды.
Бул зордукту буруттан
Кыйланып Жолой эр көрдү.
Бээжин каны Эсенкан,
Бет алып жолун чалдырды,
Бек ишенген Жолою
Кызыталак бурутка
Көп дүйнөсүн алдырды.
Өлбөй кантип тартабыз?
Баатыр болсо бурутка,
Басып уруш салалы,
Баары жокту кырдырып,
Кантип тирүү калалы!
Астындагы Ачбуудан
Канаттуу тулпар мал ошол.
Куйругу саяң, жалы аз,
Кутургурдун Ачбуудан
Куланды кууса куткарбас,
Салышкан жоого болгон маш.
Астындагы Ачбуудан
Ойку-кайкы бастырып,
Жайсаңдын жанын чыгарып,

Каарланып шаштырып.
Ач айкырык чуу салып,
Добулбасты бир салып,
Көк күбөнү жамынып,
Көрчү болсоң Жолой кан
Көк жолборстой чамынып.
Жолум үйдөй баштанып,
Түлөгөн жору каштанып.
Бөрүдөй көзү бөлүнүп,
Бөлүнүп өлгөн чочконун,
Бөтөнчө сыны көрүнүп.
Мурду жалпак, жаргак көз,
Кабагы тайыз, заары күч,
Бул каапырдан күдөр үз.
Кара калмак каны экен,
Сайыш менен чабышка,
Башынан кадик жан экен.
Өзү жалпак, өңү саз,
Күрөш менен согушка
Эчак болгон эң бир маш.
Жетик Жолой чоң балбан,
Кайчы кулак Каман алп,
Караан кылып айдаптыр,
Жолдошко бекем шайлаптыр,
Көп дүйнөсүн чачкансып,
Кутургур жайы мамындай
Куугуну жакын качкансып,
Чындап белин курчанып,
Чыдай албай доңуздун
Чылгый ичи өрт жанып.
Чындап согуш кылууга,
Чымырканып кан Жолой
Үйүң күйгөн ал чочко
Үтүрөйүп алыптыр,
Чымындай жанын аябай,
Чымырканып калыптыр.
Темингиси телпилдеп,
Аркасында айдары,
Кол токмоктой селпилдеп,
Астындагы Ачбуудан
Олбой-солбуй камчы урса,
Баскан жери быркырап,
Чоң казандай даңканы
Төбөсүндө чыркырап,
Имергенде кара жер
Кат-катынан бөлүнүп,
Тутанып өлгөн бул аттын
Тулпарлык сыны көрүнүп,
Кара болот ооздук
Көмөкөйдө карсылдап,

Жолум үйдөй чоң туяк
Шилтесе жерде тарсылдап.
Тегерегин карабай,
Теги жанын аябай,
Каардуу Жолой баатырда
Сакал да жок, мурут жок,
Балбандыгы башкача
Кан жыттанган Жолойдун
Баатырлыгы бир канча.
Өлчөөң кеткен бул Жолой,
Өлтүрүп канга тойбогон,
Жан кыйгычтын бирөө ошол,
Жалаңкычтын өзү ошол.
Кан ичип жүрүп катыккан,
Каары толук, заары күч,
Бул каапырдан күдөр үз.
Төбө чачы сүксүйүп,
Жеп ийчүдөй үксүйүп.
Качырган каман төштөнүп,
Алуучу аюу көздөнүп.
Көрсө көңүл бөлүнүп,
Айкырып сунган найзасы,
Карагайдай көрүнүп,
Көргөндүн көөнү бөлүнүп,
Жолум үйдөй* чоюн баш
Билекке орой чалынуу,
Болот жаак ай балта
Болжолу жок Жолойдун
Бул колунда чалынуу.
Жолойдун жайын сураба,
Дем алганда муруну,
Мурунун таноосу,
Сеңирдүү тоонун баткалдай.
Бир бетине чочконун
Оң эки шибээ, кырк манжу
Ордо атышып жаткыдай.
Эки көздүн кычыгы
Боз адырмак кабактай.
Бир көзүнө карасаң
Бакалуу кол буткулдай,
Каарланган бул каапыр
Жон эле кармашканды жуткудай.
Кашы өрттөнгөн токойдой,
Калбайыңкы эрини
Жылкычы кийген чокойдой.
Өрттөнүп өлгөн бул Жолой,
Эрдиги мыкты заары күч
Мындан мурун кармашып,
Эчендерди кылган түз.
Кечээ Кап-Тоонун бери жээгинде,

Сазаңшаңдын элинде,
Күн чыкканда ошол журт
Талаага малча жайылган,
Күн кечкирип кетээрде
Кай жерде ийин, кай жер чуңкур
Жатаарга боо камырган.
Ошонун каны Мадыкан,
Мамытбек менен эки кан.
Сайышууга ыктанып,
Барган Жолой эмеспи!
Балакетти ал журтка
Салган Жолой эмеспи.
Алтымыш күнү урушуп,
Калган Жолой эмеспи.
Көк букачан Мадыкан,
Боз качырчан Мамытбек,
Экөөнү бирдей тең байлап,
Алган Жолой эмеспи.
Атагы журтка билинген,
Эр Эсенкан баатырдын
Даңзасына чийилген.
Ошол Жолой балбандын,
Мойнуна кытайча чумпу* тактырган.
Буттап алтын кызыл зер,
Эсенкандын казына,
Зарп кылып чачтырып,
Казынага бактырган.
Эркелиги эң башка,
Жолойдун жайын сураба,
Бээжинден чыккан кой кашка.
Урушууга сумсайып,
Буттай темир курчанып,
Булгары тердик, бурма бел,
Буруксуган эр Жолой
Астындагы Ачбуудан
Тозоңу тоодой буркурап,
Жекеге чыгып калыптыр,
Каарына каапырдын,
Жер майышып алыптыр.
Кол токмоктой кара чач
Аркасында селкилдеп,
Мунун темингиси телпилдеп,
Көгала майдан төш кашат
Майданга чыга калды эми.
Кыраан Манас кабылан,
Бет алып чукул барды эле.
Ач айкырык куу сүрөөн,
Чууга кирди Манас шер.
Айыкпай турган бир үлкөн*,
Дууга кирди Манас шер.

Аты кызыр кырк чилтен,
Айкөл эрдин жолдошу,
Кырк үйлүүдөн кырк бала,
Кан Манастын болжошу.
Кокуй Манас эр менен
Жыйып алган жолдошу.
Ашы бирге жоролош,
Кою бирге короолош.
Өлүм орток ыймандаш,
Бу дүйнөдө жыйгандаш.
Сайышка кирсе найзалаш,
Олжо алса байдалаш.
Караан болуп кырк бала,
Кырдан көрөт кызыкты.
Кыраан Манас Көк жалың
Эр Жолойго кол салып,
Торучаар санга бир салып,
Сыр найзаны колго алып,
Чоңдугу тоодой Жолойго
Бет алышты кол салып.
Манас жакын калганда,
Анда Жолой муну айтат:
Атыңдын оозун бура тур,
Антаңдабай сен бурут,
Алдыңкы жерге тура тур!
Өзүң оң экиге келипсиң,
Манас, Манас дегенде,
Барбактап кетет экенсиң.
Эрдигиң бар, эсиң жок
Эчтеме менен ишиң жок.
Сууга салган чаначтай,
Дардандап кетет экенсиң.
Бул Алтайда туулдуң
Киндигиң тийди буякка,
Сенин кишилигиң каякта.
Дегениме көн Манас,
Буруттугуң чын болсо,
Кезегимди бер Манас.
Атактуу Жолой эр элем,
Бала бурут сен эмес,
Оң сегиз миң ааламды
Алган Жолой мен элем.
Жекелеше турушуп,
Жеке сайыш кылалык,
Баатырга сонун мындай иш,
Жекелешип алалык.
Айтканына Жолойдун,
Асыл Манас көндү эми.
Толукшуган Манас кан
Тоодой болгон кабылан

Дегенине көнгөнү,
Каалаганы кезеги,
Кезегин Манас берди эми.
Аябай найза сай, Жолой!
Аяп калсаң эгерде,
Так энеңди алып кал, Жолой.
Бардык күчүң сал, Жолой
Жыга сайып кал, Жолой.
Жыга албасаң, Жолоюм,
Жылмаң чалгын чалынат,
Байкагының эр Жолой,
Башыңа балта чабылат.
Жыласты жылма баштадым,
Мына Жолой кебимди ук,
Балбаның кырып таштадым.
Кыйын болсоң ардыккың,
Кечүүңдү чалып жол кылдым,
Уккун ушул сөзүмдү
Сенин кечилиң биттеп кор кылдым
Эми желигип туулуп жетилдим,
Эми кечүүдөн чалам көчүүңдү,
Келберсиген калмагым,
Эми аламын сенден өчүмдү.
Бет алып соём дөөңдү,
Чамам келсе талкалайм,
Жолоюм сенин мээңди.
Алтай, Оркой жеринди,
Айланып тооруп баспасам,
Манас болбой өлөйүн,
Сенин ордоңду бузуп чачпасам.
Белимди бекем буубасам,
Бет алышып турбасам,
Сени Бээжинге чейин куубасам!
Төшүңө найза сукпасам,
Туубай туна чөгөйүн,
Сенин төрөңдү сайып жыкпасам
Таштуунду кармап албасам,
Кызыл чоктуу эриңе,
Кыргынды кымбат салбасам.
Кезегиң ала койгун деп,
Чамаң келсе калмагым,
Эми мени соргун!—деп.
Торучаар оозун бурду эми,
Кезегиң Жолой алгың деп,
Кеңири күчүң салгың деп,
Келберсиген чоң калмак
Келегой, кегин алгын деп,
Кыймылдабай, былк этпей,
Кызыталак кабылан
Кылт этпей карап турду эле.

Ачбууданчан Жолой кан
Оңурайып барбайып,
Опол тоодой дардайып,
Жетик эрдин бири экен,
Көрүп сынайт Манасты
Өзү сынчы кул экен:
Капырай адамдан бөлөк сүрү бар,
Арстандай түрү бар.
Кара чаар кабылан
Канкор эрдин жолдошу,
Капталында чамынат.
Чолок Көк жал арстан,
Алып салчуу эмедей,
Арстан эрдин жөкөрү,
Арт жагынан чамынат.
Бир караса миң, киши,
Калмакты кармап алгын деп,
Аңдып турган немедей,
Аркасынан жабылат.
Бет алдына караса,
Араандай оозу ачылып,
Алып ийчү немедей,
Аңдып турат сур жолборс.
Ар мүчөсүн карасаң,
Арстан сыны көрүнөт.
Акыл айран ич күйүп,
Жолойдун көөнү бөлүнөт. .
Жан жагына караса,
Жанакы келген буруттун
Жалаңкыч* сыны көрүнөт.
Ары балбан, ары шер,
Адамда болбойт мындай эр.
Билеги жоон, таш жүрөк,
Бил мүчөлүү бадирек.
Кайраты бийик, заары күч,
Катылышкан адамды,
Кыла турган жылма түз.
Үйдөй кара бөркү бар,
Ааламдын баарысын,
Жеке кырчу эрки бар.
Астындагы Торучаар,
Ирмегенден мал жетпей,
Үстүндөгү канкорго
Алышкан менен ал жетпейт.
Бет алыша келгенде,
Бенденин көөнү бөлүнгөн,
Эки беттин ортосу,
Ажыдаар түрү көрүнгөн,
Айбаты бийик шер экен,
Ааламдын баарысын

Кыргын салчу эр экен.
Манасты көрүп күйүндү.
Байкал туруп эр Жолой,
Өз жанынан түңүлдү.
Сунуп найза тартпастан,
Ажалдан кылча качпастан,
Ачбууданды бир салып,
Каарланып найза алып,
Кайра жаачу булуттай,
Каары бетине айланып.
Төбө чачы үрпөйүп,
Кайран Жолой балбаны,
Манаска найза сунганы.
Каруусу толук каапырга
Кезегин берип эр Манас,
Быркылдабай турду эми.
Бет алып сайды эр Жолой,
Сырттан Манас кайран шер,
Зың-зың этип кенебей,
Жолой балбан сайганын
Бучкагына теңебей.
Жолойдой балбан каапыр жок,
Жарты кылча көргөн жок.
Айкырып Жолой сайганда
Найзасы кетти быркырап,
Көк жал Манас берендин
Шерлик жайы билинди.
Астындагы Ачбуудан
Эр Жолойдун тулпары,
Тизеден жерге орноду,
Мыктап сайса Манас кан,
Бир кыйшак этип койбоду.
Калмактардын кан Жолой
Акыл ийлеп, ой ойлоп,
Кылайган арга калбады,
Кайран Жолой канкор эр
Качаар жагын камдады.
Кайрылса Манас жеди деп,
Сайса бурут оң кылбайт,
Кызыталак бул бурут
Эгерде мени соо кылбайт.
Өзүм Жолой болгону,
Чиркин, Жолой атка конгону,
Мындай шерди көрбөдүм.
Балбан да элем, шер да элем,
Болбой калган экенмин,
Ааламды буй кылган,
Атактуу Жолой эр элем,
Оңбой калган экемин.
Каардуу кайрат баары жок,

Баштагыдай чамам жок,
Болбой калган экемин.
Деп, ошентип, куу Жолой
Ыңгыр-дыңгыр кеп ойлоп,
Жолой минтип турганда,
Жолборс, айкөл, кабылан
Оңтойлонуп чамынып,
Жолойго найза саюуга,
Жолборсуң айкөл камынып.
Тегерегин карабай,
Теңизиң найза сунду эле,
Тегеле жанын аябай,
Кыдырата карабай
Кыйкырып найза сунду эле
Кылча жанын аябай
Көк темирден тон кийип,
Көк чыбык найза колго алып,
Торучаар санга бир салып,
Найзаны ондоп колго алып.
Көргөндүн көөнү бөлүнүп,
Көп көрүнөө кайран эр
Көк жалдык сыны көрүнүп.
Жолойдон кезек алууга,
Ажал жетсе өлүүгө,
Жолой менен эр Манас,
Бир мушташып көрүүгө.
Андай-мындай дегиче,
Ачып көздү жумганча,
Берениң Манас бет алып,
Ач арстан төштөнүп,
Алгыр кыраан көздөнүп,
Айкырып Манас жетти эле,
Жеткен жерде Жолойду,
Калмак ээрдин кашы деп,
Как жүрөктүн башы деп,
Камбыл тууган каапырың
Качырып найза сайды эми.
Калмак каны Жолойдун
Үзөнгүдөн бут тайып.
Ээрден көтү кылтайып.
Эки өңүрү далбактап,
Калмактардын Жолою,
Эки көзү жайнады,
Каран жандан түңүлүп,
Куюшканды кармады,
Чылгый ичи күйүндү,
Калмактардын Жолою,
Чымындай жандан түңүлдү.
Кайрылса бурут өлдүм деп,
Оң экиде буруттан

Ажалды артык көрдүм деп,
Эси кетип салактап,
Эс-акылын жыя албай
Эр Жолой турду алактап.
Айласы кетип бакырып,
Мөндүлөп ураан чакырып.
Кайрылып Манас келгенче,
Калмактардын Жолою,
Каман алпын чакырып.
Жору куйрук Жоон алп,
Жоон алпын бакырып.
Алтымыш жайсаң кырк дөөсү,
Коргон болуп Жолойго,
Тегеректеп жетти эле,
Жолоп-таяп Жолойду,
Оңолтуп жүрүп кетти эми.
Аркасынан чыр салып,
Ач арстандай суйсалып,
Берениң Манас бет алып,
Белгилүү жанын аябай,
Балбандарга жетти эми.
Кайчы кулак Каман алп,
Жору куйрук Жоон алп,
Кабылан төрө канкордун,
Астынан чыга калганы.
Балбанды бузуп жол салып,
Күрмө кийген балбандын,
Күчтүүсүнө кол салып.
Мандай-тескей турушуп,
Найзалашып Көк жалдар,
Бет алышып урушуп.
Мушташканда найзалар,
Куурайдай сынып быркырап.
Айбалта колго алышып,
Көз ирмебей Көк жалдар,
Муну менен салышып.
Айбалта сынып быркырап,
Тутам жери түк калбай,
Такыр сынып чыркырап.
Кылычты колго алышып,
Кыя тартып салышып.
Кылыч сынып быркырап,
Кабы куру калды эми.
Катуу мүшкүл чоң согуш,
Кыргынды эске салды эми.
Чоңдугу тоодой алп менен,
Кайран Манас канетсин,
Бет алышып калды эми.
Каман алп менен Жоон алп
Балбандыгы башкача,

Үйүң күйгөн иттердин
Баатырдыгы бир канча.
Кан алдында турганда
Кезиккенди койбогон,
Бет алган аман калбаган.
Кылып ийет окус деп,
Кынжы* менен байлаган.
Балбан экен, эр экен.
Айкалышкан кези экен.
Капчыгайдын желиндей
Каарланып күркүрөп,
Аңги суунун селиндей,
Жер солкулдап дүркүрөп,
Бет алыша калышып,
Манас менен бул алптар
Бендеден бөлөк салышып.
Кудай шер кылып жараткан,
Манас эр кандай шер эле.
Манас менен беттешип,
Жоон алп менен Каман алп,
Экөө кандай эр эле.
Жакалашып тартышып,
Астындагы буудандар,
Тизеден жерге батышып.
Тондун баарын тытышып,
Каршы-терши турушуп,
Мылтык атып, жаа тартып,
Карсылдашып урушуп,
Маңдайлашып турушуп,
Башкасынан айла жок,
Чокмор менен урушуп.
Кайчы кулак Каман алп,
Каңкоруңа жетээрде
Көк жал Манас жетти эми.
Айта-буйта дегиче,
Ачып көздү жумганча,
Кыраан Манас канкор шер
Торучаарга камчы уруп,
Токтолбостон жеткени,
Колунда болот чокморун,
Сууруп алып өткөнү.
Каарланып бакырып,
Кыргыздап ураан чакырып.
Канкор Манас шериндин,
Каалгадай кашка тиш,
Кашкайып чыгып сумсайып.
Каары бөлөк, заары күч,
Кармашканды кылат түз.
Арстандай көз жайнап,
Колунда болот чокморун,

Далдап кармап имерип,
Жору куйрук Жоон алпын,
Төбөгө салып жиберди.
Чокмор кетти быркырап,
Көк темирден туулга,
Асманга учту дыркырап.
Жору куйрук Жоон алпын
Жаны чыкты чыркырап.
Кытай кыйла бул жалгыз,
Кызык кымбат баштады,
Кырк жайсаң, баштык Жоон алпын,
Кыраан Манас кабылан,
Кыргын кылып таштады.
Кан Манаска катылып,
Улугунан кан өлдү,
Канкор шерге катылып,
Кармашкандын баары өлдү.
Балбандардын өлгөнүн,
Кайчы кулак Каман алп,
Жолой экөө көргөнү.
Көрүп алып эр Жолой,
Каман алпка айтты кеп,
Ачбуудан оозун бурганы,
Каман алптын өзүнө,
Арманын айтып турганы:
Өзүм Жолой болгону,
Жолой атка конгону
Кара калмак калк элем,
Каканчылуу Бээжиндин
Чоңдугу тоодой алпы элем.
Кең өзөндүн карагай,
Оргон Жолой мен элем.
Кез болгонду талкалап,
Сойгон Жолой мен элем.
Жеке өзөнгө ээ болуп,
Конгон Жолой мен элем.
Кармашканды соо койбой,
Соргон Жолой мен элем.
Чынмачынга Каканга,
Коргон Жолой мен элем.
Чоңдугум тоодой эр элем.
Жолукканды жанчтаган,
Жолборско чалыш эр элем.
Жолукканды мент кылган,
Коргон Жолой мен элем.
Жоону бүгүн көргөнүм,
Чамам чарчап ал кетип,
Кордукту бүгүн көргөнүм.
Атагым бар Бээжиндин
Аябаган дөө элем.

Беттешкенге барчу элем,
Эсенкан буйрук кылганын
Бет алып байлап алчу элем.
Чаар ат минген бурутту,
Бурут мени курутту.
Оң далымдын бети ооруйт,
Икки, кокуй катыгүн,
Баягы өпкөмдүн бир жак чети ооруйт.
Үфү — деп ийсем оозуман,
Өжөк-өжөк кан кетти,
Ичим күйүп өрт болуп,
Жолоюңан ал кетти.
Ичим жалын, тышым чок,
Эми жетип бир сайса
Тоодой Жолой жок болду.
Башым челек кан болду,
Бүткөн бойдун баарысы
Былкылдабай шал болду.
Ушул Манас чоңойсо,
Каарды катуу салат бейм.
Өрттөнүп өлгөн бул бурут,
Капкайда кегин алат бейм.
Жолукканды жоготуп,
Курмандыкка чалат бейм.
Калмактардын кан Жолой,
Башын чайкап күйүнүп,
Кармаса кыргын болот деп,
Кайран жандан түңүлүп.
Өлбөй тирүү бул жерден,
Өз дүйнөнү чачалы,
Карыкан көздөй качалы.
Кызыталак бул бурут
Салышсак чама түк келбейт,
Чабышсак моюн түк бербейт.
Чарпыша кетсек кокустан,
Кокуйду башка салбасын
Койбой кармап албасын.
Койдой башты кеспесин,
Курсакты бөөдө жарбасын.
Жол үстүнө сүйрөтүп,
Даңгыттарга жарбасын.
Тыйпыл кылып талкалап,
Таза кызык салбасын.
Деп, ошентип, эр Жолой
Каарланып чамынып,
Качаарына камынып.
Боконо сөөгү болкулдап,
Бокту ичеги солкулдап.
Чыны менен күйүнүп,
Калмактын Жолой балбаны,

Акыл ийлеп, ой ойлоп,
Кайран Жолой качты эми.
Түгөнгөн тоонун урчуктан,
Дүмүрөйгөн тумшуктан,
Көрсө көңүл бөлүнүп,
Көк жал Манас кабылан,
Опол тоодой көрүнүп,
Астындагы Торучаар,
Олбуй-солбуй камчы уруп,
Оң-тетири теминип,
Торучаар оозун буруптур,
Кырма темир, сыр найза
Кыйкырык менен бет алып,
Качып берген Жолойго
Канкор шер найза көтөрүп.
Астындагы Торучаар,
Сопол куйрук, сом туяк,
Темир туяк, жез билек,
Чуу укканда бөлүнүп,
Тулпарлык сыны көрүнүп.
Ирмегенде кара жер,
Кат-катынан бөлүнүп.
Чуркаганда тулпарын
Буудандык сыны көрүнүп.
Араандай оозу ачылып,
Кан аралаш ак көбүк
Омууроого чачылып.
Басып өткөн кара таш,
Талкан болуп быркырап
Жолум үйдөй даңканы,
Жолборс Манас Көк жалдын
Төбөсүндө чыркырап.
Баарыдан тулпар Торучаар,
Башын жерге салыптыр,
Арбытып арыш алыптыр.
Эти кызып ээлигип,
Кайыктай кулак жапырып,
Куюндай жерди сапырып,
Койбой чуркап арыштап,
Тулпарлык сыны бөлүнүп,
Булчуң эти карасаң
Жолум үйдөй көрүнүп,
Коёндой жону түзөлүп,
Араандай оозу ачылып,
Бүрүшүп кеткен туягы
Жолум үйдөй чачылып,
Тозоңун тоодой чубалтып,
Калмактардын Жолоюн
Түгөнгөн тоонун урчугу
Дүмпүйгөн тоонун тумшугу

Айры белес тайпаңды
Айкөл Манас кабылан,
Алты айланта кууду эле,
Жети кайкаң дөбөчө,
Жеткилең Айкөл Манас кан
Жети айланта кууду эми.
Түз адырмак кайкаңда
Манас кетип баратат.
Адыр-күдүр чыбырда
Жолой качып баратат.
Будурмакты айланып,
Буткулга салып кубалап.
Эңкейишке киргенде,
Чоң Жолойдун Ач буудан
Эликтей колу сайылып.
Өр таяна бергенде
Канкорундун Торучаар
Жал-куйругу жайылып,
Будур жерге келгенде,
Эр Жолойдун Ачбуудан
Букадай мойну булкулдап,
Бурушка кире келгенде
Буудан экен Торучаар,
Бугудай көзү жылтылдап.
Айдай сары талаанын,
Атактуу Жолой кыраакы,
Алкымына салды эле,
Сары изине чоп салып,
Заманасын кетирип,
Манас кан саргарта кууп алды эми.
Томуктай жерде тоо жок,
Кытайлар Дыңша дээр экен,
Кырк күнчүлүк чөл экен.
Чып этим жерде суу жок.
Чымчып жээр чөбү жок.
Ошол чөлдү этектеп,
Ашып Жолой баратат.
Алапайын табалбай,
Аманат жандан түңүлүп,
Качып Жолой баратат.
Жетсе канкор жеди деп,
Жерге кирген чоң Жолой
Жетик жандан түңүлдү.
Кабагы карыш тырышып,
Каарланып күпүлдөп,
Кайран Жолой канетсин
Ачбуудан менен урушуп:
Канаттуу тулпар мал элең,
Каргыш тийди сага деп,
Жетсе канкор оң кылбайт,

Ажал жетти мага деп.
Жел бөлүнүп закымдап,
Торучаары курусун,
Жолойдун Ачбууданга
Жетмек болду жакындап.
Астындагы Жолойго,
Күүлөндү Манас баркылдап,
Кызыталак Жолой кул,
Качып отур көрөйүн,
Сенин каныңды суудай төгөйүн.
Кайра тарткан эр болсоң,
Кармалашып көрөйүн.
Минтип качып отурсаң
Аңгекке кууп тыкпасам!
Азапты артык кылбасам,
Бээжинге чейин куубасам.
Каарды катуу салбасам,
Кылычтап башын албасам.
Тирүү жүрбөй өлөйүн,
Кара калмак качпагын,
Кармалашып көрөйүн.
Качканын менен койбоймун,
Каарыма кабылдың,
Каргыш болуп торгоймун.
Эми жетсем оң кылбайм,
Алыша албай өлдүм деп,
Армандуу болуп каласын
Кордукту менден көрөсүң,
Катынча качып өлөсүң.
Жетүүчү болсом калмак саа!
Кызыкты кыйын саламын.
Барбаңдаган кайырдин
Жетчүү болсом өзүнө,
Кылычтап башын аламын.
Кытайга тууган кыргынмын,
Кызыкты кымбат саламын,
Кыйла адамды өлтүрдүң,
Ошонун өчүн аламын.
Өзөндүү булак чоң Алтай,
Ошону өрдөтө салаар малым жок,
Өзүн тийип чыр кылдын,
Өлөрман кытай коё тур,
Өлүмдөн аяр жаным жок.
Каарым келип какайдым,
Катуу тийдиң жиниме!
Казат баштап урушуп,
Эми катылбай койсом бирине,
Тим жүргөн жанды тим койбой,
Тийдиңби менин жиниме.
Катыларым Каканчын,

Басташканым Бакбурчун.
Белди бекем бубамын,
Бездиң кара калмагым
Сени Бээжинге чейин кубамын.
Жетчүү болсом кокустан,
Кабыргаңдын бөксөсүн,
Качыр-бучур сөгөмүн,
Каныңды койбой төгөмүн.
Кызыталак ой калмак,
Азапка эми чатылдың
Жети миң балбан кол тартып,
Жергеме не деп катылдың.
Жергеме кол салгыдай,
Мени байлап алгыдай,
Бээжинден көчкөн кытайдын,
Беш калаа сан көчү жок,
Бейилсиз калмак тура тур,
Жети атаңдын өчү жок!
Манас келет күүлөнүп,
Бир Жолойго сүйлөнүп,
Бакырып Манас кеп айтса,
Качкан Жолой калмактын
Көңүлү кетти бөлүнүп.
Аркасына көз салса,
Айкөл Манас кабылан
Кан ичээр түрү көрүнүп,
Астындагы Торучаар
Көрүнгөндө көрүнүп,
Көрүнбөсө союлгур,
Көк түтүн болуп бөлүнүп.
Омбул-домбул чуратып,
Тозоңун тоодой буратып,
Астындагы Торучаар,
Булуттай учуп закымдап,
Калган экен кызыталак,
Ачбууданга жакындап.
Жакын Манас барганда,
Былкылдактын сары саз,
Ичи токой, чилик* аралаш,
Айласын таппай шашты эми,
Көсөл экен эр Жолой,
Токойго кире качты эми.
Калмактардын кан Жолой,
Өзү жайчы кул экен.
Токойго кирип барганы,
Күн жаадырчуу жай ташты,
Көтөрүп сууга салды эми:
Астыдан булут табылды,
Жер жүзүнө көгөрүп,
Жоо туман түшүп жабылды.

Туш-тушунан зыркырап
Муздак шамал урду эле,
Тоо башына дүмпүйүп,
Кара булут турду эле.
Булут учуп кыбырлап,
Асмандан алты сай мөндүр куюлуп,
Агала жамгыр шыбыргак*
Кудай бетин көргөзбө,
Тоо-тоонун башы жабылып,
Чуңкурдан туман табылып.
Бөксөнүн баары мөндүрлөп,
Жаканын баары жамгырлап.
Аңгектин баары тыгындап,
Арыктын баары жыгындап.
Асман менен куюлган,
Алты сай мөндүр шыбыргак.
Жердин үстү бузулуп,
Кыян жүрүп кыбырлап.
Коктудагы жыгачтын
Дүмүрү чыгып короюп,
Жаткан дөөдөй дөңгөчтөр,
Каршы-терши сороюп.
Асмандын баары тутулуп,
Тоонун баарын карасаң.,
Кыян жүрүп бузулуп.
Кызык кылып күн жайлап,
Кызыталак Жолой кутулуп.
Аранын баары бузулуп,
Жайдын күн муздак кыш болуп
Төрө Манас бетине
Төрт эли муздак муз туруп.
Жолойду таппай кайгырып,
Кан ичээр канкор зор Манас
Алтайга тартты кайрылып.
Алтайдын тоосун жакалап,
Асыл көкжал келатса
Алтымыш тулпар сан буудан,
Астына айдап алыптыр.
Бет алдынан барбайып,
Каман алп чыга калганы.
Каман алпты коргондо,
Бир кагыша кетүүгө
Эки көзү төрт болуп:
Кайчы кулак Каман алп,
Кармалаша калайын,
Олжо кылган күлүгүн
Ортодон тартып алайын.
Күрдөөлүү башым барында
Күлүктөрдү айдатып,
Олжого кантип берейин.

Күчтүүсүнгөн кул менен
Күпүлдөшүп көрөйүн.
Туйгун башым барында,
Тулпарым кантип берейин,
Бээжинден чыккан алп экен,
Муну менен бет алышып көрөйүн
Кайчы кулак Каман алп,
Кайраты мыкты заары күч,
Бул бир тобунан жаман алп.
Найзакерден абыдан,
Даңгылдыгы бар экен.
Алышканды жок кылган,
Камбылдыгы бар экен.
Алышкан жоого кез келсе,
Добушунан жан чыгат
Ою менен болчу экен,
Колуна таамай тийгенин
Жаш камыш чөптөй орчу экен.
Кайраты келип кол салса,
Кагышкандын баарысын
Жөн эле аты менен сорчу экен.
Алышкандын эченин,
Кыргын кылып койчу экен.
Шибээ деген эл экен,
Жери майдан ээн экен.
Адам болгон алыстан,
Катыны тууса ырымы
Устара кылган камыштан.
Киндигин кесип ырымдап,
Тукуму шибээ дээр экен,
Жалгызын көрсө карышкыр,
Алыста койдой жээр экен.
Кайчы кулак Каман алп,
Ошол шибээ эл экен.
Шибээ журттан туулуп,
Кайчы кулак Каман алп
Балбан дээр экен.
Балбан болуп Каман алп,
Боконо сөөгү толгондо,
Балбан атка конгондо
Казынага алыптыр,
Тоюна токсон качыр союптур,
Муну менен чоң балбан атка конуптур.
Кайчы кулак Каман алп
Манастын түрүн көргөндө,
Каарланып бакырып,
Какайлап ураан чакырып.
Каарланып элеңдеп,
Жай-жарагын белендеп.
Керишүүгө ой кылып,

Керигин санга бир салып,
Түсү качып көз жайнап,
Түгөтөм бурут сени деп,
Найзасын түздөп бек кармап.
Айгай кулак тундуруп,
Колундагы найзасын
Манасты көздөй сундуруп.
Жебеден мурун жетишип,
Жеткен жерде мушташып,
Найзалашып өтүшүп,
Найза сынып кеткенде,
Айбалта менен кагышып,
Андан айла кеткенде
Кылыч менен чабышып.
Мындан айла кеткенде,
Чокмор менен кагышып.
Кезенишип турушуп,
Бет алышып урушуп,
Кез болгондун баарысын
Бөрүчө бөлүп жулушуп,
Карсылдашып урушуп,
Кылыч башта жаркылдап.
Айбалта башта такылдап.
Жан аябай турушуп,
Жадаал салып урушуп,
Ошондо Манас кабылан
Чымырканып чынданды,
Бардыгер күчтүн баарысын
Колуна жыйып тынданды.
Кайраттанып сабылып,
Кайыптан акыл табылып,
Кыраан Манас кайран шер
Эңкейип эрдик салды эле,
Каман алптын кол токмоктой кара чач,
Колуна тие калды эле.
Шамдагайы болжолсуз,
Шапа-шупа бат кармап,
Үзөңгүнүн боолукка
Үч жолу орой салды эле.
Жылкыдан тулпар Торучаар
Олбуй-солбуй камчы уруп,
Оң-тетири теминип,
Чү — деп жүрүп калды эле.
Торучаар жоого үйрөтүп,
Опол тоодой шибээни
Дыркыратып сүйрөтүп.
Бай Жакыптын чоң кылыч,
Жанынан сууруп алды эми,
Кайчы кулак Каман алп,
Койдой башы кесилип,

Коёндой ичи жарылып,
Кан Манастын колунан
Өлүм болуп калды эми.
Колот жерди май кылып,
Каман алпты жай кылып.
Кез болгонду кармады,
Бет ала келген балбандан
Бирөө тирүү калбады.
Беттешкендин баарысын,
Берен Манас жалмады.
Алтымыш буудан тулпарды
Айдап Манас келди эми.
Жанындагы кырк бала,
Олжо кылып кетти эми.
Кырк баланын башчысы,
Кыйласынан жакшысы,
Найзага камбыл ыктуусу,
Жоо бөрүсү мыктуусу,
Куру сөздүн бекери,
Куруп калган Кутубий,
Көк жал Манас жөкөрү.
Ободон жылдыз болжошу,
Байчоро менен Чалыбай,
Баатырыңдын жолдошу.
Жыйып алган кырк бала,
Канкорундун жолдошу.
Манас салып кыргынды,
Туурдугун май кылды,
Тушукканда кыргызды
Туш-туш жерге бай кылды.
Керегесин май кылды,
Кезиккенде кыргызды
Келбээрсиген бай кылды.
Санаасы менен болтурду,
Сандыгынын баарысын
Сары алтын мүлккө толтурду.
Көңүлү менен болтурду,
Көмүркөйдүн баарысын
Көп алтынга толтурду.
Ордо бузуп олжо алып,
Орчун журтту байытты.
Телегейин тең кылды,
Катылганды тең кырды.
Кара калмак-манжуга,
Кырк үйлүү кыргыз шордууну
Ошол журтка тең кылды.
Кара калмак-манжудан,
Кутулуп жатып калдык деп,
Курган кыргыз той кылып.
Баабединин бат айтып,

Түлөө кылып буркурап,
Түгөл кыргыз чуркурап.
Мойнуна буурчак салынып,
Чурулдашып чуу туруп,
Жаратканга жалынып,
Күйүттүн баары ачылып,
Күптүүнүн баары жазылып,
Ачылган жер жабылып,
Абийирдин баары табылып,
Үзүлгөнү уланып,
Ушинтип кыргыз кубанып,
Элдин жаны тынды эми.
Манас-Манас болгон жер,
Манас атка конгон жер.
Ак калпакты кийди эми,
Алчайып атка минди эми.
Эки тизгин, бир чылбыр
Эми колго алды дейт,
Ордо күтүп, кан болуп,
Олуя заада жан болуп,
Орунтуктуу эр болуп,
Оң эки мүчө тең болуп,
Күйүттүү кыргыз кырк үйлүү,
Күтүп алаар шер болуп.
Толкуган кара калмакка,
Тоодой кара сел болуп,
Ошондо Манас кабылан
Чалгын чалып, жер кайгып*.
Буурукса бугу атышып,
Буурукпаса Алтайда
Кеңири ойноп жатышып.
Дүнүйөнү жайнатып,
Багылан козу, ширин баш
Бор кайнатып салышып.
Капанын баарын жоюшуп,
Бай Жакыптын кырк тайын
Бир сапарда союшуп.
Мал күндүү Жакып карыя,
«Кырк тайым бир сойду» деп,
Чекесин түйүп тырышып,
Кайра айтууга чара жок
Ичинде Жакып урушуп.

МАНАС АКБАЛТАНЫН КЕҢЕШИ МЕНЕН КОШОЙДУ
ИЗДЕП ЖӨНӨГӨНУ²³

Таң кашкайып сүргөндө,
Жерге жарык тийгенде,
Супа саадак салганда,
Таң, сөгүлүп калганда,
Таң атардын муздак жели урганда,
Камыштын башы зыркырап,

Балапан торгой чуркурап,
Жерге жарык тийди эле,
Кыраң менен бир болуп,
Кырк бала менен Манаска,
Бир карышкыр көрүнөт.
Карышкырды көргөндө
Арстандай чамынып,
Кайыптан акыл табылып.
Денеси үркүп чочунуп,
Коржоктогон шер Манас,
Кылычты кынай жайланып,
Чокморду туура байланып.
Береленип белсенип,
Берен Манас көк жалың,
Пери ургандай теңселип.
Ач болотун шайланып,
Жабдык жасап байланып,
Жанындагы кырк бала
Каарланып таптанып.
Канкорго жөкөр болууга,
Кыркынын баары аттанып,
Астында Манас кабылан
Журт баштаган төрөдөй,
Айгай салып чуу тартып,
Кырк баланын баарысы
Кыргын тийген эмедей.
Карышкыр качты зирилдеп,
Тегеректеп кырк бала
Бөрүнү кууду бириндеп.
Айгай кулак тундурду,
Айкөл Манас баш болуп,
Астындагы бөрүнүн
Бир эсебин эңкейип,
Таба турган болгондо,
Эми жетип бөрүнү
Чаба турган болгондо
Оң жагына караса,
Кайдан түштү кырк киши,
Кырк чилтендин * өзү экен.
Бөрү болуп кубулган,
Аты Алейкисалам өзү экен.
Өзү турмак береки
Караган кара көзү экен.
Карышкыр болуп кубулуп,
Манаска жолукканы жүргөн кези экен.
Белестен чыкты беш киши
Ак селдеси казандай,
Айкырса үнү азандай.
Зорлугу тоонун теңиндей,
Айбаты жанды жегендей.

Шай атамдын * өзү экен.
Кыраанын Манас көк жалга,
Жолуга турган кези экен.
Кол алышып турду эми,
Аты Кызыр дубана,
Колдодум деп Манаска
Ичинен ыпча тон* берди.
Кырк чилтендин баарысы,
Шай ата баштап карысы,
Кыдырата кол берди.
Белекке берген көк күрмө,
Ок өтпөй турган бек күрмө.
Кийсең жоого ылайык,
Ок өтпөгөн кылайып,
Табылгы жаксаң чок өтпөйт,
Очогор атса ок өтпөйт,
Жакадан тартсаң кол өтпөйт.
Жакасы алтын, жеңи жез,
Кош бадана, торгой көз*.
Келеме жака*, кең күрмө,
Керишке кийсе ылайык.
Кызыр атам берди деп,
Арстан кийгин бул тонду,
Балбандыгың башкача,
Сенин баатырлыгың бир канча,
Отко салса күйбөйсүң,
Сел каптаса акпайсың,
Арбагың артык заарың күч,
Катылгандын баарысын
Кыйратасың кылып түз.
Алда таала жалгыздын
Бендеси болуп жаралдың.
Алты шердин артыкча
Кенжеси болуп жаралдың.
Сайыппуруш көк жалдын,
Берени болуп жаралдың.
Калк баашасы кабылан,
Эрени болуп жаралдың.
Султандасың, кандасың,
Жараткан чындап жасаган,
Арбагың бийик, атың оор
Айкөл Манас өзүң зор.
Бел байлаган белимсиң,
Белгилүү көк жал шеримсиң.
Эңкейтип душман жеңе албайт,
Сага эч ким туура келе албайт.
Айкашкан жоого киргенде,
Шыдыр жолуң төтөлөйм,
Ооздуктан алып кулунум
Өзүм кармап жетелейм.

Жылаңайлак, жылаңбаш
Аты Кызыр өзүмүн.
Кулунум, Манас, көзүңдү ач!
Быягында кырк киши,
Кырк чилтендин өзү ушул.
Кол бергени Көк жалым,
Келип калган кези ушул.
Кыдырата дос болгун,
Кырк чилтендин өзү ушул.
Белестеги беш киши
Белгилүү шайдын өзү ушул.
Беренге жолдош болом деп,
Бет алып келген кез ушул.
Түшө калып беш киши
Кучакташып калды эми.
Ошондо Манас кабылан,
Шер атагын алды эми.
Ошпурдун уулу Чеге экен,
Чакырып алып Чегени
Атасын сурап отурсаң,
Кара калмак уулу экен,
Чеге аттуу оңобу?
Чеге аты жоюлсун,
Кутубий атка коюлсун!
Куп уккун, балам, сөзүмдү
Кутубий койдум өзүңдү!
Чын заададан бата алдың,
Балам сен Кутубий болуп аталдың.
Куп уккун, Манас, сөзүмдү,
Кутубий дедим бул бала,
Кутман болот өзүңө.
Астыңа салса ак жолуң,
Сенин артыңда жүрсө сан кол
Өзү баатыр кыраакы,
Ушул турган Кутубий
Таалайга бүткөн мурапың.
Өөдө чыксаң өбөгүң
Ылдый тартса Кутубий,
Белиңе таңуу жөлөгүң.
Мандайга чыкса барааның,
Кармашып жоого кол салсаң,
Кутубий болот карааның,
Жумшасаң канат кумарың,
Ушул турган Кутубий
Туу түбүнө турарың.
Кутман да ушул, бел да ушул,
Белге таңуу эр да ушул.
Ушул турган Кутубий,
Чачып ийсе жыйгандаш,
Өлүп калсаң ыймандаш.

Кою бирге короолош,
Ашы бирге жоролош.
Анык жолдош чын болсоң,
Арка болот Кутубий,
Деп, ошентип, турганда
Өзөнгө бойлой конушту
Манас менен Кутубий,
А дүйнөлүк болушту.
Ак буудай унун чайнашып,
Келеме шарып * кармашып.
Адам өлөр шерт кылып,
Убаданы бек кылып,
Тулпар минип, туу уучтап,
Эрдик салып, жоо жоолап,
Куп ынанып сөзүңө,
Ошол турган Кутубий,
Кубат болуп өзүңө.
Саналып жылдыз болжошу,
Кутубий баштап кырк бала
Кыраанындын жолдошу.
Алтайдагы кырк үйлүү,
Акылманы Акбалта
Жазы жаак, жалпак тил
Жаңылбаган чоң чечен,
Акылга дыйкан эрени,
Кыргыздын Балта берени.
Кырк үйлүү кыргыз чогулуп,
Кызык кылып той кылып,
Бала каздай баркылдап,
Ак сакалы жаркылдап,
Абам Балта кеп баштап,
Акырын сүйлөп бек таштап:
Журт башчысы өлгөндө,
Түгөл бойдон кордуктап,
Кара калмак, көп манжу,
Түпкө чогуу жеткенде
Кайыпча качып жүрү дейт.
Уламадан уласак,
Билгичтерден сурасак,
Ала-Тоону жер кылып,
Баякы Улак кан байкуш тирүү дейт.
Кулак угуп, көз көрүп,
Биз Алтайга келгени
Ээн басып чыкпадык.
Андан бөлөк туугандын
Эч кайсысын укпадык.
Же кырылып баары өлгөнбү?
Же башына нокто катылып,
Балаага башы чатылып,
Баарысы кордук көрдү деп,

Баарысы малча сатылып,
Кыстоону кыйын көрдү деп,
Тирүү калбай баарысы,
Опот болуп өлдү деп,
Ушул жактан шек кылам.
Айтсам алдага сөзүм зар эле,
Бай Жакып менен ага-ини
Балдары Үсөн бар эле.
Айдап кетип Үсөндү
Кара калмак алды эле.
Бээжиндин ары жагында,
Сазаншаң деген жеринде,
Кара калмак элинде,
Кой көтүнө салды дейт.
Үсөн атын жойду дейт,
Көзкаман атка койду дейт.
Калмакча динге кирди дейт,
Жүк бурчунда бурканын
Кудайым деп жүрөт дейт.
Туура калмак болду дейт,
Балааны башка салды дейт.
Калмактан катын алды дейт.
Тууп берип катыны,
Капанын баарын жойду дейт,
Көкчөкөз ат койду дейт.
Жана тууса катыны
Дөрбөлдөй атка койду дейт.
Жана тууса катыны
Барбалдай атка койду дейт.
Жана тууса катыны
Калмакча атын койду дейт,
Кыргыздын атын жойду дейт.
Тууганды туура унутуп,
Баарысы калмак болду дейт.
Жана мүшкүл иш кыйын:
Кармашарың Каканчын,
Касташканың Бакбурчун.
Балам Манас, кулунум!
Эрен чыктың, шок чыктың,
Эрдик менен шердигиң
Бул дүйнөдө жок чыктың.
Өлөңдүү жерди өрттөдүң,
Тулаңдуу жерди тутанттың.
Кара сууга кан куйдуң,
Каарды катуу баштадың,
Ордолуу журтка кол салып,
Ойрон кылып таштадың.
Кезиккенди мент кылдын,
Шумдукту артык баштадың,
Эсенкандын элчисин

Жана кырып таштадың!
Кара таандай кол келсе,
Калайман баштап мол келсе,
Кандай айла кылабыз?
Катылып койдук кытайга
Алтайга кантип турабыз?
Сан кара малды чачалы,
Күн батыш көздөй качалы!
Алышып калдык кытайга
Алтайга туруп нетели,
Мындан коро кулунум,
Ала-Тоо көздөп кетели!
Уламадан уладым,
Билгичтерден сурадым,
Катаган кандын кан Кошой
Пайгамбар чалыш карыя,
Адамдан артык тууган олуя.
Батасы эрди байыткан,
Дубасы жанды жарыткан,
Беделин көргөн чочуган,
Оң эки пирге кол берип,
Абаң Кошой кайран эр
Даанышман Кошой атанган.
Белгилүү Кошой эр ошол,
А да белге таңуу шер ошол!
Кененче керчөө * тон кийген,
Кер кабылан ат минген.
Азар түмөн кол чыкса,
Айгай салып бир тийген.
Эрдиги бөлөк, заары күч,
Эр абаң Кошой ошол бар.
Ат-Башынын Чеч-Төбө
Мекен кылып алды дейт.
Алты шаар, Маргалаң
Алымды мыктап алды дейт.
Жети өзөндөй кайран жер
Эби менен жер кылып,
Азган-тозгон кыргызды
Эптеп жүрүп эл кылып,
Кулаалы таптап, куш кылып,
Курама жыйып, журт кылып,
Теликуш багып куш кылып,
Тентиген элди жыйып журт кылып,
Катагандын кан Кошой
Коргонун таштан салды дейт,
Азган-тозгон ал элге
Абам Кошой карыя
Башчы болуп калды дейт.
Пир тутуучу эр ошол,
Билимдүү Кошой шер ошол.

Абам Кошой карыя
Олуя заада артык кан.
Баатырдыгы башкача,
Көк жалдыгы көрүнөө
Алагар көзү чолпондой,
Ай кулагы калкандай,
Көзү көлдүн ордундай,
Кез болгонду соргудай,
Белге таңуу бел ошол,
Бендеден артык шер ошол.
Балам, Манас, угуп ал,
Акбалта айткан кеп ошол.
Биз айдалып кеткенде,
Бул Алтайга жеткенде,
Кыйла жол баштан өткөндө,
Дагы сурап кеп уктум.
Эки-Кемин жердеген,
Эгиз кара ат байлаган,
Күрүчүн күздүк айдаган,
Күлүгүнө күрүчтүн
Күрмөгүн берип байлаган,
Кара тилин кайраган,
Кан алдында сайраган,
Кара токой мал эткен,
Кара үңкүрдү үй эткен
Жалгыз жүрүп көбөйгөн,
Жарды жүрүп байыган,
Атасы Таздын эр Үрбү
А дагы кыргыздан чыгып эр болуп,
Конуш тапты деп уктум.
Мына, белге таңуу бел ошол,
А да саа жолдош болучу эр ошол.
Буудан оозун бурбайлы,
Бул Алтайга турбайлы.
Бул Алтай бизге жер эмес,
Бул кытай бизге эл эмес,
Акбалта айтат акыл сөз.
Акбалтадан кеп угуп,
Мунун урааны «кыргыз» деп угуп,
Ээрчиткени кырк бала,
Мунун кутмандуусу — Кутубий,
Мен табайын далай жеримди,
Мен да жолдош кылып алайын,
Ушул кебиң чын болсо,
Кошой канга барайын.
Карчыгадай чамынып,
Торучаар минип камынып,
Арстандай чамынып,
Аттанып чыкты эр Манас.
Кыргызды көздөй камынып.

Бөөт-бөөт бел ашып,
Бөтөнчө кара төр ашып,
Бөлөк тоону жакалап,
Көк жалың Манас жол жүрүп,
Ат аябай мол жүрүп,
Сонун эл, сонун жер көрүп,
Кыяс менен Текести
Кыркындай басып келди эми.
Жер соорусу турбайбы:
Тоосунда кары бар,
Токоюнда чары бар.
Жан жараткан ар түрдүү,
Жаныбарлар баары бар.
Коңулуңда коён бар,
Копшутунда жылан бар,
Тектиринде теке бар,
Будурунда бугу бар.
Адырында аркар бар,
Түзөңүндө түлкү бар.
Талаасында кулан бар.
Кескелдирик жыландай,
Куландары кунандай,
Жыландарын карасаң
Алты кулач аркандай,
Алда таала кудурет,
Жан жараткан ар кандай.
Булбулу сайрам чуулдап,
Буруп-буруп сайраса,
Муңдуу киши уккусуз.
Буркурап ыйлап эчен жан
Бул жайындан чыккысыз.
Тоосунан күкүк сүйлөнүи,
Талынан тоту күүлөнүп,
Кайыңга тууп куштары,
Камынган экен учканы.
Терекке тууган куштары
Теминген экен учканы.
Талынын башы ийилип,
Тамашасы ушундай,
Кумунун үстү чийилип.
Чырпыктары чынардай,
Чымчыктары улардай.
Муну көрүп кубанып,
Томурайган тоо кесип,
Толгон чуңкур коону өтүп,
Ашуу ашып, таш басып,
Арстан Манас жол тартып,
Эрениң кайдан аянды,
Үкүрчүнүн оюнда
Үч-Капкактын боюнда

Көк жал Манас таянды.
Бел-Мойноктун белинде
Бет алып чыкты көк жалың,
Үч-Каркыра жерине.
Бетеге менен тулаңы
Белден болуп чириптир,
Жылтыркан чөп, шыбагы.
Кенен конуп калайык,
Жайлабай турган жер бекен!
Жалбырагы жаргактай,
Жаткан экен Каркыра
Кара курту бармактай.
Балтырканы билектей,
Маралы үркүп чу койсо
Мала кашка инектей *.
Муну көрүп кубанып,
Жер байкаган сыягы
Жеткилең Манас кырааны.
Үч-Каркыра басты дейт,
Кызыл-Кыя кымбат жол
Кызыр чалган Манас эр
Кыйын көрүп оолугуп,
Кылт этип ашып түштү эле.
Береке экен, бел экен,
Бенде көрчү жер экен.
Жердегенде адамды
Кан кылуучу жер экен.
Жээк-жерге баарысын
Бай кылуучу жер экен.
Ортосу көпкөк көл экен,
Суусунда миңдей төр экен.
Жердеген адам бай болчу,
Көлүндө ырыс бар экен.
Боз мойнокчо, дөбөчө
Түшүп Манас жер чукуйт.
Касиеттүү жер экен,
Эки эли жерин оодарса
Түгөнгүс алтын бар экен.
Жаныбарым Ысык-Көл²⁴
Жер соорусу турбайбы,
Жердеген киши тунбайбы!
Мындай кызык жер болбос,
Мындай кызык көл болбос,
Будур-будур бел экен,
Будурмак аттуу жер экен.
Будурмак келип бурулуп,
Будурдан бугу куюлуп,
Жаткан экен жаныбар.
Будурдун чөбү суюлуп,
Ар коктудан жаркырап,

Миңден булак куюлуп,
Өйүз-бүйүз жери тар
Ортосунда жайнаган
Сонун көп Көк көлү бар.
Жерине сан кол бата албай,
Найзанын башы чабышып,
Адамдын башы кагышып,
Алек болчу жер экен.
Ысык-Көл ылдый жол жүрүп,
Ат аябай мол жүрүп.
Ойлосом эчен ой ойлоп,
Конгон жерге көкжалын
Ордо салып оюн ойноп.
Көз кайкыган жер таппай,
Көлөкө кылып алууга
Көкжалың Манас эл таппай,
Күптүнү жазаар эр таппай,
Кадырды билчү шер таппай,
Жердин үстүн кыдырып,
Булак койбой сыдырып.
Акбалта айткан кеп эле:
Абаң Кошой карыга
Кезиге көргүн — деди эле.
Арка Кошой чоң, канга
Амандаша кайтайын.
Берен Кошой абама
Бет алыша кетейин.
Ак буудай унун чайнашып,
Көктөн жылдыз боз болуп,
Акыреттик дос болуп,
Кошойго акыл салайын.
Карыган Кошой абамды
Караан кылып алайын.
Кармашса кара кытайдан
Кетпеген кегим алайын.
Алтайдагы калмакты
Каңгай айдап сүрөйүн.
Кармашкан кара кытайды
Карааным болсо кан Кошой
Бээжинге чейин сүрөйүн.
Береним Кошой абамды
Белиме таңуу кылайын.
Найза кармап топ бузуп,
Тагдыр жетсе окко учуп,
Кылымга кыргын салайын.
Ушу кымбатым Кошой абама
Жүз көрүшө барайын.
Канкор шер айтып мындай кеп,
Кошойго барам эми деп,
Козголуп төрө жол тартып,

Ал күнү Манас жол жүрүп,
Ат аябай мол жүрүп,
Түш кыйшайып оогондо
Өңгүл-дөңгүл тоо ашып,
Өөдө-ылдый бел басып,
Эчен Манас оолукту.

МАНАС КОШОЙГО ЖОЛУККАНЫ²⁵

Кэң өзөндүн баткалда
Керилип кыргыз жатканда
Адыр-адыр бел экен,
Чеч-Төбө ата дээр экен.
Адырда жылкы алабаш,
Эр Кошойдун колунда,
Аргымак буудан аралаш.
Чеч-Төбөнү жайлаган
Ченебеген эр Кошой
Тулпарларын байлаган.
Коштоп кийип, суусар бөрк
Ыргап турган кези экен.
Эч кимге башын бийлетпей,
Абаң Кошой ошондо
Жыргап турган кези экен.
Кошойдун жайы ушундай,
Жети өзөндөй кайран жер
Эби менен жер кылып,
Жети өзөндө кыргызды
Эптеп жүрүп эл кылып,
Жалгыз жүрүп көбөйгөн,
Кулаалы жыйып куш кылган,
Курама жыйып журт кылган.
Телик куш таптап куш кылган
Тентиген жыйып журт кылган.
Абаң Кошой артык эр,
Акылга дыйкан кемеңгер.
Кудайназар куу чокмор
Курган Кошой жолдошу.
Угар кулак, көрөр көз,
Абаң Кошой ыктуусу.
Жазы жаак, жалпак тил,
Куу калпактуу Кутунай —
Курган Кошой сөздөшү.
Чалгынчысы Чалыбай
Ак буудайдын камыры,
Арстан Кошой тамыры.
Ордолууну чакырып,
Башта Кошой түш көрүп,
Башынан жакшы иш көрүп,
Түш жоручу билгичти,
Узун кулак барыны
Жыйган экен эр Кошой,

Көптү көргөн карыны.
Даанышманды, чеченди,
Журт чогултуп, той кылып,
Жоруктуу Кошой ой кылып,
Түш жорутту ошондо.
Бээ баштаган семизден
Берениң Кошой сойдуруп,
Кантты кардай опуруп,
Сары майдан томуруп,
Багылан козу, ширин баш
Сүт бото тайлак аралаш.
Аралаш а салды дейт.
Бор кайнатып калды дейт.
Көргөн түшүн жорутуп,
Кан Кошой кепти салды дейт:
Найзакерден даанышман,
Ыктууң мында турасың.
Ар түрлүү кыргыз эл элек,
Мыктың мында турасың.
Чеч-Төбөнү жер кылдык,
Канча жоо менен алышып,
Ар үйлүүнү эл кылдык.
Түндө жатып түш көрсөм,
Канжар кылыч байланып,
Күн чыгышка шилтесем,
Күн чыгышты өрттөдү.
Кайнап карга көп учуп,
Ал кылычка жетпеди.
Туура тарткан кара тоо
Тийсе эки бөлүндү.
Ошол турган кара тоо
Болотко эки бөлүндү,
Бу кандай түш болучу?
Бул түшүмдү жоручу!
Жана жатып түш көрсөм,
Муз мурут * бүркүт алыпмын,
Колунда алтын боосу бар,
Төгөрөктүн төрт бурчун
Төрт айланта салыпмын.
Кайыр айтаар бир жан жок,
Арстанды илиптир.
Жан-жаныбар макулук
Кыргын салып жүрүптүр.
Көлөкөсүн көп кыргыз
Баана * кылып жатыптыр.
Бул эмине болучу?
Бул түшүмдү жоручу!
Кудайназар куу чокмор
Курган Кошой сырдашы —
Карчыгадай чамынып,

Кайыптан акыл табылып:
Аты Кошой, кан заадам,
Кындан тарткан кылычың
Күн чыгышты өрттөсө,
Уламадан уладык,
Билгичтерден сурадык,
Алтайга кеткен айдалып,
Айласын таппай сандалып,
Күнөөгө башы катылган,
Күйүткө жаны чатылган,
Өлдүк го деп кайгырган,
Ордолуу журттан айрылган,
Алтайга айдап камаган
Мал-башына ээ кылбай
Кара калмак талаган,
Кордук менен күн өткөн,
Кейиш менен суу ичкен
Кара нээт Жакыптан
Аты Манас коюлуп,
Кара Көк жал тууду дейт.
Каарын салып калмакты
Каңгайга чейин кууду дейт.
Кас болгонго жаралган
Казат келе турганы,
Алты шердин кенжеси,
Алданып сүйгөн бендеси,
Жалгыз уулу Жакыптын
Манас келе турганы.
Кайрат берип сөзүңө,
Камчы болуп өзүңө,
Кара тоонун башына
Таш көтөрөт экен го!
Баатыр Кошой абам деп,
Ааламдын баарына
Кан көтөрөт экен го.
Катылышкан душманга
Азап кылат экен го!
Кырк капкалуу чоң Бээжин
Кара карга кууганын,
Кабылан Манас кыраанын
Казат кылат экен го!
Муз мурут бүркүт салганын,
Кыраан Манас эмеспи.
Каканчындын чоң Бээжин
Кандыгын тартып алганы!
Ата Кошой, жан абам,
Алтындан болуп тагыңыз
Арстан эр колго бир тийсе,
Ачылат экен багыңыз!
Аман-эсен биздерге

Арстан Манас табылып,
Ачылган этек жабылып,
Үзүлгөнүн уланып,
Чачылганын жыйналып,
Өчкөн отуң тамат го!
Өлгөн жаның тирилип,
Ушул түшүң чын болсо,
Арбактуу Манас келет го!
Кудайназар куу чокмор,
Айтып оозун жыйганча,
Угар кулак, көрөр көз
Куу байталчан Кутунай
Ашып-шашып аңтаңдап,
Кошойго шашып келди эми.
Түш жоруткан карыга
Кутунай айта берди эми:
Оргуп чыккан чаң көрдүм,
Аба, Кошой, кебимди ук
Орою суук жан көрдүм!
Чоңдугу тоонун өрүндөй,
Көзү көлдүн оозундай,
Көрүнгөндү соргудай!
Кабагы чуңкур быткылдай,
Кагышканды жуткудай!
Кабагы бийик, заары күч,
Катылганды кылат түз!
Айбаты ашык жан көрдүм,
Ал кишиден күдөр үз!
Түрү суук үңкүйүп,
Түпкө чогуу жеткидей!
Эгерде душман-жоо болсо
Бизди түк койбой кырып кеткидей!
Мен Кутунай болгону,
Баатыр, Кошой, карыя
Өзүңө кароол болгону,
Мындай эрди көрбөдүм.
Боконо сөөгүм болкулдап,
Боор-ичегим солкулдап,
Өзүнө качып келгеним!
Оң далысы кен экен,
Орою суук бир адам
Ойротту бузар шер экен!
Ач арстан төштөнгөн
Аба, Кошой, бат камдан,
Адамдан мындай көрбөдүм,
Алгыр бүркүт көздөнгөн!
Кудай бетин көрсөтпө
Кынсыз кылыч байланган,
Кайра жаар булуттай,
Каар бетине айланган,

Кыйындык түрү көрүнөт.
Кылымга чуу баштаган,
Комокойлуу сыр найза
Колойтуп өйдө аштаган.
Жер жарылган кол келсе,
Коркуп колтук ачпаган.
Койгулашкан адамды
Коёндой жерге жанчтаган.
Ичсе канга тойбогон,
Беттешкенди койбогон,
Берендик жайы бар экен!
Кара чаар кабылан
Капталында чамынат.
Чолок көк жал арстан
Бет алдынан камынат.
Алп кара куш, зымырык *
Алып кетчү немедей
Асмандан бутун салыптыр.
Кылыгын көрүп ал жандын
Кымбатым, Кошой, абакем
Сени карай качканым,
Кытайбы деп шашканым.
Кыйын болсоң чыгып көр
Кымбатым, Кошой арстаным!
Угар кулак, көрөр көз,
Ашып-шашып аңтаңдап,
Айтып турду мындай кеп,
Бийик салган коргондо,
Кан Кошойдун ордодо.
Кошой кандын көп жолдош
Кабарчыдан кеп угуп,
Катуу жан келет деп угуп.
Улук Кошой карысы
Уйгу-туйгу түшүшүп,
Жыйылган колдун баарысы.
Ал колунун ичинде
Эмине бар, нелер жок:
Кары Кошой алпы бар,
Кылыччаны жыйылып,
Каарданып таптанып,
Кан абаң Кошой баш болуп,
Алптан бир миң, аттанып.
Жоо-жарагын алышып,
Берен Кошой абаң, бар
Белести тосуп калышып.
Белгилүү Кошой караса,
Торучаар тулпар мингени,
Ок өтпөс торко кийгени,
Ок жетпес ат мингени,
Зордугу тоонун теңиндей,

Ким көрүнсө жегидей,
Телегейи тең экен,
Шай колдогон шер экен.
Ичин карап отурса,
Жер жүзүнөн кең экен.
Оо, ботом, аты угулуп көп жүргөн
Качан келер деп жүргөн,
Кудуреттин бендеси,
Курган Жакып жалгызы,
Кыргыз журттун коргону,
Кыйла журттун баатыры,
Түнөрүп жаткан Бээжинге
Түз кирип найза сунуучу
Манас шердин өзү экен.
Өзү турмак Манастын
Карарган кара көзү экен.
Тууган караан жер издеп,
Адам туйгунуң келген кези экен.
Аңкаган Манас табылып,
Андыган жооң чабылып,
Алакандай кыргыз журт
Абийириң минтип жабылып,
Көрүнгөн жер жабылып,
Убара болуп издөөчү
Көкжалың мындан табылып,
Көрүнөө кудай бериптир.
Калкың эстеп тилеген
Кабылан Манас келиптир.
Нойгуттардын Акбалта *
Кабарын кыраан айткан го!
Ат арытып, жол чалып,
Арстан бери тарткан го!
Муну Кошой айтканда,
Эр Кошойдон бөлөгү
Аттан түшүп чуркурап,
Салам айтты буркурап.
Ордо күтүп журт билген
Алп, дөөлөрдүн баарысы
Тизеси жерге бүгүлүп,
Уйгу-туйгу жүгүрүп,
Сүйүнүшүп бакырып,
Сүйүнгөндөн чыдабай
«Манастап» ураан чакырып,
Өөдө-төмөн дүргүшүп,
Энтеңдешип далай алп
Этегине мүргүшүп.
Баабединге бээ союп,
Алдуулары төө союп,
Баабединге жабылып,
Баатыр Манас келди — деп,

Той кылууга камынып,
Кудайназар карысы
Кызык болуп чуу турду
Келген журттун баарысы.
Кубанып журт жүгүрүп,
Журт моминтип калган соң
Кер кабылан ат минип,
Кең, ок өтпөс тон кийип,
Опол тоодой чалкайып,
Чоң, муруту калкайып,
Чоң абаң, Кошой калкайып.
Ак сакалы жаркылдап,
Абаң Кошой ошондо
Келгин каздай каркылдап,
Келбети башка абаңдын
Бой-келбети жаркылдап,
Чоңдугу тоонун теңиндей,
Кезиккенди жегидей.
Канкор Кошой кан абаң
Алагай көзү чолпондой,
Ай кулагы калкандай.
Жоо-жарагын шайланып,
Ач албарс кылыч байланып,
Жаратканга жалынып,
Алтын жаак айбалта
Билекке кынай чалынып,
Билимдүү Кошой абакең
Астынан чыкты Манастын
Көрүшүүгө камынып.
Абаң Кошой карыя
Алдынан чыгып, Манастын
Саламдашты олуя:
Көрбөсөм да, билбесем,
Бай Жакыптын жалгызы,
Балам, Манас, эсенби?!
Кашатка тиккен тал барбы,
Кайгылуу шердин өзүсүң
Калың журтун издебей,
Калмакка жүрөр жөн барбы?!
Эми карангүн Көк жал эл кайда?
Бекзаада туулдуң кытайда,
Безип жүрөр жөн барбы,
Мээнет күн Манас эл кайда?!
Канкор болдуң, Каканга
Кайрылбай жүрөр жөн барбы?!
Көчө чыгып Алтайдан
Жериңе качан коносуң?!
Аз гана кыргыз элиңе
Качан караан болосуң?!
Ээн калган ээсиз элиңди

Качан ээлеп аласың?!
Алтайда жүрүп кагышсаң,
Жал-куйругуң такыр жок,
Бир балаага каласың!
Таап ал, Талас жериңди,
Күтүп алгын, кулунум,
Күрдөлүү кыргыз элиңди!
Ай, кулунум Манас кан!
Менин жайым сурасаң
Медияндын чөлүндө,
Олуя өткөн жеринде.
Баабедин деген мазардын,
Так ошондо туулдум.
Чоң атаң Каракан өтүптүр,
Ошол Каракан атаң өлгөндө
Таш коргонун талкалап,
Өз билгенин кылыптыр.
Өңкөй элдин баарысын
Дөңгө, Жолой кырыптыр.
Чоң, Каракан өлгөндө,
Каракандын калың журт
Кара кытай, манжулар
Камчыга ченеп бөлгөндө
Жанымда бар кырк жигит,
Жетик белим курчандым,
Жер жайнаган манжуга,
Жеке кирип кол салдым.
Жекеде нечен эр өлүп,
Алптын уулу Жүгөрү
Ал алышта ал өлүп,
Найзакерден ыктуу өлүп,
Айбалта чабар мыктуу өлүп.
Мени менен жанжоро,
Ээрчиткен кырк бир алп өлүп,
Жапаа салып тутулуп,
Салышканым кытайга
Элүү сегиз күн болуп,
Кыйырымдан чалдырдым,
Кыйындардын баарысын
Кытайга белек алдырдым.
Жаралуу болду эр Кошой
Жетимиш жерден жара жеп.
Толкуган калмак, мен — жалгыз,
Томугум жара ок тийип,
Кечээ толгоно албай калганда,
Элсиз ээн талаа бар,
Эрден жалгыз Кошойдун
Эчен жерде жара бар,
Селбип минер буудан жок,
Серпишип кирип кол салсам

Караан болоор тууган жок!
Кармашып жүрүп кытайга,
Канатым окко чалдырып,
Чалдырганым билгемин,
Короюп жалгыз калганда
Кокуй Манас, кебимди ук!
Чалдырып салдым ошондо
Эрендерден айрылып,
Тукумдан бирөө чыгар деп,
Сени туу кылып жүргөмүн.
Туулса Манас болор деп,
Сени туулбастан мурун билгемин.
Кечээ кара калмак — манжу журт,
Кечүүдөн чапты көчүмдү.
Кеңири башым барында,
Кежилдеген кытайдан
Алалбай келем өчүмдү.
Талаадан чапты көчүмдү,
Дардайган кара калмактан,
Алалбай келем өчүмдү!
Кытай кыргын салганда,
Көктөн Көк аймен жылдыз тутулуп,
Көк жал Кошой абакең
Көрүнөө качып кутулуп,
Эчен жакка кеткемин,
Кордук менен мен Кошой
Ушинтип күндү өткөмүн!
Кер кабылан баспаган,
Жерде бүтүн калбаган
Курган Кошой тийбеген,
Элде бүтүн калбаган.
Куу ылаачын теппеген,
Кууда бүтүн бар бекен?
Курган Кошой тийбеген
Элде бүтүн бар бекен?
Элкин ээн жерди издеп,
Караан болоор элди издеп.
Көктөн булут тутулуп,
Чамбыл белдин нары жагы
Чоң, тоого чыгып кутулуп,
Абаң, Кошой карынын,
Айтса сөзү дагы бар
Эчен жерге киргемин,
Эчен жылы, эчен күн
Атактуу Манас ак жолтой,
Астыга салса сан колдой
Арстан эр качан келет деп,
Сени күтүп жүргөмүн!
Кары абаң Кошой кайгырып,
Кайран элден айрылып,

Ашып-шашып жакалап,
Кас буудандын баарысын
Кайра баштап такалап.
Будурдан тиктеп белди издеп,
Бууданым сендей шерди издеп,
Шер табалбай айла жок,
Чеч-Төбө күтүп жер кылдым,
Мен тентиген жыйып эл кылдым
Кулаалы таптап куш кылдым,
Курама жыйып журт кылдым.
Жарды жүрүп байыдым,
Жалгыз жүрүп көбөйдүм!
Жети өзөндөй кайран жер,
Эби менен жер кылдым.
Жети өзөндүн кыргызын,
Эптеп жүрүп эл кылдым.
Эрешен жыйдым, эр жыйдым,
Эл уулунан эр сынап,
Эчен түрдүү шер жыйдым.
Берен Манас сен үчүн,
Бекерге карап турбадым,
Бекер жатпай мен Кошой,
Билгичтерден сурадым.
Келгендерден кеп уктум,
Адырмак тоонун бетинен,
Аркайган Алтай четинен
Алптарын союп кытайдын
Белинен кармап бүктөпсүң.
Олжо кылып алтынын,
Атандап төөгө жүктөпсүң.
Аныңды угуп эр Манас.
Ажал жетсе өлсөм деп,
Айла болсо мен Кошой
Жакыптын жалгыз уулу Манаска
Караан болуп берсем деп,
Оо, ботом, оюм жүрөт кулунум!
Алтайда кара манжудан,
Кара калмак, тыргооттон,
Шибээ менен солондон,
Каканчындын Бээжинден,
Кара кытай ал журттун
Кайнап жаткан жеринен,
Кагышты катуу салсам деп,
Чынмачындан, Алтайдан,
Чын Бээжин журт Каңгайдан,
Чын жаратып бууданды
Бээжинге сапар барсам деп,
Тууган үчүн, журт үчүн
Кыйратып кыргын салсам деп
Акбалта, Жакып, эр Манас

Дарегин таап алсам деп,
Ушуну ойлоп жүргөмүн.
Келээриңди билгемин,
Келет го деп жүргөмүн!
Келбесең издеп барууга
Азган-тозгон кыргыздын
Эрлерин жыйнап алгамын.
Чеч-Төбө бойлоп конгомун,
Дардайып эркин болгомун.
Ат семирп ык болуп,
Эрендин баары ык толуп,
Эрендин баары оолугуп,
Өлүмдөн кайра тартпаган
Көйкашкалар чогулуп,
Чеч-Төбөнүн боюнда
Чуркурап конуп турганбыз.
Үйүрмөнүн сазына,
Үч күн жыйын кылганбыз.
Кырк уруу кыргыз бөрүнүн
Кыйынын жыйып алгамын.
Алтайдагы калмакка
Кыргынды кыйла салсам деп,
Ажал жетсе өлсөм деп,
Айлам болсо кырк үйдү
Ажыратып келсем деп,
Аргындан тандап ыктуудан,
Айылга дыйкан мыктыдан,
Кыргыздан тандап албандан,
Кылымга моюн бербеген
Жоон көкүрөк балбандан,
Айт дегенде токтолбой
Ааламга бузук салгандан,
Өзү өлөөрүн билбеген
Ала көөдөн дардаңдан,
Кара мылтык карс этсе,
Качпай турган эренден,
Чогоол мылтык чорт этсе,
Чоочубаган беренден,
Тобокел — деп, бакырып,
Токтобой жоого чапкандан,
Топту бузган эренден,
Токтоп октон коркпогон
Топту бузган беренден,
Кайраты бар ыктуудан,
Эрдиги мол мыктыдан,
Билеги жоон балбандан,
Билими ашык зардалдан,
Кылычка кыйын ыктуудан,
Кылчайбай жоого тийүүчү,
Кызыл моюн мыктыдан,

Түгөл жыйып алгамын,
Уулум Манас сен үчүн,
Кары Кошой абакең
Ушунчаны камдадым.
Кыйналып эчен түш көрдүм,
Кырааным келген турбайбы?!
Келе, Манас, колунду
Кубандым бүгүн десемби!
Курдашым Жакып, Акбалта
Кургурларым эсенби?!
Айдалган элдин башчысы,
Алтайга келген кырк түтүн
Өөдө кылар жакшысы,
Өпкө чабар бакшысы,
Аз айлалуу эл эле,
Азган журттун бели эле.
Акбалта, Жакып аманбы?!
Кол кармашып секеңдеп,
Кан Манастын кеби ошол,
Кабылан абаң Кошойго
Жоон кайтарган жери ошол:
Абам Кошой, карыям,
Айла тапкыч олуям?!
Өйдө тартсам — өбөгүм,
Ылдый тартсам — жөлөгүм.
Астыга салсам — ак жолум,
Аркамда жүрсө — сан колум!
Эр абам Кошой чын болсоң
Кагышка кирем тонуң бер!
Бир туткан бириң болом деп,
Билимдүү Кошой колуң бер!
Маңдайга чыксам бараан * бол;
Байгамбар чалыш экенсиз,
Падыша абам караан бол!
Арстаным деп чын билип,
Өткөн айдын жайынан,
Аба, Кошой, айыңдан
Алтайдан каалап чыккамын,
Акбалта кандан уккамын.
Жетип кытай кордуктап,
Жергемди бузуп алаарда
Жекени белге курчандым.
Жер жайнаган кытайга
Жеке кирип кол салдым.
Кытай түмөн, кыргыз аз,
Айылы кандай конуучу?
Кырылышсак кытайга
Качып кирер токой жок,
Кара кылар бир жан жок,
Айла кандай болуучу?

Угуп Кошой абакең
Көңүлү кетип бөлүнүп,
Көзүнүн жашы төгүлүп:
Кокуй, Манас, не дейсиң!
Бу кебиңди ким уксун,
Бир караңгы түн уксун!
Айтканым канча билип ал,
Арстаным, Манас, тилимди ал!
Козголуп кетип Бээжин журт
Колун жыйнап калбасын,
Кордукту бизге салбасын!
Төрт түлүк малды чачпасын!
Тободон кытай баспасын!
Билгенин кытай кылбасын!
Тукумду курут кылбасын!
Тукумду курут кырбасын!
Туш-туштан каптап ашпасын,
Тутанып өлгөн каапырлар
Дүмүрдүн баарын казбасын!
Кайра тартып, сен кеткин.
Ашып-шашып Алтайга
Азырынча сен жеткин.
Кырк үйлүү кыргыз элиңди
Ойнотуп көчкүн бер жакка.
Кара калмак-манжуну
Четтеп көчүп алганда
Оркондун тоосун таянып,
Оркоюп чыга калганда
Кечикпей жолуң чалаармын,
Кызырдуу Кошой өлбөсөм
Кыяматты көрбөсөм,
Алты айдан кийин бараармын!
Ок өтпөс темир тонум бар.
Эл эсебин алганда
Элди катка салганда,
Оёнум сени тосууга
Оң эки миң колум бар.
Ок өтпөгөн тон камдап,
Ок жетпеген ат камдап,
Маанисин көрүп жерди алып,
Басма ылоолоп * эрди алып,
Кызыр чалган жол болуп,
Кыйланын баары козголуп,
Кызыкты кыйла саламын.
Кызыр чалган кабылан,
Кымбатың Кошой абакең
Чөп көгөрүп, жер жайнап,
Бетеге ыраң толгондо,
Эл өөдөлөп ошондо
Жайлоого жаңы конгондо,

Ат кара тил болгондо,
Жети асаба туу алып,
Жер майышкан кол алып,
Астыңдан тосо барармын.
Чунагым сенин өзүнө,
Жолдош болуп калармын.
Кара калмак каптаса
Өйүз-бүйүз турушуп,
Мылтык атып, жаа тартып,
Карсылдашып урушуп,
Кажылдаган калмакка,
Кабылан, Манас, сен үчүн
Качырып найза сунармын.
Канкорум сенин айыңдан
Кара кытай, манжуга
Жанымды курман кылармын!
Эр жерине конуучу,
Канкор деп кудай жаратса
Эл үчүн курман болуучу,
Көк жалым, сага кебим бар,
Көп сөз айтар ченим бар!
Жана айтса мунум бар,
Канкор шерим угуп ал!
Айкожонун Билерик
Кытайга элчи барыптыр,
Кыстоону кытай салыптыр,
Миң балбан менен чоң Жолой,
Манжунун каны Нескара
Баланы сынап калыптыр.
Билерикти жактырып,
Чоң күрөң оозун буруптур,
Чоң калдай бар жанында,
Айкожонун Билерик
Жапааны Нескара чочко кылыптыр.
Темир аркан торчону,
Тегеректеп тор салып,
Тегиз канжар колчону
Ач айкырык кол салып,
Буйрук кылып Нескара
Өкүргөндөн бакырып,
Балбандарын чакырып,
Тегеректей калгын — деп,
Чапчышарга чама жок
Кол-аягын байла деп,
Качырга байлап мингизип,
Каканды көздөй айда деп,
Ай Жаң-жуң кан, Күн Жан-жун,
Чет Бээжинде Эсенкан,
Таш-Көпүрө шаарында,
Жарым каным Азезил.

Бээжиндин каны Карыкан.
Буларга айдап барыңар!
Мындай адам табылбайт.
Бул түрдүү адам кабылбайт.
Балбандыгы башкача,
Баатырдыгы бир канча
Колго түшкөн жан экен.
Каканчынын Бээжиндин
Ырысына табылган,
Ырас мыкты жан экен.
Колго тийген коёнду,
Коё бер ген оңорбу?!
Касташып жүргөн буруттун,
Бурут деген журуттун,
Уйпалган кыргыз ал журттун
Улугунун өзү экен.
Карарган кара көзү экен.
Орго алпарып салалык,
Тутанып өлгөн кыргыздын
Кыздарын тартып алалык!
Кырк аркан бою чоң зындан
Ошого барып салалык!
Кызыталак буруттун,
Кыйласын тартууга алалык!
Ал сөзүнө көнбөсө,
Ал айтканды бербесе.
Колго түшкөн Билерик,
Кылычтап башын алалы!
Кыйратып башын жаралы!
Нескара мындай айтып кеп,
Зилинде бул иш керек деп,
Баланы кармап алыптыр,
Бээжинди көздөй жүктөптүр,
Каары толуп бакырып
Сүйүнгөндөн баарысы,
Какайлап ураан чакырып.
Эсенкандын алтын так,
Айланасы чынар бак.
А тагынын эшикте,
Казылган даяр ору бар
Ары жагын караса,
Кынжы салып байлаган
Катылса соёр зору бар.
Тизеси жерге бүгүлүп,
Дал алдына барганда
Келин болуп жүгүнүп.
Нескара айтат эми кеп,
Кан алдына мындай деп,
Баатыр Эсен улугум!
Ат бороюн сыдырып,

Жердин үстүн кыдырып.
Чалгын чалып, жер кайгып.
Эрдигим менин ким үчүн,
Эр Эсенкан сен үчүн!
Ат бороюн сыдырдым,
Ааламдын баарысын
Жортуп жүрүп кыдырдым.
Нескара жортуп ашпаган,
Адыр-күдүр бел калбай
Мен көрбөгөн эл калбай
Тулпар атым жоорутуп,
Көбүрөөк көңүл оорутуп
Чай алган тоонун Кентинен,
Алтын казчуу чай тоонун
Түгөнгөн ары четинен.
Үзүлгөн тоонун урчуктан,
Узун түшкөн тумшуктан.
Курун селде чалынып,
Кудуретке жалынып,
Аркар айдап, кулан кууп,
Астымдан чыкты бир топ жан,
Чегимди бузуп келиптир,
Келгенин көзүм көрүптүр.
Уламадан уласам,
Учу-түбүн сурасаң,
Көрсө бурут өзү экен,
Бир шайтанды Бээжинге
Кызыталак ал бурут,
Салганы жүргөн кези экен.
Бажыдан жыйган түмөн мал,
Казыналык түмөн мал
Кастык кылып бу бурут,
Алганы жүргөн кези экен,
Бир шумдукту Каканга
Салганы жүргөн кези экен!
Кутуруп кеткен бурутка,
Жекени белге курчандым.
Жеке аралап кол салдым.
Кутургурдун өзү экен,
Зордугу тоонун теңиндей
Анча-мынча адамды,
Айдап кырып жегидей.
Миздей сары талаада,
Өйүз-бүйүз туруштум .
Мылтык атып, жаа тартып,
Кырк бир күн тынбай уруштум.
Кырк бир күнгө бой бербей
Таш сайынган кытайдан,
Тазалары өлгөнү.
Ат салышып турушуп,

Айкалышып урушуп.
Шибээнин Калдай каны өлүп,
Кагышка кирип барганда,
Калмак Жондук дагы өлүп.
Кагыш кыйын калайман,
Каарды катуу баштадык
Канжар колду каптатып;
Кайраты жок жаманын
Такыр кырып таштадык.
Белгилүүсүн жайладык,
Канга керек болот деп
Кадырдуусун кармадык.
Таамай уккун сөзүмдү,
Тартуу кылдым өзүңө!
Кармап келген бул бурут,
Билеги жоон, таш жүрөк
Бил мүчөлүү бадирек.
Балбандыгы бир канча.
Баатырдыгы бир башка.
Жалаяк ооз, жар кабак,
Айбаты артык, заары күч
Кармаша келген адамды
Кырып-союп кылат түз!
Бул өңдөнгөн куу бурут
Элинде бекер жатабы?!
Кармап минтип албасак,
Бээжинди аман коёбу?!
Үйүң күйгөн бул бурут
Адамдан артык туулган,
Мынча кармап албасак,
Сала турган чуулган.
Кыйындарын кыйратып,
Каарды сала киргенбиз,
Кармап алып бирөөнү
Бет алдыңа береним
Тартуу кылып келгенбиз!
Сынчыңызга сынатып,
Сынап туруп алыңыз,
Сыныңа толсо бурутту
Зынданыңа салыңыз!
Нескара мындай дегенде,
Доолбас бекем кагылып,
Сыйкырчысы, сынчысы
Доолбас үнүн укканда
Каптап жетти көп улук.
Сынчылары келгенде,
Сынап бергин муну деп
Катуу буйрук кылыптыр.
Билериктин мойнунан
Тээктеп бекем байлаптыр,

Жети дөөсү жетелеп
Өйдө-төмөн айдаптыр.
Сынчыларды көрүптүр,
Эр Эсенкан чоң канга
Кылыгын айта бериптир:
Улук да экен, шер да экен,
Колго тийген бул бурут
Артык мыкты эр экен.
Кан ичме канкор бурутка
Жолдош болчу эме экен.
Орто бойлуу, кең далы,
Ойротту бузар эр экен.
Каканчындын Бээжинге,
Ок атуучу эр экен.
Кең көкүрөк, жайык төш,
Келберсиген куу бурут
Кандай күнү болгон кез.
Кол-аягын бекитип,
Кордук кылып бакпасаң
Топ казына мүлкүндү
Чача турган уул экен
Токтобостон Какандан
Кача турган кул экен.
Мурадына бир күнү,
Жете турган уул экен.
Бузулса качып элине,
Кете турган уул экен.
Көзү кызыл, өңү чок,
Көп жерде мындай бала жок.
Бекер калчу кул эмес.
Бээжинге токтоор уул эмес.
Эсенкандын алдына,
Сынчынын каны Чоң Аяр
Чоң Аяр туруп муну айтат,
Билген жанга шумду айтат:
Колго тийген коёнду
Коё берген оңорбу?!
Эсенкан улук сен элең,
Билгич аяр мен элем!
Колго тийген буруттун,
Кол-аягын бекитип
Орду көздөй айдаңыз,
Кырк аркан бою зынданга
Алып барып салыңыз,
Бек бекитип калыңыз.
Билерик колго түштү деп,
Бурутка кабар кылыңыз!
Дегениңе көнбөйбү?
Башчыларын жыйбайбы,
Баланы аман алам деп

Мал-башын тартуу кылбайбы?
Ушул жаткан баласын,
Ажыратып алууга
Айтканыңа көнбөйбү,
Алты-Шаар, Маргалаң
Ары жагы Самаркан,
Колтугу Кокон, Анжыян
Ошондон берки калаасын,
Тартуусуна бербейби?
Дегениңе көнбөйбү,
Кызыталак буруттун,
Канча мүлкүн алабыз!
Бербесең жайлап салам деп
Кызыталак буруттун,
Кандыгын сурап алалы!
Адегенде көнбөсө
Ал айтканды бербесе
Колго түшкөн баланы,
Кол аягын байлайлы,
Өйдө-төмөн токмоктоп
Кордук кылып жайлайлы.
Кыстоону кыйын салалы,
Кыйыгын таап буруттун
Кыйла мүлкүн алалы!
Чоң Аяр айтып турган соң,
Аны укканда Эсенкан
Тилегим кудай берди деп,
Тиктеп жүргөн душманым
Нескара байлап келди деп.
Күйүттүн баары чачылып,
Күптүнүн баары ачылып.
Адам тапкыс ой кылып,
Аалам журттун баарысын
Жыйып алып Эсенкан,
Жылма болгур той кылып,
Билериктей байкушту,
Кырк аркан бою чоң зындан,
Алып барып салыптыр.
Өлтүрбөстөн-житирбей,
Каары толук Эсенкан
Казынага багыптыр.
Өлбөй-житпей Билерик,
Ушу бүгүн аман дейт.
Өлүк эмес, тирүү эмес,
Айкожонун Билерик
Көргөн күнү жаман дейт.
Ордо жатып зыркырап,
Күйүп жүрөт деп угам.
Олуя Кошой абакем
Качан апы* кылат деп

Билип жүрөт деп угам.
Арстан Манас кулунум,
Айтып бердим жомокту
Көөдөндө черим мунум бар
Айттым муну, угуп ал!
Балам Манас кулунум
Абаң, Кошой кары бар,
Кошой абаң ичинде
Төө көтөргүс зары бар!
Жылгындуу Кең-Кол, Талас бар,
Мекен кылып конуп бер,
Шер болуп Манас туулдуң,
Бизге караан болуп бер!
Бабаңдан калган жерин тап,
Атан өткөн Каракан,
Өлүмдөн калган элин тап!
Кан зааданын өз көзү,
Калмакка жүрөр жөн барбы?!
Карангүн Манас эл кайда?
Бекзааданын тукуму,
Бээжинге жүрөр жөн барбы?!
Берен Манас эл кайда?!
Айланайын, Манасым,
Аркайып кары кетпеген
Кен Ала-Тоо жериң бар.
Кабыландай жойлогон
Калын кыргыз элиң бар!
Алтайдан көчүп жериң тап!
Ал Алтай сага жер болбос,
Кан төгүшүп, баш кескен
Кара калмак эл болбос!
Айкожонун Билерик,
Ошо күндөн ушу күн
Самаркандын Жарманас,
Билерик экөө бир жерде.
Темир аркан кытайдын
Торунда турат деп угам.
Кыяматтын кыстоосун
Көргөнү турат деп угам.
Кыйла жыл болду жатканы
Өлгөнү турат деп угам.
Ошолор эске түшкөндө,
Туура жакка салган там,
Туталанып ич күйүп,
Тутамча келбейт курган жан?
Кыйноодо балдар ал үчүн,
Кыстоодо жүргөн жан үчүн,
Кылчайбай колум жыйсам деп,
Кыжылдаган кытайга
Кызык кыргын кылсам деп,

Найзалаша топ бузсам,
Ажал жетсе окко учсам.
Бээжинге барып конушсам,
Байланып жаткан эр үчүн,
Жапааны жаман көрүшсөм,
Жайы-кышы урушуп,
Канды суудай төгүшсөм,
Ажал жетсе өлүшсөм.
Ошо камалып жаткан жан үчүн,
Кантип чыдап турамын,
Сакалымдын агында,
Сапарым чукул барында,
Кытайга уруш саламын,
Кордукта жүргөн балдарды,
Ажыратып аламын.
Сен быякка келгенде
Кырк үйлүү болгон кыргыздын
Кара кытай, көп манжу
Төбөсүнөн баспасын,
Төрт түлүгүң чачпасын!
Өөдөгүсүн тийбесин,
Өрттөп-кырып ийбесин!
Кабылан Көк жал өзүң жок
Кайраттуулар өлбөсүн,
Калгандардын баарысын
Кара кытай, манжулар
Камчыга ченеп бөлбөсүн!
Көптүгүнө салбасын,
Сен баргыча элиңдин
Күлүгүн тийип албасын!
Түбүнө чогуу жетпесин,
Кара калмак-манжулар
Катын-кыздын баарысын
Олжо кылып кетпесин!
Деп, ошентип, кан Кошой
Билбегенди билгизип,
Манасты жолго киргизип.
Кол кармашып кабыштап,
Акбалта менен бай Жакып
Кутубий баштап бир тобун,
Манас канга табыштап.
«Оомийин»—деп, кол жайып,
Бата берип калды эми.
Кыраан Манас көк жалды
Кысталып жолго салды эми.
Каарданып аттанып,
Канкор Манас ошондо
Кан Кошойдон бата алып,
Кыял кымбат жерин таап,
Кыдырдуу Кошой элин таап,

Кошойдон мыктап кеп угуп,
Кайран кыргыз тоо-тоого
Кайып болду деп угуп,
Кыргыздын баары кырк үйлүү
Атам Жакыр баш кылып,
Бир көчүрүп алайын.
Кезиксе душман мытаамдын
Бирөөн койбой кырайын!
Кайып болгон кайран журт
Кайра көчүп бир келип,
Анан кийин жыяйын! —
Деп, ошентип, Манас кан
Күп-күп этип күүлөнүп,
Күркүрөп көк жал сүйлөнүп,
Эки жакты каранып,
Эзелден көк жал арстан
Эрди-мурдун жаланып.
Каарданып тутулуп,
Канкор тууган кыраанын
Ач арстандай жутунуп,
Каалгадай кашка тиш
Калайыктан башка тиш,
Кашкайып чыгып бөлүнүп,
Кыдыр чалган кыраандын
Көк жалдык түрү көрүнүп,
Астындагы Торучаар,
Куландай кулак жапырып,
Куюнча жерди сапырып,
Желгенине жел жетпей,
Жеке жүрдү Алтайга
Басканына мал жетпей,
Бачым жүрдү Алтайга.
Өзү көргөн жол менен,
Өзөндүү булак суу менен,
Эрениң кайдан аянды,
Кара-Кырда Тал-Мазар
Тал-Мазарды таянды.
Тал-Мазар жетип конду эле
Ал күнү эми шер неме
Мазарга конок болду эле.
Муну мындай таштайлы,
Ары жактан кабар баштайлы.
Дөөдүр барды энтендеп,
Эр Манастан келтек жеп,
Өкүргөндөн бакырып,
Өрүктүн башын жапырып,
Бакырыгы баш жарып,
Өкүрүгү таш жарып,
Чакчелекей чаң болуп,
Башы-көздүн баарысы

Кызыл челек кан болуп,
Дөөдүр алп жетип барганы.
Бара сала ал Дөөдүр
Канына кабар салганы.
Иш ушундай, угуп ал,
Кырдырып салдык канкорго.
Согушкан өлө бергидей,
Алптын баарын аймады.
Эрендин баарын жайлады.
Алышкан аман калбады,
Катылышып баргандын
Бирөөн койбой жалмады!
Дөңгө менен Каман алп
Кайчы кулак кошо бар
Бир далайын кармады.
Кара жолтой канкорго
Кабылган аман калбады!
Коюлган аты Чоң Жинди
Манастыгын ким билди!
Каарды катуу баштады
Баргандарды тырайтып,
Такыр кырып таштады!
Кызыталак буруттан
Барган жандын баары өлдү!
Жору куйрук Жоон алп,
Кайчы кулак Каман алп,
Катылып Кочку дагы өлдү!
Улук элең Эсенкан,
Уят болуп турамын,
Ушулардын баары өлдү!
Ишенген Жолой балбанын
Чыңыроон тартып жөлөнүп,
Чылгый канга бөлөнүп,
Ашып-шашып антандап,
Алдыра турган болуптур.
Жарадар болуп ал кетип,
Быркылдай турган шайман жок,
Денеден кара кан кетип,
Көп жигитин кырдырып,
Өз дүйнөсүн эр Жолой
Чачып келди деп уктум.
Өлө турган болгондо
Күндү жайлап жиберип,
Качып келди деп уктум!
Теңир урган буруттун
Телегейи тең экен.
Ичин карап отурсак
Жер жүзүнөн кең экен!
Кызыталак бурутка
Орногон темир чеп экен.

Алышкан женип ала албайт,
Бай-бай бурут эр экен!
Каттап бенде бара албайт.
Катылган тирүү тук калбайт.
Бендеден түрү бир башка,
Бээжинди бузат көй кашка!»
Муну укканда Эсенкан
Каарданып тура албай,
Каарды катуу баштады.
Катуу келип ачууга
Калдай, шибээ, тыргоотун
Кырып ие таштады.
Калдайынан кеп угуп,
Кан Жакыптын Манасы —
Катуу чыкты — деп угуп,
Манжуусунан кеп угуп,
Башка Манас туулуп,
Балакет чыкты — деп угуп,
Каарды катуу баштады.
Минген алтын тагынан
Улук экен Эсенкан,
Учуп кете таштады.
Жаны калбай бакырып,
Эр Эсенкан ошондо
Жоролорун чакырып,
Мунарга жарык жагылып,
Доолбас бекем кагылып,
Доолбас үнүн укканда
Каптап кетти көп улук!
Так үстүндө Эсенди
Дагы эмне болду — деп,
Ай жаң-жуң менен Күн жаң-жуң
Эсенкандын сырдашы.
Луйпу, Суйпу эки аяр,
Эсенкандын курдашы.
Балбандарын бакырып,
Аяр, сырдаш — курдашын
Бачым кел — деп, чакырып,
Каарды катуу баштады.
Калдай билгич сыйкырга
Буйрук кебин баштады:
Аярлар сени жиберсем,
Кокүй болгон экенсиң!
Көрбөй көзүң кашайып,
Атаңдын көрү, манжулар,
Жүрбөй калган экенсиң.
Колуңдагы баланы
Билбей калган экенсиң!
Каарданып дүпүлдөп,
Каарды катуу баштады.

Сынап барган алтымыштай аярын
Бирөөн тирүү койбостон,
Такыр кырып таштады.
Көк күбөнү жамынды,
Көрөр болсоң Эсенкан
Көк жолборстой чамынды.
Каарды катуу баштады,
Калын, тыргоот, манжуну
Кырып ие таштады.
Кан Эсенкан бакырып,
Көп черүүнү чакырып:
Найзага камбыл ыктууң кел,
Аябаган мыктың кел!
Жоо бөрүсү эриң кел,
Жолобой жоого тийүүчү
Жоон көкүрөк бөрүң кел!
Коркогуң коюп, эриң кел,
Найза тийсе солк этпес,
Баатыр болуп барчууң кел!
Беттешип жоого барганда
Бет алышып сайышып,
Мээнетти мыктап салчууң кел!
Кара мылтык каре этсе,
Кайра тартпай кирүүчү,
Кажыбай жоого тийүүчү,
Улуксуган жаның кел!
Кайраты артык эриң кел,
Ал канкорго айкырып,
Аябай найза сунчуң кел!
Айгайлап журт кырылса,
Ашып-шашып кетпестен
Туу түбүндө турчуң кел!
Чын кайратман барың кел,
Ат оюнчу жоо күлүк,
Казыналык чоң мерген,
Камбылдарың баарың, кел!
Эсенкан каарын салганда,
Ак асаба туу болуп,
Айкайлаган чуу болуп,
Көк асаба туу болуп,
Көк жаңырган чуу болуп,
Оң башчылар ороктоп,
Найзанын башы короктоп,
Жезнай үнү чыркырап,
Көк ала желек көрүнүп,
Көргөндүн баары бөлүнүп,
Түркүн-түркүн сөгүлүп,
Каны буйрук кылганда,
Каны бөлөк бөлүнүп,
Тыңшабастар кырылып,

Тыргооту тыйпыл жыйылып,
Манжу, кытай калкы бар,
Бары жогун жыйнаптыр,
Жыйналбай адам калбаптыр.
Манжу каны — Нескара,
Калмак каны — кан Жолой
Калбай булар баргын — деп,
Чоң аярым Каражой,
Канкор бурут көөдөкө
Калайманды сала көр,
Калбай сен да бара көр!
Мергендигиң ашынган
Берендигиң бар эле
Куурай көрсө жашынган
Эрендигиң бар эле
Беттешкенди мерт кылган
Кыйындыгың бар эле.
Атандын көрү, Каражой,
Кол ичине катылса,
Күлүгүн атып жайлай көр.
Күйүп кеткен канкорду,
Кызыталак анткорду
Өлтүрбөстөн, житирбей
Аман байлап келе көр!
«Каным, сизге тартуу»— деп,
Дал өзүмө бере көр!
Байлап келсең Манасты,
Дегениңе көнөмүн
Оой, Каражой, угуп тур!
Мактанган бойдон мен Эсен
Бакбурчун канын берермин!
Калмактардын кан Жолой,
Кайдасың — деп чакырып,
Кан чакырып турган соң
Жолой келди барбайып,
Жолум үйдөй дардайып.
Жанына Жолой келгенде,
Жолойду Эсен көргөндө,
Баскан жерин тебелеп,
Коё берди Эсенкан
Эр Жолойду жемелеп:
Атандын көрү, эр Жолой,
Ааламды буй кылган
Артык элең, сен Жолой.
Алдырып салган экенсиң,
Алкымыңдан арстанга
Чалдырып салган экенсиң!
Балбан кана, эр кана?
Баатыр Дөңгө, Каман алп
Булардай болгон эр кана?

Кыр жагыңдан чалдырып,
Кыраандардын баарысын
Бурутка белек алдырып,
Бул эминен кылганың?!
Не үчүн өлбөй турганың!?
Жети батман буудай жеп,
Дан жыттанган кул элең.
Жетимиш алп өлтүрүп,
Кан жыттанган кул элең!
Алты батман буудай жеп,
Дан жыттанган кул элең!
Алтымыш алп өлтүрүп,
Кан жыттанган кул элең!
Балбан кайда, алп кайда,
Баатырсынган чоң соргок,
Баштап барган калк кайда?
Ошо канкор буруттан
Кызык болуп салышып,
Ажал жетсе өлүп кел!
Алышып жүрүп буруттун,
Кызыталак канкордун,
Кыйланы кылган анткордун
Кашайта көзүн оюп кел!
Кармап алып, союп кел!
Тирүү койбой бурутту
Эр экенин көрүп кел!
Чамаң келбей баратса,
Тирүү калбай өлүп кел!
Былкылдак куурай бышкыча,
Мыйзамдын гүлү учкуча
Мыктап алты ай салышып,
Кармашып канын төгүп кел!
Кабыргасын буруттун
Качыратып сөгүп кел!
Эпсиз болсо буруттун
Эрдик жайын көрүп кел!
Ашып-шашып жүргүчө
Тирүү калбай буруттан
Кайра тартпай өлүп кел!
Кагышып жүрүп жайлап кел!
Чамаң жетип күч келсе,
Бери тирүү байлап кел!
Тыптыйпыл кылып өлтүрүп,
Курмандыкка чалалык!
Кутургурдун өзүнөн
Ушинтип өчтү алалык!
Эр Эсенкан кеп айтып,
Каарын салып бакырып,
Каканчындын Бээжинди
Каптап кетчүү немедей

Калың колун чакырып,
Калдайларын шаштырып,
Жөө күлүгүн, алптарын
Аркы-терки бастырып,
Так үстүндө Эсенкан
Буйрукту мурда баштады.
Какандын журту чуркурап,
Бузулуп кете таштады

ЭСЕНКАН БУЙРУК КЫЛЫП ЖОЛЙДУ БАШ КЫЛЫП МАНАСКА КОЛ АТКАРГАНЫ

Күрмөчөнүн култуйтуп,
Күчтүүсүн сынап алганы.
Күн жаң-жуңду баш кылып,
Миң балбанды салганы,
Манасты байлап алууга
Эсенкандын жаңжалы!
Эсенкандын ордодон,
Алып чыкты бир буюм
Башаалыгы чоң экен,
Атышка кийсе ок отпос
Кайран Эсенканындын,
Камдап жүргөн тону экен!
Этеги жайык Көк күбө,
Ок өтпөгөн бек күбө.
Аркасы чынжыр себилден,
Омуруонун баарысы
Ок өтпөгөн темирден.
Көрсөң тону ушундай,
Төш үстүнө тактырган
Коордон топчу муштумдай.
Казынадан тон кийип,
Каргадай учкан ат минип.
Кокүлүн кыркып жалы жок,
Жал, куйругун чарт түйүп
Кызыталак мамынча,
Ай жан-жун жүрдү жол менен.
Каарды катуу баштады,
Кайраты жок жаманды
Колдон бөлүп таштады.
Найзага камбыл ыктуусун,
Айбалта чабар мыктысын.
Мындан кыйла кол берди,
Этеги тилик бир карыш
Ок өтпөгөн тон берди.
Кандыгын калың билгизди,
Казына тонун кийгизди.
Кебез белбоо, кен өтүк,
Кечилден жыйнап кол алып
Атка балбан, жөө күлүк,
Атышка балбан чоң бүлүк.

Желгенине жел жеткис.
Артык балбан Дөөдүр алп.
Кечилден мынча кол берип,
Дөөдүр алпты жиберди.
Кырк үйлүү кыргыз бурутту,
Кылын эсен калтырбай,
Кырып кел деп ошону,
Чоң Дөөдүрдү жиберди,
Чоң Дөөдүрдүн астына
Керишке минсе кебелбес
Кер качырды мингизди
Кер качыр жайы ушундай:
Кырк күнчүлүк жол басса,
Кыясы кымбат бел ашса,
Кылт этип суу ичпеген
Чыдоосуна жүрүшкөн,
Коргон адам тан калган.
Тан калбай адам калбаган,
Какандын каны Бээжинди
Каптаган мүшкүл келсе да,
Кагышына минсин деп,
Как ошого камдаган.
Караган бенде тан калган.
Түркүгү алтын ордодон,
Асманга учуп топурак
Адам кайнап топурап.
Кандыгы журтка дайын кан,
Тотукуштун куйругун
Тогуз түрдөп сайынган.
Күрмөчөнүн күлдүйтүп,
Кызыл күрмө тон кийип
Кыйын мерген Каражой
Жеткилең Манас канкорду,
Жетип байлап алууга
Темир аркан кол алып.
Айныбай кармап алуучу,
Чалмачанды мол алып,
Анын ары жагынан
Каражой чыга калганы.
Каражойдун артынан,
Шуру отогот, маржан таш
Лун-тундун каны аралаш.
Албан түрлүү көп колун,
Абыдан көрүп алганда
Алек болду кайран баш!
Кырк үйлүү кыргыз Манасты,
Кыйратып чаап алууга
Калмактардын Жолою,
Каалап чыкты ошол чак.
Эсенкан буйрук кылганда

Кытайлардын Тагылык,
Кыжылдады көп улук!
Таш сайынган кытайдын,
Тазалары жыйылып,
Күчтүүлөрү оолугуп.
Далай балбан, далай дөө,
Арбыны атчан, көбү жөө,
Баарысы балбан, баары дөө,
Найзакерден ыктуусу,
Айласы толук мыктуусу,
Найзага камбыл берени,
Өлүмдөн кайра тартпасы,
Ажалдан кылча кайтпасы,
Каны буйрук кылганда,
Аламан коюп жөнөлдү.
Караса көзгө илинбей,
Кайсы экени билинбей.
Асман ачык, жер бүркөк,
Жерден бир тал көрүнбөй.
Топурак учуп, жер чаңдап,
Элден бир жан көрүнбөй.
Караса көзгө илинбей,
Кудай бетин көрсөтпө
Кайсы экени билинбей!
Асманга учуп топурак,
Балбан жүрүп топурап.
Калмактардын кан Жолой,
Кайраты бөлөк, заары күч
Катылганды кылат түз!
Жолойду көрсөң жолобо,
Бул каапырдан күдөр үз!
Көк күбөнү кийгизип,
Туурасы жоон, бою пас,
Тултугуй беттүү кең далы,
Алышканды койбогон
Бир ноопаздын этине
Бир жегенде тойбогон.
Балбандыгы башкача,
Баатырдыгы бир канча.
Көк күбөнү жамынып,
Оозунан түтүн буркурап,
Көзүнөн жалын шыркырап.
Кутургур жайы ушундай,
Албан түрдүү балбаны,
Аскерин толук алганы.
Жолой кирди жол менен,
Санаты бир миң кол менен,
Байлашаары бай Жакып,
Чалышаары Акбалта.
Кармашаары кан Манас,

Колуна тийсе буларды
Чамасы жетип күч келсе,
Кашайта көзүн оюуга,
Кырк үйлүү кыргыз Манасты,
Кандарын ичип тоюуга.
Ал Жолойдун артынан,
Кызыл-тазыл кийинген
Кымбаттуусу Бээжинге,
Даңкы угулуп билинген.
Балбандыгы башкача,
Баатырдыгы бир канча.
Атагын көргөн чочуган,
Ат оюнчу, жөө күлүк
Ажайыптан окуган,
Бек сыйкырчы, чоң жайчы,
Кан алдына келгени
Бузулаарда чыгуучу,
Адис кыраан мергени.
Жаа тартуучу ыктуудан,
Чалма уруучу мыктыдан,
Эң эрдиги келгенден,
Эсеби жок мергенден,
Кайраты толук ыктуудан,
Кайра тартпас мыктыдан,
Сел каптаса шашпастан
Адам эмес түгөнгүр
Өрттөн кайра тартпастан
Туу түбүнө тургандан,
Жоо дегенде тап коюп,
Белди бекем буугандан
Каражой чыкты жол менен,
Манасты байлап алууга
Балакетти салууга,
Бу да бир миң кол менен.
Анын арка жагынан
Күрмө кийген күчтүүсү,
Акылга дыйкан ыктуусу,
Найзакерден абыдан
Жоого даңгыл мыктысы,
Чабышка баатыр кыскасы,
Жоо айласын абыдан билген устасы.
Кара мүртөз каапыры,
Жоонун айласын билген баатыры,
Кылычы кымбат миздүүсү,
Найзасы артык учтуусу
Кара канга канышып,
Качпай туруп салышып.
Кыйбат жерде жайлалуу,
Кылып ийчү эмедей
Кынжы менен байлалуу.

Кыйындан тандап кол алып,
Дөөдүр чыкты жол менен,
Бу да бир миң кол менен.
Буйрук алып канынан,
Каарды катуу кылууга,
Төрө Манас буруттун
Төбөсүнөн басууга,
Кырып-союп кыйратып,
Төрт түлүгүн чачууга,
Жээк тартып кылкылдап,
Жети миң балбан каптады
Жер айрылды былкылдап.
Кылыч тийсе кыңкайбас,
Кыйындарын бир бөлдү
Айбалта чапса баа дебес,
Баатырларын бир бөлдү.
Көзөп жоого ок аткан,
Мергендерин бир бөлдү.
Найзага камбыл айлакер,
Камбылдарын бир бөлдү.
Бөлөк-бөлөк бөлүнтүп,
Кармашаары кырк үйлүү
Душмандык түрүн көрүнтүп.
Эсенкандын көп аскер,
Өлөң айтып чуркурап,
Албан түрлүү кол болуп,
Адам көргүс мол болуп,
Күчүнө келип күпүлдөп,
Кол алдында эр Жолой,
Кол артында Нескара,
Ортого алып дүпүлдөп,
Миңден аскер бөлүнүп,
Жайнап чыгып келатат.
Дөөдүр алп менен Каражой,
Айдап чыгып келатат.
Айдаган колу ошондо,
Курт экени билинбей,
Жайнап чыгып келатат.
Камыштай найза көрүнүп
Кайраттуусу мыктысы,
Алды менен бөлүнүп.
Жерге кылдат жол билгич,
Жеткилең Жолой балбаны,
Боз адырмак кыяны,
Таптап алган кези экен.
Кантсе бурут мында деп,
Камбыл тууган эр Жолой,
Баштап алган кези экен.
Боз туурдук жаап үркүтүп,
Өнгөн Жолой эмеспи.

Чалгын чалып жер кайкып,
Конгон Жолой эмеспи.
Иткелдүү сорпо, майлуу эт,
Жеген Жолой эмеспи.
Маа балакет кайда экен
Деген Жолой эмеспи.
Көк ала майдан шиберге,
Өнгөн Жолой эмеспи.
Көчүп-конуп баштатан
Конгон Жолой эмеспи,
Жерге билгич чоң жолчу,
Сан бетеге сексен чөп,
Салган жерден изин кууп,
Сан колу жерди жапырып,
Бууп чыгып келатат.
Кырк үйлүү кыргыз, бай Жакып,
Кеткен изин эр Жолой,
Кууп чыгып келатат.
Арсак-терсек көрүнгөн,
Алтайдын берки четинде,
Аңырайган капчыгай,
Арманы ашык, иш мүшкүл,
Кырк үйлүү көчкөн кыргыздар,
Арманын айтат бир далай.
Кечээ Жакып кандын жаш Манас
Кылгылыкты кылганда,
Дөңгө менен эр Кочку
Коройтуп чогуу сойгондо.
Жоон алп менен Каман алп,
Белеске кырып койгондо,
Калмакты Манас чапканда,
Акбалта акыл тапканда,
Асмандан алданын күнү бүркөлүп,
Башына алтымыш санаа бир келип,
Алтай ашык жер болбой,
Кара калмак эл болбой,
Ойлогон экен Акбалта,
Айгыр минип суу бойлоп.
Ашык акыл чоң ойлоп.
Сан караны чачууга
Ойлогон экен Акбалта,
Кыргызды көздөй качууга,
Уулу Манас уу чыгып.
Акбалта акыл тапканда,
Айгырды биттеп ат кылган,
Алтайдан көчүп кетүүгө,
Бул акылды бат кылган.
Кочкорун биттеп ирик кылган,
Буураны атан тоо кылып,
Алтайда кара калмактын

Жылкысын тийип жоо кылып,
Букасын бычып уй кылып,
Аз үйлүү журтту буй кылып.
Жаккан отун өчүрүп,
Акылман экен бай Жакып,
Аз үйлүү болгон кыргызын,
Жалпы баарын көчүрүп,
Бокжоромол бокчонун,
Болбой баарын чачыптыр,
Отор-отор оюнчук,
Ойной көчүп качыптыр.
Көңүлдүн баарын оорутуп,
Көлүктүн баарын жоорутуп,
Малдын баарын чубатып,
Балдардын баарын ыйлатып,
Күндүзүндө тынч албай,
Түн ичинде уйку албай,
Минтип көчүп алыптыр.
Кошойго Манас кетиптир.
Кеткени бир оокум өтүптүр,
Жолой колду салууга
Койбой талап алууга,
Үч күндүк жолу калыптыр.
Ошо кезде Кутубий,
Чочуп намаз окунуп,
Телкызылды токунуп,
Оролмо тоонун урчукка,
Салып кароол карады,
Оңурайган тумшукка.
Кароол чыгып караса,
Калк аманын кааласа;
Күрмө кийген күчтүүсү,
Күчөп каптап калыптыр.
Калдайдан бери куралып,
Каптап жүрүп калыптыр.
Камышты көр, селди көр,
Какандап ураан чакырып,
Каптаган кытай элди көр.
Жер жүзүндө чөптү көр,
Чөпчөлүк кытай көптү көр.
Казып койгон орду көр,
Кайнатылуу шорду көр.
Ак асаба туу келет,
Караса жанга зор келет.
Асты жагын караса,
Карыпчысын калдайтып,
Кайран Жолой чоң келет.
Быяк жагын караса,
Манжулардан Нескара,
Баары каптап алыптыр.

Урушка кылган барабан*
Барсылдап бекем кагылып,
Кара жагал* тагынып,
Кайнап жаткан көп улук
Кең Алтайдын урчукта
Айдап чыгып келатат.
Курт экени билингис,
Жайнап чыгып келатат.
Төө мойноктун кыраңда
Көбү чыгып келатат.
Адыр-күдүр тумшуктан
Теңи чыгып келатат.
Кайсы экени билингис,
Кыжылдаган каапырлар
Жайнап чыгып келатат.
Карыганда Акбалта,
Картайганда Жакып бай,
Каптап бул кол жетеби?!
Берен Манас дагы жок,
Кызык кылып аз элди,
Кыргын кылып кетеби?!
Бейлебей жаткан бул элдин,
Төбөсүнөн басабы?
Төрт түлүгүн чачабы?
Эми көргөн эми жок,
Ушундай экен дүйнө бок.
Белгилүү Манас дагы жок,
Көрүп кантип жатайын,
Кырк үйлүү кыргыз журтуна
Кыйналчуу кабар айтайын.
Кырк үйлүүдөн кырк бала
Бараан кылып алайын,
Токтобой уруш салайын.
Качып, үрк — деп, элине,
Кабар айтып барайын.
Кайра тартып урушуп,
Кайрылып колду салайын
Деп, ошондо Кутубий
Астында тулпар Телкызыл
Кайыбынан кабылган,
Как талаадан табылган,
Кулан менен куушкан,
Не да болсо, жаныбар
Тулпар менен туушкан
Туура тулпар Телкызыл
Олбуй-солбуй камчы уруп,
Оң-тетири теминип,
Абасы Балта карыга,
Акбалта, Жакып баарына,
Кырк түтүндүн өзүнө

Кутубийдин сөзүнү:
Атаңдын көрү, кырк үйлүү,
Кызырдуу Жакып карыңа,
Кабар айта мен келдим,
Кырк үйлүү кыргыз баарыңа.
Каран кылар токой жок,
Качып кирер кыргыз жок,
Ичим — кайгы, тышым-чок.
Тытышып уруш кылууга,
Арга кылып турууга,
Кабылан тууган шер эле.
Жоо бөрүсү эр эле.
Каканчындын калкынан,
Каруусу толук капырдан,
Кайран Жолой баатырдан,
Ажыратып алуучу,
Чабышып согуш салуучу,
Кабылан көк жал Манас жок.
Мен көргөндү көрдүңбү,
Мен билгенди билдиңби?
Топурак учкан чаңды көр,
Толгон кытай жанды көр.
Калмактардын кан Жолой,
Каны каптап калыптыр.
Манжулардын Нескара
Дагы каптап калыптыр.
Казыналык Каражой
Кошо каптап калыптыр.
Төө көтөргөн чоң Дөөдүр,
Ошо каптап алыптыр.
Асманга учкан топурак
Аскер каптап топурап,
Айла кетип өлдүк ээ,
Атаңдын көрү, журт ыраак.
Белеске качып жашынсак,
Кара токой чер да жок.
Кармалашып урушсак,
Караан кылып отурган
Кабылан Манас шер да жок!
Бир чуңкурга кырк үйлүү
Жыйылууга көчүппүз.
Жылма болуп баарыбыз,
Кырылууга көчүппүз.
Кутубий мындай деди эле,
Курган жандан түңүлүп,
Кайгылуу кептен баштады,
Мал менен баштан бай Жакып
Такыр кечип таштады.
Оо, ботом, айтпадым беле мен бая,
Уктуңар эле сен бая.

Алтынды олжого алдыңбы?
Абайла, Балта, кебимди
Азапка эми калдыңбы?
Манасты сүрөп, сен Балта,
Көрдүңбү балаа шумдугун?!
Басып алган экенбиз,
Ажыдаардын куйругун!
Болот эшик дарбаза,
Уругу улук кан экен
Падышасын караса
Каканчындын калкы бар,
Катылганды куткарбай
Канын ичмей салты бар.
Малынган аман калчубу,
Калкына аман барчубу?
Каңгырып кеткен Манаска
Кабарды кантип айтабыз?
Селсаяк кеткен Манаска
Серпилсек кантип жетебиз?
Сексейген кара калмактан
Кыргын болуп кетебиз.
Өзүнчө кеткен Манаска
Өкүрсөк кантип жетебиз.
Бу түбү түптүү кытайга
Түгөнбө десе, болбойсуң.
Түгөнгөн Балта, оңбойсуң.
Бурулуп кеттиң олжого,
Бузугунду койбойсуң.
Булкунгандан силкинип,
Акбалта чыкты күүлөнүп,
Көп эле болсо өлөрмүн,
Кыжылдаган кытайдан
Кыяматты көрөрмүн!
Өлбөй жүргөн ааламда
Темир өзөк болобу?
Кокуй, Жакып, не дейсиң?
Өлүмдөн корккон оңорбу?!
Алтайдан бери айдалдык,
Эмгекке колдор байландык.
Бел байлаган белиңден,
Ажырап келдик, ай Жакып,
Кең Ала-Тоо жериңден.
Айрылып келдик маминтип,
Кеңири кыргыз элиңден.
Кейибе, Жакып, кейибе!
Манас оңой бала эмес,
Бакылдаган калмакка
Бастырып салчу жан эмес.
Айбалта, кылыч, чокморун
Көрүшпөй кантип коёюн,

Кайран баш жерге киргиче,
Кара кытай, манжуга
Өлүшпөй кантип калайын.
Өкүлдөгөн калмакка
Өкүмдү кантип берейин!
Тегеректеп келген соң
Бир теминишип көрөйүн!
Ажалдан бенде өлбөйбү,
Алда башка салганын
Азаптуу бенде көрбөйбү.
Алда буйрук кылган соң,
Аманатын бербейби.
Күнү бүткөн көчпөйбү,
Күлү түшсө өчпөйбү,
Күлүм да бар, чагым бар,
Күрсүлдөп манжу каптасын
Кырылышар табым бар.
Оңой Манас уул эмес,
Оюнан бизди чыгарып,
Ойноп жүрөр кул эмес.
Бекер Манас уул эмес,
Бейлинен бизди чыгарып,
Бейлебей жүрчү кул эмес.
Ойрон Манас бар болсо,
Ордолуу башын кан кылат.
Орондогон калмактын
Оң эки миңин жай кылат.
Муну айтып, Акбалта
Кутубийден кеп угуп,
Кара кытай, манжуну
Курчап кетер деп угуп,
Найза, кылыч шайланып,
Чокморун кыя байланып.
Каарданып күүлөнүп,
Кан Жакыпка сүйлөнүп,
Тегерегин карабай,
Тегеле жанын аябай,
Кыдырата карабай,
Кылча жанын аябай,
Акбалта минтип турганда
Бер жагынан Кутубий
Телкызыл менен камынып,
Камбылсыган кытайга
Кармалашып көрөм — деп,
Эрен Көк жал келгенде,
Кырк үйлүүң кана дегенде,
Кырдырып ийсем кытайга,
Эмне жооп берем — деп,
Көк нөкөр белде сөгүлүп,
Көк найза колдо көрүнүп,

Айбалта жанда шаркылдап,
Кылыч кында жаркылдап,
Көпкөк темир кийинип,
Эр Кутубий ошондо
Кайнына барчу немедей
Кашкая күлүп сүйүнүп,
Ач арстандай бой таштап,
Ак жолборстой кыйгачтап,
Телкызыл санга бир салып,
Темирдүү найза колго алып
Көрсө көңүл бөлүнүп,
Көк жалдык түрү көрүнүп,
Белди бекем байланып,
Ээрди кесе чайналып,
Жаркылдап күлүп көз жайнап,
Кайран Куту канетсин,
Кан ичмеси чын кармап,
Каары толук, бакырып,
«Манастап» ураан чакырып.
Беттешээри чоң Жолой,
Белгилүүсү Дөөдүр алп,
Жазбай аткан Каражой,
Жаман билгич Нескара.
Беттеп жеке кол салып,
Каруусу толук капырга
Кан Жолойдой баатырга,
Качырып колду салды дейт.
Маңдайлашып турушуп,
Найза менен урушуп,
Кылыч кыйрап, чаң толуп,
Кыжылдап кытай жан толуп
Маңдай-тескей турушту,
Найза сайып, жаа тартып,
Былчылдашып урушту.
Кайран Куту жалгыздын
Карааны Манас келе элек.
Ким көргөн мындай жумушту,
Маңдайлашып турушту.
Жамгыр кылып жаа тартып,
Мөндүр кылып ок атып,
Адамдан артык селди көр!
Айгайы кулак тундуруп,
Каптап кеткен элди көр!
Талаада күйгөн чокту көр,
Жылдыз болуп жылтылдап,
Милтеден күйгөн окту көр!
Астыга жайган торду кор,
Ал тордун ары жак жагында
Түшүрүп кармап алуучу,
Билинбеген орду кор.

Баарысынан мыктысы,
Найзакерден ыктуусу,
Алышкан жоонун айласын
Ашкере билген мыктысы,
Ач буудандай дардайып,
Кайран Жолой эрди көр.
Кутмандуу жолдош Кутубий
Эңкейиште эр сайып,
Экиден катар бир сайып,
Тегерегин карабай,
Тегеле жанын аябай.
Теңдешип уруш салды эле.
Кутубийди каптоого
Торала желек туу алып,
Каптады жөө күлүктөр.
Бир жагынан караса,
Мылтык атып, жаа тартып,
Чоң Дөөдүрдүн бүлүгү,
Каары тоодой жан экен.
Кара калмак ичинде
Кайран Жолой бар экен.
Ачбууданга камчы уруп,
Эрениң Жолой жетти эле.
Кайсынысын айталы,
Каптап кетти көп улук,
Мөндүрдөй огу төгүлүп,
Чама кетип, ал кетип,
Капчачуудай көрүнүп,
Жаанын огу шыркырап,
Тийген жерлер быркырап.
Чама кетип жутунуп,
Карыпчы, сооттун баарысы
Канжыга болуп тытылып.
Ураан тартып, чуу кылып
Каптап кытай кетти эми.
Топурак учуп, чаң жүрүп,
Толуп жаткан кол каптап,
Тозокту катуу салды эми.
Капталынан кан Жолой
Каарданып бакырып,
Карыпчысын калдайткан
Калдайларын чакырып:
Каңгып Манас кетиптир,
Түбүнө түптүз жете көр
Түгөл каптап кете кор!
Кырк үйлүү кыргыз буруттун
Түбүнө чогуу жете көр!
Жакып канын жалмайлык,
Акбалтасын алалык!» —
Деп, ошентип, эр Жолой

Кутубийдин башына
Куп баштады бузукту.
Куп каптатып балбанын
Туура кылды кызыкты.
Качып чыгар бел да жок,
Кутубийдин жанында
Кагыш кылып турганда,
Кан Жолой найза урганда,
Адамдан артык туулган,
Душманга салган чуулган,
Туйгуну Манас эри жок,
Акбалта Жакып каны жок,
Өлүм орток, жан бирге
Кырк үйлүү кыргыз даты жок.
Ажал жетсе өлөм — деп
Амалым болсо Кутуга,
Караан болуп берем — деп,
Ак селдеси казандай,
Айкырса үнү азандай.
Чоң кисеси бир кучак,
Кайраты мыкты заары күч.
Кулагерге камчы уруп,
Кан Балта жетти болушуп.
Булар колду токтотсо,
Күндөп-түндөп турушса,
Кол токтотуп сайышып,
Кытай менен урушса, .
Сан кара малын чачыптыр,
Кырк үйлүүнү ээрчитип,
Караан болбой, бел болбой,
Зымпыя Жакып качыптыр.
Алтайдан Жакып качкан соң,
Ченсиз колго кабылып,
Кутубий менен Акбалта
Челиш кылып жаткан соң,
Алтайдын ары жээгинде
Буурусун тийген чийин жок,
Айдай сары талаадан
Төмөнкү түшкөн бетинде,
Жекелеше турушуп.
Жети күн тынбай урушуп,
Карып көзү киртейип,
Карган Балта абаңа
Канча найза бир тийип,
Эки көзү киртийип.
Кайраттуу Кутубийиңе,
Эки миң найза бир тийип,
Туулга темир быркырап,
Канжыгалап кара кан
Как жаак ылдый шыркырап,

Кайрат кылган эки кол
Өөдө болбой шал болуп,
Бүткөн бойдун баарысы
Кыймылдабай дал болуп,
Чама чарчап ал кетип,
Бүткөн бойдун баарынан
Мөлтүлдөп кара кан кетип,
Жети күн тынбай аралап,
Акбалта менен Кутубий
Жети жерден жара жеп,
Топтуу күнү аралап,
Токсон жерден жара жеп.
Аябаган чоң чууга,
Салмак болгон кези экен,
Алпы Дөөдүр, эр Жолой
Тегеректеп экөөнү
Алмак болгон кези экен.
Курчап кытай келгенде,
Жөө күлүгүн көргөндө,
Акбалта турду аңгырап,
Керээзин айтып заңгырап:
Айланайын, Кутубий,
Карган Балта мен элем,
Караан кылган сен элең.
Каралды Манас мында жок,
Арам өлөт экенбиз.
Жүрбөгөн тоодой жарылып,
Жаман өлөт экенбиз.
Темир аркан капырдын
Торунда өлмөк экенбиз.
Тегиз канжар капырдын
Колунда өлмөк экенбиз.
Самаганың — Ала-Тоо
Кетпей өлмөк экенбиз.
Сандалган кыргыз ал элге
Жетпей өлмөк экенбиз.
Качып кетер белим жок,
Ажыратып алуучу
Арстан Манас шерим жок.
Акбалта антип турганда
Безге сайган эмедей,
Ыргып түштү Кутубий.
Аба, Акбалта, беренсиң.
Баатыр сендей болобу?
Сени баатыр деген оңобу?
Алтайда кара калмактын
Бээлерин тийип жечүү элем.
Катылышсам калмакка,
Балта абам желек кармаса,
Каңгайды бузам дечү элем.

Урушса кара калмактын
Уйларын тийип жечү элем,
Абам Балта, ал Манас
Аларым карап турганда,
Айдап кара калмакты
Каканга сүрөм дечү элем.
Кайгы төлөө болобу,
Калмактан корккон оңобу?
Кокуй, аба, не дейсиң!
Наалат күн, аба, не дейсиң!
Ат соорусун салалы,
Ит урушун* кылалы,
Тирилей келген калмактын
Тиктөөсүнө көнбөймүн.
Көөдөндө алтын жанымды,
Көп урушпай бербеймин.
Кокуй аба, не дейсиң!
Деп, ошентип, Кутубий ,
Астындагы Телкызыл
Олбуй-солбуй камчы уруп,
Оң-тетири теминип,
Өрттөй көзү бек жайнап,
Кан ичмеси чын кармап,
Кайратты катуу салды эле.
Кан Балтанын Кулагер
Опсолоң бугу чылбырын
Колунан жулуп алды эле.
Желгенине жел жетпей,
Басканына мал жетпей,
Тегиз жерде үрөтүп,
Сүрөгөндө Балтаны
Тебетейдей сүйрөтүп.
Энкейиште үрөтүп,
Качкан жерде Балтаны
Эбелектей сүйрөтүп.
Астындагы Телкызыл
Тулпарлык туушу бир башка
Кыл куйруктун күлүгү,
Кылымдан артык бир башка.
Куйругу салаң, жалы бар,
Куланды көрсө куткарбас,
Чу койгондо закымдап,
Көздөн чыгып бөлүнгөн,
Акбалта ала качканда
Тулпарлык сыны көрүнгөн.
Чуркаганда кара жер
Кат-катынан бөлүнгөн.
Будур-будур бел ашып,
Будурмак чыбыр жер басып,
Томурайган тоону өтүп,

Тоңкойгон чуңкур коо кечип,
Эрендер кайдан аянып,
Алтай тоонун тумшугу
Чоң өзөндү таянып.
Тогуз жолдун тоому,
Бөрү койдун чаркына,
Ит өлбөстүн кырына,
Эрендер жетип илинип,
Ээн калган эки тулпардын
Күлүктүгү билинип.
Арт жагына кайрылып,
Тиктеп туруп караса,
Кара калмак, манжу журт
Караса көзгө илинбейт.
Душман чоңу — чоң, Жолой
Баштаганы калың кол,
Кайда экени билинбейт.
Акбалта абаң, сабылып,
Кутубийге жалынып:
«Айланайын, Кутубий,
Өчкөн отум тамызгын,
Өлгөн жаным тиргизгин
Үзүлгөнүм улаган,
Чачылганым жыйнаган.
Кутубий сендей балага,
Кутмандыгың чын экен,
Куруп кеткен Акбалта,
Азыр болсун садага.
Кайран жаным өлбөсө,
Калкыма кабар салармын.
Кадимки нойгут элине
Кутман кылып өзүңдү
Кан көтөрүп салармын.
Деп, ошентип, Акбалта
Чыканактап тынч алып,
Чырым этип уйку алып,
Жатып уйку кандырып,
Таң кашкайып калганда
Тулпарларды чалдырып,
Аз жетелеп олтуруп,
Көөдөнүн чөпкө толтуруп.
Супа саадак чалганда,
Таң сөгүлүп калганда,
Камыштай найза кылкылдап,
Катуу каптап былкылдап,
Ач бууданды жулкунтуп,
Кутурган Жолой чоң калмак
Куу изине чоп салып,
Кутура кууп алыптыр,
Сары изине чоп салып,

Саргара кууп калыптыр.
Туу кармаган Нескара
Жетик каптап алыптыр.
Акбалта көрүп ал колду
Кутубийге жүгүрүп,
Курган жандан түңүлүп,
Курган Балта бакырып,
Кутубийди чакырып:
Мен көргөндү көрдүңбү,
Мен билгенди билдиңби?
Казылган калың ор келет,
Куткарбай курман кылуучу
Кайнатылуу шор келет.
Кайраты мыкты, заары күч
Катылса, кырып кылат түз.
Калмактардын чоң Жолой
Ошо Жолой зор келет.
Киши көрбөс кордукту,
Бүгүн көрөт экенбиз.
Тирүү калбай кырылып,
Бүгүн өлөт экенбиз
Акбалта айтып турганда,
Андай-мындай дегиче,
Ачып көздү жумганча,
Бозоргон тоонун урчукта,
Боз адырмак тумшукта,
Көк жал Манас кабылан
Көчкөн көчкө кез болду.
Көч алдына караса,
Жаккан отун өчүргөн,
Алтайдан айдап кырк үйлүү
Жалпы баарын көчүргөн.
Көк жал Манас караса,
Көч аманын кааласа,
Кырк үйлүүнүн баары аман.
Атасы Жакып дагы аман.
Сан каралуу мал аман.
Жыйып алган кырк бала,
Кырк баланын мыктысы,
Кутубий менен Көкбөрү,
Атойнок менен Алымсак,
Арстан эрдин жөкөрү.
Кырк баланы санаса,
Караса көзгө илинбейт.
Ал балдардын баары аман,
Кутубий көзгө илинбейт,
Карыларды байкаса,
Акбалта козго көрүнбөйт.
Акбалта, Куту ынагым,
Кайда кеткен буларым?

Карап Манас турду эле,
Торучаарын чайпалтып,
Канкорундун алдынан,
Кан Жакып чыга калды эле.
Карчыгадай камынып,
Кабыландай чамынып,
Кайыптан акыл табылып,
Аксакалы жаркылдап:
Оо, ботом, өзөндүү дайра булагым,
Малым арбын, балам жок
Өлгөндө көргөн чунагым.
Эсенкан буйрук кылган соң
Каптаган калың кол келди.
Жети асаба туу келди,
Жер жарылган чуу келди.
Асманга учуп топурак
Кудай бетин көрсөтпө,
Адам жүрдү топурап.
Калын колун коргондо,
Качып көчүп бөлүндүк.
Кайран жандан түңүлдүк.
Каарды кытай баштады.
Кытайдын түрүн көргөндө,
Малдан эмес кырк үйлүү
Жандан кечип таштады.
Кара курттай сел келди,
Катыла турган жоо эмес,
Каптап кеткен эл келди.
Түпкө чогуу жетет деп,
Түгөнгөн жандан түңүлдүм.
Чабышып чама келеби,
Уй түгүндөй капырды
Басташып адам жеңеби?
Урушкан жеңип алабы,
Кара курттай капырга,
Катылган аман калабы?
Аяш атаң Акбалта,
Куп жолдошуң Кутубий
Алтайды манжу ашты эле,
Жамгыр кылып жаа тартып,
Мөндүр кылып ок атып,
Темир аркан торчону,
Тегеректеп кетти эле,
Тегиз канжар колчону.
Найза сайып, балта чаап,
Алышканын бир көрдүм.
Аралашып эки эрен,
Салышканын бир көрдүм.
Топурак жаап, тоз күйүп,
Толкуп кытай жүрдү эле,

Толгон балбан кирди эле.
Кымбат Балта өлдү деп,
Ушу кезде ой кылам,
Ал экөөнү кайсаса,
Тез каптап бизге жетет деп,
Теги жандан түңүлдүм.
Тегеректеп кетет деп.
Кумурсканы көр, селди көр,
Кутубийге асылып,
Курчап кеткен элди көр.
Түбүнө чогуу жетти деп,
Кутман эле Кутубий,
Башын кесип кетти деп,
Кутубийден түңүлдүм.
Деп, ошентип, эр Манас
Куту экөөнүн маанисин
Бай Жакыптан укту эле.
Арстандай чамынып,
Алдасына жалынып:
Белимди бекем бууймун,
Беттешер болсо бул калмак,
Бээжинге чейин кууймун.
Таштууларын талкалап,
Албай кантип калайын,
Таш-талканын катырып,
Салбай кантип калайын,
Бир калайман Бээжинге.
Өлүп калсак окустан,
Дүйнөдөн кетсек кокустан,
Жаңжалды катуу салайын.
Кыйындарын кыйратып,
Экөөнүн жанын алайын.
Өлбөй тирүү жүргөндө
Не мураска жетейин.
Түрү суук кара калмакка
Түгөнүшүп өтөйүн.
Торучаарды минейин,
Катылган кара калмакты
Каканга чейин сүрөйүн.
Кызыккан экен кытайлар
Кыйрашпай кантип калайын.
Жайнаган кара кытайга
Жаңжалдашып көрөйүн.
Каарыма тиет калмагың
Каңгайга чейин сүрөйүн.
Кармаш сонун ал болсо,
Кармалашып көрөйүн.
Азапты арбын саламын,
Акбалта менен Кутуну
Азыр жетсем мен өзүм

Ажыратып аламын.
Тирүү Манас барында
Кыйратып кытай кыралбайт.
Кырк үйлүү кыргыз бул журтту
Кыйратып кытай алалбайт.
Бөлүүчү кытай ал эмес,
Бөлдүрчү Манас мен эмес!
Урушуп бүлүк саламын,
Кайнап жаткан манжунун
Жылкысы эмес, мен Манас
Уйларын тийип аламын.
Каптаганын көрүшөм,
Качпай туруп урушуп,
Как ушу жерден өлүшөм
Деп, ошентип, Манас кан
Көчүнөн чыкты бөлүнүп.
Көк жалдык түрү көрүнүп.
Жакып кандан кеп угуп,
Акбалта, Кутубийине
Аркы калмак чогулуп,
Алып койду деп угуп,
Астындагы Торучаар
Олбуй-солбуй камчы уруп,
Оң-тетири теминип,
Ок жетпеген ат минип,
Найза өтпөгөн тон кийип,
Кагышты катуу салууга,
Кара жанын аябай,
Кан Балта менен Кутубий,
Ажыратып алууга,
Оюна келди көк жалың
Алман сууга жетүүгө,
Курган эки жан үчүн,
Курдашы Манас токтобойт,
Курман болуп кетүүгө,
Кырк үйлүү кыргыз журтуна
Каарданып бакырып,
Канкор Манас чакырып:
Кордукта бурут сен элең,
Кыжылдаган капырдан
Ажыратып алсын деп,
Калайманды салсын деп,
Жаралган Манас мен элем.
Кармашарым каканчын,
Катуулап үркүп шашпай көч!
Белестин суусун сүзбөй көч!
Беренди кудай сакта деп,
Күдөрүң менден үзбөй көч!
Алтай көчүп жүрүп кет,
Кара калмак-манжудан

Өлүү-тирүү болобу,
Өкүлдөгөн султандын
Кабарын анык билип кет!
Өлүп калсам кокустан,
Кайран элим, сен үчүн,
Бек жерге конуп токтоп кет!
Берен Манас өлдү деп,
Кароолду катуу коюп сен,
Кейип ыйлап жоктоп кет!
Өлүп калсам кокустан
Сан кара малың чачып кет!
Кара курттай капырга
Кармашарга айлан, жок,
Кайран калкым качып кет!
Кайран журтум, сен үчүн
Адырга бойлой кономун.
Аянбай алты ай салышып,
Анан курман боломун.
Күчөгөн кара калмактын,
Күрдөөлдүү жаным барында,
Бир айласын табармын.
Күчөп келсе калмакка,
Күркүрөп найза салышам,
Күндөп-түндөп тынч албай,
Күнүгө тынбай урушам.
Эрдикти эпсиз кылбасам,
Эпсиз кара калмактын,
Эңишине чыдап турбасам,
Тирүү жүрбөй өлөйүн,
Туубай туна чөгөйүн.
Журтуна айтып мындай кеп,
Кабылан Манас канкор шер
Эки колдон күч чыкты,
Эки беттин ортосу
Беш байпактык түк чыкты.
Каарданып жайнады,
Кызыр чалган тынардын,
Кан ичмеси кармады.
Токтобой белин курчанып,
Торучаар санга бир салып,
Сыр найзаны колго алып,
Көрсө көңүл бөлүнүп,
Ок өтпөгөн кынама
Омууроодо көрүнүп,
Балбандыгы башкача,
Баатырдын жайы ушундай,
Баары жандан бир башка.
Көк жалдык түрү көрүнүп,
Калың кытай көп жоого
Канкоруң чыкты бөлүнүп.

Эрениң кайдан аянып,
Ээрчиткени кырк бала,
Эми жетти Көк жалың,
Алтайдын кара тоосун таянып.
Түгөнгөн тоонун урчукка,
Дүмүрөйгөн тумшукка
Таянып Манас жеткенде,
Маңдай жагы капчалча
Капчалчадан бакырып,
Бая кайран Балта, Кутубий
Бакырыгы таш жарып,
«Манастап» ураан чакырып,
Өлдүбү десе тирүү экен,
Өлбөгөн жандын бири экен.
Манаска жакын келгенде,
Кайран Балта ошондо
Бадана кийип балкылдап,
Минген аты Кулагер
Ак сакалы жаркылдап,
Акшумкардай баркылдап:
Кара калмак, көп манжу,
Алыш кылдым жаманбы?
Оң эки пирге кол берген,
Ой, шерим, Манас, аманбы?
Кабылан, Манас, кебимди ук
Кыяматтын кыстоосун
Көрбөй келдим көрдүңбү?
Кажылдаган кытайга
Кырк экиден сайышып,
Өлбөй келдим көрдүңбү?
Казылган калың орду көр,
Кайнатылуу шорду көр!
Дүркүн-дүркүн элди көр!
Ээ, кулунум, эр Манас,
Каптап кеткен сел келди.
Экөөбүз эмес, кулунум
Ааламга татыр эл келди!
Калмактардын Жолою
Каптап балаа саларда,
Манжулардын Нескара
Эми байлап аларда,
Балбандары башкача,
Каптап чогуу жеткенде,
Кутман жолдош Кутубий
Кургурум сенин жөкөрүң,
Кыйын белин курчанды,
Кытайды жарып, кол салып,
Илең, Шилең балбанын
Экөөнү катар сайганы.
Өлгөн жаным тиргизип,

Жан жолдошум Кутубий
Ажыратып алганы.
Бул Кутубий болбосо,
Жалынсам укпай сөзүмдү,
Даңгытына сүйрөтүп,
Жармак болгон өзүмдү.
Мекчейтмек болгон белимди,
Байлап алып токмоктоп,
Көрсөтөт эле Бээжинди.
Найзасы тийип боорума
Айдарлуу кармап аларда,
Айлансам болот кудайга,
Кутубий калды сообума.
Манасым, сендей балага
Балта кан абаң, садага!
Кырк түтүндүн бели элең,
Маңдайдагы сен элең,,
Тилимди алсаң, Манас кан
Алтайдын бер жак бетинде,
Сары талаанын четинде,
Кукулдаган кузгун жок,
Какылдап учкан карга жок,
Чымчып жээр чөбү жок,
Чык этип ууртар суусу жок,
Алты күн андан тозолук,
Кыйрашты кызык салалык.
Мылтык атып, жаа тартып,
Кысыкты тосуп турушуп,
Кыйла күн анда урушуп,
Муңдуу эл ары кеткен соң,
Кордук көргөн кырк үйлүү
Ары таман өткөн соң,
Кутулуп бул эл кеткиче,
Кичи Жылдыз, Чоң Жылдыз
Кырк үйлүү ошоо жеткиче,
Эл кутулуп кеткиче,
Ит урушун салалы.
Балам, Манас, тилимди ал!
Аманат жанды багалы,
Ал Жылдыз дан от кон соң,
Түзү токой, тоосу кар,
Ала-Тоонун башы бар.
Жети атанды тууган жер,
Энең киндик бууган жер,
Бекине консок бел ошол.
Таянган жерге барганда,
Талыкпайбыз уруштан,
Мураска калган ошондо,
Азган-тозгон эл ошол.
Акбалта мындай деген соң,

Айкырыгы таш жарып,
Кыйкырыгы баш жарып,
Каалгадай кашка тиш,
Калайыктан башка тиш,
Кашкая чыгып калды эми.
Канга тойбос кабылан
Каарды мыктап салды эми.
Бузукту Манас баштады,
Булкунганда Көк жалын
Тоо солкулдай таштады.
Кокуй, Балта, не дейсиң?
Далайыңды билчүү элем,
Кырк үйлүүдөн Балта абам,
Даанышман деп жүрчү элем.
Кокуй, Балта, не дейсиң?
Ит урушун кылганда,
Качты Манас дебейби!
Сары изине чоп салып,
Саргара кууп кытайлар
Моминтип жүрүп жебейби!
Коркконуңду билбейби,
Артыңдан түшсө ыймансыз
Мекеге чейин сүрбөйбү,
Туш-тушуңдан ашпайбы!
Эми албайм, Балта, тилинди
Алыш кылып урушуп,
Найза кармап топ бузам.
Ажал жетсе окко учам.
Тирүү жүрбөй өлөмүн,
Уялбай качып дардактап,
Уккан менен көргөнгө,
Билген менен туйганга,
Кытайдан Манас качты деп,
Өрттөнүп кеткен ал бурут
Өз дүйнөсүн чачты деп,
Өсөк кылса кылым эл
Кантип жооп беремин?!
Качып кетсем окустан,
Кырк үйлүү кыргыз бул элди
Кытай басып артынан,
Кырылып кетсе кокустан,
Иттигим чогуу билбейби!
Танда макшар* күнүндө
Өлүп калган кайран журт
Кара эшек кылып минбейби?
Токонаалат чубалып,
Не мураска жетейин?!
Бул журт кырк үйлүү эл үчүн
Мен курман болуп кетейин!
Ачуусу келип кабылан

Каарды катуу баштады.
Кармашкан кытай эл эмес,
Айтып турган Балтаны
Соруп ие таштады.
Муну укканда Акбалта
Билегинен сап кетти,
Жүрөгүнөн кап кетти.
Кайран Балта канетет,
Айтып коюп ал кепти,
Көзү кетип алактап,
Буту кетти салактап,
Каары катуу кабылан
Күр-күр этип күйүндү,
Карап туруп Акбалта
Аманат жандан түңүлдү.
Күүлөнүп көк жал кеп айтып:
Тагдыр жетсе өлөмүн,
Тагдыр жетпей, күн жетпей,
Зордукка кантип көнөмүн.
Кылымдын эри курган жан
Кытай каптап келди деп,
Акылдан кантип шашамын.
Аба, Балта, кабылан
Дардактап кантип качамын?
Өлбөгөндө калышам,
Кайнап жаткан капырга,
Качпай жеке салышам.
Акбалта, баатыр абаке,
Көчүңө шашпай кете бер!
Шашпай көчүп жүрүп ал,
Эрен Манас уулуңдан
Беш айдан кийин кабар ал!
Бешинчи айдан мен калсам,
Сан кара малың чачып кет
Сайыштан Манас өлдү деп,
Асты-астыңдан качып кет!
Күзгүнүн шаарын сүзүп кет,
Бешинчи айдан мен калсам,
Берен Манас өлдү деп,
Күдөрүң менден үзүп кет!
Ээр белдей белестен
Эңкейе көчүп токтоп кет
Эш кылган Манас өлдү деп,
Эңгиреп ыйлап жоктоп кет!
Ажал жетсе өлөрмүн,
А дүйнө жүзүн көрөрмүн.
Ажал жетпей күн бүтпөй,
Аман турса кайран баш,
Кайнаган кытай капырга,
Карчалышып көрөмүн!

Күчөп келген калмакка,
Күрөшпөй кантип коёмун.
Керишип жүрүп кек албай,
Кантип тирүү боломун!
Тозок түрдүү кытайдын
Тополоңун билбесем,
Толуп жаткан манжуга
Тополоң уруш салбасам,
Тирүү жүрбөй өлөмүн!
Эңкейип аа бергиче
Туубай туна чөгөмүн!
Таалайы артык жаралган
Шай колдогон шер Манас
Карап чыдап тура албай,
Кайнап жини кармады.
Эки жаагы шакылдап,
Ээрдин кесе чайнады.
Калдайдын жолун бек бүтөп,
Канкоруң карап турганда
Капа болуп Акбалта
Каңырыгы бек түтөп,
Манас — жалгыз, кытай — миң,
Бала кандай болот? — деп,
Капаланып Акбалта
Ителгидей кайран көз
Имербестен жаш алып,
Алы кетип, кеп сурап,
Айласы кетип Акбалта
Жашып турду коңгурап.
Жалгыз ат баспас кыядан,
Манасым жалгыз эле уядан.
Ай караңгы бүркөлсө,
Түн эминне болуучу?!
Чалдырып салсаң кытайга
Аз гана кыргыз элиңдин,
Күнү эминне болуучу?!
Чамасы кыйын кытайга
Чалдырып ийсең жаман ат.
Чаманы кудай бере көр,
Жалгыз туума Көк жалым,
Бир кудайга аманат!
Алакан жайып Акбалта,
Көңүлү кетип бөлүнүп,
Кайнап жаткан капырга,
Көк жалым жеке калды — деп,
Көзүнөн жашы төгүлүп,
Асмандан алданын күнү бүркөлүп
Акбалтанын башына
Алтымыш санаа бир келип,
«Оомийин» — деп, кол жайып,

Тулпардын оозун бурушту
Ажырашып кетчүүдөй,
Туу кармашкан Манаска
Кол кармашып турушту
Колун кармап кабыштап,
Жаратканга табыштап,
Акбалта кайра кайрылды
Кеткен көчкө барышка.
Баатырың турду ал жерде,
Кытайга кыргын салышка.
Торучаар оозун бурду эми,
Кырк чилтен менен Кутубий
Кыраан Манас ошону,
Кубат кылып турду эми.
Калың жоону коргондо
Ээленип Манас булкунуп,
Эри өлгөндөй жулкунуп,
Эки жагын каранып,
Ээленип турган туйгунун,
Ач арстандай жаланып.
Каардантып булкунтуп,
Караан болгон Кутубий
Кармап турду ошондо,
Кабыланды жулкунтуп.
Ээрчиткени кырк бала
Көк жалындын жолдошу,
Эн кыйыны Кутубий,
Берениң турса белесте,
Түгөнгөн тоонун урчукта,
Дүмүрөйгөн тумшукта,
Жер айрылып чаң чыгып,
Туу түбүндө көп колдун
Доошунан жан чыгып,
Калың колун жылдырып,
Сурнай кулак тундуруп,
Манжулардын Нескара
Каны чыгып келатат.
Калмактардын кан Жолой
Дагы чыгып келатат.
Кара сакал Бороончу
Ошо чыгып келатат.
Керик минген Дөөдүр алп
Колдун артын токмоктоп,
Айдап чыгып келатат.
Бурулуп учуп топурак,
Бурулбай сан кол топурап,
Чоң Алтайдын бөксөдө
Айдап чыгып келатат.
Жээк тартып кылкылдап,
Жергелешип былкылдап,

Жайнап чыгып келатат.
Капырлардын Нескара
Артык сынчы, көзү ачык,
Эрге сынчы, эн билгич,
Атагын уккан чочуган,
Ажайыптын дубасын
Адамдан бөлөк окуган.
Өрттөнгүр жайын сураба.
Өтө сынчы, сыйкырчы,
Өткөрө эрдин өзү экен,
Эри өлгөндөй булкунган,
Өкүм Манас канкордун
Элесин көргөн кези экен.
Элесин көрүп Нескара
Эсинен тана баштады.
Чоң Күрөндүн үстүнөн,
Чоңсунуп турган Нескара
Кулап кете таштады.
Өлүп кетчү эмедей,
Өңгөчүн тартып алганы.
Оо, ботом, Жолой бери келчи,
Мен көргөндү көрдүңбү?
Тээтиги туура тарткан чаар атчан,
Кынсыз кылыч байланган,
Кайра жаар булуттай,
Каары бетине айланган,
Дидаары бөлөк, заары күч,
Кармаша кетсең, Жолоюм,
Кайран жандан күдөр үз.
Бээжинге аты угулган
Мээнет Манас өзү бейм.
Кармаш кылчу канкордун
Карарган кара көзү бейм.
Эңкейтип жеңер эр эмес,
Боруму бөлөк эң башка,
Бенде жеңер шер эмес,
Берендиги белгилүү,
Беттеше койчу эр эмес.
Мен Нескара болгону
Сынчы деп атка конгону
Мындай жанды билбедим.
Мындай жанды туйбадым.
Бул Алтайдын бооруна
Сынчы менен мен келбей,
Кокуй болгон экенмин.
Кара көзүм кашайып,
Сокур болгон экенмин.
Атасы башка бул бурут
Бул Алтайда туулган.
Аман болсоң көрөсүң,

Бээжинге салат чуулган.
Эр мүчөсүн мен карап,
Боконом кетти болкулдап,
Жүрөгүм кетти солкулдап.
Билегимден сап кетти,
Жүрөгүмдөн кап кетти.
Көрсө курсак кайнаган,
Душман мында турбайбы?
Бээжинге бейпай салуучу,
Душман мында турбайбы!
Капырай, сөлөкөтүн, сөөлөтүн
Оо, ботом, Жолой, карачы
Атка минген келбетин!
Оң далысы кен экен,
Ойронун чыккан бул бурут
Ойротту бузар шер экен.
Каарданып Эсенкан
Капа болуп турду эле.
Кайран Эсенканымдын
Бул билими эп экен-.
Суру суук бурутту
Сууга салса батабы,
Каканчындын Бээжинге
Кармашпай карап жатабы?
Жулкунуп кетсе — сур жолборс
Сөлөкөтүн көрдүнбү?
Жолоюм, мындай жан болбос.
Кара чаар кабылан
Капталында чамынат.
Чолок көк жал арстан
Оозун ачып камынат.
Катылар болсок бул канкор
Билген чырын кылбайбы,
Каарына алса бул канкор
Бизди Каканга чейин кырбайбы.
Булкунса бузук салат го,
Үйүн күйгөн бул бурут
Кайнап жаткан кытайдын
Кандыгын тартып алат го!
Эңкейтип адам алабы?
Бурутка бүткөн туу экен,
Билеги жоон, таш жүрөк,
Кайдан чыга калды экен!
Теңелишсек бул бурут
Теңселип айдап имерет.
Теги Жолой, сак болчу
Акыл ойлоп, иш иштеп,
Алышпай колду тыйсакчы,
Алты күлүк ат берип,
Алакандай кат берип,

Каканчындын Бээжиндин,
Калын колун жыйсакчы,
Каптап уруш салсакчы,
Сыйкырчыны чакырып,
Анан байлап алсакчы.
Анда Жолой муну айтат,
Адам билгис шумду айтат:
Улугум Эсен жиберди,
Урушпай кантип кетебиз?
Урушпай кетсек кокустан,
Манастан коркуп келдиң — деп,
Кан Эсенкан төрөбүз
Кырып салат кокустан.
Өзүмө өзүм ээ болсом,
Катылбайт элем канкорго.
Кармашпайт элем мен өзүм
Ал өңдөнгөн анткорго.
Нескара сынап күйүнүп,
Каптап келген көп кошун
Кайран жандан түңүлүп,
Коңгуроо бекем кагылып,
Кол эсинен жанылып,
Коржойтуп Манас көк жалды,
Каптамак болду көп улук.
Кержеңдеген капырлар,
Эсенкан буйрук кылган соң,
Чынмачындан Бээжинден
Келиптир нечен балбандар.
Керикке окту артышып,
Келгендер карап турабы.
Кан ичүүчү балбаны
Калайман салып, чуу тартып,
Каптап жөнөп калганы.
Чоң мергенден Каражой
Чогулуп колун катуу айдап,
Жоо күлүгүн бат айдап,
Кашат менен камынды.
Кара жолдуу Бороончу,
Чоюнбаш чабар балбаны,
Мыктыдан миң кол алганы,
Канкоруңду карата
Каптап жүрүп калганы.
Калмактардын Жолою,
Найзага камбыл ыктуусу,
Айдаган экен жон турбай,
Адис сайгыч мыктысы.
Керик минген чоң Дөөдүр
Уруш десе сүйүнгөн,
Уйпалгыр түрү мына бул.
Көпкөк темир кийинген,

Жоо дегенде сүйүнгөн,
Суу ич десе, уу ичкен,
Адамдан коркуп тартпаган,
Ажалдан кайра кайтпаган.
Берендери белгилүү
Бет алышып турушуп,
Беттешмек болду урушуп,
Жамгыр кылып жаа тартып,
Жабылмак болду Манаска.
Найзанын башы кагышып
Адамдын башы чабышып,
Он башылар ороктоп,
Элүү башы, жүз башы
Туш-тушунан жүгүрүп,
Миң, башынын баарысы
Кайран жандан түңүлүп,
Калайман түшө калганы.
Жаа тартканы жаа тартып,
Жабылды Манас эриңе.
Тирүү адам көрбөсүн,
Мындай зордук мүшкүлдү
Бендесине бербесин.
Калдайы бар, каны бар,
Кан Манасты калың, кол
Каптаган экен абыдан.
Каптаганын көргөн соң,
Колдун артын Нескара
Койбой айдап берген соң,
Улуктары, кандары,
Кол баштаган жандары,
Бирөөнү бирөө сүрөшүп,
Канкор Манас көкжалды
Кармарын чогуу тилешип,
Нескара, Жолой муну айтып,
Бадана кийген балбанын,
Балбандарың, эрлерин
Баса каптап баргыла,
Кызыталак бурутту
Койбой байлап алгыла,
Кордукту койдой салгыла,
Окус Манас кутулса,
Билген чырым кыламын,
Атандын көрү, балбандар
Бириңди койбой кырамын!
Кыйындарың соёмун,
Кыйындарың талкалап.
Кыргын кылып коёмун.
Силер илек, ал жалгыз,
Куткарып ийсе оңобу?
Колжоктогон кокуйду,

Кетиргенде болобу?
Балбандар муну уккан соң,
Балта колго алганы.
Айтылуу Манас Көк жалга
Абийирин, кеткен көп кытай
Аламан коюп калганы.
Кайраты мол эрени,
Ар кимиси бир тоодой,
Качпай турган берени,
Жонумдуусу бетинде,
Нескара, Жолой четинде
Аламан коюп, найза урул,
Түмөндөп каптап кеткени.
Ошпурдун уулу Кутубий
Кутман экен, карачы!
Курган Манас өзүнө
Кутубий туруп муну айтат;
Курчаган жоону коргондо:
Каралды, Манас, жан досум,
Алтайда туулуп шер болдун,
Биттейинде биригип,
Бармактайда баш кошкон,
Кенедейде кезиккен
Жанында достун, мен болдум.
Былкылдак куурай бышкыча,
Мийзамдын гүлү учкуча,
Мыктап алты ай салышып,
Найза имерип топ бузуп,
Ажал жетсе окко учуп,
Маңдайлашып өлүшүп.
Көп каптаган капырга
Көп уруша берели.
Өлүп калбай капырга
Көчтү кантип берели.
Азыраак ичте арманым,
Кыжылдаган кытайда
Кырк түтүн болуп калганым.
Ошондо Манас кабылан
Кутубий кебин уккан соң
Кейибе, Кутум, кейибе,
Тулпар тандап минели,
Кумурскадай кытайды
Курутуп айдап сүрөлү!
Бул Алтайдын бөксөсү
Кокуй, Кутум, не дейсиң,
Жүрбөй жүргөн жер беле?
Манжу, кытай, көп калмак
Тийишпей жүргөн эл беле.
Ошону айтып эр Манас
Оозунан жалын бөлүндү.

Кайра тартпай, урушар
Кан ичме түрү көрүндү.
Аркы кайкы белести
Ашты Манас адуулап,
Астындагы Торучаар
Ок өтпөс менен жабуулап,
Жоону көздөй бет алса,
Жолдошу кызыр экөөлөп,
Оңжоңдотуп чаар атын,
Кырк чилтендер жетелеп,
Чилтендин бири — сур жолборс,
Асты жакта чамынып,
Айкөл кирди согушка
Найза сунуп камынып,
Берен да ошол, бел да ошол.
Бет алышып кытайга,
Бейпайлаган жер ошол.
Кум кашаттын мойнокто
Кутубий бар жанында.
Кыраан Манас чыкканда,
Жер жайнаган мунарык
Туманбы десе, чаң экен.
Топтоп жаткан көп караан
Токойбу деп таң калса,
Толкуган кытай эл экен.
Жылт-жулт этип көрүнгөн
Жылдызбы десе, от экен.
Туура тарткан кара кыр
Кара кыр десе, бел экен.
Ал кара кыр үстүндө
Кайнаган кытай эл экен.
Мунарыктуу жерди кор,
Бурулбай колду салуучу
Баягы кытай элди кор.
Желдет деп каптап жетиптир,
Кытай, калмак—манжуга,
Жер көрүнбөй кетиптир.
Карыпчысын калдайтып,
Калдая каптап калыптыр.
Көптүгүнөн кытайдын
Күн көрүнбөй калыптыр.
Ошо кезде Манастын
Бокано сөөгү болкулдап,
Болжоп көрсө кабылан
Опол тоодой толуптур.
Манас-Манас болуптур,
Тозбос тонду кийиптир,
Торучаарды миниптир.
Жеткен жери Каканчын,
Темир аркан торуна,

Жетигиң эми кол салды,
Эсенкандын колуна.
Торучаар менен чуратып,
Тоодой-таштай балбанын
Тоңкойто сайып кулатып,
Торучаар тулпар туйлатып,
Толгондорун сулатып,
Торучаарын ойнотуп,
Толуп жаткан кытайдын,
Тобун чечти сойлотуп.
Берен Жакып, Акбалта,
Белекке берген чарайна,
Бекем башка орнотуп,
Бет алганын сойлотуп,
Найза жеткен жерлерин
Найза менен аңтарып,
Кызып жакын келгенин
Кылыч менен кыйратып,
Толгоп найза имерип,
Толкуп келген кытайдын
Тобун чечип жиберип,
Дүнүйөнү караса,
Мунарык түшүп чаң болуп,
Кокту менен аккан кан
Оргуп булак кан болуп,
Ары балбан, ары шер,
Дөөсү бөтөн, алпы шер,
Көргөнгө кызык беттешип,
Кыраанын Манас барында
Кырылышкан ошол жер.
Жанында жолдош кырк бала,
Найза сайып, кылыч чаап,
Айкөл Манас канкор шер
Чууга кирип кеткенде,
Адам көргүс, бир үлкөн
Дууга кирип кеткенде,
Балбандарын соройтуп,
Кыргынды кызык салыптыр,
Кызыр чалган Көк жалды
Кырк бала көрбөй калыптыр.
Калмактардын кан Жолой,
Кара жалдуу Бороончу,
Чоң Алтайдын бетинен,
Кара суунун четинен,
Кезиккен экен кутургур
Кырк баланын өзүнө.
Жамгыр кылып жаа тартып,
Мөндүр кылып ок атып,
Кырк баланы каптаптыр.
Найзакерден Бороончу,

Артык балбан эр Жолой,
Как ортого алыптыр.
Кыргындашып урушуп,
Кыргынды кызык салыптыр.
Кезигерге кезикпей,
Кез болбоско кезигип,
Кешиги такыр катыптыр.
Кызырдуу эрдин жолдошу —
Кара кылган кырк бала
Кыргын болуп жатыптыр.
Кырылбаска чаркы жок,
Баатырлыгы сында жок,
Арстан Манас кабылан
Ажыратып алууга
Азыркысын анда жок,
Белгилүү Манас шери жок,
Балбан каптап толуптур.
Көкжалыңдын жөкөрү,
Кырк бала шейит болуптур.
Кырк баланын өлгөнүн
Кыраан Куту көрүптүр.
Көөдөнгө батпай көп санаа,
Кутмандуу баатыр Кутубий
Көзүнүн жашы оң талаа.
Тегиз белин курчанып,
Телкызылды бир салып.
Жолой менен Бороончу,
Балбандарга кол салып,
Телкызыл оозун ийиптир,
Кырааның Куту кириптир.
Тегерегин карабай,
Өлүмдөн жанын аябай,
Эңкейиште эр сайып,
Эченин катар бир сайып,
Кисенин бер жак чети деп,
Өпкөнүн өлчөө бети деп,
Муштап келип өттү эле.
Улуксуган эр экен,
Уруулуу кытай Бээжин журт,
Темирден найза имерип,
Кыргын салып жиберип,
Быяк жагын караса,
Чоңдугу тоонун теңиндей,
Катылганды жегидей,
Боз качыр менен Бороончу,
Кутубийдин алдынан
Катар чыга калганы.
Кутмандуусу куп бөлөк,
Кургуруң жолдош Манаска.
Баатырдыгы башкача

Балбандыгы бир канча,
Кеби — шекер, сөзү — бал,
Кериштен кайта тартпаган,
Адамдан чыкпайт мындай жан.
Андай-мындай дегиче,
Жетик баатыр Кутубий,
Жебеден мурун жетти эле.
Кара жалдуу калмакты.
Бороончу баатыр дээр экен.
Кутубий муштап өткөндө
Ээринен арт тайып,
Үзөңгүдөн бут тайып,
Көзү кетип алактап,
Буту кетип салактап,
Курап кылган болоттон,
Куп кылдырган сыр найза,
Болотун болжоп билүүчү.
Таш муштаса тайгылбай,
Баткактан бетер кирүүчү.
Найза менен койгондо
Бороончуга жетиптир.
Өпкөнүн орто дал жерин
Жара коюп өтүптүр.
Кымбаттуубуз өлдү деп,
Кыямат жүзүн көрдү деп,
Коргон жерде Нескара
Ачуусу келип кетиптир.
Кан эмеспи Нескара
Калдайларын бакырып,
Канчаларын чакырып,
Каарданып балбанга
Катуулап жини келиптир.
Төбө чачы сүксүйүп,
Кежиге чачы уксүйүп,
Тим тура албай күүлөндү,
Балбандарга сүйлөндү:
Айтканым туура азыр бил,
Балбан болбой жерге кир.
Баатырдыгың бир канча,
Балбандыгың бир башка.
Жаа, саадагын* чалдырып,
Кыйын балбан Бороончу
Бул бурутка алдырып,
Улукту кантип көрөбүз,
Кыргын болуп чогуу өлбөй,
Кызыталак Эсенкан
Каары башка кан эле,
Ошо кандын алдына
Калк кырылып, журт дүрбөп,
Кырдырып салдык эрге деп,

Кырылбастан тирүүлөй,
Кайраты катуу зор кандын
Кантип жүзүн көрөбүз?
Бул өрттөнгөн бурутка
Кыйырдан кыйгач чалдырып,
Кыйындардын баарысын
Буруттарга алдырып,
Уялбай кантип кетебиз?
Улуктун бирөөн өлтүртүп,
Кырылышып өлүшпөй,
Не мураска жетебиз?
Андан коро бурутту
Жер алдына таптайлы.
Бирөөнү койбой бурутту
Жер чапчыган букадай
Жемирилте сүзөлү.
Тирүү койбой мунуңду
Чымындай жанын үзөлү.
Нескара кебин эп көрдү,
Балбандар тилин алганы.
Ошо Кутубийиңди,
Каптап эле жүрүп калганы.
Саадакчаны, жаачаны,
Найзачаны, балбаны
Ортосуна алганы.
Оён Манас шери жок,
Ортодо Куту калганы.
Кашаттуу кылыч болжошу,
Кыйналып жаткан Кутубий
Кыраан Манас Көк жалдын,
Кыяматтык жолдошу.
Каардуу балбан, камбыл шер,
Кутубий жок — деп, кырааның
Калмакка кирген ошо жер.
Астындагы Торучаар,
Олбуй-солбуй камчы уруп,
Оңурандап конжоңдоп,
Олоктоп карап барбактап,
Астында тулпар малы бар,
Ай-ааламды айкөл шер
Ала турган алы бар.
Ээр белдей урчукту
Эңкейип Манас караса,
Кыжылдап калмак жетиптир.
Кырааны Куту көк жалды
Кырк эки курчап кетиптир.
Анча айкөл барбаса,
Найзачаны короктоп,
Айбалтачан мыктысы
Каптаган экен сороктоп,

Жадаткан темир колчону,
Жакындашып калыптыр.
Кутмандуу Кутубийине
Жетип байлап алууга,
Жээлигип чукул калыптыр.
Мыктылары мыкчыйып,
Найзакерлер ыкчыйып,
Мергендери бет алып,
Саадагын мыктап сунуптур,
Кутмандуу Куту-бийинди
Куп азапка салыптыр.
Кутурган Жолой, Нескара
Тегеректеп алыптыр.
Көк жалың ошо Кутубий
Көп ажаандай кытайдан
Өлмөк болгон кези экен.
Күптүү болгон эмедей
Жумулбай көзү киртийген.
Кытай каптап кол салып,
Аз эле болсо Кутуга
Жетимиш найза бир тийген.
Кармоого кытай умтулган,
Канжыга болуп тытылып,
Кутунун сооту жыртылган.
Чамасы кеткен Кутуга
Сандаган кытай умтулган.
Кыргынды кызык салайын,
Кутубийди куткарып,
Жолдош кылып алайын.
Карааным жок, белим жок,
Кантип жалгыз калайын.
Торучаар санга бир салып.
Тоо сыяктуу оңкоңдоп,
Толгон найза колго алып,
Толкуп жаткан кытайга
Токтобой Манас кол салып,
Серпилип Манас жетти эле,
Жер жайнаган көп колго
Аралаша кетти эле.
Чалма урчуу жандарын,
Айбалта чабар балбанын,
Темир аркан торчонун,
Тегиз канжар колчонун,
Теңизиң Манас жетти эле,
Жеткен жерде баарысын
Көмө коюп өттү эле.
Ат көтөргүс алптарын,
Атынан сайды кулатып.
Кайраттуусун, эрлерин,
Көмө сайды сырайтып.

Каарданып бакырып,
Кара курттай манжуну,
Айдап чыкты сапырып.
Темир аркан торчону,
Тегиз канжар колчону,
Күрмө кийген күчтүүлөр,
Манастын түрүн көргөндө
Баатырлары шашканы,
Үйүң күйгөн бул канкор
Өлтүрүп түпкө жетет — деп,
Кыргын салып баарыңды,
Кыйратып кырып кетет — деп.
Жээликкен Жолой, Нескара,
Колдон чыга качканы.
Качып калган себеби,
Көргөндүн көөнү бөлүндү,
Көкжалыңдын бир башы
Көп адамдай көрүндү.
Бет алдынан караса,
Берениндин өзүндө
Беш арстандын сүрү бар.
Капталынан караса,
Ажыдаардын түрү бар.
Айкырыгы таш жарып,
Айдап келген кези экен,
Кан агызып жин төгүп,
Кара калмак—манжуну
Жайлап келген кези экен.
Жетигиң жетип найза уруп,
Айланы артык мол кылып,
Найза жеткен балбаны
Аттан кулап тырайып,
Төөдөй, таштай балбаны
Кыргын болду сырайып.
Көргөндүн болбойт арманы,
Кутубийдин айынан
Кытай менен беттешип,
Сайыппуруш Манастын
Калмакка салган жаңжалы.
Торучаар тулпар чуратып,
Алп — дөөсүнүн баарысын
Айкөлүң кирди кулатып.
Кең Алтайдын урчукка,
Урчукка качып жөлөндү,
Өлбөй аман качканы,
Кыпкызыл канга бөлөндү.
Көк мунарык күйгөн чаң,
Кыл муруттун шыйпайтып,
Кырылды кытай эчен жан,
Ай-ааламга татуучу

Айкөлүң жаңжал салганы.
Кутман болчу Кутубий
Курган Манас кырааның,
Ажыратып калганы.
Караталдай капырды
Кайра сайып кубалап,
Каканды көздөй жапырды.
Орто жерин эр көк жал
Оюп келип берди эле.
Тегерегин Кутубий
Союп келип берди эле.
Калдай жагын кан Манас
Камап келип берди эле.
Как ортосун Кутубий
Сабап келип берди эле.
Орто жерин Кутубий
Оруп чыгып келатат.
Аркасынан калмакты
Арстан Манас кабылан,
Бирөөн аман таштабай,
Соруп чыгып келатат.
Калдайлары калдактап,
Качып алган кези экен.
Качкан жоону куткарбай,
Арстан Манас, Кутубий
Басып алган кези экен.
Өз билгенин өткөрө
Кылып салган кези экен.
Кыжылдаган кытайды
Кыраан Манас ошондо,
Кырып салган кези экен.
Азууларын аркайтып,
Ат өлүгү тоо түштү.
Муруттарын шыйпайтып,
Эр өлүгү боо түштү.
Түзөңдүн баары чаң болду,
Кокту-чуңкур жерлери
Аккан кызыл кан болду.
Алапайын таба албай,
Эрен тууган шериге
Бет алып найза сая албай,
Өкүмсүгөн манжу журт
Өз дүйнөсүн чачты эле.
Чымындай жандан түңүлүп,
Алп-дөөсүнүн баарысы
Айласын таппай шашты эле.
Эчен күлүк тулпардын
Ээри түшүп бооруна,
Мойноп жүргөн мындан көп.
Жакынынан айрылып,

Канкордон кыргын болдук деп,
Боздоп жүргөн андан көп.
Куюшканы үзүлүп,
Куп айласын таба албай,
Шашып жүргөн андан көп.
Найзаларын жоготуп,
Аманат жандан түңүлүп,
Кошу ооп колжоктоп,
Токтоп жүргөн мындан көп.
Айталаада адашып,
Алапайын таба албай,
Боздоп жүргөн мындан көп.
Өлгөнүнөн калганы
Кең Алтайдын туура кыр,
Кара тоону таянды.
Таянып качып барганда
Эр Манаска баш тартып,
Нескара келди элчиге²⁶:
«Баатыр Манас, Көк жал шер,
Кармашкан кыйын дөөлөрдүн
Баарысын сойдуң артык эр.
Телегейиң теңдигиң
Билинди бүгүн шердигиң.
Топон суу жетпес Бээжинге
Тозокту жаман баштадың.
Толуп жаткан балбанды
Томпойтуп кырып таштадың.
Алтайдан артык туулган
Оён Манас, кебимди ук!
Оң экиңде ок атып,
Бээжинге салдың чуулган.
Бел байлаган кыраңча,
Бел экениң билинди.
Бендеден артык туулган
Шер экениң билинди.
Карыпчылуу Каңгайдан
Канкорум, сага жабылдык.
Калдайды чогуу кырдырып,
Канкорум, сага багындык.
Эрдикти кыйын салдыңыз,
Эчактагы кегинди
Эми бизден алдыңыз.
Эсенкан буйрук кылган соң,
Эчен дөө сизге жабылдык,
Эрлерди союп жоготтуң,
Ээ, баатыр, сизге багындык.
Баатыр, сенин алдыңа
Баарын тартып турабыз.
Багындык — деп, ат тартып,
Кара баш тартуу кылабыз.

Каарын катуу шер болсоң,
Опол тоодой эр болсоң,
Бир убада кылыңыз!
Ачууланып баратсаң,
Алдына тартуу кылалык.
Алтай, Каңгай жериңди,
Чогуусу менен берелик,
Калмак — манжу элинди!
Башалуу кытай эл мына,
Башымды кессен мен мына!
Деген сөзгө көнүңүз,
Шер экенин чын болсо,
Үч күнү мөөнөт бериңиз.
Калдайыбыз, каныбыз
Катуу кенеш кылалык.
Убада кылып былк этпей,
Ошо жерге туралык!
Дегенине көнөлүк,
Манжу, кытай кандыгын
Кенешип сага берелик!
Калкка кабар салабыз,
Чын Манас, сенин өзүңдү
Кан көтөрүп алабыз.
Ачуу пайда болчу эмес,
Ачууланбай көнүңүз.
Канкор Манас кабылан,
Үчүнчү күндөн мен калсам,
Каарды катуу баштаңыз,
Андан кийин кан Манас,
Калтырбай кырып таштаңыз!
Нескара мындай дегенде,
Дегенине көндү дейт,
Ала көөдөн артык шер,
Эрдиги калын, эси жок,
Эчтеме менен иши жок,
Үч күнү бурсат* берди дейт.
Урушту тыйып кол токтоп,
Нескара колго барды эми.
Күрмө кийген манжунун
Күчтүүлөрүн жыйнады:
Таш сайынган кытайдын
Тазаларын жыйнады.
Карыпчылуу калмактын
Кандарын бүтүн чогултту.
Туура балаа Нескара
Туралбай ичи өрт жанды.
Чылгый балаа чоң Жолой
Чыдай албай бул турду.
Таштуусу жандан түңүлүп,
Далай балбан күйүнүп,

Көк гүлдүү тон жамынып,
Көрөр болсоң, Нескара
Көк жолборстой чамынып,
Каарданып бакырып,
Калдайларын чакырып:
Чылгый кара канкорду,
Үч күн мөөнөт бергин — деп,
Алдап келдим анткорду.
Оңой Манас кул эмес,
Оюлгур жайы башкача,
Оң таптыраар уул эмес!
Толгоп найза имерди,
Кызыталак ал бурут,
Топту чечип жиберди.
Каарды катуу баштады,
Каары катуу бул бурут
Калдайды кырып таштады.
Бул буруттун кордугу,
Башкача болду зордугу!
Артык акыл салганым,
Абайла чогуу балбаным.
Үч күнү мөөнөт бергин — деп,
Алакөөдөн Манасты
Эптеп-септеп алдадым.
Аярым такыр калбагын,
Ала көөдөн көөсөрдөн
Аяй көрбө жаңжалың.
Какадчыңдын канына,
Кайраты ашык бел элең,
Кара кылып бел туткан,
Ат оюнчу, жоо күлүк,
Казыналык чоң мерген,
Ишенгени сен элең.
Аяр болсоң, эр болсоң,
Ай-ааламды буй кылчуу,
Чоң мергеним сен болсоң!
Аты тулпар буруттун
Атын болжоп байлай ат!
Алың келсе, Каражой
Ала көөдөн канкорду,
Теги тирүү койбой жайлай ат!
Саадагын, мыктап кармай көр,
Каары бөлөк канкорду,
Чекеге атып жайлай көр!
Муну жайлап сойбосоң,
Билген чырын кылуучу,
Минте берсе бул канкор
Бир жанды койбой кыруучу.
Кыйла сөз айтып Нескара
Чоң, Күрөң оозун бурду эми,

Чоң, акыл сөздөн кылды эми.
Нескара сөзүн укканда
Улуктары, эрлери,
Күрмө кийген күчтүүсү
Нескара сөзүн эп көрдү,
Күүлөнгөн Жолой балбаны.
Кайрат кылып белсенбей,
Камынбай бирөө калбады.
Жай-жарагын шайланып,
Жайнап жаткан көп улук
Жоо-жарагын байланып,
Улук Луңтуң балбаны,
Баатырсынган жандары,
Нескара камбыл эрлери,
Акыл билгич кемдери,
Нескара кебин угушуп,
Айтса-айтпаса төгүнбү,
Кадырман каным Эсенкан,
Каалап бизди жиберди.
Мылтык атып, жаа тартса,
Чоет деп бизди жиберген,
Кагыша кетсе канкорду,
Соет деп бизди жиберген
Кагышканды соо кылбай,
Жайлайт деп бизди жиберген.
Кубалатып канкорго
Куру кантип барабыз?
Буруттан качып келдик деп,
Тоодой Эсенканыңа
Айланы кантип табабыз?
Ала коодон бурутту
Чогуу каптап көрөлү.
Үркүп качып жүргүчө
Тиктеп туруп урушуп,
Тим эле өлүм бололу:
Кайрат кылып какайып,
Камынбай колу калбады. .
Каарданып күпүлдөп,
Каарын салып алганы.
Бурут келсе жейбиз — деп,
Каарданып айланып,
Жоо-жарагын байланып,
Кайнап жаткан көп балбан
Чокморун чогуу алышып,
Ардыккандан балбандар
Адырандап калышып,
Күрсүлөрүн байланып,
Кырса Манас кырсын деп,
Кыйын намыс кылышып,
Тобокел деп токтобой,

Толкуп колду калганы.
Тозоку Жолой, Нескара,
Толуп жаткан балбаны,
Каары бетке айланып,
Алтындан саадак байланып.
Келишимдүү ат минип,
Кең куйругун чарт түйүп,
Кызыл-тазыл кийинип,
Кытайлардын Каражой,
Жоо дегенде сүйүнүп,
Мергени жандан ашынган,
Айдай сары түз келсе,
Жарты куурай жашынган.
Жаман айтса таңылбас,
Жакшы сүрө бутадан
Найзанын ашкере учунан,
Атканда чочко жанылбас.
Жөө чуркаса чоң күлүк,
Катылганды буй кылган,
Ааламга салат чоң бүлүк,
Кызыл-тазыл кийинип,
Үйүң күйгөн бул капыр
Эликтей чуркап түйүлүп,
Каражой келди камынып,
Камынмак болду көп улук,
Камбылдары, кандары
Калайман түштү чуу туруп,
Беленденди жер өлчөп,
Мээнетти мындай салганы,
Көөдөк эрди жөөлөтүп,
Бээжинге байлап алганы.
Кыйын оор кеп урду*
Убаданы бек кылды.
Коштоо келген колунан
Нардан миңден союшуп,
Качкан мындай болсун деп,
Колодон кылган бурканды
Төшүнө бекем коюшуп,
Нескара, Жолой эки кан
Качсак кырып салгын деп,
Убада кылып эчен жан
Ташты омуруп чеп кылып,
Кетирбей жолун бек кылып
Улуктары, кандары,
Намыстанып кытайлар
Күтүнбөй бирөө калбады.
КОШОЙ БИЛЕРИК МЕНЕН ЖАР МАНАСТЫ БОШОТУП
АЛУУ ҮЧҮН АСКЕР КАМДАП КЫТАЙГА ЖӨНӨГӨНУ
Берен Кошой абакең,
Артык балбан, артык шер,

Акылга дыйкан кемеңгер.
Жолборс абаң кан Кошой
Шамал тийсе селт этпес,
Чатырлыгы дагы бар.
Жоо бөрүсү абандын
Баатырлыгы дагы бар.
Элге сынчы Кошойдун
Эшендиги дагы бар.
Акылга дыйкан чоң аяр,
Абаң Кошой баатырдын
Чечендиги дагы бар.
Абаң Кошой карыда
Ар өнөрдүн баары бар.
Орчун журтка туу болгон,
Олуя Кошой абандын
Ордолугу дагы бар.
Найза кармап, топ бузган,
Ыктуулугу дагы бар.
Тулпар минип, туу алган
Туйгун Кошой абандын,
Мыктылыгы дагы бар.
Эрени бар, каны бар, _
Эс билген жандын баары бар.
Желигип Кошой абакең
Жетик ой түшүп башына,
Чеч-Төбөгө токтоптур.
Жакыптын уулу Манасты
Жарыктык Кошой жоктоптур,
Түш коргондо кечинде,
Айкожонун жалгызы
Билерик түшүп эсине.
Заман акыр такырды
Билгенге кытай салды эле.
Самаркандын шаарынан
Карадөң уулу Жарманас,
Анык Манас ушу деп,
Аны байлап алды эле.
Алтымыш капка Бээжинге,
Айланып согуш салбасам,
Байланып калган баатырлар
Колдорун чечип албасам,
Кошой болбой өлөмбү,
Өлбөй тирүү жүргүчө,
Кыяматты көрөмбү!
Жетимиш эшик Бээжинге
Жети айлана барбасам,
Жер түгүндөй кытайдан,
Жети жылы урушуп,
Камоодогу балдарды
Ажыратып албасам,

Кошой болбой өлөйүн!
Кор болуп тирүү жүргүчө,
Туулбай туна чөгөйүн.
Сакалымдын агында,
Сапарым чукул чагында,
Сандап жаткан кытайды
Сапырылтып көрөйүн!
Өлчөсөм ушул мен Кошой,
Өлбөй тирүү жүргөндө,
Не мураска жетейин.
Кечээ Манас келгенде,
Кызыр чалган Көк жалдын
Астынан тосуп алууга,
Күндү катка салганбыз.
Күн эсебин алганбыз!
Быйыл Кошой абакең
Кошуун баштап кол жыям.
Деп, ошондо, абакең
Токтоно албай камынып,
Арстандай чамынып,
Атагы улук Бээжинге
Кол баштоого камынып,
Колу жетип, тил алган,
Кошой деп анык биле алган
Козголоң салып койбостон,
Койбой жыйып алды дейт,
Жыйган журттун ичинде,
Эрендер бар, ыктуу бар,
Эл агасы мыкты бар.
Даанышман бар, кары бар.
Каканга казат кылуучу
Кайраттуунун баары бар.
Эски Чамбыл жердеген,
Эзелден мыкты эр деген,
Эңкейтип адам жеңбеген,
Эр Буудайык ошо бар.
Сары-Арканы жердеген,
Салмактуу кыйын эр деген
Казактардан Айдаркан.
Өзөндөн чаңы буркурап,
Өлөңүн айтып чуркурап,
Эр Айдаркан кошо бар.
Жети өзөндүн дөөлөрүн,
Жетик Кошой абакең,
Жетип жыйнап алыптыр.
Чеч-Төбөнү жер жайлап,
Алп-дөөлөрдүн баарысын
Абаң Кошой ошондо
Айдаган экен кембайлап.
Жер козголуп, кол толуп,

Эл эсебин алганда,
Элди катка салганда
Оң эки миң кол болуп,
Жер айрылып кол толуп,
Күл азыкгы мол алып,
Жер өзөндөн ошондо
Жер майышкан кол алып.
Азык жүктөп төө алып,
Абаң Кошой ошондо
Алыша турган дөө алып,
Күлүктөн тулпар ат алып,
Касаба туусу калкылдап,
Кабылан Кошой абаңыз
Камынган экен аттанып.
Күн мезгилин албаптыр,
Күндө тынып калбаптыр.
Орто Бээжин баткалда
Эсенкандын көп колу,
Манас менен ошондо
Ойрондошуп жатканда,
Эсенкандын элчиси,
Капка баккан сакчысы,
Болот эшик дарбаза
Ачып-тартып жапчуусу,
Андан бирөө калбаптыр.
Жарманас менен Билерик
Ордо жаткан жеринде,
Оен Кошой зор абаң
Кайгуул карап, жер чалып,
Камбыл Кошой барыптыр.
Оң эки кароол, кырк сакчы,
Кызырдуу Кошой абаңыз
Кыйратып кырып салыптыр.
Зындандагы экөөнү,
Камбыл Кошой абакең,
Ордон сууруп алыптыр.
Оң эки супа*, төрт супту,
Кийгенден Кошой коркпоптур.
Ээр белдей кыранды
Ашкандан Кошой коркпоптур.
Темир аркан торунан,
Жарманас менен Билерик
Ажыратып алыптыр
Эсенкандын колунан.
Зыйнатыма минүүгө
Жоргом ушу болот деп,
Ажыраттым балдарды
Олжом ушу болот деп
Байланып жаткан базардын
Багын ачты эр Кошой.

Байланып жүргөн балдардын
Колун чечти эр Кошой.
Укканга болду чоң белги,
Салып чыкты эр Кошой,
Алтынын бөлүп олжого
Жүктөп чыкты эр Кошой.
Аябаган дүмөктү
Салып чыкты эр Кошой,
Ордо жаткан балдарды,
Азат кылып дүйнөгө,
Алып чыкты эр Кошой.
Аскер жыйнап кол жүрүп,
Абаң Кошой ошондо,
Керкабылан, Тайтору,
Керишке эки ат минип.
Байгамбар чалыш карыя,
Бабаң Кошой олуя.
Берендигин билгизип,
Билериктин алдына
Тартып алган кытайдан
Коенбозду мингизип.
Теминип уруш салыптыр,
Эсенкандын Тел жээрде,
Сакчыларын сойгондо
Салмактуу Кошой абакең
Олжо кылып алыптыр.
Шер экенин билгизген,
Карадөңдүн Жарманас,
Атты ага мингизген.
Эки жан колго тийгенде
Кабактын баарын ачыптыр,
Кайгынын баарын чачыптыр.
Ачкан курсак тоюптур,
Абаң Кошой ошондо
Кайгынын баарын жоюптур.
Бээжиндин бери бетинде,
Чыккан экен эр Кошой
Чай алган тоонун четине,
Ээн талаага чыкканда,
Эр экен Кошой абакең,
Жан казанга өлчөлүп,
Кемегени ойдуруп,
Айтуякка ошондо
Эки жүз боз бээ сойдуруп.
Баабединин бат айтып,
Адам тапкыс ой кылып,
Ай талаада абакен
Ашык үлкөн той кылып.
Тан кашкайып сүргөндө,
Жерге жарык тийгенде

Каарданып бакырып,
Эрендерди чакырып.
Билбегенди билгизип,
Билимдүү Кошой карыя,
Туйбаганды туйгузуп,
Туйгун Кошой олуя,
Ала чапан Айкожо —
Букарлыктын чоң молдо,
Сен да мында турасың,
Кошун жыйнап, кол жыйган
Эр да мында турасың.
Найзакерден кабылан,
Кутуң мында турасың.
Жоо айласын куп билген
Мыктың мында турасың.
Кырк уруу кытай калың эл,
Кыраан Манас султанды
Каптап жатып калды дейт.
Бекер Манас уул эмес,
Белгилүү да эле, бел эле,
Бендеден чыккан шер эле.
Атышты арбын салалы,
Алда таала кош көрсө,
Арстан Манас Көк жалды
Ажыратып алалы!
Өлбөй аман жүргөндө
Не мураска жетели,
Кабылан Манас канкорго,
Катуу бүлүк салышып,
Курман болуп кетели.
Жарылган бир ууч эл үчүн,
Зарып кылам малымды.
Таалайым Манас эр үчүн
Курман кылам жанымды!
Улугуң бар, каның бар,
Улуктардан баарың бар!
Кайнап кытай кол салса,
Караандуу адам жол чалса,
Акылыңдан шашпагын,
Аңтаңдап журтум качпагын!
Бейпайды бекем салабыз,
Бейли бузук кытайга
Бет алышып урушуп,
Берен Манас Көк жалды,
Ажыратып алабыз!
Кайрат кылып кан Кошой
Казыр турду камынып,
Акылман Кошой абаңдан
Кайыптан акыл табылып,
Бала каздай баркылдап,

Балбан Кошой абакең,
Ак сакалы жаркылдап,
Абаң Кошой элге айтып,
Белге тийчү жерди айтып,
Эрендин баары чамынып,
Көк жалдын баары камынып,
Идерлүү тулпар, күлүк ат,
Эр абаң, Кошой айтканын
Азамат туюп билди бат.
Билип көп журт жабылып,
Эрендер чыдап тура албай,
Ат атына камынып,
Тулпарды байлап чекчейтип,
Бууданды байлап кекчейтип,
Козголгон жок бурут журт,
Колун сууга салышып,
Кол дааратын алышып,
Бутун сууга салышып,
Бут дааратын алышып.
Ат-тулпарды жыйганы,
Ашып-шашып дүркүрөп,
Сапырылды калын кол,
Сай бууданды токунуп.
Буудандардын баарысын,
Куюшканын узартып,
Оодарыша кеткенде,
Ооп түшүп калбаска,
Төш олоңун кыскартып,
Жоо-жарагын шайланып,
Кырылышка камданып,
Ат аттарын оркойтуп,
Найзаларын коркойтуп,
Балталарын барбайтып,
Баштыктай мурдун дардайтып,
Көбү өлөрүн билишип,
Көк темирден кийишип,
Тобокел деп токтобой,
Орто — Бээжин бер жагы,
Каспаң тоосун жакалап,
Кас буудандын* баарысын,
Кайра баштан такалап.
Эрендин баары шайланып,
Капырга казат салууга,
Дүркүн-дүркүн кол болуп,
Дүнүйө толуп козголуп,
Капсыз кылыч байланып,
Кабыландар баарысы .
Каар бетине айланып,
Чыңыроон тартып, жез найдан
Чымчык учпас кен сайдан.

Жоо кутулбайт найзадан.
Жортарман коркпойт майдандан,
Найза кармап акшыктап,
Эрендердин баарысы,
Чет-четинде таралып,
Акыл билбес жамандар,
Айлабыз кандай болот деп,
Ортосунда камалып,
Камчылуулар бетин де,
Кайраттуулар четинде.
Кылычтуулар бетинде,
Кыйындары четинде.
Кайраттуулар энтелеп,
«Дайны жок жоого катылып,
Бөөдө өлүм болот» — деп,
Жакындары аларды
Алган экен жетелеп.
Кошой айдап алганда,
Козголтуп элдин баарысын,
Оң жолуна салганда.
Түпөктүү найза колго алып,
Ыргаганы мындан көп.
Түгөнүшүп салышып,
Түп көтөрө өлүп калышып,
Бир кызыкты көрдүк — деп,
Жыргаганы мындан көп.
Жаман катын, жаш бала
Өлүп калсак кокустан,
Күнү кандай болот деп,
Күйүнгөнү мындан көп.
Жаңжалдашып чыр салсак,
Жана кызык болду — деп,
Сүйүнгөнү мындан көп.
Тулпар минип, ат алып,
Кагышып өлсөк мейли деп,
Кан Кошойдон бата алып,
Кара жаак балта колго алып,
Ыргаганы мындан көп.
Санаасы кетип сай-сайлап,
Катылсак өлүм болдук — деп,
Куураганы мындан көп.
Жүргөн коддун ичинде,
Эрени бар, саны бар,
Не кыйындар дагы бар.
Эч бир айла билбеген
Эселектер дагы бар.
Кара сакал бир кучак,
Кармашып адам жеңбеген,
Энкейтип адам албаган,
Кез болгон аман калбаган,

Баштагы баатыр Буудайык,
Бул колго кошо ал келген.
Казактардан Айдаркан
Мингени тулпар кулача,
Маңдайды кашка тумарча,
Эрдиги эпсиз көйкашка,
Кабарын угуп канкорго
Караан болуп калууга,
Өзөндөн чаңы буркурап,
Өлөңүн айтып чуркурап,
А да келген бу колго.
Өөдө да бар, каны бар,
Өлүп элден айрылган,
Бу кытайга калганда,
Өчмөндүүлөр дагы бар.
Эрендер бар, алпы бар,
Эң кыйын доолор жалпы бар.
Билбегенди билгизип,
Билип жолго салганы.
Билимдүү Кошой каркыбар,
Эрендердин көбү бар.
Курун селде чалынган,
Сайышка камбыл балбан бар.
Бөөдө өлүм болуучу
Ала көөдөн дардаң бар.
Көк жалсынган каны бар.
Бирөө жаман, бирөө өөдө
Көп аңгеме баары бар.
Көк жал Кошой кары бар.
Кудайназар куу чокмор
Курган балбан дагы бар.
Имерилген тоо менен
Ийри-буйру суу менен
Абаң Кошой жол тартып,
Күндөп-түндөп түн катып,
Томпоюп турган тоону ашып,
Адыр-күдүр жер басып,
Ойрон Манас кенитип,
Кароолду алган жер менен
Кайран Кошой тозуптур,
Оң эки миң кол менен.
Берен Кошой абаңыз,
Белгилүүң кайдан аянды,
Бет алганы чоң Алтай,
Кара кырга таянды.
Кара күдүр баткалда,
Калын кол конуп жатканда,
Кермеге атты байлатып,
Таш тулганы шайлатып;
Он-ондон болуп от болуп,

Жан казанды кайнатып,
Өн буудандын баарысын
Кермеге салып байлатып.
Камбыл Кошой абакең
Чоң Алтайдын туурасы,
Кең өзөн тоонун кысыгы,
Кен аккан суунун тунугу,
Кара кыя сонунга,
Калк атасы кан абаң
Ал күнү жатты конууга.
Конуп алган Кошойдун,
Сан кол жаткан коногун,
Эми айтып берели,
Канкор шердин жомогун.

МАНАСТЫН КЫТАЙ МЕНЕН БОЛГОН ЭКИНЧИ УРУШУ

Супа саадак салганда,
Таң дүмпүйүп калганда,
Көрдүңбү кытай бузугун
Кытай кайнап толуптур.
Кытай кайнап кыжылдап,
Кумурскадай болуптур.
Кажылдаган капырдын,
Нескара, Жолой баатырдын
Каптаар кези болуптур.
Улуктары, таштуусу,
Жыйылган экен кытайдын
Улуу-кичүү баштуусу.
Бет алып каптап өтүүгө,
Берен Манас, Кутубий
Түз каптап түпкө жетүүгө
Калдайлары камынып,
Күн болжолу алты күн
Калың кытай жабылып,
Жамгыр кылып жаа тартып,
Жабылды кытай короктоп,
Уй түгүндөй балбандар
Тегеректеп жабылып,
Желигип балбан жетти эле,
Жетип турган кургурду
Жетик каптап кетти эле.
Каптаарында капырдын,
Каардуу Жолой баатырдын,
Доолбас бекем кагылып,
Тыргооту тыйпыл чогулуп,
Карыпчылуу кандары
Жамгыр кылып жаа тартып,
Кабылан Манас шеринди
Каптап жүрүп калганы.
Түбүнө түздөп жеткени,
Колуна тийсе канкорду

Каканга байлап кеткени,
Жер жайнаган чокту кор,
Жетип тийген окту кор.
Жайнап кытай кол салып,
Доолбас толук кагылып,
Каптачуу кытай көп улук,
Жайнап кытай калганда,
Жабылып колун салганда,
Канкор Манас кайран шер,
Калайман салып ошол жер.
Жекени белге курчанып,
Жер жайнаган капырга
Жеке аралап кол салып,
Алышып жакын келгенин
Найза менен кулатып,
Андан жакын келгенин
Айбалта чаап уратып,
Бөйрөгүн бузуп жол салып,
Бөлүп айдап кол салып,
Уй түгүндөй манжуну
Уйгу-туйгу түшүрүп,
Ушинтип Манас кырды эле.
Айдап кирип зыргытып,
Бет алдына келгенди
Далыдан чапчып ыргытып,
Жети миңин майдалап,
Жеткен жерин найзалап,
Желигип байлап калуучу
Жер болгон Жолой кайдалап!
Алты миңин майдалап,
Алдына кирген кытайды,
Айдап ийрип найзалап,
Каканга байлап кетүүчү,
Кармап түпкө жетүүчү,
Нескара акмак кайдалап!
Каарданып бакырып,
Толкуп жаткан кытайдын
Тобун бузду сапырып.
Сапырылган кытайда
Улугу бар, каны бар,
Балбандары дагы бар.
Ач кыйкырык, куу сүрөөн,
Айкөлүң салды чоң дүрбөөн.
Аркасында Кутубий
Айкөлүңдүн карааны,
Болгон экен чоң сүрөөн.
Жаңжалды жаман баштаптыр,
Кыраан Манас, Кутубий
Кыйласын кырып таштаптыр.
Кытайды айдап барганда.

Как Алтайдын өзөндө,
Кыргын болду кыйла жан.
Алтайдын кара суусу бар,
Абыдан саат ушу бар.
Тереңине ал суунун,
Аркан салса бойлобойт,
Аргымак салса ошондо,
Аркы өйүзгө бойлобойт.
Анын ичине түшкөндөр,
Тирүүмүн деп ойлобойт.
Кара сууга барганда,
Калдайды камап алыптыр.
Кара сууда калмакты
Кыраан Манас, Кутубий
Кыргын кылып салыптыр.
Кытайды кырып алганда,
Тозокту Көк жал салганда,
Тополоңун чыгарып,
Тоздотуп кырып салганда,
Камбыл Жолой, Нескара
Куу байталчан Каражой,
Курганда үч миң кол менен
Кутулган экен ал суудан.
Орок кырдын урчукта,
Эр Жолой көргөн Таш кечүү,
Эр Жолойго маш кечүү.
Баштап Жолой кечиптир,
Күрмө кийген кытайдын
Күчтүүсү аман кутулуп,
Кечүүнү тосуп калыптыр,
Керишти мыктап салыптыр.
Кербенсиген чоң мерген
Каражой тосуп алыптыр.
Айкырык салып эр Жолой
Ачбуудан оозун бурду эми.
Ай далыда айдар чач
Тытып баарын жулду эми.
Каарданып күпүлдөп,
Жер жарылып дүпүлдөп,
Жолойду кудай урду эми.
Каарды катуу баштады,
Үтүрөйүп үксөңдөп,
Калган колдун баарысын
Кырып ие таштады.
Кайратсызын кармады,
Эрдин көөнүн бузат — деп,
Качкандарын жайлады.
Күчтүүлөрүн камады,
Жолойдун түрүн көргөндө
Улуктары, кандары

Башкача мерген Каражой,
Жолойдун кеби ырас — деп,
Макулдашып алды эми.
Эрин тиштеп, көз кысып,
Эрдикти эпсиз салды эми.
Кызыл кийип кубулуп,
Кыйын мерген Каражой
Кыяны тосуп калды эми.
Өйүз-бүйүз турушуп,
Мылтык атып, жаа тартып,
Былчылдашып урушуп,
Зооттун баары тытылып,
Согушту катуу салышып,
Найза менен жетишпей,
Өйүз-бүйүз калышып,
Жан аябай турушуп,
Жапаа тартып урушуп.
Ачып көздү жумгуча,
Андай-мындай дегиче,
Быяк жагын караса,
Кынсыз кылыч байланып,
Каар бетине айланып,
Атасы доо чоң улук,
Каруусу толук чоң, балбан,
Какандан чыккан тоорулуп,
Дидаары суук, заары күч,
Каптоодон келген балбанды,
Кармашып жүрүп кылган түз.
Катылган жоону койбогон
Оргоктугу дагы бар,
Кармашкан аман кетпеген
Соргоктугу дагы бар.
Каарынан капырдын,
Жер майышып калыптыр.
Учу болот, сабы жез
Найза кармап шайланып,
Кармашканды сойчудай
Каар бетине айланып.
Аты жөнүн сурасаң,
Орго балбан дээр экен,
Жолукканды соо койбой,
Оруп жанчып жээр экен.
Каарданып кутуруп,
Качырына камчы уруп.
Кайраты ашык эпсиз эр,
Какандан чыккан жутунуп.
Көпкөк темир кийинип,
Булгаласа сыр найза
Чыбык болуп ийилип.
Астындагы качыры

Баскан ташы быркырап,
Оозунан жалыны
Мурутун өрттөп шыркырап,
Эр Орго ошо келатат.
Оргонун жайын сурасаң.
Кырк эшиктүү чоң Бээжин,
Карыкандын балбаны.
Кабылса чыгып кетчүү экен,
Кармаган жандын далдалы.
Алдындагы качыры
Учуп жетти дыркырап.
Жолой менен Нескара
Каражой баштап бул кандар,
Таазым кылды чуркурап.
Таазымына карабай,
Таза кудай эми урду.
Зың-зын этип кенебей,
Кара кытай, манжуну
Бучкагына теңебей,
Каалаганы кабылан,
Кармашары Манас кан.
Токтолбостон кара суу,
Тозоку экен мына бу.
Кара жаак булдурсун
Кармай калып имерди.
Кайкалаган качырды
Капталга тартып жиберди.
Карынга камчы тийгенде,
Бурулбай моюн бурулду.
Чыдай албай боз качыр
Чымырканып чурады.
Кабылан да экен, эр да экен,
Баатырың Орго турабы.
Манас канды коргондо,
Кан ичмеси бек кармап,
Найзаны сунду ченебей.
Балбандыгы башкача,
Жутуучудай көзү кызарган,
Топчулугу бир тогуз,
Көк күбө кийип барбактап,
Этеги кетип далбактап,
Алакөөдөн эр экен,
Орго балбан дээр экен.
Кызыр чалган Манас шер
Кыйла күн тынбай салышып,
Кыргынды коргон кайран эр.
Оң эки мүчө тең тууган,
Кырк чилтен жолдош шер тууган.
Торучаар санга бир салып,
Сыр найзаны колго алып,

Бек беттешип Оргого,
Берениң Манас жетти эле,
Беренге жакын калганда
Учу болот, сабы жез
Уйпалгыр тоодой найзасын
Эр Манасты карата,
Шилтеп келип өттү эле.
Таамай тийбей найзасы,
Ойрон Манас кабылан,
Артык балбан, ары шер,
Айбаты күчтүү кайран эр,
Болот кырдуу сыр найза
Болжоп кармап имерди,
Болжогон жерден жаңылбай,
Болжолу жок Оргону
Муштап келип жиберди.
Жүрөгүнүн ортосун
Жара берип өттү эми.
Мына ошондо чоң Орго,
Боз качырдын үстүнөн
Ээринен арт тайып,
Үзөңгүдөн бут тайып,
Найза тийип кан кетти,
Чоң Оргодон жан кетти.
Көзү кетти алактап,
Буту кетти салактап,
Болот учтуу сыр найза
Болжоп кармап имерип,
Кан ичме канкор, камбыл шер
Кабылганда Оргону,
Качырынын үстүнөн
Көмө түртүп ийгени.
Көк туулга чарайна,
Башынан учуп кеткени.
Аркасынан Кутубий,
Манас, Манас жөкөрү,
Жебеден мурун жеткени.
Ажыратып алгыча,
Азыр болгон Кутубий,
Башын кесип кеткени.
Атка оюнпоз жоо күлүк,
Орго аттан түшкөндө
Улугу көрүп Нескара,
Өкүрүк салды күйүнүп,
Кытайдан Орго кан өлдү,
Орго өлгөн жок ошондо,
Бүтүн Бээжин баары өлдү!
Бел байлаган бел өлдү,
Белгилүү Орго шер өлдү.
Каарданып күүлөнүп,

Каражойго сүйлөнүп:
Артык мерген шер элең,
Ачылган жерге байлай ат!
Бөлөгүн айтып нетейин,
Тозоктуу бурут канкордун
Торучаарын жайлай ат!
Атынан жөө кылбасак,
Андан кийин кырбасак,
Түп көтөрө жетүүчү,
Түпкө чейин кубалап,
Түгөл кырып кетүүчү!
Чабышса чама келбеген,
Күрөшүп бенде жеңбеген,
Күйүп кеткен бурутту,
Кайратты катуу сала кор!
Деп, ошентип Нескара,
Калдайдын баарын бакырып,
Канынын баарын чакырып.
Капталынан Нескара,
Калың кол менен кайгайлап,
Качырып найза салды эле.
Бөйрөгүнөн кан Жолой
Аламан коюп калды эле.
Кыр жагынан чоң Дөөдүр
Алп дөөсү менен каптады.
Кылыч алып кыйкырып,
Кыжылдап кытай баарысы,
Кыр кырынан каптады.
Кыйын мерген Каражой
Айкөлдү аңдып атканы.
Кара туман сел болуп,
Каптаган калың эл болуп.
Манас жалгыз, кытай миң,
Айкырып найза сунду эми,
Жалгыз Манас эринди
Акыр-такыр кылды эми.
Камышты кор, селди кор,
Каптап кеткен элди көр!
Уйгу-туйгу селди көр,
Урушуп жаткан элди көр!
Мунарык туман чаңды көр,
Найзаларын арбайтып,
Айбалтасын дардайтып,
Каптап калган элди көр!
Кабагым кашым дебестен,
Ажалды кылча көрбөстөн,
Бет алган жерге жол салып,
Жер жайнаган кытайга
Жеке көк жал кол салып,
Торучаар менен ойнотуп,

Толкуган кытай, манжунун
Тобун чечип сойлотуп.
Ошо күнү жаныбар,
Айбандан тулпар Торучаар
Арстанга ылайык.
Манас менен Торучаар
Экөө бир күн туулган.
Кырааның Манас барында
Кытайга салган чуулган.
Канкорундун Торучаар
Керишке минсе кебелбес,
Оорукка минсе оорубас,
Чалгынга минсе чаалыкпас,
Кетмен туяк, кең соору,
Кенен жердин бууданы.
Ошо согуш майданда
Моюнун жерге салыптыр,
Болжолсуз чуркап алыптыр.
Торучаар оозун бурушуп,
Толгон кытай, манжуга
Тополоң салып урушуп,
Кытайды кырып аралап,
Жеткен жерин найзалап,
Жеткилең жаңжал чоң болду.
Күрмө кийген манжунун
Күчтүүлөрү кайдалап!
Калмактардын кан Жолой
Найзакерден ыктуу экен,
Кытайлардан Каражой,
Өткөрө мерген абыдан,
Жоонун айласын билген мыктуу экен.
Капталынан Нескара,
Качырып кол салды эле,
Ажал жетсе өлөм деп,
Өлбөй аман мен болсом,
Айкөл Манас шериме,
Караан болуп берем деп,
Нескараны Кутубий
Тосуп калган кези экен.
Баатырдыгы Кутунун
Озуп калган кези экен.
Жекелешип турушуп,
Кутубий менен Нескара
Жекеме-жеке урушуп,
Найза кармап калышып,
Кез келген жерге сайышып,
Эсепти эптеп табышып,
Найзадан жакын келгенди
Айбалталап чабышып,
Кекээрдешип турушуп,

Кезме-кезек урушуп,
Аябай кызык болушуп,
Өлчөөсүнөн келишсе,
Найза менен коюшуп.
Аны мындай таштайлы,
Кыраан Манас шериндин
Бул кылыгын баштайлы.
Карыпчысын калдайтып,
Калын, балбан жанданды.
Калмактардын Жолою
Ала көөдөн айкөлдү,
Астынан чыгып алдады.
Ачбуудан оозун бурду эми,
Жоо жарагын шайланып,
Айкөл шердин алдынан
Амалды кылып турду эми.
«Манас десе барбайдың,
Сууга салган чаначтай,
Барбалаңдап дардайдың!
Каарды катуу баштадың,
Кан Эсендин элчисин,
Эченин кырып таштадың.
Кочкуну союп коройттуң,
Эр Дөңгөнү жалмадың,
Жору куйрук Жоон алп,
Кайчы кулак Каман алп,
Калтырбай баарын аймадың.
Орго келсе ордуңбу?
Оңой эмес кылыгын,
Катылганды сордуңбу?!
Балбандарды алдым деп,
Барбактап калган экенсиң.
Ааламга моюн бербейм — деп
Дардактап калган экенсиң.
Менин жайым бээлеп бил,
Белгилүү Жолой зор болом,
Бабаң Каракан өлгөндө,
Ушу турган бурутту,
Так ушул колум оңдогом,
Каарым келди какайдым,
Кан Оргону өлтүрүп,
Казыр тийдиң жиниме,
Белди бекем бубамын,
Карап тургун мен сени
Мекеге чейин кубамын.
Ала көөдөн, ой канкор,
Берен Жолой мен атым,
Бери чыкчы көрөйүн!
Деп, ошентип, эр Жолой
Найза имерип турганы.

Муну Манас көргөндө
Каарды катуу баштады.
Алты шердин кенжеси,
Арбагы артык кабылан,
Жандан кечип таштады.
Канкорлук жайы ушундай,
Каарданып камынды,
Канкорундун өзүнө,
Кайыптан акыл табылды.
Беттешсем качып барбактап,
Каапыр болгон экенсин,
Кечилдин баарын кырдырып,
Эми келип кейишчүүң,
Жолой, сен эми баатыр болгон экенсиң,
Кең, Алтайда Тоорагы,
Тоорактуунун жоргодо,
Оң экиге толгондо,
Тозокту чогуу бир салдым.
Кечилдин кесип кекесин
Миң төөдө чайың бир алдым.
Келжиреген куу калмак,
Анда сен кайда кеткенсиң!
Опол тоодой Оргого
Каарды катуу мен салдым.
Жылкың, эмес уюңду,
Алдыңкы жерден шашпай тур!»
Деп, ошентип, эр Манас,
Кан Жолойду бет алып,
Жолборстой көзү көрүнүп,
Ажыдаар каары билинип,
Ачкан көзүн жумбастан,
Сунган найза тартпастан,
Каары келип билекке,
Кайраты келип жүрөккө,
Торучаар санга бир салып,
Сыр найзаны колго алып,
Бакырайып көз жайнап,
Найза сунуп күркүрөп,
Ачып көздү жумгуча,
Эр Жолойго жетерде,
Калмактардын кан Жолой,
Ырас балаа ал Жолой,
Жылас кылып бир алдым!
Анда кайда сен элең,
Алышарың чын болсо,
Калмактардын чоң Жолой,
Ысыгына бата албай,
Суугуна жата албай,
Ачбуудан оозун бура албай,
Арстандын жайын көргөндө,

Чыдап Жолой тура албай,
Бугудай мойнун буратып,
Бута бою чуратып.
Астындагы Торучаар,
Канаты бар чын тулпар.
Эленип жулкунуп,
Ээн калган Торучаар,
Эри өлгөндөй жулкунуп.
Оюрмалуу белестен
Оңдонуп кайра тарткыча,
Бура тартып бууданды
Жолойду көздөй кайткыча
Эр экен Манас ээлигип,
Ар жагында чоң, мерген
Каражойго жолугуп,
Адамдан бөлөк иш кылып,
Албан түрдүү кубулган.
Кытай бузуларда чыгуучу,
Казыналык чоң, мерген,
Катылса салат чуулган.
Ал Каражой капырдын,
Артык жайчы оюнпоз
Амалы артык озуптур,
Алачыктай кара таш
Кара таштан Манасты
Мерген чочко тосуптур.
Мергендикке тазасы,
Бет алып Манас барганда
Белен турган машасы.
Чолок сүбө бети деп,
Олоң, тартар баягы,
Тердиктин төмөн чети деп,
Ал Каражой баатырың
Бет алганы кетпеген,
Огу сая өтпөгөн,
Оңой эмес чоң, мерген
Бура тартып Көк жалың,
Жолойду көздөй дыр койду,
Кара жашыл тон кийип,
Кадимки мерген Каражой
Торучаарды бир койду.
Кайып күлүк Торучаар
Мүдүрүлүп тик түштү.
Кулжадай көзү кызарып,
Кутургур атып ийгенде,
Ошо жерге бүк түштү,
Болкулдап басып аянып
Каапыр каптап келгенде,
Турган экен Көк жал шер,
Боз келтени* таянып.

Капа болду кайгырып,
Биттейинде бириккен,
Бармактайда баш кошкон,
Торучаардан айрылып,
Доолбас бекем кагылып
Кайнап жаткан көп улук
Тыргооту тыйпыл чогулуп,
Түп көтөрө жабылып,
Быяк жагын караса,
Нескара, Жолой бакырат,
Шуру отогот, маржан таш,
Курган канын чакырат.
Күрмө кийген күчтүү кан,
Күркүрөп чогуу каптай кор!
Таш сайынган тазалар,
Кызыталак бурутту,
Такыр жерге таптай кор!
Башына коок* кийгизип,
Эки көзүн тең чукуп,
Эр Эсендин алдына
Тирүү байлап баргыла!
Башы Какан Бакбурчун
Кандыгын сурап алгыла!
Темир аркан торчондор,
Теминип чалма салгыла!
Тегиз канжар колчондор,
Бет бетинден баргыла!
Кызыталак канкорду
Кыйраткыла таптакыр,
Кылымды бузган анткорду!
Балааны башка салгыла,
Барбактатып көк жалды
Тирүү байлап алгыла!
Бул буйрукту укканда,
Балбаны каптап кыжылдап,
Жамгыр кылып жаа тартып,
Мөндүр кылып ок атып.
Жабылды балбан кыжылдап.
Күн кылкылдап бөлүнбөй,
Жерден бир тал көрүнбөй.
Асман ачык, жер бүркөк,
Ач кыйкырык чуулган,
Каптап каапыр кагышып,
Калайманды салды эле,
Дүнүйө жүзүн чаң каптап,
Жөө туман түшүп калды эле.
Очоогор үнү бапылдап,
Быяк жагын карасаң
Калың колду токмоктоп,
Айдап Жолой таркылдап,

Баатырды байлап алууга
Жаанын огу кыркырап,
Саадактын огу шыркырап,
Аткандары кытайдын
Алеңгир жаа, сыр жебе.
Алтайдан бери көчкөндө,
Буйрук кылып Эсенкан
Кытайлар салган аңгеме,
Аттан Манас айрылып,
Кабырга сөөгү сөгүлүп,
Капа болгон көрүнөт,
Торучаарга кайгырып,
Сырттандыгын мындан бил,
Зың-зын этип кенебей,
Кара кытай, манжуну
Турган экен арстанын
Бучкагына теңебей.
Күмүш кемер курчанып,
Күркүрөгөн эрендин
Күндөй бетин нур чалып.
Алтындан кемер курчанып,
Айкөлүңдүн ошондо
Айдай бетин нур чалып.
Манжу, кытай саксактап,
Алысыраак жеткенде,
Найза менен бир саят.
Андан жакын келгенин
Айбалта менен бир салат.
Колундагы боз келте
Оңго ооп бир атып,
Ойрондорун сулатып,
Солго ооп бир атып,
Солтондорун сулатып.
Артын салса айкөлгө
Капыр жетет чуркурап.
Асты жагын караса,
Таш сайынган кытайдын
Тазалары ошондо
Кача берет дыркырап.
Эрендери энтендеп,
Кыйкырып найза сунганда,
Манжулары барбактап,
Тегеректеп турганда,
Ач кайкалаң нагызда,
Ат өткөзчүү жапыздан,
Бетегелүү кайкаңдан,
Белеси бийик тайпандан
Оргуп-оргуп чаң чыгат.
Оргуган чаңды көргөндө,

Кырк уруу кытай Нескара
Бул экөөнөн жан чыгат.

КОШОЙДУН КЕЛИП МАНАСКА КОШУЛГАНЫ

Оргуган чанды караса,
Бала каздай баркылдап,
Ак сакалы жаркылдап,
Абаң Кошой ал экен.
Кер кабылан күлүгү,
Кериш кылып кошулган,
Бул Кошойдун бүлүгү.
Абаң Кошой карыя,
Адамдан башка олуя.
Каза жетсе өлөм деп,
Канкор Манас шериме,
Карыганда мен Кошой
Караан болуп берем деп,
Эң кайраттуу эр эме,
Көк темирдей куралып,
Оң эки миң кол алып,
Чачпай колун чогуу алып,
Мусулмандан алп алып,
Кайраттуудан жалпы алып,
Алтай бойлоп коном деп,
Айкөл Манас канкорго
Арка болуп берем деп,
Каза жетсе өлөм деп,
Канкор Манас Көк жалга
Караан болуп берем деп,
Жер тумандап чаң болуп,
Желиккен ураан чаң болуп,
Эрендери ээлигип,
Өлүмдөн кайра тартпаган,
Көйкашканын баарысы,
Алды менен жээлигип.
Асманга учуп топурак,
Калын, кол чү деп топурап.
Сыр найза учу жаркылдап,
Жезнай үнү такылдап,
Жер тумандап чаң болуп,
Катагандын кан Кошой,
Туу кармаган ал болуп.
Ач айкырык чуу баштап,
Абаң Кошой баш болуп,
Кара кытай, манжуга
Абаңдын салган жаңжалы.
Мылтык атып, жаа тартып,
Камгак учкан эмедей
Аралашып калганы.
Караса козго илинбей,
Капыр менен мусулман,

Карсылдашып калганда
Кайсы экени билинбей.
Маңдайлашып турушуп,
Мылтык атып, жаа тартып,
Карсылдашып урушуп.
Жаанын огу чыркырап,
Тийген жери быркырап,
Кан төгүлдү шыркырап.
Эрендери элтеңдеп,
Эрки менен болушуп,
Кемегедей бир жерди,
Керте чаап жиберип,
Кийими менен коюшуп,
Кыжылдаган көп кошун,
Бет алышып калышып.
Беттешкендер берендер,
Берен жанды аябай,
Найза менен алышып,
Жакалалашып кармашып,
Алы жогун алдуусу
Кармап алып жайлашып.
Айбалта менен чабышып,
Камчы менен кагышып.
Алышкан колдун ичинде,
Нелер бар да, нелер жок.
Колу сынып кокуйлап,
Качкандары мындан көп.
Буту сынып ошондо
Жаткандары мындан көп.
Беттешкенде көп аскер
Кулагы түшүп кулуюп,
Шашып жүргөн мындан көп
Мурду түшүп мултуюп,
Шашып жүргөн мындан көп
Тополоңдоп урушуп,
Кара чокмор, айбалта
Көтөрүшүп калды эми.
Калмак, кыргыз беттешип,
Кылчылдашты салды эми.
Былчылдашып урушкан,
Колду мындай таштайлы,
Торучаары окко учуп,
Тоодой болуп жөө турган,
Тоодой Манас кабылан
Андан кабар баштайлы:
Калың каптап баргыча
Болкулдай басып аянып,
Боз найзаны таянып,
Капка таш басып токтоптур,
Кабыланың ошондо,

Кан Кошойду жоктоптур.
«Кыргыздардын кан Кошой,
Касиеттүү жан эле,
Атышкан кытай, манжуга,
Арка болуп барам деп,
Ажыратып алам деп,
Абам Кошой көк жалдын,
Убадасы бар эле.
Күн эсеби болду эле,
Унутту бекен абакем».
Айтып Манас тургуча,
Ачып оозду жыйгыча,
Абаң Кошой карыя
Асый чыкма Айбанбоз,
Алган экен жетелеп,
Бет алдында Манастын,
Берен калган Айбанбоз,
Беренге тартуу кылганы.
«Ата Манас, кабылан,
Жердин үстүн чалдырдым,
Тетиги кең Котондун нары жагы
Керме-Тоонун бер жагы,
Медиян чөлдү чачтырдым.
Нарга жүктөп зер берип,
Так ошондон алдырдым.
Шер экениң билгенмин,
Жалгыз туума чоң Манас,
Минсе экен деп жүргөмүн.
Айбанбоз коштоп чыкканда
Алдага жүрдүм зар ыйлап,
Түшүмдө көрүп мен сени
Айбаттуу көк жал кабылан,
Атайы келдим арынап,
Канжыгамда суп чепкен,
Өзүң кийсең куп чепкен.
Жакасында каты бар,
Казатка Манас киет деп,
Каран калган бул тондун
Жазылып жүргөн аты бар.
Белекке бердим кийиңиз,
Айбанбозду сен минип,
Бейпайды бекем салыңыз.»
Болкулдап Манас ошондо
Боз чепкенди кийди эми.
Көрсө көңүл бөлүнүп,
Кызыр чалган кабылан
Боз сеңир тоодой көрүнүп,
Кажылдаган калмактан
Кан ичме көк жал чочунуп,
Беккожо берген Айбанбоз

Азыр эми токунуп,
Айкөлүндүн ак каңкы,
Айбанбозго чак каңкы.
Алдыңкы кашы ак алтын,
Арка кашы чылк күмүш,
Эки каптал эн темир,
Эңишке кирсе эңкейбейт.
Аркасы бийик, зээри бас,
Урушка кирсе ылайык.
Айкөлүндүн чоң боз ат,
Көмөлдүрүк куюшкан,
Көбүнчө боо жарашат.
Ат көзүнөн учуптур,
Алтын таман үзөнгү
Теппей ыргып чурады,
Жетиктеп белин курчанды.
Жети сан кара кытайга,
Жеке аралап кол салды.
Арстандай көзү жайнады,
Алышпай Манас калбады.
Каарданып бакырып,
Канкор Манас ошондо,
«Манастап» ураан чакырып.
«Манас, Манас, Манас!» деп,
«Манастап» ураан салганда,
Өлгөнүнөн калганы
Адырдан чыкты бакырып,
«Манастап» ураан чакырып,
Кашаттан чыкты бакырып,
«Манастап» ураан чакырып,
Кайдан чыкты бакырык?
Таруусун таштай таптаган,
Катынын кыздай мактаган,
Казактардын Айдаркан, . .
«Манастап» ураан чыкырып.
Кыраңдан чыкты бакырып,
Кыйбанын каны Буудайык
«Манастап» ураан чакырып.
Ойдон чыгат бакырык,
Ойдун-тоонун баарысы,
«Манастап» ураан чакырып.
Тоодон чыкты бакырык,
Ою менен баарысы,
«Манастап» ураан чакырып.
Бузулбай манжу көп колго
Бурулуп кирип кол салып,
Башадай турган калмакка
Кайра сайып жол салып.
Алкым жагын айкөлүң
Айдап тийип келди эле

Кутпа жагын Кутубий
Куйкалап айдап жүрдү эле.
Алкым жагын Кошой кан
Айдап келип тийди эле.
Кара талдай капырды
Кайра сайып кубалап,
Канкор Манас жапырды.
Манас сайып өтүп жүр,
Кошой башын кесип жүр.
Кошой сайып өтүп жүр,
Манас башын кесип жүр.
Ээр белдей мойнокту,
Ашып кетип баратат,
Өлгөнүнөн калганы
Качып кетип баратат.
Өз дүйнөсүн кытайлар
Чачып кетип баратат.
Адыр-күдүр жерлерге
Найза калып короюп,
Күрмө кийген күчтүүлөр,
Таш сайынган тазалар
Талаада өлдү тороюп.
Эчен мыкты тулпардын
Чылбырлары чубалып,
Найза тийип алп-дөөсү,
Кырылган экен тырайып.
Уйгу-туйгу сороктоп,
Шашып жүргөн мындан көп.
Тоо-тоо бойлоп аңтаңдап,
Качып жүргөн мындан көп.
Белгилүүдөн кан өлүп,
Бет алгандын баары өлүп,
Өлгөнүнөн калганы,
Кошой кандын адамы,
Алгылыктуу эрендер,
Найзакерден берендер,
Алтымыштан ат алып,
Найзакерден камбылдар,
Жоонун айласын билген даңгылдар,
Жетимиштен ат алып,
Жеткилең коркок эң, кокуй
Жетиден олжо ат алып,
Бейпайды бекем салышып,
Кайнаган колдон калын, шер,
Кадимки Манас султанды,
Ажыратып алышып,
Кара талдай капырды,
Кайра тартып сапырды.
Торучаар окко учуруп,
Тоодой болгон ойронун,

Айбанбоз минген чагы экен.
Айгайлатып кытайды
Айдап калган табы экен.
Каарды катуу баштаптыр.
Келген колун кержейтип,
Кан Манас кырып таштаптыр.
Кен, Алтайдын ар жагы,
Тогуз тоонун урунуш,
Токсон суунун куюлуш,
Толгон жолдун тоому экен,
Эрдин эри чыдаса,
Эптеп жолун чалчу экен.
Эселектер жол чалса,
Киши өлүгү калчу экен.
Кароол го келген адамын,
Ач арстан бөрүсү,
Алгырынан жолборсу,
Кылыч ооз каманы,
Кыйратып салып жээр экен.
Баары кытай Каканчын,
Барса келбес дээр экен.
Куш учпастын кысык жол,
Кубалап Манас жүрдү эле,
Өтмөлүктөн өткөрүп,
Кечмеликтен кечирип,
Өлгөнүнөн калганын
Өткөрө сайып жүрдү эле.
Жалгыз аттын чубоодон,
Ашып-шашып кытайлар
Ары жакка өттү эле.
Тар кысыкка барганда
Өкүрүгү таш жарып,
Кыйкырыгы баш жарып,
Абасы Кошой карысы
Кармаган экен Манасты,
Алп дөөсүнүн баарысы.
Каардантып жулкунтуп,
Айбанбозду чылбырдан
Кармап алды булкунтуп.
Булкунгандан жулкунуп,
Айкырып Манас муну айтып:
«Коё бер, Кошой, колумду,
Тоспо менин жолумду!
Байлаба менин багымды,
Каканчындын Бээжинди
Бүгүн кырар кезегим!
Билип ал, менин табымды!
Уруусу кырк ушул эл,
Урушар жерим ушул жер!
Көп кызыккан Бээжиндин

Көк жалын айдап көрөйүн,
Көп урушуп кытайга,
Кармашып канын төгөйүн.
Зордукчу кара калмакка,
Аба, Кошой, коё бер,
Согуш кылып көрөйүн!
Карап Кошой, кебимди ук
Кара кытай, манжунун
Буласын булап албасам,
Бузук кылып атышып,
Бузукту мыктап салбасам
Кызыккан калмак бул журттун,
Аласын ала качпасам,
Ак теңге булун чачпасам,
Оорукта журтун албасам,
Опсуз тентек салбасам,
Көп аскерин жиберип,
Тилептир мындай кызыкты,
Манжунун баарын чогултуп,
Баштаптыр мындай бузукту.
Төрөсүнгөн калмакты
Төбөсүнөн басамын.
Төрөлөрүн өлтүрүп,
Канына чейин кубалап,
Айнып карап турбаймын,
Карылуусун кармаймын!
Канына чейин кубалап,
Калтырбастан жайлаймын.
Кен ачайын жолумду,
Кежир кара калмакка
Көрсөтөйүн сонунду!»
Кабылан атка камчы уруп,
Кан абаң Кошой карыя,
Эн акылман олуя,
Качырып жетип Манасты
Ат суулуктан алыптыр.
Көкжал Манас, тилимди
Айтканым ушу билип ал!
Кайнаган кытай кара курт,
Кан ичүүдөн кайтпаган,
Өлөрүн билбес өжөр журт.
Адыр-күдүр аска тоо,
Аңдабай ашар бел эмес.
Жапаа тартып кытайга
Жалгыз кирчү эл эмес.
Минтпе Манас, жөнү жок,
Өтүк чечип, бут сунуп,
Ала-Тоо артык жериң жок.
Бээжин менен кармашсаң,
Белсенип кирип салышар,

Белгилүү кыргыз элин жок.
Көк жалым, Манас, билип ал,
Бөөдө дууга жүрбөйлү.
Качырдык иттин колун деп,
Каканга чейин сүрбөйлү.
Башта барып кабылан
Жети өзөндөй жер алып,
Азып-качып, тентиген
Аз гана кыргыз элди алып,
Өзөнгө бойлой конолу,
Канатты калың камдайлы,
Кармашсак жеңип алгыдай,
Калы кошун шайлайлы.
Ат жетүүчү жерди алып,
Ааламга татыр эрди алып,
Бекерге карап турбайлы,
Кулак угуп, көз көргөн,
Тил алган колду жыйнайлы.
Кабарды катуу салалы,
Кайнап жаткан капырга,
Анан казат кылалы!
Кечикпей кекти алалы,
Кең-кесири баралы.
Жыл оң эки ай болгончо
Семирп сергип калалы!
Аңгыча Манас тилимди ал,
Кылыч мылтык шайлайлы,
Кыйындап сан кол камдайлы.
Ок жетпеген ат алып,
Оң эле пирден бата алып,
Белди чечер шер камдап,
Белеске конор эл камдап,
Канатты калың камдайлы.
Андан кийин кытайга
Балам, Манас, тилимди ал,
Кармалашпай калбайлы!
Кызырдуу Кошой карыдан
Кыйын нуска сөз угуп,
Кыйыры кыргыз деп угуп,
Жети өзөн анын жери деп,
Азган-тозгон аз кыргыз,
Арстаныңдын эли деп,
Билбегенди билгизип,
Минтип жолго киргизип,
Туйбаганды туйгузуп,
Туура жолго киргизип.
Тосуп барып кан Кошой
Тоодой болгон төрөңдү
Алтайдан тосуп алыптыр.
Белгилүү Кошой абакең

Өчкөн отун тамызып,
Берен Манас султандын
Өлгөн жанын тиргизип,
Үзүлгөнүн улаптыр,
Чачылганын жыйнаптыр.
Катагандын кан Кошой,
Бир туткан жери ал болду.
Ошондо Кошой карыя,
Оён Манас Көк жалга,
Олуя заада жан болду.
Кайра тартып Алтайдан,
Кара-Кырчын, Тал-Мазар
Бойлоп көп кол конду эле.
Эл эсебин алышып,
Элди катка салышып,
Манас жакка келгенде
Кутубий, Манас эр аман,
Кошой жакка келгенде
Кудайназар куу чокмор,
Кезигерге кезикпей,
Кезикпеске кезигип,
Орой чоку кырына
Айбалта келип жетиптир.
Чоң Жолойго кезигип,
Кайра келбес чын жайга
Кайран киши кетиптир.
Курган Кошой абандын,
Куп жолдошу Кутубий,
Каражой кулга аттырып,
Кашатка шейит болуптур.
Жоорукер минген Жортуулчу
Кыр жагынан чалдырып,
Нескарага сайдырып,
Бу да өлүм болуптур.
Ата уулунан ал төртөө,
Ал дүйнө жүзүн көрүптүр.
Ал кытайдын колунан,
Алышып жүрүп өлүптүр.
Андан бөлөк жан аман,
Казактардан Айдаркан,
Кыйба каны Буудайык
Кан Кошой жээни Жүгөрү,
Кагышкан эрдин баары аман
Айкожонун Билерик,
Карадөң уулу Жар Манас,
Кайратман аман, ыктуудан,
Камчы чабар мыкты аман.
Найзакер аман, эр аман,
Төртөөнөн башка мусулман,
Кылы сынбай тең аман.

Кытай жактан кабар ал,
Жети күн тынбай аралап,
Манжулардан Нескара,
Жети миң жерде жара бар.
Алтымыш күнү аралап,
Калмактардын чоң Жолой
Кабылан экен Манастан
Алтымыш жерден жара жеп,
Каражой, Дөөдүр балбаны,
Канчаларын кырдырып,
Кытайдан төртөө калганы.
Бээжинди көздөй жол тартып,
Төртөөнүн кылган арманы:
Жал-куйруктан айрылып,
Сопол болгон экенбиз!
Мүйүз сынып, баш калып,
Токол болгон экенбиз!
Кан Эсенден кол айдап,
Оңбой калган экенбиз!
Канкорго чогуу кырдырып,
Болбой калган экенбиз!
Катуу бүлүк чоң кыргын,
Кызыталак буруттан
Көргөнү келген экенбиз!
Калбастан чогуу кырылып,
Өлгөнү келген экенбиз!
Эсенкандын алдынан,
Чыктык эле чыдабай,
Жер жайнаган калың кол
Такыр калбай кырылып,
Каткан экен биздин шор!
Бай-бай Манас шер экен,
Балакет салчу эме экен!
Каныбыз буйрук кылганда,
Каптап сан кол барчу элек.
Катылгандын баарысын,
Кыргын кылып салчу элек.
Азапты артык тартабыз,
Кырдырып колду биз салдык,
Эсенкандай улукка,
Эми кантип айтабыз!
Жолой кейип барбактап,
Ат аябай жол жүрүп,
Аз гана эмес, мол жүрүп,
Кабарды катуу салыптыр,
Эсенкандын алдына,
Ашып-шашып антаңдап,
Төртөө жетип барыптыр.
Төрт балбан кирип барганда
Уйкудан чочуп ойгонуп,

Падышалык тагынан,
Айбаттанып толгонуп,
Көк күбө тонду жамынып,
Көрөр болсоң Эсенкан
Көк жолборстой чамынып,
Мунарга жарык жагылып,
Коңгуроо катуу кагылып,
Аскер үркүп, журт дүрбөп,
Калайман түшүп топо учуп,
Сакчылары, балбаны
Жоо келгендей чуркурап,
Доолбас кулак тундуруп,
Айбалта тийип быркырап,
Далай жарым кандары.
Уйгу-туйгу сороктоп,
Кечилдери, дөөлөрү,
Айласын таппай короктоп.
Таштуулары, кандары
Мунусу кандай болду деп,
Аң-таң калып антаңдап.
Көз жетпеген мунара,
Көбүнчө бийик көрүнөт.
Көрө калган адамдын
Көңүлү жаман бөлүнөт.
Кежиге чачы үксөйүп,
Төбө чачы түктөйүп,
Улук экен Эсенкан
Мунарадан чамынды,
Айласы кетип бул төртөө
Айтып жөнүн камынды:
Жер майышкан туу алып,
Бурутту кармап алууга
Бурулуп уруш салабыз,
Кызыталак бурутка
Кылчайбай кырк күн урушуп,
Кыргын болуп калганбыз.
Каарды Манас баштады,
Колунда бар сыр найза
Кармай калып имерди,
Бир сайганда Оргону
Эки бөлүп жиберди.
Кайра тарткан урушта
Мүшкүлдү чындап баштады.
Ала коодон Көк жалдын
Астындагы Торучаар
Каражой атып таштады.
Темир аркан торчонду,
Тегиз жыйып аларды,
Азыр кармап аларда,
Мандайдан чыкты бакырык

«Манастап» ураан чакырып,
Кыргынды кызык баштады.
Катагандын кан Кошой
Ал канкорго кошулуп,
Кыргын кылып таштады.
Берен Манас төрөнүн
Бейжайлыгын бир көрдүм.
Каарды катуу баштады,
Беттеп барган балбанды
Белчеден бөлүп таштады.
Айбаты катуу заары күч,
Кызыталак бурутун
Кырып койду бизди түз.
Алты күнү аралап,
Нескара чыкты кан болуп,
Алтымыш жерден жара жеп.
Жолой кирди аралап,
Жети күнү аралап,
Жети миң жерден жара жеп.
Мээнетти бурут баштады,
Таш сайынган тазанды,
Такыр кырып таштады.
Мүшкүл кылды ишинди,
Бүлдүрдү кыйла кишинди.
Көрсөттү кыйын сонунду,
Таш талкан кылды колунду.
Бизди бери кууганга
Кутуруп канкор жутунду.
Алтайдакы кырк түтүн,
Чаап кел деген ал журтун
Аман кетип кутулду.
Алым ал деп жумшадың,
Алым деп барып алдырдык,
Ара жерде эрлерди,
Арстанга чалдырдык.
Алым тургай таш бербей,
Кырк түтүн кетти жерине,
Пайдасы тийип Манастын
Баары бурут кутулуп,
Көчүп кетти элине.
Теликуш кетти жерине,
Темтейип жүргөн букараң,
Тентиген кетти элине.
Ала албай келдик буруттун
Акбалта, Жакып карысын.
Куткарып ийдик ал жетпей,
Кырк түтүндүн баарысын.
Алымың жетип ала албай,
Арада калдык тороюп,
Кыйын шерге кабылып,

Кыргын болдук сороюп.
Алп-дөөнүн баары союлуп,
Алп-дөөлөрдүн этине
Карга, кузгун тоюнуп.
Кан Эсенкан, кебимди ук!
Кайрылып кайта барбаймын,
Манаска согуш салбаймын.
Жолобойм андай канкорго,
Жолукпаймын анткорго,
Каарын көрүп күйүндүм,
Кара жандан түңүлдүм.
Айбаты катуу Манастын
Акылын эптеп табыңыз.
Ачууңуз келсе, Эсенкан
Тирүү келген төрт кандын
Азыр башын чабыңыз!
Эсенкандын алдына
Нескара, Жолой эки кан
Билгени менен туйганын,
Укканы менен көргөнүн
Айтып берди ушинтип.
Угуп алып Эсенкан
Капкасы бекем жабылды,
Кан эсинен жаңылды²⁷.
Каканчындын Бээжинге,
Карыкандын өзүнө,
Алты күлүк ат бергин,
Алакандай кат бергин.
Карыканга кат учур,
Кат учурсаң бат учур.
Канкор Манас эр бурут,
Эрикпей көчүп жер табат.
Эптеп жүрүп эл табат.
Каканды тооруп жол чалат,
Камынбай койчу уул эмес,
Кагышпай койчу кул эмес.
Каканчындын Бээжинге
Кайра келип кол салат.
Бедөөнүн жалын өрүп ал,
Беш-алты жылдын ичинде,
Бээжининден көрүп ал!
Кырк эшиктүү Бээжиндин,
Кыйласын жыйып бул элдин,
Күрмө кийген күчтүүдөн
Күлдү баарын чогултуп,
Таш сайынган мыктыдан
Тазаларын жыйнайлы!
Карыпчы кийген кандардан
Калтырбай баарын жыйнайлы!
Жаш өспүрүм балбандан,

Калтырбастан жыйнайлы.
Зуу кудукта чоң аяр,
Сынчылыгы бир далай,
Чоң аярды алалы.
Кырк кандын эли кытайга
Чогуу кабар салалы.
Улуктарын, чоңдорун,
Улууларын, жандарын,
Жаңы өспүрүм балдарын,
Жалпы жыйып алалы,
Сынчылардын алдына
Чубатууга салалы!
Найзакерден ыктуудан,
Эр көкүрөк мыктуудан,
Кара канга канышып,
Качпай туруп салышып,
Кайраттуу эрден табалык,
Кароолду коюп абыдан,
Жанды жакшы багалы!
Кыйла жерде мүлкүм бар,
Чоң, Бээжиндин тагында
Карыкандын чоң чынар,
Сейилге чыкчу багында
Жердин үстүн чалдырган,
Кароолго анык маш кылган,
Кырк кулач кызыл түлкү бар.
Белеске кароол салалы,
Бекитип жанды багалы!
Боз баланын дардаңы,
Жалгыз көзү абдан чоң,
Маамытбек балбаны
Кароолго муну коёлу!
Кулжадан кароол салалык,
Курган жанды багалык!
Оңой Манас уул эмес,
Ойлонуп жан бакпасак,
Оң таптырчу кул эмес!
Алоокенин кенжеси,
Алтымыш жайсаң баатыры,
Коломтодон кол тууду,
Быйыл оң экиге келгенде
Калдайларды камаган,
Кызыл чоктуу кытайдын
Кыйындарын сабаган.
Тентегине чыдабай,
Чоң Бээжин журту жадаган.
Качырдан канча сойдурган,
Жактыргандан Карыкан
Эр Конурбай койдурган.
Керүүгө салган там кылган,

Келберсиген эрен дейт,
Кез болгонду жай кылган.
Ишенгенден Карыкан
Кечилге мыкты кан кылган.
Эрдигин уккан билет дейт,
Эңкейген жоонун бетине,
Кырылчу элдин четине,
Кыйшайбай элди багат деп,
Ылайыктап жүрөт дейт.
Арбагын артык жам кылып,
Чет-Бээжинге кан кылып,
Эр Коңурбай калчаны,
Ушу жерге алалык,
Кара жолтой буруттун
Как жолуна салалык!
Кармашка даңгыл эр ошол,
Кан Манаска тең келчүү
Бээжинден чыккан шер ошол!
Атагын уктум ар кимден,
Найзакерден ыктуу дейт,
Өзү жоонун айласын
Ашкере билген мыкты дейт!
Каарына алганда
Кармашар болсо орот дейт,
Алтымыш кытай, сан калдай
Жан жолдош кылып алды дейт.
Каталдын уулу Карагул,
Кара саат мына бул,
Кайгуулга чыгаар ал болуп,
Камыштан найза кыйды дейт,
Бели катуу Бээжиндин
Берендерин жыйды дейт.
Түрдүү акыл айтып Эсенкан
Канына кабар салыптыр,
Айткан сөзүн таштабай,
Дүбүрөтүп Бээжинди
Түгөл жыйып алыптыр.
Доолбас бекем кагылып,
Кайнап жаткан көп улук,
Андай-мындай дегиче,
Ачып көздү жумгуча
Алтын түркүк чатырды
Качырына жүктөтүп,
Алып кирип келиптир
Эр Коңурбай баатырды.
Калын кытай улугу,
Калдай тонун кийгизип,
Кароолго муну койду эми.
Жел учса кабар берүүчү,
Жез канаттуу куу өрдөк,

Абаргер деген көлүнө,
Суук капчыгай төрүнө,
Муну кароол койду дейт,
Кабылан төрө Манастын
Келе турган жерине.
Тогуз жолдун тоомуна,
Бөрү койдун чаркына,
Үзгүлтүк тоонун урчукка,
Үңүрөйгөн тумшукка,
Как суунун четине,
Каспаң тоонун бетине
Кулжаны кабар койду дейт.
Карыкандын тагынан
Каалап алып келиптир,
Кан Эсендин багына
Адам тилин үйрөтүп,
Баккан экен жашында
Кырк кулач кызыл түлкү экен,
Айбандан болгон артык сак,
Эсенканга мүлк экен.
Мүлктүгү ушул эмеспи,
Кароолто койгон куу түлкү
Бел байлаган бел экен.
Желгенине жел жетпес,
Басканына мал жетпес,
Балакеттин өзү экен.
Нескара баштап көп канын,
Эшигине жыйды дейт.
Кең Алтайдын быягы,
Кен Кара-Тоо тыягы,
Алтын кендин ары жагы,
Сегиз суунун куюлуш,
Сексен тоонун урунуш,
Секи мойнок белеске,
Манастын келер жолуна,
Түлкүдөн кароол койду дейт.
Эр Эсенкан чамынып,
Так үстүндө камынып,
Быжылдап кайнап жан толуп,
Ай жан-жун менен Күн жан-жун,
Жанындагы курдашы,
Кеп айтуучу сырдашы,
Жакын турган ал болду.
Аскер жыйнап кыжылдап,
Адам толуп быжылдап,
Алоокенин Конурбай
Эр Конурбай чоң калча,
Эрени кирип келгенде,
Келгенин Эсен көрүптүр,
Келери менен калчага,

Керүүгө салган там кылып,
Кечилге мыктап кан кылып,
Алтын түркүк чатырын,
Эр Коңурбай баатырын,
Эки тизгин, бир чылбыр
Эр Алооке уулу элең,
Эми колго алыңыз!
Катуу душман эр чыкты,
Буруттан Манас шер чыкты,
Бул Бээжинге келтирбей,
Кайтарып элди багыңыз!
Каардуу болсоң, эр болсоң,
Караан кыла жүрөрбүз!
Качкы, жалтак уул болсоң,
Кара эшек кылып минербиз!
Элди эсиңе алыңыз,
Кароолго көзүң салыңыз!
Катуу мүшкүл күн түштү,
Ошондон бизди багыңыз!
Чынмачынга, Бээжинге
Чын ата болуп калыңыз.
Медеримсиң, белимсиң
Бек такоол берип бурутка,
Беттеше турган шеримсиң.
Ай, кулунум, Коңурбай
Калдайдан тандап алпын ал,
Калың элди кырдырбай
Бул Бээжинге көзүң сал!
Дегенди угуп калыңыз,
Керишке мыкты журт эле,
Кечилдин канын алыңыз!
Кан Эсенкан муну айтып,
Кадырын журтка билгизип,
Карыпчысын калдайткан
Эр Коңурдун башына
Кечилдин ташын кийгизип,
Кечилдин ташы жарашып,
Керүүгө салган. там кылды,
Кечилге мыктап кан кылды.
Ок отпос тонун кийгизип,
Улук экен Эсенкан
Манастын жөнүн билгизип,
Акылды артык оздурду,
Манас келчү шектүү жол
Конурбайга тоздурду.
Алты миң кытай, сан калдай,
Аксакалы Конурбай,
Анын бери жагынан
Мангубадан туулган,
Ай ааламдын баарына

Артык салган чуулган,
Адам билбес сөзү бар,
Башында жалгыз көзү бар,
Кармашкан жанды койбогон,
Бир чочконун этине
Бир жегенде тойбогон,
Карасаң мунун таноосу,
Ачылып калган ороодой,
Көз үстүндө кара каш
Мал тепсеген шородой,
Каканчындын балбаны
Маамытбек сокур дээр экен.
Каарды катуу салуучу,
Катылыша кеткендин
Башын жулуп алчу экен.
Кароолго турган болжошу,
Кызыталак чочконун
Маамытбек болду жолдошу,
Маамытбектин балбаны,
Беттеп балбан чогулса,
Чыга түшөт далдалы.
Балбандыгы башкача,
Каарданып булкунса,
Капчалдуу тоону уратат,
Бет алышып кол салса,
Чынарларды сулатат.
Боз гүлдүү тон кийгизди,
Боз качырды мингизди.
Ок өтпөгөн тон берди,
Найзакерден, камбылдан,
Акыл тапчуу даңгылдан,
Кечилден так кырк кол берди.
Билбегенди билгизди,
Билдирип жолго киргизди.
Камбылдарын шайлады,
Кан Манастын жолуна
Камынбай кытай калбады.
Баатырларын зекитти,
Кароолун таштай бекитти,
Кароолчунун мыктысын
Кечилдин каны Конурбай,
Кечилдерин зекитти.
Жалгыз көздүү Маамытбек,
Көчүгү кучак Канышай,
Кароолду чындап бекитти.
Кармашып бенде келген жок,
Каттап бирөө көргөн жок.
Боз адырмак, кыран түз,
Болжоп чыгар тоо болду,
Алоокенин Конурбай,

Астындагы кара аты,
Кара атынын бар болду,
Капталында канаты.
Кулак угуп, көз көргөн,
Жаралган адам уулуна,
Алоокенин Конурбай,
Талкандай чалган адаты.
Жүргөнүнөн чаң чыкты,
Кайран калча* Көк жалдын,
Доошунан жан чыкты.
Эки тизгин, бир чылбыр,
Эми колго алыптыр.
Чынмачынга, Бээжинге,
Чын Каканга, Туңшага,
Алоокенин Конурбай.
Улук болду мынчага.
Сурагын алып калдайдын
Каны болду кечилдин.
Өлгөн менен арман жок,
Алоокенин Конурбай,
Азыркы кытай элинде,
Буга каяша айтар калган жок.

МАНАСТЫН ТАЛАСКА КӨЧҮП КЕЛИП КОНГОНУ

Ошондо Манас кайран шер,
Кырк үйлүү кыргыз аз элге
Кабылан Манас ээ болуп,
Кырк уруу кытай манжуга,
Кыргынды кыйла салыптыр.
Алакандай кыргызды
Ажыратып алыптыр.
Кырк үйлүү кыргыз көчкөндө
Жебилгеси* жер чийип,
Ээн көчүп жайлашып,
Кысыр эмди тай союп,
Багалак ойноп, даң салып,
Чатыраш ойноп чаң салып,
Бүтүн кундуз терисин,
Жарты бөлүп алышып,
Кырсыкты кудай чечти деп,
Багалакка салышып.
Коштон кийип суусар бөрк,
Ыргап турган кези экен.
Кегин алып калмактан
Жыргап көчкөн кези экен.
Жакыпта бар сан кара,
Акбалтада түмөн мал,
Капанын баары чечилип,
Кырсыктын баары кесилип,
Кырк үйлүүнүн баарысын,
Жай баракат көчүрүп,

Катагандын кан Кошой,
Караан болгон Манаска.
Бөөт-бөөт бел менен
Көчүп жүргөн кези экен
Бөлүнүп чыккан төр менен.
Агала желек кызыл туу
Ыргап көчүп келатат.
Башчы болуп кан Манас
Баары чери жазылып,
Жыргап көчүп келатат.
Каалаганы Ала-Тоо,
Көйнөгүн чечип жууган жер,
Ата-баба кеткен жер,
Малы жайнап өскөн жер,
Чыңырып эне тууган жер,
Киндик канды бууган жер,
Жерин көрүп шалпылдап,
Жетик көчүп алыптыр.
Кымыздан тарткан аракты,
Көөкөргө куюп жайнатып,
Баглан козу, татты аш,
Баары көчүп токтобой,
Жан казанга кайнатып,
Эренче тонун кийишип,
Желбеген жорго минишип,
Тынбай көчүп өтүшүп,
Мурасына жетишип,
Кичи-Жылдыз, Чоң-Жылдыз,
Катар ашып көчтү дейт.
Өгүз-Ашуу, Тай-Ашуу
Катар ашып келди эми.
Иленин башы Үч-Арал,
Өрүүң боло берди эми.
Үч-Жыргалаң, Көңүздү
Бойлой көчүп алды эми.
Көк-Тал бойлоп сыдырып,
Чоң Илени кыдырып,
Айланпалуу урчуктан,
Кечип чыккан кези экен,
Таш кечүүдөн тумшуктан,
Ат боройлоп сыдырып,
Тегиз көчүп кыдырып.
Ылдый карай бет алса,
Каркылдаган карга жок,
Куркулдап учкан кузгун жок.
Сары-Өзөн ата дээр экен.
Кең Иленин жээги экен.
Аккан суунун боюна,
Чоң өзөндүн оюна,
Чогула журт конду дейт,

Эки журттун айрылыш,
Эр адамдын кайгырыш,
Жеткилең өрүүн болушуп,
Жети күн удаа конушуп,
Жээги Ак-Чийдин чаты экен,
Ары өзөндүн башы экен.
Талаада мунар чаңы бар,
Жаныбарым Сары-Өзөн
Түзүндө кулан дагы бар,
Ат баспаган жер болгон,
Ошондой жер ээн болгон.
Алмасы бышып, көң болгон,
Жаңгагы кулап сай толгон,
Элсиз ээн жер болгон.
Талынын башы ийилген,
Кумунун үстү чийилген.
Курган жердин белгиси,
Берекелүү көрүнгөн,
Көргөн жандын көңүлү,
Албан түрлүү бөлүнгөн.
Жылтырканы, шыбагы,
Жаныбарым Сары-Өзөн
Жылып аккан булагы.
Өзөндөн муздак жел толгон,
Өлчөсөң бейиш жер болгон.
Жайы-кышы тең турган
Тоосунда кары бар,
Жер бейиши көрүнөт,
Токою толгон чары бар.
Жерди көрүп кубанып,
Жетигиң Манас ошондо
Жети күн конок болду дейт.
Үйүрмөнүн сазына
Үч күнү жыйын кылды дейт.
Чогулманын сазына
Чогулушуп турду дейт.
Тапкычташып табышып,
Куугучташып куушуп,
Кепти ортого салышып,
Кеңеш кылып калышып,
Шумкар куштай баркылдап,
Абаң, Кошой таркылдап;
Найзакерден ыктуулар,
Туруп турсун бул жерде,
Көчө чыктык Алтайдын,
Айыл кайда конуучу?!
Алышар душман далай бар.
Маңдайында бараң бар,
Басташаар жоон, далай бар.
Ар жагы Талас, Ат-Башы,

Айланайын кулунум,
Катарлаша жаталы!
Жоону бирге жоолайлы,
Доону бирге доолайлы!
Милтени бирге чоктойлу,
Бараңды бирге октойлу!
Катарлаш бирге конолу,
Катуу багыт иш келсе,
Манаска курман бололу!
Катылып жоо тийбеске,
Кароолду катуу салалык.
Азган-тозгон аз элге,
Арка кылып Манасты
Кан көтөрүп алалык!
Карагай найза боолайлык,
Каралды кылып Манасты
Катылышкан душманды
Кан жөткүртүп жоолайлык!
Балам, Манас, кулунум,
Кара жаак айбалта,
Кайкалатпай аштап бар.
Калын, кара кыргызды,
Каран кылбай баштап бар!
Кара тоодой кан болгун,
Кырк уруу кыргыз элине
Касиеттүү жан болгун!
Эки тизгин, бир чылбыр,
Ээ, кулунум, эр Манас
Эми колго алыңыз!
Эр абаңды ошондо,
Эңишер жерге салыңыз!
Мурадыма жетемин,
Кабылан Манас, сен үчүн,
Курман болуп кетемин!
Колуңа алсаң мубарек *,
Айчыгы алтын кызыл туу,
Алыша кетип кытайга,
Абыдан салсаң ызы-чуу,
Кабылан оозун бурамын,
Ажалым жетип өлгүчө
Туу түбүнө турамын!
Ыраазы болгун өзүмө,
Иле жүргүн көзүңө!
Ушундан ары көчкөндө,
Сары өзөндүн аягы,
Атактуу Талас, чоң Кең-Кол,
Жердей көр ушу жериңди,
Күтө көр кыргыз элиңди!
Таласты күтүп чеп кылгын,
Жолун тосуп бек кылгын!

Төрө абаң, Кошой кеби ошол,
Күтүп алсаң Таласты,
Дүнүйөгө чеп ошол!
Конуш кылгын Таласты,
Кан көтөрүп биз алдык,
Жакыптын уулу Манасты.
Бет алсак жоого чыгарбыз,
Береним Манас аман бол,
Белиме таңуу кылаармын,
Картайган Кошой абакең,
Кабылан Манас өзүңдү,
Караан кылып турармын!
Өлсө Кошой абаңды,
Кең казып көрүн коёрсуң,
Кабылан атын соёрсуң.
Колуң менен тепкилеп,
Абаңды өзүң коёрсун.
Алагар көзү чолпондой,
Ай кулагы калкандай,
Абаң Кошой карыя
Эми кепти таштады.
Аргасын таппай айдалган,
Аркага колу байланган,
Кайгыланып кайгырган,
Алапайын таба албай,
Нойгут журттан айрылган
Акбалта кепти баштады:
Маңдайда баргек тынарым,
Бар күйүт кетти ичимден,
Балам Манас ойлочу,
Журтумду ойлоп турамын!
Аман болсун деп тилейм,
Арстан Манас чунагым!
Кара калмак-манжунун
Сандаган колун кыйратып,
Ажыраттың элиңди!
Үзүлгөндү уладың,
Чачылганды жыйнадың,
Балам, Манас, өзүңдөн
Бир буюм сурап турамын!
Сагынам Сары-Кол жеримди,
Көп эстейм нойгут элимди.
Куп тиленем, зор Манас,
Мурадыма барайын,
Куп белек кылып сен берсең,
Кутубийди алайын.
Куп аман барсам элиме,
Кутмандуу бийиң кулунум,
Курган нойгут элиме
Кан көтөрүп салайын!

Манаска тете уулум деп,
Баана кылып алайын!
Ардактуу Сары-Кол жерим бар,
Абийирдүү нойгут элим бар,
Биздин нойгут ал журтта,
Кара эгинден күрүч көп,
Калайынан күмүш көп.
Боз коёндон түлкү көп,
Босого жыйган мүлкү көп.
Келеңкер чачпак, кең соору,
Келини сулуу нойгут журт.
Кырмазы көйнөк, кымча бел,
Кыздары сулуу нойгут журт.
Аркар аяк, жез билек,
Ат күлүгү нойгутта.
Кызыл көйнөк, найча бел,
Кыз сулуусу нойгутта.
Биздин нойгут журтунда
Кара малдан төөсү көп,
Жон адамдан дөөсү көп.
Таштан бийик зоосу көп.
Менин көзүм өткөндө,
Ушул нойгут журтунун
Камап турган жоосу көп!
Мени кытай кармап алганда,
Кыйындап торго салганда,
Жергелүү журтум көп нойгут
Жетимдик тартып бош калган.
Элсиз калган жерим бар,
Эс таба албай тентиреп,
Эби кеткен элим бар.
Элимди жыйып эл кылсам,
Жеримди ээлеп жер кылсам,
Жергелүү журтту жыйнасам,
Кабылан канкор өзүңө,
Канат болуп турбасам.
Белгилүү жерден белди таап,
Бек канат болчу элди таап,
Кен, нойгутта турганда
Акбалта аттуу дайным бар,
Каралуу калган Сары-Колдо,
Малым арбын балам жок,
Как алтымыш зайбым бар!
Акбалта айтып ар кыл сөз,
Уруксат сурап токтоду.
Кара нээт Жакыптын
Ичи күйүп чок болду:
Кетмек болдуң жерине,
Оой, Акбалта, жан достум!
Теликуш учту тегине,

Тентиген кетти жерине.
Кулалы учту тегине,
Курама элең башында,
Эми Акбалта кеттиң жерине.
Айылыңа кетсең Акбалта,
Аңгеме дүкөн курай жүр,
Арстанын Манас Көк жалдын
Ал-абалын сурай жүр!
Өөдө чыксаң өбөк бол,
Өлүмгө орток Акбалта,
Ылдыйга түшсө жөлөк бол!
Каканга барса караан бол,
Бээжинге көздөп жол тартсак,
Берен Балта бараан бол!
Акбалта менен бай Жакып,
Айкалышып көрүшүп,
Болкулдашып ыйлашып,
Моюн эттен өбүшүп,
Белекке алып Кутубий,
Акбалта кетти элине,
Кошой кан кетти жерине.
Кудай дешип кеп кылып,
Адам өлөр шерт кылып,
Убаданы бек кылып.
Ак буудай унун чайнашып,
Келеме шарып кармашып.
Көк жалдык түрү көрүнүп,
Кен өзөнгө келгенде
Үч кандын журту бөлүнүп,
Калган кыргыз кырк үйлүү
Бет ала көчтү Таласты,
Медер кылып ошондо
Жакыптын жалгыз уулу Манасты
Эрендер жыргап кылкылдап
Эсен көчүп былкылдап,
Бирдигин берип Манаска,
Өлгөндөрдөн калгандар,
Аман жетти Таласка.
Жылгындуу Кен-Кол, кең Талас,
Жаткан экен жайкайып,
Жердеген адам тунбайбы,
Жер соорусу турбайбы.
Өлкө-түзүн караса
Токою бар, талы бар,
Ал токойдун четинде
Жан бүткөндүн баары бар.
Балтырканы билектей,
Маралдары ошондо
Мала кашка инектей.
Кескелдирик жыландай,

Оюн салган куланы
Толмоч семиз кунандай.
Жыландары аркандай,
Алда таала жасаган,
Жер жараткан ар кандай.
Жалбырагы жаргактай,
Кара курту бармактай.
Чымчыгына карасаң
Алтайдагы улардай.
Чырпыгы бар чынардай,
Чынарлары мунардай.
Жылгындуу Кең-Кол, кең Талас,
Жери сонун ар кандай.
Өзөнчөдөн бөлүнүп,
Аккан тунук булагы.
Ай, жаныбар, кең Талас
Бейиштен артык сыягы.
Тегерегин караса,
Айланган тоо чеп экен,
Кулак угуп көз көргөн,
Көргөн жерден бек экен.
Көк жал Кошой абамдын,
Бул айтканы эп экен.
Быяк жагын караса,
Оңурайып көрүнөт,
Кан-Жайлактын кайкысы.
Ушу жерден айрылган,
Кайран кыргыз журтумдун
Тумшугунун тайкысы!
Бөөт-бөөт бел экен,
Адыр-күдүр жер экен.
Адырынан, төрүнөн
Аркар оттоп куюлат.
Куюлган жерин карасаң,
Адырдын чөбү суюлат.
Будур-будур тоосунан,
Бугусу чү деп куюлат,
Будурмакты караса,
Будурдун чөбү суюлат.
Быяк жагын караса,
Үч-Кошойдун бөксөсү,
Муну жердеп тургандын,
Болор бекен өктөсү?
Туура жагын караса,
Кара-Буура, Чаткалы,
Ай, жаныбар, кең Талас
Жер соорусу турбайбы,
Жердеген адам тунбайбы,
Калың журттар ой тартып,
Конбогудай жер бекен.

Күндүзү кымыз, түнү кыз,
Болбогудай жер бекен!
Кулан минип, куш ойноп,
Бойлобочу жер бекен.
Багалак салып ордо атып,
Ойнобочу жер бекен.
Таң жарылган кызыкка,
Батпагыдай жер бекен.
Эр азамат жанбаштап,
Жатпагыдай жер бекен.
Эриксе элик атышса,
Эрикпесе Таласта
Эркин ойноп жатышса,
Бетеге менен шыбагы,
Бек табылбайт булары.
Оромпай тээп кызыкка,
Батпай турган жер бекен.
Ордо күтүп, эл жыйып,
Жатпай турган жер бекен!
Жон-жонунан кароолду,
Салбай турган жер бекен.
Челишкенге кызыкты
Салбай турган жер бекен!
Ордо күтүп кан болуп,
Калбай турган жер бекен!
Таалайына табылып,
Жылгындуу Кең-Кол, кең Талас,
Кырк үйлүүнүн башчысы,
Кызыр чалган зор Манас.
Кыйын султан кан болуп,
Алтайдан көчүп келгенде,
Кең, Талас буга жай болуп,
Мына ошондо Манастын,
Төрт түлүгү шай болуп,
Таң-тамаша оюнга
Батып калган кези экен.
Кырдан таман ордону
Сары журтка салышып,
Атып калган кези экен.
Ордо салып калышып,
Кысыр эмди тайлардан
Эки жүздөп сайышып,
Кең, Талас конуш жер болду,
Келберсиген эр болду.
Кармашып адам барбады,
Укурук кайрар калбады.
МАНАСТЫН ЭГИН АЙДАП АККУЛАНЫ САТЫП АЛЫШЫ²⁸
Бай Жакып аты жоголуп,
Кан Жакып атка конуптур.
Бакылдык кылып көп малга

Кара нээт Жакыбың
Жаман атты болуптур.
Малга күндү карысын
Жыйган экен ал Жакып
Кырк үйлүүнүн баарысын.
Багалак ойноп чаң салып,
Ойноп жаткан Манаска
Жакып кан кирди чаң салып:
Уулум, Манас, өлсөңчү
Өрттөй уулум өлдү — деп,
Өмөлтө кирип, малымды
Ушу жерге көмсөмчү!
Курбуга малым толордо
Кубалап сойдуң бээмди.
Чыгарып ийдиң ичимден
Капкайдагы кээмди!
Зордук кылып малымды
Чоң кетирдиң алымды!
Түгөттүң түптүз күлкүмдү,
Зарып кылып жоготтуң,
Сан казына мүлкүмдү!
Муну укканда Манас кан
Ак жолборстой чамынып,
Кара нээт Жакыпка
Күдөрү үзүп таарынып,
Кеп сүйлөбөй, тил айтпай
Кежири чогуу кармады.
Каалгадай кашка тиш,
Калайыктан башка тиш
Бөлө-бөлө чайнады.
Мал күндү Жакып атама
Бажандашып нетейин?!
Малын берип колуна
Башка жакка кетейин!
Дүнүйө күндү Жакыпка
Түр салышып нетейин,
Дүнүйө малын жеп койсом
Башка жакка кетейин!
Бар кайратым чачайын,
Оң сегиз миң, ааламды
Кыдырып жүрүп басайын!
Желпиниш, Жет-Кайт жер түбү
Жети айланга кыдырып,
Бел байлаган бел карап,
Белгилүү мыкты шер карап,
Өзүм менен тең, болчу
Карааны тоодой эр карап,
Тегереги тегизди
Алым алсыз болгон соң,
Издеп таап алайын

Өзүмө теңтуш эгизди.
Кара нээт атамдын
Капасын угуп үч убак
Кантип карап турайын.
Тулпар жыйнап түздөйүн,
Атам менен уялаш
Сегизинин дайны жок,
Кулак угуп, көз көргөн
Жердин жүзүн издейин!
Алты ай минсе арыбас
Айбандан таап минейин
Талыкпаган бууданды,
Өлүм орток, жан бирге,
Табайын аяш, тууганды!
Деп, ошентип, Манас кан
Каарданды күүлөнүп,
Кара нээт Жакыпка
Чоң, таарынып сүйлөнүп,
Коңгураган Көк жалың
Кара-Буура, Чаткалда
Журт оор уйкуда жатканда,
Каарданып таптанып,
Таалайлуу тууган артык шер
Таластан чыкты аттанып.
Беш-Таш бек жайлоо
Бек жайлоону ашты эле,
Ары жагы Анжыян
Анжыянды басты эле.
Анжыяндын боз талаа
Боз талаага барганда
Бет алдынан жолукту
Бир аксакалчан думана.
Думана туруп муну айтат:
Беренимсиң, шеримсиң,
Бендеден артык туулган
Берен көкжал шеримсиң!
Атыңдын оозун бура тур,
Алдыңкы жайга тура тур!
Алтайдан бери көчтү деп
Келериңди билгемин,
Алты шердин кенжеси,
Алданын сүйгөн бендеси,
Артыгынча мен карып
Талаадан күйүп жүргөмүн!
Уламадан уласам,
Билгичтерден сурасам
Атаң менен уялаш
Жок экен сегиз тууганын.
Кара нээт Жакыптан
Калган Манас шер болдуң,

Серпишсең жолдош сексен төрт
Серп алган жагың кызыл өрт.
Алтайда энең тууганда
Киндигиң каны төгүлдү,
Азыр менин өзүмө
Шердик түрүң көрүндү.
Тилиңди алган бендени
Тилге салып айдайсың,
Тил албаса душманды
Тигинен салып жайлайсың.
Токсон тоонун урчукка
Бел экенсиң кулунум,
Аты оор Ногой көк жалдын
Артында тукум калат деп
Аңдап билип жүрчү элек,
Сен экенсиң кулунум!
Сенде калк жайлаган тоо да көп
Өпкө жарып от алчу
Аңдыша турган жоо да көп.
Бел байлаган белиң көп,
Каратып алчу жериң көп.
Ай-ааламга чалышсаң
Бек азаптуу душманга
Бет алышып барышсаң,
Жер өлчөөсүн алышсаң,
Жеке чыга сайышсаң,
Айкырып найза сунганда
О, ботом, астындагы боз атың
Бейбелчеги бир тутам,
Бечелдик сыны бар экен,
Согончогу бир тутам,
Топорлук сыны бар экен.
Көкүл ыргытып, баш чайкап
Шашкы сыны бар экен,
Бакандашып сайышса
Качкы сыны бар экен.
Жол жорголуу кылтылдак,
Алты ай сапар жол жүрсөң
Бул атың жүрбөйт былкылдап,
Жет-Кайт минип жол тартсаң,
Жетимиш күнү түн катсаң,
Желбес түрү бар экен.
Ак асаба туу болсо,
Айгайлаган чуу болсо,
Качкы сыны бар экен.
Кайраттуу куйрук, жал эмес
Кармашсаң капа кылбасын,
Кагышка минер мал эмес.
Аманат жанга күч келип,
Аңдыган душман бүт келип,

Калын кол чыкса жаркылдап,
Айкырып найза сунганда,
Айгай кулак тундуруп,
Бет алышып турганда
Ээр белдей белести
Ашпай калуучу мал экен.
Эсил жанга күч келсе,
Ээн калган боз атын
Баспай калуучу мал экен.
Кулагы узун, өзү бош
Бош жаралган мал экен.
Чычары тар чочконун
Чабалдык түрү бар экен.
Алыска сапар жол жүрсө
Аптыгып баспай калуучу
Жамандык түрү бар экен.
Жол жорголуу былкылдак,
Жолу болсун кызыкпа.
Жолуккан жоого барганда,
Колтук башы былкылдап,
Болбой берчүү мал экен.
Үстүндөгү өзүндү
Армандуу кылып таптакыр
Кордой берүүчү мал экен.
Дегенине көнөмүн,
Айтып турган ушу чал
Аман болсоң, көкжалым
Ата болуп беремин!
Айтканым жакшы билип ал,
Арстандыгың чын болсо
Арстаным уулум, тилимди ал!
Мындан ары бастырсаң
Баабедин деген мазар бар,
Билгич айтат, эр да айтат
Баабедин атам бели деп,
Адам ата, Обо эне
Кошулушуп ушунда
Оюн салган жери деп.
Таң-тамаша, кызык сөз
Акылга артык баалады,
Барып көрсөң Боз-Талаа
Күн мезгили алты айга
Балам Манас тилимди ал,
Кош курашып жаталы!
Ат семирп ык болсун,
Алты айга мезгил толгуча
Эр семирп нык болсун!
Боз-Талаа бетин жайлайлы,
Аштыкты мыктап айдайлы!
Толуктап азык алалы,

Кетмендеп жерин ачалык,
Кочуштап тукум чачалык!
Тилимди ал, кулунум
Намыз кылба, ар кылба
Боз-Талааны жайлайлы!
Кабылан Манас кебимди ук,
Орток аштык айдайлы!
Аштык бышаар алты айда,
Ошол аштык бышкыча
Боз-Талааны жайлайлы,
Абышка айткан ал кепке,
Арстан Манас кубанды:
Кетмендеп жерди оёюн,
Кең-кесири тоёюн!
Дүнүйө жыйып, мал күтүп,
Не мураска жетейин.
Андан көрө мен эми,
Аштыкчы болуп кетейин.
Карыя тилин алайын.
Ушу турган Боз-Талаа
Орток эгин салайын.
Ошо көргөн чал менен,
Кайыптан чыккан жан менен,
Боз-Талааны жайлады,
Көкжалың аштык айдады.
Түгөнгөн тоонун урчуктан,
Көз жетпеген талаадан,
Айта-буйта дегиче,
Ачып көздү жумгуча,
Тике жолун төтөлөп,
Алып келди ошо чал
Эки өгүздү жетелеп.
Шамыяны шайлалуу,
Жолугуп турган ошо чал
Кош жетелеп калганы,
Манас кан буурсунду кармады.
Жердин бетин ачты эле,
Кочуштап тукум чачты эле.
Ортоктошуп дан айдап,
Көңүлдү көкжал басты эле.
Балалыкты таштады,
Ичине акыл толгону,
Айдап келген эки өгүз
Көздөн кайым болгону.
Ай талаада атасы,
Абышка болду көргөнү.
Чыканактап уйку алып,
Чырым этип тынч алып,
Жамбаштап жанды тындырса
Жатып уйку кандырса,

Уйкудан чочуп ойгонуп,
Оң жагына толгонуп,
Карыяны караса
Кызарып буудай толуптур,
Берен калган ак буудай
Чоңдугу тоодой болуптур.
Аты олуя жарыктык,
Манас уктап тургуча
Белен кылып коюптур.
Тамаша ушу болду деп
Таалайлуу тууган көкжалың
Аң-таң калып турду эле.
Абышка айтат бир сөздү,
Акылга салат кир сөздү:
Оо, балам, Манас кебимди ук
Шер экениң билгемин,
Алтайдан бери көчкөндө
Кезиксем деп жүргөмүн.
Кыйшык ишиң ондодум,
Кызыр калган кырааным,
Өзүңө жолдош болгомун.
Орток аштык салыштык,
Алты ай, жети ай болгуча
Жолдош болуп калыштык.
Мындан ары Манасым,
Кабылан болгуң, шер болгуң,
Казына мүлкүң тең болсун,
Касташкан жооң кем болсун,
Оң эки мүчөң тең болсун!
Беренимсиң, белимсиң
Медер кылган шеримсиң!
Кабарың билип жүргөмүн
Кайран көкжал келсе деп,
Сени күтүп жүргөмүн!
Жолугушуп боз болдук,
Кызыр чалган кырааным
Кыяматтык дос болдук,
Ак буудай унун чайнаштык,
Сен экөөбүз биригип
Орток эгин айдаштык.
Жаттык жакын иргелеш,
Жаныбыз болду биргелеш.
Бул буудайдан албаймын,
Бүгүн көргөн эртең жок,
Ушундай болот дүйнө бок!
Бул алакчы дүйнөгө
Өлсөм көзүм салбаймын!
Калайыкка дарымын,
Билеги жоон баатырмын,
Азган-тозгон байкушка

Артыкчасын жакынмын.
Баабедин ата көзүмүн
Бар жандарды тойгузган
Баабединдин өзүмүн!
Береним сага дос болуп,
Азыраак аштык айдадым.
Астыңдагы тулпарды
Адалга сатып минсин деп,
Ушу жагын камдадым.
Көөнө-Турпан бетинде,
Каргыш кеткен Барбардын,
Күн батыш жаккы четинде,
Лоп дайранын боюнда,
Көз жетпеген суусуз чөл,
Салынган төмөн боюнда,
Кукулдаган кузгун жок,
Сайылган чөлдүн учунда
Кайыбынан кабылган,
Нойгуттун каны Карача,
Эркеги жок, кызы арбын,
Кудай сүйүп буюруп,
Так ошого табылган
Кулан кууп токтоткон,
Кайыптан келген Куу байтал.
Иши күлдөй жөнөптүр,
Карачанын сан жылкы,
Сан жылкынын ичинде
Таңга жуук төрөптүр.
Чарайнасы ката элек,
Тууганда жерге жатпаптыр.
Энесинин үстүнөн
Карап турса Карача
Так миң катар аттаптыр.
Атка сынчы, көзү ачык,
Билгичтин баары сынаптыр.
Бул Куланын ээси жок,
Ээси чыкса мээси жок.
Деген сөзгө көнүңүз,
Мунун ээсин таап бериңиз.
Ээсин таап бербесең,
Ушу турган Кула тай
Тулпарлыгы бир далай,
Жал куйругу чок экен,
Төгөрөк туяк жылкыда,
Кыл куйруктуу тулпарда,
Кыйыны мындай жок экен.
Алты ай минип жол жүрсө,
Арыбас сыны бар экен.
Алтымыш асый болгуча,
Карыбас сыны бар экен.

Чү десе жанга жеткизбес,
Куюндук сыны көрүнөт.
Көкүрөк жоон, кийни ичке,
Кыйындык сыны көрүнөт.
Кыл куйругун чарт түйүп,
Ушу турган Кула тай
Кыргынга минер мал экен.
Карыпчыдан жабуу жаап,
Казатка минер мал экен.
Айгай укса шашпаган,
Айдын караңгысында
Бир изин ката баспаган.
Чуу укканда бөлүнгөн,
Тулпардык сыны көрүнгөн.
Аман болсо кула тай
Аркалуу тулпар ат болот,
Аман жүрсө ушуну
Сураган киши жат болот.
Кетмен туяк, кең соору
Кенен жердин бууданы,
Керишке минер мал экен.
Бербеймин деп чыр кылып,
Бейжайга салып өтпөңүз,
Бекер бербейм дей берип,
Берен экен Кула тай,
Көп өмүрүн кеспеңиз.
Башына нокто катыңыз,
Баасын билген адамга
Багын ачып сатыңыз.
Башка жылкы турбайбы,
Казатка минер ээси жок,
Жал куйругун чубалтып,
Жүрүүчү жылкы турбайбы.
Кызыл кандуу кыргынга
Минүүчү жылкы турбайбы.
Жер жарылып көрүнбөс,
Чаңга минер жылкы экен.
Жер майышкан чоң согуш,
Канга минер жылкы экен.
Коржоктотуп жабуулап,
Өрткө минер мал экен.
Балбандар туруп салышып,
Баш кесилип кан кетчү,
Четке минер мал экен.
Кызыл найза, кылычка
Кынап минер мал экен,
Айлап-жылдап согушка,
Сынап минер мал экен.
Бул жаныбар Кула тай
Байтал бээнин кулуну,

Кара жылкы дулдулу *.
Кыл куйруктун кымбаты,
Кыйла жылкы тулпары.
Туяктары көп сонун;
Эт чыгарган чарадай,
Соорусу бөлөк бөлүнүп,
Эркин жаткан талаадай.
Кашка тишин карасаң,
Сомдоп чаап таптаган,
Усталардын болоттой,
Чаткаягы кен экен,
Табылгылуу колоттой.
Деген сөзгө көнүңүз,
Капа болбой тулпардын
Ээсин таап бериңиз.
Багып жүргөн кокустан
Кула тай сизге мүлк эмес.
Белгилүү тулпар каранды
Бенде минер жылкы эмес.
Кагышка минер дөөсү бар,
Каран калган Кула тай,
Күтүп жүргөн ээси бар.
Карача канга муну айтып,
Сынчы айлына кетиптир.
Жыл оң эки ай толгондо
Карачанын калкына
Каатчылык жетиптир.
Карачанын көп нойгут
Нан табалбай зарланып
Төрт түлүк малын чачыптыр
Чама чарчап, ал кетип,
Кайран нойгут ошондо
Туш-туш жакка качыптыр.
Жерин чегиртке талап басыптыр
Ошондой балаа келгенде,
Адамдын баары жыйылып,
Малынын баары кырылып,
Калың журту дан таппай,
Жаман шашты деп уктум.
Тилегенди кудурет,
Берет экен деп уктум.
Асый чыкма Кула тай
Жаңы асыйга толду дейт.
Нойгуттун каны Карача
Тартар кези болду дейт.
Сөзүмө кулак салыңыз,
Баарын берип буудайды
Кула тайды алыңыз.
Куланы алсаң колуңа
Кыялың өсүп чечилет,

Кырсыктын баары кесилет.
Кызыр чалып бак берет,
Чын кудай сага ат берет.
Алты айга минсең арыбайт,
Алтымыш асый болгуча,
Азуу сөйкөп карыбайт.
Чалгынга минсең чарчабайт,
Оорукка минсең оорубайт.
Атышка минсең арыбайт,
Артык тулпар мал ошол.
Кудай таала кудурет
Куп көкжалым Манас кан
Куптап таап минсин деп,
Жазып койгон мал ошол.
Кайыбынан түшкөн мал,
Казатка чындап арынап,
Таалайыңа бүткөн мал.
Ошондой тулпар жаныбар,
Күн чыгыш менен күн батыш
Талыбай чуркар алы бар.
Таап минсең ат ошол,
Басып өтсө кара таш
Таруудайдан быркырайт,
Оозун жайса тим эле,
Булуттай учуп дыркырайт.
Олуяттан бата алат,
«Аккула» болуп аталат.
Күлүгүнөн оолугат,
Кызыр чалган кырааным,
Кыйындын баары жолугат.
Ай талаада кезигип,
Балам Манас угуп тур,
Баба дыйкандан бата алдың,
Жер үстүндө адамга
Сайыппуруш аталдың.
Оо, Манасым, оомийин
Бет алып бенде барбасын,
Береним сенин өзүңө
Беттешкен аман калбасын!
Ок өтпөгөн тондуу бол,
Ок жетпеген аттуу бол!
Кызыкканга кыргын сал,
Белсенишкен жоо болсо,
Белин бүктөп өчүң ал!
Жолдошуң кыраан сексен төрт,
Беттешкениң мерт болуп,
Болуп кетсин кызыл өрт.
Кармашкан адам оңбосун,
Катылган аман болбосун!
Жолуң шыдыр шар болсун,

Жолдошуң Кызыр эр болсун!
Аккула семиз ык болсун,
Жалгыз башын, көкжалым,
Өзүңө тете кырк болсун!
Деп, ошентип, Манаска
Баба дыйкан кезигип,
Батасын берип койгону.
Андай-мындай дегиче,
Ачып көздү жумгуча,
Жанындагы ак сакал,
Көздөн кайып болгону.
Турду Манас сандалып.
Көздөн кайып болду — деп,
Сүт кымыран * таң калып.
Ошондо Манас кайран шер
Колун алып аркага,
Коржоктогон кайран эр
Астында күлүк Айбанбоз
Ээрин алып жайдактап,
Айдай сары талаага
Коё берди баймактап*.
Аккаңкыны жазданып,
Булгары тердик, көк токум,
Жамбашына салыптыр.
Жумган көзү ачылбай,
Сунган буту тартылбай,
Адамдан бөлөк арстан эр
Алп уйкуну салды эле.
Адамдын шери кургуруң
Корулдап уктап калды эле.
Таң, сөгүлүп келгенде,
Жерге жарык тийгенде
Кыска жолду төтөлөп,
Карып болуп дан издеп,
Келе жатат Карача,
Токсон нарын жетелеп²⁹.
Карайлап издеп дан таппай,
Түсү качып, түн катып,
Эли карып, эң ачка
Акылынан эң шашып,
Ат бороюн сыдырып,
Ай ааламдын баарысын
Аштык издеп кыдырып,
Асмандан жылдыз бириндеп,
Таңдын муздак жели дирилдеп,
Суук шамал жел болуп,
Баабединдин мазардын
Салынган берки маңдайда
Көрсө көңүл бөлүнөт,
Тоодой кызыл ак буудай

Ай талаада көрүнөт.
Көргөнүндө Карача
Көп азык болот бизге деп,
Көөнү кетти бөлүнүп.
Бээ баштаган беш тогуз
Баабединге чалды эле,
Эл чуркурап, чуу туруп,
Буудайга жакын барды эле.
Ал буудайдын ээси бар,
Жалаңкычтай жар кабак
Жанында Манас дөөсү бар.
Адамдан бөлөк жан экен,
Арт жагына караса,
Арстандай жалы бар экен.
Сыягы бөтөн, заары күч
Катылганды кылат түз.
Бул баатыр өөдө ойгонсо,
Буудай эмес Карача
Кайран жандан күдөр үз!
Келгендерден кеп уккан,
Анжыяндын калктары
Артык дыйкан деп уккан.
Эл бекен, булар жоо бекен,
Каарданса тойгон кул
Кашайта көздү оёбу,
Калк, төөлөр мындай тура тур!
Жакындасак кокустан,
Койбой союп коёбу?
Нарларды олжо кылбасын,
Ачууланса кокустан
Адамдын баарын кырбасын.
Зордугу тоонун теңиндей,
Оонап кетсе кокустан
Көрүнгөндү жегидей.
Адамдан бөлөк түрү бар,
Кайгуулдап жүргөн шер белем?!
Азыгын камдап абыдан
Бууругуп жаткан эр белем?!
Берен да экен, бел да экен,
Белгилүү кыйын эр да экен.
Обурагы артык жан экен,
Оң жагында жолдошу
Арылдап жанын жаланган,
Ач арстаны бар экен.
Арстан тийсе оң кылбас,
Айкырып турса бул адам
Баарыбызды соо кылбас.
Кымбат да экен, шер да экен,
Кылымга татыр эр да экен.
Оң далысы кен да экен,

Ойротту бузчу шер да экен.
Жалаңкычтын көзү экен,
Кайып шердин өзү экен.
Ачкалыктын жапаасын
Көргөнү келген экенбиз,
Ачка болуп дан издеп
Өлгөнү келген экенбиз.
Оолугуп бизге кол салса
Оң таптырар кул эмес,
Оңой-олтон бул эрге
Бенде чыдаар уул эмес.
Аштык издеп, дан карап,
Арам өлөт экенбиз,
Кыйын душман жоо болсо,
Бейли жаман эр болсо,
Жаман өлөт экенбиз,
Бузулган экен биздин түш
Кыргын болсок талаада
Кылымда болбойт мындай иш.
Ырайымдуу жан бекен,
Ырас жини кармаса,
Кырып салар ал бекен?
Уйкудан өөдө тургуча,
Бизге моюн бургуча
Жабдыгын алып тургуча
Жан соога баатыр мына деп,
Байтал бээнин кулунун
Кара жылкы дулдулу
Асый чыкма Аккула
Бул арстан алдына
Тартуу кыла салалы,
Бекер карап турбастан,
Бек акылды кылалы!
Жан соогалап алалы,
Минтпей койсок жигиттер
Канткенде аман калалы!
Нойгуттардын Карача
Албан түрдүү сөз айтып,
Баатыр Болот карысы
Кыргын тийген эмедей
Кыйрап түштү баарысы.
Билегинен сап кетип,
Жүрөгүнөн кап кетип,
Төөнү айлана жүгүрүп,
Саксалаңдап карысы
Айласы кетип антаңдап
Карача башчы баарысы
Бул айтканың акыл деп,
Аккуланы тартууга
Аскердин баары макул деп.

Эр Болот баштап жүз киши
Уйгу-туйгу жүгүрүп,
Кырып иер бекен деп
Кызыталак жандан түңүлүп,
Элчилик түрдөн башташып,
Жоо — жарагын баарысын
Чогуу үйүп ташташып,
Эстүүнүн баары күйүнүп,
Эселектер ошондо
Кырса кыргын болдук деп
Төөнү айлана жүгүрүп,
Корккондон көзү алактап,
Акылдан танып кээ бирөө
Жаткан экен шалактап,
Калайык минтип турганда
Нойгуттун каны Карача,
Карчыгадай камынып,
Кайраттуу жандын бири экен
Кайыптан акыл табылып,
Ак кесе чечип алды эми.
Кылча жанын тутам деп,
Аккула тартып камынып,
Асый чыкма Аккула
Буулумдан жабуу жаптырган
Билгич экен Карача
Бир окустук кылат деп
Буйгат жерге бактырган,
Дилделеген ноктону
Азем менен каттырган,
Окоро түйгөн ак чылбыр
Үч кулач узун тактырган,
Менин атым болсо деп
Идерлүү* адам жактырган.
Канкорго тартуу кылууга
Карача басты бүгүлүп.
Карап турган көп жандар
Кана эмне болот деп,
Карабай жандан түңүлүп.
Карача жакын калганда
Бир-бирден басып тарашып,
Баарысы жерди карашып,
Бузулуп өңү кубулуп,
Кудайга үнү угулуп,
Баш-баштарын карасаң
Көтөрбөй жерге тыгылып,
Өөдө болбой кылкылдап,
Жер чукушуп былкылдап,
Күбүрөшө калышып,
Эстүүсү эпсиз күйүнүп,
Эселектер ошондо

Корголоп төөгө жүгүрүп.
Акырын басып төтөлөп,
Тартып барды Карача
Оңжоңдотуп Куланы
Ойронуңа жетелеп,
Акка моюн бурганы,
Оңжондотуп Куланы
Карача тартып турганы.
Кийген тону Манастын
Алтын жака күрөөкө*,
Кызыр чалган берениң
Кылычты илип билекке,
Чукуруанып ойгонуп,
Оң жагына толгонуп,
Онкоюп Манас караса
Тартууга келген Аккула,
Куйругу узун, жалы бар,
Ушундай сулуу жаныбар.
Караса көңүл бөлүнөт,
Как ошондо Аккула
Атадан жакын көрүнөт.
Бекем белди курчанып
Бейпайга минер мал экен,
Найза кармап топ бузуп,
Дууга минер мал экен.
Айгай кулак тундуруп,
Чууга минер мал экен.
Кызыл түпөк найза алып,
Кынсыз кылыч байланып,
Кыргынга минер мал экен.
Кара түпөк найза алып,
Кара болот кылыч байланып,
Кагышка минер мал экен.
Токсон илек кол алып,
Тоорулга минер мал экен.
Сексен илек кол алып,
Серпишке минер мал экен.
Түпөктүү найза колго алып,
Солоктоп желип калышып,
Жекеге чыгып сайышып,
Кайгуулга минер мал экен.
Баба дыйкан олуя
Айткан ушу кеп экен,
Алда таалам Аккула
Алып келген ал экен.
Сүйүндү Манас барбайып,
Чаначтай мурду дардайып,
Көк арстандай чамынып,
Жаратканга жалынып,
Опол-тоодой чоң канкор

Ордунан турду камынып.
Манас өөдө турганда
Көнүлү атка бөлүндү
Жетелеген чоң Кула
Бурак аттай көрүндү.
Кечээ Баба дыйкан карынын
Айтканы анык түш экен,
Айтып кеткен Кула аты
Анык өзү ушу экен.
Кең көкүрөк, тайкы жал,
Кетмен туяк, кең соору,
Аркар аяк, капкан бел
Алыска чыдар мал экен.
Атасы тоонун кайыбы,
Энеси чөлдүн бууданы,
Куп келтирип, куп жасап
Кудайдын буйруп турганы.
Сексен төөгө дилде артып
Жердин жүзүн кыдырса,
Алтын чачып сарыптап,
Азелде мындай кабылбайт.
Төгөрөктүн төрт бурчун
Төрт айлана издесе
Төрөгө мындай табылбайт.
Кайыбынан кабылган,
Жасаган экен жараткан,
Жаныбарым Аккула,
Кайманадан табылган.
Кыска көкүл жал экен,
Ай, жаныбар, Аккула
Кырсыкты чечер мал экен!
Бекер куйрук — жал эмес,
Бекер алчу мал эмес!
Ат коштогон бул чалдын,
Касиеттүү зор кандын,
Кадимки нойгут кыргызга
Ата болгон кези экен.
Айкөл Манас минсин деп,
Алып келген кези экен!
Дегенине көнөйүн,
Казынамда кыйла мүлк
Кулага тартуу берейин.
Буудайга ыраазы болбосо,
Дегенине көнөйүн,
Бай Жакыптын сан кара
Барысын тартуу берейин.
Сарып кылып дүйнөмдү
Деген сөзүн алайын.
Кыймылдаган жанымды,
Колумдагы барымды,

Бир атка тартуу кылайын.
Бир туягы сан кара,
Берейин деген кулуна
Сатса чыкпайт булуна.
Айтып оозун жыйгыча
Айкөлүң өөдө турду эми,
Ак селдеси казандай,
Нойгуттун каны Карача,
Айкырса үнү азандай,
Эки колу боорунда,
Карача туруп муну айтат:
«Оо, балам, башка көрүнөт,
Байкасам көөнүм бөлүнөт.
Колдогонун бир тогуз
Мыкты сының бар экен,
Найзакерден абыдан
Ыктуу сының бар экен,
Калк каратып колуна
Алуучу сының, бар экен,
Катылганга калайман
Салуучу сынын бар экен.
Кең көкүрөк, кемеңгер
Кулак угуп, көз көргөн
Канча жерди кыдырдым,
Көрбөдүм сендей кыйын шер!
Баш териң, башка көрүнөт,
Балам, мындай болсо — деп,
Байкасам көөнүм бөлүнөт.
Жанында тоодой буудайың
Жаратканга сыйынып
Жөнүңдү сурап турамын.
Жер жүзүнө таралган
Жетимиш бурка адам бар,
Ачык айтчы, кулунум
Ата уругун, кайсы жан?
Урааның, ким, элиң ким?
Уругуң ким, жөнүң ким?
Ата-баба айлың ким?
Айтып берчи, кулунум
Ары түбү дайның ким?
Айып этип койбосоң
Айыл конгон жериң ким?
Ата-баба урааны
Жайыңды сурайм, элиң ким?
Ачууланып койбоңуз,
Наздар келдим өзүнө
Ажалдан мурун сойсоңуз!
Аңгемени курадым,
Ак сакалдуу чал элем
Ата жөнүң сурадым,

Жөнүңдү угуп калууга
Кумар болуп турамын!
Кыр-кырыңдан карасам
Кызырдуу түрүң көрүнөт,
Маңдайыңдан карасам,
Баашалык түрүң көрүнөт.
Бенделиги курусун
Бет заарыңдан чыдабай
Коркуп турган жерим бар.
Оң жагыңдан карасам
Кара чаар кабылан
Капталыңдан чамынат,
Кара кулак шериң бар
Беттешип бенде алалбайт,
Шер аталган жериң бар.
Ата жөнүн билүүгө,
Балам, сенде кебим бар.
Бет алдыңа келиппиз,
Лоп дайра боюн жердеген,
Карача башчы каныбыз.
Келгендер кыйла кан элек,
Сенин каарыңа чыдабай,
Кыйрап түштүк баарыбыз.
Курсак ачкан карыппыз
Кудай билсин, өзүң бил,
Куп алдына кезигип
Буудай издеп калыппыз.
Кудайдын нуру чачылбай,
Катаалдап кетти жерибиз,
Тулпар коштоп, дан издеп
Карып болду элибиз.
Ыймандуу балам экенсиң,
Оолугуп кетсең окустан
Кырып салар бекенсиң!
Анда Манас муну айтат:
Ак сакалдуу карыям,
Атама тете олуям,
Салоомдон — салоом алейкум
Сени кырып нетейин,
Не мураска жетейин.
Ары түбү дайнымды
Азыр айтып кетейин.
Башынан кары кетпеген
Ала-Тоо биздин жерибиз,
Жайы-кышы эт жеген
Кызырдуу кыргыз элибиз.
Кармаша чыккан жоо болсо,
Кабыланча жойлойбуз.
Чоң атабыз Каракан,
Жакып байдын жалгызы

Кабылан Манас өзүмүн.
Как буудайдын башында
Карап жаткан кыраанмын.
Кагыша чыга жоо келсе
Калтырбастан кырамын.
Кан Манас айтып бир сөздү,
Карачадай канынын
Көөнүнө салды кир сөздү.
Муну укканда Карача
Манасты беттеп төтөлөп,
Онжоңдотуп Кула атты
Ойронундун алдына
Тартуу кылды жетелеп.
Балам, Манас, сен болсоң
Берген экен кудайым
Кабылан тууган канкор шер
Аман жүргүн ылайым!
Кезиктирип талаадан
Көрүштүрдү кудайым.
Мен да кыргыз өзү элем,
Кырк уруу кыргыз журтундун,
Бир уруусу мен элем.
Атагым нойгут ушу журт
Кара көктүн бири элем,
Кан зааданын өзү элем.
Байкал жүзүң көрөйүн,
Айбандан артык Аккула
Тартуу кылып берейин.
Аккула тартуу, мен сатуу,
Тартып турган Аккула
Тартуу тулпар ал эле,
Айкөл Манас өзүңө
Ылайыктуу мал эле.
Аккула жайын айтайын
Бекер куйрук-жал эмес,
Быйыл асый чыкма Аккула
Бекер тууган мал эмес.
Кайыбынан кабылган,
Ээн талаадан табылган.
Энеси кайып жаныбар
Кулан менен куушкан,
Чөлгө тууп, ташка өскөн
Айбандан бөлөк башка өскөн.
Лоп дайранын баткалда
Оң түмөн жылкым жатканда,
Ат кара тил болгондо,
Жаз ыраңы толгондо,
Тоо таяна эл көчө
Таң кашкая сүргөндө,
Жерге жарык тийгенде

Салып жетип карасам,
Жылкы аманын кааласам
Жылкы ичинде буркурап,
Куюн ойноп жатыптыр.
Жылкыларды карасам
Жоо тийгендей чуркурап,
Кыйын ойноп жатыптыр.
Салып барып карасам
Туура кайып экен деп,
Өзүм таап алгамын.
Тапканымда Куланы
Жети кулун сойгомун,
Жети бээнин эмчегин,
Жеке эмдирип койгомун.
Абайдан* жабуу жаптырдым,
Айбандан бөлөк бактырдым.
«Аккула» деп ат коюп,
Артыкча мыктап баккамын.
Журт курсагы катуу ачып
Жетелеп келдим сатууга,
Бет алдыңа токтодум
Береним сага тартууга³⁰.
Аккуланы алыңыз,
Үймөлөнгөн буудайды
Бизге кыйып салыңыз!
Анда Манас муну айтат:
Айбандан артык Аккула
Карача тартса мен алдым,
Дегениңе көнөйүн
Кызылдаган ак буудай
Бул Аккула тулпардын
Тартуусуна берейин.
Онжоңдогон Аккула
Бизге кыя салыңыз,
Аккуланын тартууга
Ак буудайдын баарысын
Бирөөнү койбой алыңыз!
Баатыр мындай деген соң,
Карача турду бакырып,
Калың колун чакырып.
Токсон экен кызыл нар
Кызыл нарды чөгөрүп,
Токсон нарга буудайды
Топтолтура жүктөшүп,
Токсон нардан калганын
Кочууштап уучтап алышып,
Куржунуна салышып.
Кочууш буудай бир тай деп,
Аң-таң калып калышып.
Аккула алып Манас кан

Көңүлү түрдү жай болуп,
Буудай алып Карача
Калган экен бай болуп.
Мына ошондо Карача
Аккула берип Манаска,
Кыбыланы бет алып,
Оомийин деп кол жайып:
Кулунум Манас өлбөсөң,
Алыска колун курай жүр,
Ал-абалын кандай деп,
Картайганда Карача
Ал-абалын сурай жүр!
Эрендирсиң, эрдирсиң
Күтүп алчу сендирсиң!
Элди байкап чала жүр,
Менин жерим Лоп дайра
Ошондон кабар ала жүр!
Телегейин тең болсун,
Темишишкен душманын
Теги кырылып кем болсун.
Деп, ошентип, Карача
Меңсиз ак боз бээни алды дейт,
Ай туякка чалды дейт.
Токсон төөгө жүк артып,
Карача жетти бир жайга.
Аккула минип зоңкоюп,
Айкөлүң тартты бир жайга.
Көз жетпеген урчукка,
Көмкөрүлгөн тумшукка,
Күдүрлүү тоонун четине,
Оркойгон кырдын бетине,
Мелтиреген чөлүнө,
Касиеттүү мазардын
Ашып барчу жерине
Аккула менен оржоктоп,
Ашып барган жеринде
Ачып көздү жумгуча,
Андай мындай дегиче
Бет алдынан жолукту
Аксакалчан думана.
Думана туруп муну айтат:
Беренимсиң, белимсиң
Бек жараткан жакшылап,
Арбагың бийик, атың оор
Ардактаган шеримсиң!
Кыйынымсың, канымсың,
Айкөл Манас жанымсың!
Телегейи тенимсиң,
Алданын сүйгөн бендеси,
Табылбай турган эримсиң.

Мындан мурун нечен жыл³¹
Келериң бейлеп билгемин,
Кара Көк жал кабылан
Келет го деп жүргөмүн.
Жолуңду тосуп көрүүгө
Алда таала жараткан
Сенин аманатың берүүгө,
Кабар алып алдадан
Аты Манас арстан деп,
Канча жерден күйгөмүн.
Шер акыры келди деп,
Сени күтүп жүргөмүн.
Ай-ааламды чалгамын.
Арстан сенин айындан
Кыйла жерге баргамын.
Сүйлөп берер иш кыйын
Кудай буйруп кут кылса,
Аманат берем бир буюм.
Кол кармашып, көз көрүп
Оолукканы турамын,
Алдам кымбат жараткан
Кымбатым сенин өзүңө
Жолукканы турамын.
Кумар болуп сөзүңдү
Көрөйүн деп келемин,
Кудай сүйгөн алты курч
Асмандан түштү атайын
Арстан сенин өзүңө
Берейин деп келемин.
Муну билген адам кеп айтар
Кынга салсан алты курч
Жанына жакын жолдошун,
Кындан суурсаң алты курч
Чапканды жарчу жолборсун.
Өлчөп кындан суурганда
Беттешип жандар барабы,
Каарданып шилтесең
Бөлүнбөй душман калабы?
Казатка кирсе болжошун,
Кармашка кирсең алты курч
Сан колдон кыйын жолдошун.
Бет алып суурсаң кылычты
Беттеп адам барабы,
Чымырканып шилтесең,
Бөлүнбөй адам калабы?
Алда берди алты курч,
Баары болот тегиз курч,
Курчтугу кымбат сынаакы,
Беттешип жоого кол салсаң,
Бек токой жерге кол салсаң,

Алты курч артык мураапы*.
Кайыптан мындай кабылбайт.
Кулак угуп, көз көргөн
Жумуру баштуу бендеге
Асмандан түшүп жолугуп,
Азелде мындай табылбайт.
Бекер дебе өзүмдү,
Бээлеп тур, балам, сөзүмдү.
Каалаганга жолуккан
Кайып чалдын өзүмүн.
Этегим тийген оңолгон,
Кызырыңдын көзүмүн.
Асмандан түшкөн алты курч,
Кайыптан кылыч табылган,
Калкка болбойт мындай иш,
Алты курчтун ичинде
Кылычтын кындуу ыктуусу,
Алты курчтун мыктысы,
Баарысынан өткүрү,
Артык кудай буюрган
Арстаным, өзүн алууга
Ат коюлган Зулпукор.
Оң жаккы быяк бетинде,
Миздин өөдө четинде,
Чийилип калган каты бар,
Ал катынын ичинде
Канкор Манас алат деп,
Кудуреттин өзүнөн
Чийилип келген аты бар.
Аманат бердим алты курч,
Мубарек* кылып алыңыз.
Өзү тийген күчтүүгө,
Кызылдай кыргын салыңыз,
Кебиме кулак салыңыз,
Кыраандын баары туш болот,
Кайып чалган башына
Канчанын баары кезигет.
Баабедин чалган башына
Баатырдын баары тушугат.
Эрен келет, шер келет,
Эрикпей күтүп жолдош жый
Өзүңө тете эр келет.
Кырк жерден келет кырк чоро,
Кырк чоро эмес ошолор
Кырааным сенин өзүнө
Кылымды бузар кырк жоро*.
Кыялын тапсаң кырк кашка*,
Кыркынын жөнү бир башка.
Оорутпай күтсөң аларды
Кылымды бузар көйкашка.

Дегеним ушул көнүңүз,
Казынаңа салыңыз,
Бек бекитип алыңыз.
Айткан сөзгө көнүңүз,
Акыры түбү буларды
Ээсин таап бериңиз.
Калкыңа кайра барыңыз,
Алтайдан келдиң чаалыгып
Семирип, сергип алыңыз
Асмандан түшкөн алты курч,
Айкөлдүн берди колуна
Ай, Манас, кебим уккун деп,
Аты Кызыр думана,
Кайта салды жолуна.
Кара-Буура бийик бел
Кадуулай Манас басты эми.
Тууганын тапкан немедей
Туралбай Манас сүйүнүп,
Таласка кайта ашты эми.
Кайран Манас шер болуп
Оолугуп келип калды эми,
Азган-тозгон кайран эл
Чогулушуп калды эми.
Кара-Буура, Чаткалга,
Кен Таластын боюна,
Аргын, кыргыз ой тартып,
Конуп калган кези экен,
Күндүзү кымыз, түнү кыз
Болуп калган кези экен.
Медер кылып Манасты
Мекен кылды Таласты.
Эриксе элик атышып,
Эрикпесе кыргыздар
Эркин ойноп жатышып,
Кырк таман чийип ордону
Сары түзгө салышып,
Баглан козу, кысыр тай
Бор кайнатып алышып,
Коштон кийип суусар бөрк
Ыргап жатып калды дейт,
Кошоктошуп кайран журт
Жыргап жатып калды дейт.

МАНАСТЫН БАКАЙ, АЖЫБАЙГА ЖОЛУККАНЫ³²

Алтайда жүрүп туулдум,
Эрешен тартып эр болуп,
Эр уулу менен тең болдум,
Эстесем ичим чок болот
Туугандан чогуу кем болдум.
Чоңдугум тоонун теңиндей,
Туугансыз калды Манас деп,

Туубай туна чөксүн дедирбей,
Барбардигер жараткан,
Чийген экен маңдайга
Баарыбызды тараткан,
Айдалган тууган ал үчүн
Акка моюн бурбасам,
Азып кеткен журтумду
Бирин койбой жыйбасам.
Кадыр алда жол бер деп,
Ошону сурап турду эми.
Арстандай чамынып,
Көрсө көңүл бөлүнүп,
Көрсөң шондо Көк жалды
Көк жалдык түрү көрүнүп.
Карчыгадай камынып,
Артык канкор кабылан
Кайыптан акыл табылып,
Каарын салып ич күйүп,
Кыраан Көк жал камынып,
Каршы чыккан адамдын
Качырып элин чаппасам,
Бөлүнүп кеткен туугандын,
Тирүүсүн издеп таппасам,
Өлүмгө мойнум бурбасам,
Тереңге кеткен тууганды
Түк койбой баарын курбасам.
Жердин түбү Желпиниш
Жети айлана кыдырып
Кыйла жайга барбасам,
Өлүк менен тиригин
Айра билип албасам!
Манас болуп көлпөктөп
Барбайганым курусун,
Бул Таласка эл болуп
Дардайганым курусун!
Малдан ачып баарды,
Кыдырып кыйла шаарды
Жетимдерди таппасам,
Жети айлана чалбасам,
Канат талып, бут жетер
Жерге чейин барбасам.
Калдайган шаар Кара-Кыр
Каптосун кошуп ашпасам,
Кан ичерден, Көк жалдан
Эрен издеп таппасам —
Каза болуп өлөйүн,
Кадыр алда жазганын
Моюнга келсе көрөйүн!
Деп, ошентип, кабылан
Кызыр чалган кырааның

Тууганын жоктоп токтобой,
Каарданып жайланып,
Канкор шерди карасаң,
Канга тойбос зулпукор
Сол жагына байланып,
Кызык кырдуу найза алып,
Калкы дүрбөп күйүнүп,
Алтын жаак айбалта
Ач билекке илинип,
Таласка сайган чынар бак,
Төрөңүздүн мингени
Тоодой болгон алтын так,
Төрөлүү журт чуркурап,
Калайык турду кайгырып
Аккула менен заңкайып,
Арстан төрө ошондо
Калын, журттан айрылып,
Бастырганда көп элдин
Көңүлү калды бөлүнүп,
Карап турса төрөнү
Опол тоодой көрүнүп.
Боз адырмак тоо да көп,
Тоодой канкор болбосо
Тополоң кылар жоо да көп.
Кайрылып Манас келгиче
Аман журттту көргүчө
Айгайлаган жоо чыкса,
Айкөл Манас мында жок
Күн эмине болот?— деп,
Туйгун тууган кабылан
Караан да эле, бел да эле,
Кара калмак — манжудан
Көчүрүп алып аман-соо
Алып келген эр эле.
Кайра айланып келгиче,
Калкынын жүзүн көргүчө.
Эсен болсун Манасым,
Эркин жатсын Таласың!
Жараткан жан деп жаратсаң
Жер кылгын Кең-Кол, Таласты,
Аман кыл айкөл Манасты,
Манас аман бар болсо,
Бир жакшылык көрөрбүз
Манастын көзү жумулса,
Баарыбыз чогуу өлөрбүз!
Оомийин — деп, кол жайып,
Журту ойлойт мындай деп.
Кынсыз кылыч байланып,
Тууганын издеп кайран эр,
Кайра жаар булуттай

Каары бетине айланып,
Төгөрөктүн төрт бурчун
Төрт айлана кароого
Төрө Манас токтобой
Тууганын таап алууга
Жоргонун белин ашты эми.
Сары кыраң будурмак
Көк жалың Манас басты эми.
Ар жагынан эңкейсе
Сары адырмак көрүнөт,
Коктулардан шыркырап
Миңдеп булак төгүлөт.
Байкал турсаң ушу жер
Жер соорусу көрүнөт.
Түзөң жагын караса
Кулан ойноп жарышкан,
Адырында бул жердин
Арсандап аюу алышкан.
Колотторун карасаң
Булактар агып ташыган,
Буйгат-буйгат жерлерден
Булбулдар сайрап таңшыган,
Булбулдун үнүн укканда
Муну бар бенде жашыган.
Бөөт-бөөт бел ашып,
Жерди көрүп таң калып,
Желигип Манас кубанып,
Адырдагы кийиктер
Арыштап ойноп чаң салып.
Түз жеринде чубактап,
Түлкүлөр куйрук чубалтып,
Бөксөсүндө шөлкүлдөп
Бөрүлөр көзүн кызартып,
Адыр жагы бул жердин
Боз коён менен түлкү экен,
Жер соорусу дээр экен,
Ылдыйы ысык чөл экен,
Бөксөсү алтын жер экен,
Жер соорусу турбайбы
Жердеген адам тунбайбы!
Мекен кылып күткөнгө
Жай болуучу жер экен,
Бек жердеген адамы
Карыш казы май алып,
Бай болуучу жер экен.
Жерин көрүп кубанып,
Желигип көк жал кабылан
Ары көк жал, артык эр
Сары адырмак будурга,
Жаңырыктын Жар-Кыя,

Жалгыз аттын чубама,
Адыр-күдүр мойнокко
Айкөл төрө барды эми.
Айдай сары талаадан
Көрсө көңүл бөлүнүп,
Зордугу тоонун теңиндей,
Кез болгонду жегидей,
Караганы жолборстой,
Катылган аман болбостой,
Тунук туман түрдөнгөн,
Чын жалаңкыч көздөнгөн,
Бука моюн, буура сан
Булкушканды куураткан,
Кулагы күрмө калкандай,
Мурутуна караса,
Өтөккө чыккан чалкандай,
Белестен чыкты бир адам.
Мурду тоонун сеңирдей,
Эринди кесе чайнаган
Эки көзү чуңкуюп,
Ар жагында кайнаган.
Көк тулпар сындуу ат минген,
Көк темирден тон кийген,
Баатырдыгы башкача
Көк жалдыгы көп канча.
Көк сүлөөсүн бөрк кийген,
Көк ала калкан ойногон,
Бетине каары айланган,
Оң эки батман чоюнбаш
Оң, жагында байланган.
Ат арытып, жер чалган,
Кынсыз кылыч байланган,
Арстандын түрүндөй,
Өңүнө каары айланган.
Самсаалаган кирпичи,
Майлуу балта сабындай.
Эрдигин көрүп Бакайга
Эриң Манас таң калды.
Манас Манас болгону
Алпын көрдүм, шер көрдүм,
Ар кайсы дөөнү тең көрдүм,
Баатырдан мындай көрбөдүм
Каза таап өлбөдүм,
Мындай жанды көрбөдүм.
Жеке жортуп, жер чалган
Жеткенди чаап олжо алган
Желмогуздун бириби?
Айкырышып найзаны
Сунуша турган эр экен.
Зордугу тоонун теңиндей,

Кез болсо жанды жегидей,
Болот тырмак, таш жүрөк
Кайдан келген бадирек?
Кандай жайда туулган,
Ааламга салат чуулган.
Кыраан да экен, ыктуу экен
Кылымды бузар мыкты экен.
Аалам журтка татыган
Албандык түрү көрүнөт,
Ааламга кол салар
Балбандык түрү көрүнөт.
Найза имерип муштаса
Ыктуу сыны бар экен,
Ай-ааламга чаң, салган
Мыктылык сыны бар экен.
Эл башкарып, кал к билген
Ыктуу эрдин бири бейм,
Ажалдан кайра кайтпаган
Мыкты эрдин бири бейм.
Астыга салса ак жолтой,
Көк жалдыгы көрүнөт,
Көрүп туруп мен эми
Көңүлүм жаман бөлүнөт.
Коюбуз болсо короолош,
Ашты ичсек жоролош,
Белгилүү жерге бир консок,
Берендин бири көрүнөт.
Бет алышып дос болсок,
Казына күтсөк жыйгандаш,
Өлүп калсак ыймандаш,
Баатыр болсок билектеш
Болбой турган эр бекен.
Бакайды көрүп тан, калып,
Көк жал турду муну ойлоп.
Мунун урааны ким, дайны ким?
Тукуму ким, айлы ким?
Каканчында туулган
Калмактан келген шум бекен?
Баатырдыгы башкача,
Балбандыгы бир канча,
Белгилүү экен, бел да экен,
Бендеден артык шер да экен.
Зордугу тоодой кан да экен,
Бет алганды жок кылар
Камбылдык сыны бар экен.
Алты ай сапар жол тарткан,
Арып койбос алдынан
Бууданым болуп калсачы,
Астыма келген ушу жан
Айкөл Манас төрөгө

Акыреттик дос болуп,
Тууганым болуп калсачы.
Тууган болуп жаныма
Туура жакын турабы
Душман болсо кокустан,
Кыйкырып найза сунабы,
Кара жерде сайышып
Абыдан кудай урабы.
Тууган болсо бул жанга
Кызырдуу сөздөн кылайын,
Душман болсо кокустан
Аянбай найза сунайын.
Жекеме-жеке сайышып
Кайраттанып көрөйүн,
Качпай найза сунушуп,
Бир беттешип олөйүн!
Онжоңдогон Аккула
Тартып оозун бурду эле,
Аң-таң калып Манас кан
Ээр белдей мойнокко
Эми карап турду эле.
Көк тулпар сындуу ат минген,
Көк ырапыс* тон менен
Зың-зың этип кенебей,
Жолдогу канкор Манасты
Бучкагына теңебей
Карчыгадай камынып,
Алтын жаак айбалта
Ач билекке салынып,
Боз кандагай* кийинип,
Боз жолборстой түрдөнүп,
Боз кандагай шымынын
Милтелеп* алтын жайлаткан,
Бүтүн кундуз терисин
Багалекке карматкан.
Оң, колунда Бакайдын
Алтын жаак айбалта,
Сол жагын да Көк жалдын
Алтындаган жан калта.
Айбаттуу да экен, шер да экен,
Арстан да экен, эр да экен.
Уктаса көрбөйт мындай түш,
Укмушта болбойт мындай иш.
Баатырдыгы башкача
Манас турду муну айтып,
Кайдан чыккан койкашка?
Манас турду чамынып,
Кол салчудай түрдөнүп,
Сыр найза сунуп камынып.
Ошондо Бакай кабылан

Жоо айласын чын билген
Жолборс Бакай төрөнүн
Камбылдыгы дагы бар,
Найза сайып сунууга
Ыктуулугу дагы бар.
Таалайы артык айлалуу,
Абам Бакай ак жолтой
Астыга салса сан колдой,
Билгичтиги дагы бар,
Кеби ширин, сөзү бал
Чечендиги дагы бар.
Берен да ошол, бел да ошол,
Берениң Манас жолдошу
Берен Бакай абаңдын
Бет алышкан жери ошол.
Абасы Бакай карыя
Даанышмандын өзү ошол.
Ат арытып, жер чалып,
Ай-ааламды кыдырып,
Айкөл Манас төрөнү
Издеп келген кези ошол.
Байдын уулу Бакай кан
Бал менен оозун чайкаган,
Башын такка жөлөгөн,
Аягын сары алтынга бөлөгөн.
Ажалдан кайра тартпаган,
Атышкан жоодон кайтпаган.
Айбаты күчтүү сан колдой,
Арка кылса ак жолтой.
Билгич Бакай шер экен,
Алыстан угуп кабарын
Кечикпестен кеп угуп,
Кыргын болуп Алтайдан
Көчүп чыкты деп угуп,
Козголуп Бакай карыя
Көңүлү калып көп жерден
Көчмөк болуп Таласка
Барып чоро болууга
Издеген экен ошондо
Жакыптын уулу Манаска
Аркалап айыл конууга,
Манаска чоро болууга.
Ээр белдей белеске,
Көк тулпарын жулкунтуп
Көк жалың чыга келди эле.
Кабылан Бакай абаңдын,
Айтсам абаңда сөзүм зар эле,
Алты айчылык азапты
Кирешени, чыгынды
Ажал менен азапты,

Аныгын айтып берүүчү,
Оң ийнинде сүйлөшөр
Жылаңач бала бар эле.
Билбегенди билдирген
Билгич Бакай карыя
Туйбаганды туйгузган,
Туйгун Бакай олуя.
Атагын угуп Манаска
Кумар болуп жүрөмүн,
Ат бороюн сыдырдым,
Ай ааламдын баарысын
Оң эки жылы кыдырдым,
Кайманадан кабылдым.
Душмансыңбы, элсиңби?
Бет алдымдан табылдың!
Оо, ботом, урааның ким, дайның ким?
Уругун ким, айлың ким?
Билегин жоон, таш жүрөк,
Астында тулпар малың бар,
Оң сегиз миң ааламды
Колотуп кирчү алын бар.
Беренимсиң белимсиң,
Урааның айт элиңдин,
Оо, ботом, кайдан келген эримсиң?
Бакай мындай дегенде,
Манас туруп муну айтат:
Жайы-кышы кар кетпес
Ала-Тоо биздин жерибиз,
Тан калтырып аш берген
Кыргыз биздин элибиз!
Жолдош болсоң, сен баатыр,
Жосунуңду билебиз,
Жоголгон экен көп тууган
Ошону издеп жүрөбүз!
Кабылан Манас өзүмүн
Элдешер көөнүң бар болсо,
Эрди издеп жүрөмүн,
Баатырдыгы башкача
Шерди издеп жүрөмүн!
Өзүм менен бир өлчү
Теңди издеп жүрөмүн,
Чолпон менен үркөрдөй,
Болжош издеп жүрөмүн.
Найза кармап топ бузчу,
Тагдыр жетсе окко уччу,
Жараткандын чийгенин
Моюнга салса көрүүчү,
Жаза тайым окко учса,
Сөөгүн ачык таштабай
Жерди казып көмүүчү,

Жолдош издеп жүрөмүн!
Бирөө миңге жараган
Жолборс издеп жүрөмүн!
Өлүмдөн кайра тартпаган,
Ажалдан кайра кайтпаган,
Катылышкан жоону көргөндө
Арстандай чамдаган,
Кайыптан акыл табылган,
Эрен издеп жүрөмүн.
Жетик белин курчанган,
Жети түмөн кол келсе
Жеке аралап кол салган
Берен издеп жүрөмүн,
Өлүмдөн артык эр болсо,
Абыдан жолдош кылууга
Ошону сурап жүрөмүн.
Менде адырмак кара тоо да көп,
Өпкө жарып, баш кескен,
Өчөгүшкөн жоо да көп.
Эрдин жайын билемин
Найзаны бирге сайышчу,
Чалгынды бирге чалышчу,
Жоону бирге жоолашчу,
Калын түмөн жоо чыкса,
Кайгыланган доо чыкса,
Айта-буйта дегиче,
Ачып көздү жумгуча,
Астын-үстүн салдырып,
Берчүүнү издеп жүрөмүн.
Белгилүү болсо, бел болсо,
Жазат элем канатты
Кармаша чыккан жоо болсо,
Кылат элем санатты.
Манас мындай деген соң,
Абасы Бакай Көк жалдын
Муруту кетти суюлуп,
Сүйүнгөндөн чыдабай
Эки көздөн аккан жаш
Акырек ылдый куюлуп.
Баабединин бат айтып,
Алда таала кудайга
Ар тилегин бат айтып,
Жетелеген ак боз бээ
Жетип Бакай кабылан
Желкеден кармап калды эми,
Кыймылдатпай ошондо
Коркуратып боз бээсин
Курмандыкка чалды эми.
Ак боз бээни көргөндө,
Уруша турган канкоруң,

Ала көөдөн анткоруң
Аң-таң калып калды эми.
Көрсө Бакай өзү экен,
Көк жалдын кара көзү экен.
Аң-таң калба Манасым,
Сарып кылып канымды,
Такыр таштап малымды,
Манасты издеп турганым.
Өзүмдүн атам Бай болгон,
Капырлардын колунда
Айдалып жүрүп жай болгон.
Айтсам сөзүм дагы бар,
Атагы Бай деп айтылып
Атакемдин шаары бар.
Туулганыма алты ай болгондо:
Тумшуксуз энем өлүптүр,
Бирге жашым толгондо
Атам каза болуптур.
Бай атам өлүп калганда,
Олуя чал жарыктык
Жердин түбү Желпиниш,
Желпиниш алып кетиптир.
Мен Желпиниш барганда
Эрешен тартып эр болдум.
Кичине жүрүп чоңойдум,
Оң жетиге келгенде
Уктап жаткан түшүмдө,
Жараткан кылды убара
Жаныма чуркап жетиптир
Ак сакалчан думана.
Думана айтат бир сөздү,
Көөдөнгө салат кир сөздү:
«Оо, Бакай эр, кулак сал,
Берениң жакын белиң бар,
Өзүңө жолдош болуучу
Берен Манас шериң бар.
Берен да ошол, бел да ошол,
Бендеден артык туулган
Берен Манас шер да ошол.
Эптеп тапсаң Манасты,
Эки тизгин — бир чылбыр
Эми колго илерсиң.
Аалам журттун баарына
Бакай кан болуп жүрөрсүң.
Оймолуу жагдан*, оң килем,
Ойронум тапсаң жан жолдош
Манастын жайын мен билем.
Кыймалуу жагдан, кырк килем
Кыйналба Бакай кабылан
Кыраандын жайын мен билем.

Душман басып аша алгыс
Кыясы кымбат бел ошол,
Күтүп алсаң Манасты
Күлкүңдү жазар эр ошол.
Деп, ошондо думана
Көздөн кайып болгондо
Кумар болдум сөзүңө
Кутманым Манас кайда деп,
Куп издедим өзүңдү.
Издегеним табылып,
Ушу бүгүн Бакайдын
Абийири минтип жабылып.
Бала куштай баркылдап,
Бадана кийип жаркылдап,
Баатыр Бакай ошондо
Арстан Манас алдына
Жетип келди жаркылдап.
Шерим сени таба албай
Атым болду ыргайдай,
Битим болду торгойдой.
Туягым кетти кетилип,
Туйгунум сени таап алып
Эми тумшугум калды жетилип.
Деп, ошентип, зор Бакай
Кулагы алтын жан казан
Арстан шердин жанына
Алып Бакай асты эле.
Ак боз бээни союшуп,
Аппак майга тоюшуп.
Бул дүйнөдөн жыйгандаш
Толуп турган кези экен,
Акыреттик ыймандаш
Болуп турган кези экен.
Анда Манас муну айтат:
Кайыбынан табылган
Кан абам сендей эр болбойт,
Кабак ачып ойнорго
Кең Таластай жер болбойт.
О дүйнөгө кеткиче,
Уйпаланып кайран жан
Топуракка жеткиче,
Тулпардын оозун буруп бер,
Туйгун аба, эр Бакай
Ата болуп өзүмө
Тутка болуп туруп бер.
Эки тизгин, бир чылбыр
Эл бийлигин алыңыз,
Эдене тайтаң* өзүмдү
Эптеп жолго салыңыз.
Туйгун Бакай, кан аба

Туура караан маа болуп
Кара жаак айбалта
Кайкалатпай аштаңыз,
Казак менен кыргыздын
Жолун өзүң баштаңыз!
Бирдикти колго алыңыз,
Билген жолго салыңыз.
Астыма салса ак жолтой
Шерим Бакай экенсиң.
Аркама салсам сан колдой
Эрим Бакай экенсиң.
Жер экен деп Таласты
Өрдөп барып конуңуз,
Кырк кашканын кырааны
Кызырдуу Бакай болуңуз.
Манас муну айтканда
Бакай абаң макул деп,
Ак буудай унун чайнашып,
Келеме шарып кармашып,
Кою болду короолош,
Ашы болду жоролош.
Кучакташып дос болуп,
Ай талаага жатышып,
Жолборс Бакай абаңдын
Жомогу жанды жоботуп,
Жоругу жанды кубантып,
Кеби ширин муңайым,
Кезигип чыкпайт мындай жан.
Түнөтмөк болдуң конокту,
Айттырмак болдуң жомокту,
Чийдирмек болдуң сызыкты,
Айкөлүм жолдон табылып,
Укмак болдуң кызыкты,
Чыгармак болдуң ичимден
Чирик дарттуу бузукту.
Ырдайын уккан ырымды,
Достум, эми кебимди ук,
Айтканым анык билип ал,
Арстаным Манас, тилимди ал.
Түбү кылым кырымы,
Түбү менен кундагы,
Козу боор курчтан уютуп,
Табылбайт эле сыягы
Артык темир Алмабаш
Ыраак-жакын ылгабас,
Алтымыш күнгө бузулбас,
Кайнатып согуп келгенде
Алты сай салып бураган
Адамга мындай табылбайт
Айкашкан жоолор сулаган.

Асынганда жаныбар
Айдалынын айнеги
Айкашкан жоого салганда
Аманат жандын эрмеги.
Асыл көк жал алса деп,
Ааламга кыргын салса деп,
Айкөлүм, сенин өзүңө
Ылайыктап жүргөмүн.
Кундагын куюп машаган,
Дөөтү* досу Кара уста
Ошо байкуш жасаган.
Кундагын курчтан кердирип,
Акысына карандын
Так миң, байтал бердирип,
Болоттон ичке тарттырып,
Бутаны жара аттырып,
Кылдаттарга кынатып,
Кыйындарга сынатып,
Каран калган Аккелте
Кароолун көп салдырып,
Караса кыба кандырып,
Алтын, күмүш аралаш
Бооруна чаптырып,
Буулум менен оротуп,
Эл көрбөс жайга бактырып,
Жандуу мылтык жаныбар
Жайнаган жоону көргөндө
Кулагынан кан агып,
Өзүнөн өзү тарсылдайт,
Жоого жакын калганда
Бөлүнүп огу жаркылдайт.
Ботодой үнү буркурайт,
Туура тийген огуна
Душман чыдап тура албайт,
Тийгени жалын, күйгөн өрт
Тиктеп адам туралбайт,
Тигинен тийсе аткан ок
Тутамдай сөөгү табылбайт.
Артык мылтык Аккелте
Жандуулугун билгемин
Көк жалым Манас алса деп,
Сага арнап жүргөмүн!
Арабыча сөз жазып,
Ортосуна кат койдум.
Береним тийсе колума
Бейжайым Манас алсын деп,
Беттеше келген душманга,
Бейпайлап мүшкүл салсын деп,
Ылайыктап жүргөмүн!
Дегенине көндү эми,

Ойногондо очогор,
Чындаганда койчагыр,
Ашагандан машаган,
Айкөл Манас өзүнө
Ылайыктап жасаган,
Канкор эрге Аккелте
Тартуу кылып берди эми.
Күн кылкылдап батканда,
Элдин асты жатканда,
Аккаңкыны жазданып,
Кыбыланы баштанып,
Алп уйкуну салышып,
Аянбай уктап калышып,
Таң саргарып калганда,
Супа саадак салганда,
Кабылан Бакай кан заада
Уйкудан чочуп ойгонуп,
Оң жагына толгонуп,
Баабедин деп бакырып,
Жана Бакай ошондо
Манас шерди чакырып:
Оо, ботом, Манас кабылан,
Мен көргөндү көрдүңбү,
Мен туйганды туйдуңбу?
Чогоолдоп уккун сөзүмдү
Чоро келди өзүңө,
Эми угар болсоң сөзүмө
Эрен келди өзүңө.
Күн бүркөлүп жаз болуп,
Аргын кандын Ажыбай
Артык тууган эр эле,
Атасы менен кас болуп³³.
Кара буурул тон кийип,
Карт күрөңдөй ат минип
Эңчегер бойлуу, кең далы,
Эр мүчөлүү жайык төш
Капыр менен мусулман
Арага жүрөр тууганың,
Араңды жакын кылганың,
Абайласаң Ажыбай
Адамдан артык тууганың,
Актап кызмат кылуучу
Атаңа жакын тууганың
Жазы жаак, жалпак тил,
Жаңылбаган чоң чечен,
Арага жүрсө бат жүргөн,
Жетимиш бурку тил билген.
Кара тилин кайраган,
Кан алдына сайраган.
Жүгүрүк чечен жүйөкор

Бүгүн чоң күлүк тиет колуңа
Атасына таарынып
Казына толгон сары алтын
Чачып чыкты деп уктум,
Өзүңдөй мыкты шер издеп
Качып чыкты деп уктум,
Өндүрлүү кайкаң жер таппай
Өпкөлөп чыкты деп уктум.
Аргын кандын Ажыбай
Ат бороюн сыдырып,
Жердин жүзүн кыдырып
Эр издеди деп уктум,
Артыкча кумар жазуучу
Шер издеди деп уктум.
Мындан ары бастырсаң
Сары адырмак бел ошол,
Зардал туулган Ажыбай
Күтүп алчу эр ошол.
Айдай сары талааны
Арки-терки чалалы,
Аргын кандын Ажыбай,
Алда таала буюрса,
Ажыбайды табалы.
Деп, ошентип, эр Бакай
Туруп намаз окунуп,
Тулпарларды токунуп,
Катуулашып канкорлор
Каарданып жайланып,
Кынсыз кылыч байланып,
Жай-жарак алып камданып.
Абаң, Бакай даанышман,
Айкөл Манас бул экөө
Тозоңун чаңга буратып,
Тоодой эки тулпарды
Токтондурбай чуратып.
Адыр-адыр белди ашып,
Будур ала чыбырды
Таштап кетип баратат,
Арстан эрдин алдында
Арстан Бакай Көк жалың.
Албан түрдүү көп жолду
Баштап кетип баратат.
Астындагы тулпарлар
Колтугунан суу чыгып,
Мурунунан буу чыгып,
Баскан жери быркырап,
Мурундан чыккан тыноосу
Кол ыштыктай буркурап,
Маңкаңдатып бастырып,
Дөңкөңдөтө желдирип,

Томуктай жерде тоосу жок,
Токумчалык коосу жок,
Эн кара талаага
Эми кирип барды эле.
Талыкпаган тулпарлар
Таманы жерге тарсылдап,
Кара болот ооздук
Комокойдо карсылдап,
Баскан жери быркырап,
Этек-жеңдин баарысы
Арт жагында дыркырап,
Күдүр мойнок белди ашып,
Күдүрөйгөн жер басып,
Асылдар кайдан аянды
Ак-Талааны таянды.
Түгөнгөн чоң урчукка,
Дүмүрөйгөн тумшукка,
Жаңы келип жетти эле
Имерилген чөл басып,
Ийри-буйру суу кечип,
Баданалар жаркылдап,
Колтугунан аккан тер
Үзөнгүдө салпылдап,
Аз гана эмес жол жүрдү,
Ат аябай мол жүрдү.
Таң жарылып дүмпүйүп,
Таң кашкайып килтейип,
Өдөлөп таң, бөлүнүп,
Жерге жарык төгүлүп,
Камыштын баары дыркырап
Балапан торгой чуркурап,
Жерден мунар бөлүнүп, .
Дүйнө жүзү ошондо
Айнектей жарык көрүнүп.
Көрүнгөнүн карасаң
Карткүрөң сындуу ат минген,
Кара ок өтпөгөн тон кийген.
Онжоңдотуп Күрөңдүн
Кыл куйругун чарт түйгөн;
Бетеге менен жылтыркан,
Ат борбуюн сыдырган,
Ай ааламдын баарысын
Убара болуп кыдырган.
Ача сакал, кызыл жүз
Эңчегер бойлуу, кең далы
Аргын кандын Ажыбай
Ажыбайдын өзү экен,
Өзү тургай Ажыңдын
Карарган кара көзү экен.
Чалгын чалып, жер көрүп

Ууга чыккан кези экен,
Чөлдөн кулан кубалап
Түгөнбөгөн бир үлкөн
Чууга кирген кези экен.
Бузулган Чамбыл ашыптыр,
Бурулбастан Букардын
Күн чыгыш жагын басыптыр,
Чөлдөрдөн бөкөн кубалап
Чөөлүккөн жерден чыгыптыр.
Чөлдөн кулан кубалап
Үйрү менен кармаптыр,
Аркар аңдып, кулан кууп
Аңга кирип алыптыр,
Өлгөнчө кумар кандырган,
Чаңга кирип алыптыр.
Адам уулу каттабас
Жерге барып калыптыр,
Канаттуу куш учкусуз
Чөлгө барып калыптыр.
Кабарында бар болот
Ажыбайдын Күрөңү
Куйругу саяң, жалы аз,
Куланды кууса куткарбас,
Куланды кууп союптур,
Аргын кандын Ажыбай
Кырк чамалуу куланды
Талаага жыйып коюптур,
Нардай болгон Күрөңдү
Чоң чынарга байлаптыр,
Куландын казы, картасын,
Жан казанга кайнатып.
Артык тулпар Күрөңдүн
Ээрин алып жайдактап,
Онжоңдогон каранды
Чидер уруп баймактап,
Аргын кандын Ажыбай
Кыбыланы баштанып,
Көк тердикти жазданып,
Алп уйкуну салыптыр,
Коңуругу таш жарып
Козголбой уктап калыптыр.
Сунган буту тартылбай,
Жумган козу ачылбай,
Сундуюп уктап калыптыр.
Уйкуда жанды көргөндө
Кылычты колго алганы,
Ызырынды канкор шер
Башын кесип салганы.
Арстандай көз жайнап
Анык душман экен деп,

Кан ичмеси чын кармап
Камынып Манас калганы.
Же эл экенин биле албай,
Же жоо экенин биле албай,
Аң-таң калып турганда
Арстан Бакай бакырат:
Атыңдын оозун бура тур,
Айкөл Манас кабылан,
Алдыңкы жайга тура тур.
Айтпадым беле мен бая,
Укпадың беле сен бая
Байлоодогу күрөң ат
Карт күрөңдөй мал экен,
Уктап жаткан ушу жан
Ажыбай өңдүү жан экен.
Атыңдын оозун буруңуз,
Сабыр кылып туруңуз!
Абаң Бакай муну айтып,
Көк тулпарды бир салып,
Ажыбайлап үн салып
Көк тулпар оозун бурду эле,
Көк жал Бакай абакең
Ажыбайлап кыйкырып,
Маңдайында турду эле.
Аргын кандын Ажыбай
Уйкудан турду ойгонуп,
Оң жагына толгонуп,
Ашып-шашып жүгүрүп,
Арстандай болуп түйүлүп.
Кол куушуруп Бакайга
Коңгурап салам айтты эми.
Тулпар оозун бурганы,
Түйгун Бакай абакең
Алигин айтып турганы.
Эр Ажыбай муну айтат
Адам билбес шумду айтат:
Астымдагы Карткүрөң
Олжо кылып алып кет,
Капысынан чыгарып
Капа болуп турамын
Кагыша турган чаркым жок,
Кандай арга кыламын.
Атка минип найза алсам,
Жаныма кылыч байлансам,
Мен да сиздей эр элем,
Балакет кайдан дээр элем.
Кезиккенди жээр элем.
Мен жеримде жатканда
Жакыптын уулу Манаска
Чоро болсом дээр элем.

Чамбылды жердеп көп жүрдүм,
Байдын уулу Бакайга
Баш күнүнөн тилегим
Дос болушсам деп жүрдүм.
Ал экөөнү таба албай,
Баатырлыгым башкача
Озгон эрдин биримин.
Кумар болуп эки эрге
Талак кылып элимди,
Тозгон эрдин биримин.
Өз атама өжөрдү
Баштагандын биримин,
Бакай кан кирип түшүмө
Өз элимди талаага
Таштагандын биримин.
Эгизим жок, каным жок,
Эрендердин баары жок.
Кулак угуп, көз көргөн
Канча жерди кыдырдым,
Ушундай экен дүйнө бок.
Бакай, Манас деп жүрүп
Темир аркан кып-кызыл
Торго түшүп отурам,
Атым арык, өзүм жөө,
Колго түшүп отурам.
Көөнүң тирүү коюңуз,
Күрөң атка кызыксаң,
Ушу жерде союңуз.
Менин айламды таап берүүчү,
Айгайды арбын салуучу,
Ажыратып алуучу,
Айкөл Манас дагы жок.
Бүгүн көргөн эртең жок,
Кайран жанга күч келсе,
Ушундай экен дүйнө бок.
Канат чарчап, из чалып,
Жарап келген эр элем,
Айкөл Бакай, Манасты
Карап келген эр элем.
Белеси бийик белди издеп,
Бендеден кыйын эрди издеп,
Кумар болуп кутуруп,
Куу талаада жолуктум
Баатырлар сизге тутулуп.
Ажыбай кепти салганы,
Ажыбай кебин укканда,
Эки кан аттан ошондо
Дардайып түшүп калганы,
Эр Ажыбай жүгүрүп,
Экөөнүн атын алганы.

Бадана тону жаркылдап,
Бала куштай баркылдап,
Баатыр Бакай ошондо
Башкача кептен салганы:
Оо, ботом, ат бороюн сыдырган
Жер жүзүнүн баарысын
Убара болуп кыдырган
Көрбөсөм да билбесем.
Аргын кандын баласы
Ажыбай төрө эсенби?
Ботом жоктогон жогоң кабылган,
Жолоочуң жолдон табылган
Биз да сени таба албай
Убара болдук каркыбар.
Кабыландын болжошу,
Ажыбай, Бакай эки кан
Минерге алтын тагыбыз
Ачылган экен багыбыз,
Таң атканча сүйлөшсөк
Түгөнбөйт экен кебибиз.
Алтайда туруп туулган,
Оң экиге келгенде
Ордолуу журтка кол салган,
Ордосун бузуп олжо алган,
Тигине Манас шериңиз!
Аргын кандын Ажыбай
Арстан Манас канкорду
Акылман Бакай абаңдан
Абыдан угуп алганы.
Ортосунда экөөнүн,
Данакер болуп калганы.
Бакайдын кебин укканда
Асмандагы жылдыздай
Козголушту үч ойрон,
А дүйнөлүк ошондо
Дос болушту үч ойрон.
Ак бөкөндүн кылындай,
Суурулушуп турушту.
Ак буудайдын унундай
Жуурулушуп турушту.
Ак буудай нанын чайнашып,
Ай талаада эрендер
Келеме шарып кармашып,
Бычакты кындан алышып,
Чыбык кырка салышып *,
Убада ушу болсун деп,
Колдорун канга малышып *.
Арстан Манас жакшысы,
Байдын уулу Бакай кан,
Аргын кандын Ажыбай,

Жаңы көзгө көрүнгөн
Кырк чоронун башчысы
Оозунан алтын сөзү шаркылдап,
Оенуң Бакай кеп баштап,
Акырын айтып бек таштап.
Бир ооз кеби миң дилде
Билимдүү Бакай шер ошол,
Айтып турган кеби ошол.
Кызыр чалган башына,
Кыйындын баары табылат
Баатырдырсың, шердирсиң
Таалайың артык жаралган
Бактын артык эрдирсиң.
Жана айтсам, жана сөз
Жана сенин багына,
Жана кыраан келет кез.
Кан Бакай сөзүн кылгыча,
Айтып оозун жыйгыча,
Андай-мындай дегиче,
Ачып көздү жумгуча,
Аргын кандын Ажыбай
Алып келди эки жан.
Аргын кандын Ажыбай
Тизеси жерге бүгүлүп,
Карткүрөңдүн үстүнөн
Учуп түштү жүгүрүп.
Кан Манастын алдына
Салам айтып бүгүлүп.
Манастырсың, шердирсиң,
Кызыр чалган кырааным,
Барыга ата сендирсиң.
Кыябынан кабылды
Каймана сары талаадан
Сизге жоро болууга,
Эки берен табылды.
Найзакерден ыктуудан,
Кыйкырган жоого кол салсаң
Өзүң менен бир өлчү
Аябаган мыктыдан.
Абийириң күлдөй жабылды,
Арстаным сенин багыңа,
Эки арстан табылды.
Эки бала мен таптым
Белек да экен, шер да экен.
Чолпон менен үркөрдөй,
Болжоштук жайы көрүнөт,
Өлүм орток жан бирге
Жолдоштук жайы көрүнөт.
Ордо күтүп, үй күтүп,
Коно турган эр экен,

Арстаным сага чын жолдош
Боло турган эр экен.
Адал бейил, ак кызмат
Кыла турган эр экен,
Калайман салган чоң чатак
Кан төгүлгөн чоң кыргын,
Катуу болуп кыйраса
Туу түбүнө былк этпей
Тура турган эр экен.
Туйгун Көк жал, өзүңө
Жолдош болчу эме экен.
Артыгы анык сынаакы
Экөөнү чоро кылсаңыз
Өзүңө тете мураапы,
Ажыбай айтып мындай кеп,
Оозун жыйып алгыча
Көрсө көңүл бөлүнүп,
Көк жал шердин өзүнө
Эки арстан көрүнүп,
Бирөө үзүктөй калпак эр Шууту.
Адам заттын туйгуну
Түшүмдө көрүп Манасты
Кумар болдум өзүңө,
Ыраазы болуп сөзүңө,
Ойронум сенин өзүңө,
Бүгүн келдим жолугуп,
Айлымдан келдим адашып
Арстан, шер деп көп угуп
Атайы келдим жанашып,
Ара буйткал талаада
Алты жыл анда жүргөмүн
Түшүмдө көрүп мен сени
Кумар болуп билгемин.
Эр Шууту айтып мындай кеп,
Көк жалдын тийди колуна,
Бирөө Ырамандын Ырчыуулу,
Ычкыры түпөк* кырк муунду,
Тебетейи чоктуу кул,
Айтса оозу шоктуу кул,
Өзү жашоо жашында,
Кыйын мүшкүл иш түшсө
Кыраан Манас кашында,
Ырдап берет башында,
Боз баланын баштуусу,
Ырамандын Ырчуулу
Кыйласынан мыктысы.
Кыйшык-кыя сөз болсо
Кылт дедирбей билчүүсү,
Башка мүшкүл иш түшсө,
Өлгөн адам болбосо,

Тири адам күлүүчү
Болор иштин дайыны
Боз баланын шайыры
Күйүттүү ишти бүлдүрөт,
Азаматты күлдүрөт.
Топ жаруучу ырчысы,
Кабылан Манас канкордун
Туу түбүнө турчуусу
Кайыбынан кабылган
Кудай айдап, туз буйруп,
Кан Манаска табылган.
Астыга салса ак жолу
Ашкере жолдош бул төртөө
Аркада жүрсө сан колу.
Үзүлгөнүн улашчу,
Чачылганын жыйнашчу,
Эр Манастын эрени,
Ажыбай, Бакай, эр Шууту,
Ыраамандын Ырчыуулу
Канкорундун берени.
Кыйын эрдин баарысы
Көк жал эрдин жөкөрү,
Акылга дыйкан билгичтер
Арстанга келип кезикти.
Найзакерден илгичтер,
Санга жеке чыкчуулар,
Канкор шерге кабылды
Жеке жортор мыктылар.
Шууту, Ырчы кез болуп,
Ачылбай абийир жабылып,
Кызыр чалган Манаска
Кыраандын баары табылып,
Жалгыз жаны беш болуп,
Көк жалың кайра тартты эми.
Ала-Тоо болжоп жол жүрүп,
Ат аябай мол жүрүп,
Тилеген ою кеч болуп,
Жалгыз жаны беш болуп,
Төрөсү бар, каны бар
Билбегенди билгизген
Жеке башы сан колдой
Билимдүү Бакай кары бар,
Билгичтердин баары бар.
Кең Таласты жер жайлап,
Төрө Манас султанды
Кан көтөрүп дем байлап,
Үзүлгөнү уланып,
Көк жал Манас төрөнү
Кан көтөрүп кубанып,
Ат семирп ык болуп,

Эр жыйналып кырк болуп,
Көк жалдын баары кабылып,
Эрен угуп кабылан
Мекен кылып Таласты
Алып калган кези экен.
Беттешкенди каратып,
Берен Манас көк жалың
Чалып салган кези экен.
Кыдыр даарып кыйланы
Алып турган кези экен,
Аңгемени кыйлага
Салып турган кези экен.
Шай колдогон шер болуп,
Оң эки мүчө тең болуп,
Жүргөнүнөн чаң чыгып,
Берендиги көрүнүп,
Доошунан жан чыгып,
Ак марал айдап уй кылып,
Алышканды буй кылып,
Көк марал кууп уй кылып,
Көздөгөн жоону буй кылып,
Өлөңдүү жерге өрт коюп,
Тулаңдуу жерди тутантып,
Кум чогултуп таш кылып,
Кыран Манас, эр көк жал
Кулдарды жыйып баш кылып,
Таласты ээлеп жер кылып,
Азган-тозгон аз элди
Кайра жыйнап сел кылып,
Кызыр чалган кыраанын
Кыйын башын шер кылып,
Беттеп душман барбады,
Ошо күндө беренге
Укурук кайрар калбады.
Жомогу кыйла кеп болду,
Кордукта элин чогултуп
Аргын менен кыргызга
Салып койгон чеп болду.
Ажыбай, Бакай эгиз кан
Канкорундун жөкөрү
Келген чоро эгизден
Шууту менен Ырчысы,
Бет алышкан жоо болсо,
Туу түбүнө турчуусу.
Күлдүр, Камбар, Чалыбай
Бу да келди Таласка,
Чоро болду Манаска.
Кырктын башы Кыргыз чал,
Кыркында көпкөн жинди чал.
Келген чоро улугу,

Кеби тентек, чорт кыял
Кырк чоронун бузугу.
Бузукчулук ойлогон
Буттайын бузуп ийсе да
Буудан Манас кабылан
Бузду экен деп койбогон.
Серпишке кирчү Сереги
Бу да кандын уулу экен
Келип конду Таласка,
Чоро болду Манаска.
Төлгөчү Кара Төлөгү
Төрт тарап менен жоолашса,
Төрө Манас баатырга
Төлгө тартып берери.
Адык кандын Акжолтой
Атышкан жоого сан колдой
Келип конду Таласка,
Чоро болду Манаска.
Алышкан жоодон кайтпаган,
Ажалдан кайра тартпаган
Баабединдин Байчоро
Көп-көк темир кийинген,
Тынччылык десе күйүнгөн,
Жаңжал десе сүйүнгөн
Бу да келди Таласка,
Чоро болду Манаска.
Артык кандын Акжайнак
Эр адамдын ыктуусу,
Капьядан сөз баштап
Кабак ачар мыктысы.
Даанышмандын булбулу,
Боз баланын туйгуну.
Бу да келди Таласка.
Кошо жолдош болду эми
Манас кандын Бозуулу
А да келди Таласка,
Чоро болду Манаска.
Кандан кабар кеп угуп,
Кабылан Манас келди деп угуп,
Букарай Шарып* ары жагы,
Бузулган Чамбыл бер жагы,
Ошо Чамбылда жатып жердеген
Чалышып адам жеңбеген,
Аксакалы бир кучак
Буудайык кандын Музбурчак
Бу да келди Таласка,
Чоро болду Манаска.
Улак кан көчүп келгенде
Иши күлдөй жөнөдү,
Катыны эркек төрөдү.

Тоюна токсон союлуп,
Атын Сыргак койдуруп,
Мына ошондо Улак кан
Этегине салганы
Ымыркай бала чагында
Канкорундун алдына
Тартуу кылып барганы.
Өлтүрбөй багып тирүү кыл,
Багып алсан мураапың,
Баарысынан кыраакың,
Атка жеңил, тайга чак,
Уйкусу жок, жолго сак,
Чыканактап калбаган,
Чырм этип уйку албаган,
Курчтун болот кыргагын
Багып алсаң жакшылап
Ааламды бузар Сыргагың
Кырк чоронун бирөөсү.
Мойнуна тумар тактырып,
Казы чайнап, май берип,
Чыйырдыга бактырып
Кырк чоронун баарысы
Кыргыл, Бакай карысы,
Колуна алып салмактап,
Ымыркай болгон баланы
Эптеп туруп кетчүүдөй,
Энчи болуп берчүүдөй,
Анын бери жагында
Төө көтөргөн Акаяр
Чындап жини келгенде
Калайманды баштаган.
Төөнү жаза муштаган.
Келип жетти Таласка,
Чоро болду Манаска.
Ат семирп ык болду,
Ааламды бузган көй кашка
Чогулушуп кырк болду.
Тонсуз келди бир чоро,
Тонсуз келген чорого
Жакасы алтын, жеңи жез,
Кош бадана, торгой көз,
Келеме бото*, кең жака,
Керишке кийсе ок өтпөс,
Тон кийгизди зор Манас.
Атсыз келген чорого
Аркар аяк, жез билек
Ат мингизди зор Манас.
Малсыз келген чорого
Адырда жылкы ала баш,
Аргымак, буудан аралаш,

Болуп берди зор Манас.
Элсиз келген чорого
Аргын менен кыргызды
Болуп берди зор Манас.
Катынсыз келген чорого
Оймок ооз, бото көз,
Ойкуштаган сулуудан,
Кырмызы көйнөк, найча бел,
Кылпылдаган сулуудан,
Алып берди зор Манас.
Оромпай салып, ордо, атып,
Чатыраш ойноп, дан, салып,
Көк сүлөөсүн бөрктөрүн
Ыргап жатып калышты,
Көңүлдөрү катуу өсүп,
Жыргап жатып калышты.

**АНЖЫЯНДАГЫ АЙКОЖО КЕЛИП, АНЖЫЯНДЫ СУРАП
ТУРГАН АЛООКЕ КАНДЫН ЗАЛИМДИГИН МАНАСКА
АЙТЫП ТУРГАНЫ**

Кабылан Манас кан чыгып
Каарынан жан чыгып,
Ээлеп турган кезинде
Ордолуу шайык, көк жөкөр,
Орчун Кокон, Маргалаң
Ак үйлүү аким эр келип,
Азабына жан түтпөй
Кара жер кошо тербелип,
Доошунан жан чыгып,
Айбаты катуу, заары күч,
Алооке деген кыйын кан
Катылганды кылат түз.
Атышты арбын салыңыз,
Айбаты катуу Алооке
Алакандай мусулман,
Арстандыгың чын болсо,
Ажыратып алыңыз.
Маргалаңда так минип
Тунуп турган кезеги,
Каяшаяк бергенди
Койдой кырып Алооке
Кырып турган кезеги.
Өз билгенин Алооке
Кылып турган кезеги.
Каяшаяк бергенди
Ташын талкан чыгарып,
Кырып турган кезеги.
Алты-Шаар, Маргалан,
Темир аркан торунда
Кутула албай турабыз
Алоокенин колунда

Алоокенин алымы
Ажыратып албасаң,
Артып барат залими.
Коконго кордук салыптыр,
Алты миң жамбы, миң кундуз
Ай сайын алым алыптыр,
Алымына чыдабай
Кайран эл чуулап калыптыр.
Ургаачыдан узду алды,
Зордук кылып талкалап,
Оймок ооз, бото көз
Ойкуштаган кызды алды.
Бажы кылып малды алды,
Алоокенин каарынан
Баары журт качып сандалды
Кожолорду коройтту,
Айыл башы адамдын
Баарын бирдей соройтту.
Өгүзүн тартып малды алды,
Өзүн жардам кылбасаң
Өлүп журтун сандалды.
Алооке артык кан чыкты,
Айбатынан жан чыкты.
Түпкө түпсүз жетет деп,
Түңүлүп жандан турабыз,
Түгөл кырып кетет деп,
Ак үйлүү келген Алооке
Аңгемеси мына бул.
Алоокенин жанына
Каттап адам барбады.
Кежир экен ал чочко
Кез болгон өлбөй калбады.
Кожону союп коройтту,
Алты-Шаар, Кокондон
Эшендерди кармады,
Алоокенин колунан
Кармалган аман калбады.
Күчөп барат күн сайын
Алоокенин жаңжалы,
Ак үйлүүдө Алооке
Журтка угулду атагы.
Арбып барат күнүгө
Ач айкырык — куу сүрөөн
Айбаты катуу, заары күч,
Алымды бат бербесе,
Кырып-союп кылды түз.
Маргалаңдын калаада
Ордосу бар, тагы бар,
Ойлосок жандан түңүлдүк
Чоң чатагы дагы бар.

Эшигинин алдында,
Каарданса салуучу
Казып койгон ору бар.
Ары жак жагын карасаң
Катылса кайра куткарбас,
Камдаган балбан зору бар.
Айт дегенде каптачу
Албан түрдүү зору бар,
Калдайы бар, каны бар,
Кан Алооке алдында
Кан ичээрдин баары бар.
Шуру отогот маржан таш
Алоокенин колунда
Эрени балбан аралаш,
Каары күчтүү балбанга
Каттап адам барган жок
Алоокенин ажайып
Аңгемесин сураба,
Бел байлаган бели бар,
Берен экен Алооке,
Бек бекиген жери бар.
Айтып турсак түгөнгүс,
Ааламга татыр кеби бар,
Ок өтпөгөн тону бар,
Ойронун чыккан капырдын
Опсуз калың колу бар.
Бадана кийген баатыр бар,
Барганды кайсап салуучу
Балакеттүү капырлар
Алоокенин ажайып,
Ажайыбын сураба,
Жоосунан бөлөк Алооке
Жолборсу оң үч төлдөптүр
Доошунан жан чыгып
Ал Алооке баатырга
Жолоп адам келбептир.
Андан ары барганда,
Адамды чаап өлтүргөн,
Кылыч тумшук били бар,
Алооке оңой кан эмес,
Кымбатым Манас, билип ал.
Кериктен баккан жүзү бар,
Бу дүйнөдө жырткычты
Такыр жыйган каркыбар.
Андан ары тартканда,
Каттаганды соруучу
Оң эки жылан кара мар*,
Андан ары басканда,
Караганды кайсачу
Тайбастан баккан учу бар.

Бир тайбастын өзүндө
Тогуз жолборс күчү бар.
Ажайыпка бактырган
Аюусу бар, бөрү бар,
Барган жан аман келбеген
Балакеттин көбү бар.
Алоокеден коркконун
Жолоп адам барбайт деп,
Жолу каткан капырга
Жологон аман калбайт деп
Кокон кандын Козубек,
Маргалаңдын Малабек,
Жерин чалып көрүптүр,
Барып көргөн балбандар
Жүрөгү чыгып өлүптүр.
Бейкабар жерге келди деп,
Кармап алып Алооке
Кайратты катуу салыптыр,
Өлчөп жерин чалам деп,
Өз дүйнөсүн чачыптыр.
Баргандын баары кырылып,
Азыраак киши качыптыр.
Кан Алооке баатырдын
Кабарын ар ким билиптир,
Бара калган адамдар,
Кыргын тийген немедей,
Кыйрап чогуу өлүптүр.
Түпкө түпсүз жеткидей,
Алоокенин аскери
Жүрүп кетсе чаң, чыгат,
Алооке каар салат деп,
Ойлогон жандан жан чыгат.
Анжыянды жердеген
Айкожо ата мен элем,
Келгенден бээлеп кеп уктум,
Журтун жыйнап, жер ээлеп,
Канкор Манас, кабылан,
Таласка келди деп уктум.
Атышаарың Алооке
Арбын кыргын салыңыз,
Ордолуу шайык, Көк жөкөр,
Орчун Кокон, Маргалаң
Эр экениң чын болсо
Алоокенин колуна
Ажыратып алыңыз,
Айласын эми табыңыз.
Ала чапан Айкожо
Айтып турду мындай кеп.
Манас кандын кырк чоро
Кымбаты Бакай баш болуп

Ары-бери дүбүрөп,
Кармашары Алооке
Калың журт дүрбөп калды эми.
Алты ай минсе арыбас
Айкөлүндүн Аккула
Онжондотуп каранды
Чоң Кула атты токунуп,
Каарданып кабылан,
Калайыкты чочутуп.
Көрсө көңүл бөлүнүп,
Көк жалдык түрү көрүнүп.
Сырттандын жайы ушундай
Сыягы башка, заары күч,
Баатырдыгы башкача,
Таалайы артык көй кашка
Чабышканды кылат түз.
Кан Манастын кырк чоро
Ажыбай, Бакай эгизи
Алоокеге бет алып,
Арстан Бакай абакең
Алтын туусун көтөрүп,
Тиктегени Алооке
Ордодон чыгып оңкоңдоп,
Айкөл Манас артынан
Ар кимиси кырк чоро
Ала-Тоодой зоңкоңдоп,
Бүлдүргөлүү чоюнбаш
Билекке ороп шашышып,
Айкөл шердин артынан
Кырк жайсаңдын баарысы
Дөңкөң-дөңкөң бастырып.
Жар-жоро болуп жүрүшүп,
Азаматтар баарысы
Жалаң тулпар минишип,
Алда берген бул бир бак.
Өрүүн болуп калганда
Төрөсү минчүү төөдөй так
Аземдетип бүктөтүп,
Кызыл нарга жүктөтүп,
Кырк чоро менен кан Манас
Асманга учту топурак.
Арстан төрө ошондо,
Алоокени карата
Аттанып чыкты топурап³⁴.
Аны мындай таштайлы.
Алоокенин чатагы
Андан кабар баштайлы.
Ажайыпчы, сыйкырчы
Амалы жетик жан экен,
Алты жылдык бол орду

Азыр айтып берчү экен.
Алоокенин алдында
Сексен сулуу бар экен,
Бичигин тиктеп калышып,
Сексен аяр балбаны
Өөдө-төмөн жүгүрүп,
Даңсаларын көтөрүп,
Жаны калбай күйүнүп,
Каны алдында аярлар
Аркы-терки басышып,
Антандашып шашышып.
Аярды кудай уруптур
Алоокедей чоң канга
Кабар салып туруптур.
Тизелери бүгүлүп,
Жаны калбай жүгүнүп,
Айтып турду албан кеп,
Аярлар келдик алдыңа,
Биз билгенди билдиңби,
Биз туйганды туйдуңбу?
Казылган калың ор келет,
Кабарында бар бекен?
Кадимки Манас зор келет,
Манас келсе оң кылбайт
Кайран жанга зор келет.
Буурсунду бурдурбайт
Буруттан Манас эр чыкты
Бул Анжыянга турдурбайт.
Чабышып чама келе албайт,
Кызы талак бурутка
Чабышып адам жеңе албайт.
Алтайдан Манас туулган,
Эсенкандын элине
Салып келди чуулган.
Кыйлага кызык кылды дейт,
Бет алышып урушуп
Бээжиндин журтун кырды дейт.
Буласын булап алыптыр,
Эсенкандын элине
Бузукту мыктап салыптыр.
Кочкулардан койбоптур,
Балбандарын, дөөлөрүн,
Баарын кырып оңдоптур.
Куткарып элин чыгыптыр,
Орго, Дөңгө балбандын
Баарысын жерге тыгыптыр.
Канды суудай агызып,
Каракандын тукуму
Канкор бурут чыгыптыр,
Өрдөй конуп Таласты

Качкан-бозгон кыргыздар
Кайта баштан чогулуп,
Кан көтөрүп алды дейт,
Кабылан төрө Манасты.
Чоро күтүп, кол жыйнап
Чоң эрдикти кылды дейт,
Кез болгон кытай-манжууну
Койдой мууздап кырды дейт:
Буруттан Манас эр чыкты
Түрү бузук жүзүндө
Өрттөнүп кеткен ал бурут
Бизге душман зилинде.
Оңой Манас уул эмес,
Оңдуруучу кул эмес.
Бээлебей туруш болобу,
Ааламды бузган ал. канкор
Беттешсе аман коебу.
Кез болгонду соо койбойт
Ошо Манас канкоруң,
Бизди билип анткорун,
Тилчи качып берди дейт,
Тилегиң кабыл болбогур
Тим эле кабар салды дейт.
Муну менен эр Манас
Азыр сизге келүүгө,
Капканын оозун ачууга,
Жыйган алтын казына
Жылас кылып чачууга.
Тулпар жыйнап, кол жыйнап,
Ар азапты мол жыйнап,
Жамгыр кылып жаа тартып,
Мөндүр кылып ок атып,
Жабылып бурут кетпесин,
Төрө ойлонуп муну бил,
Төбөбүздөн баспасын,
Төрт түлүктү чачпасын,
Калдайды карап кылбасын,
Калтырбай такыр кырбасын.
Манастын кырар себеби
Дарты күчтүү кеби бар,
Түгөнбөс сизде кеги бар.
Жабышпай Манас калабы,
Кызыталак ал бурут
Кек албай туруп калабы.
Ак үйлүү турдук канча жыл
Кечигип туруп нетели,
Алдырып салды кытайын,
Жүр Алооке кетели.
Азыр кетсек жаңжал жок,
Уламадан уласак,

Билгичтерден сурасак
Ушу Манас канкорго
Укурук кайрар калган жок.
Аты угулса Манастын
Аярдын башы чоң билер
Боконо сөөгүм болкулдайт,
Боор ичегим солкулдайт,
Маргалаң бизге жер эмес,
Манас сизге эл эмес.
Мында туруп нетели,
Жүр Алооке кетели.
Тоо аркалап салалы,
Токтобой качып биз эми
Каканга кирип баралы!
Жыйып алган бул алтын
Жылма болсун таштайлы,
Кечигип туруп нетели,
Качырга баалап жүк артып
Качар жакты камдайлы,
Мында туруп албайлы,
Бу жерге жатып нетели,
Жүр Алооке кетели,
Мына ошондо Алооке,
Аярынан кеп угуп,
Атактуу Манас чоң канкор
Канетсе келет деп угуп,
Болот эшик капкасы,
Ал эшиктин оозунда
Алоокени кайтарып
Багып турган бакмачы,
Албан түрлүү жандары,
Өлүм орток жан бирге
Өзүнө жакын жандары,
Акылы терең улугун,
Албан түрдүү тунугун,
Алооке жайы мамындай
Кароолго чыкчу мунары
Мунара жайын сураба
Мунарга жарык жагылып,
Доолбас бекем кагылып,
Доолбас билдин териси
Балбандар чокмор урганда,
Көчүп кетет ошондо
Маргалаңдын кериси.
Доолбас үнүн укканда
Эмне шумдук болду деп,
Ашып-шашып антандап,
Чокморчону балбаны
Кандан кабар келди деп,
Тыргоот тыйпыл чогулуп

Жыйылып келип калганы.
Калк жыйылып келгенде
Өлчөсө канын муну айтып,
Атандын көрү балбаным,
Калбасын менден арманың.
Балбандарым ат камда,
Ат камдасаң бат камда.
Эр башына тулпардан
Экиден күлүк ат алгын,
Керек болор буюмду
Кечикпестен бат алгын.
Казына оозун балталап
Кечиктирбей ачкыла,
Сан казына көп дүйнө,
Кызыл алтын, ак күмүш,
Кыйратып баарын чачкыла.
Сарпайыны* бүктөгүн,
Сары алтындын баарысын
Качырларга жүктөгүн.
Чалгын чалып катуу жүр
Бул тилимди албасаң,
Мээнетти бекем көрдүңөр.
Берен Манас бүркөлсө
Бирөөң калбай өлдүңөр.
Сарайдагы тулпарга
Сакчылардын баарысы
Нокто колго алышып,
Оңой эмес бул бүлүк
Чуркап жүрүп калышып.
Кудай бетин көрсөтпө,
Камгак учкан эмедей,
Казына оозу ачылып,
Толуп жаткан алтындар
Талаага кетти чачылып,
Чачылып кеткен олжону
Бакырлар таап алышып,
Бали ушундай болсун деп,
Кубанышып бакырлар
Коюнга ката салышып.
Эл көнүлү жай болуп,
Бакырдын баары бай болуп.
Киши билбес ой болуп,
Алооке кан качарда
Ат капталдан той болуп,
Бакыр-мискин сандалып,
Кытайга не болду деп,
Калайык айран таң калып.
Кан Алооке карысы,
Карап турса кытайлар
Кыжылдады баарысы,

Капкачысы, сакчысы,
Кароолчусу, сынчысы,
Калбай баары чогулду
Тулпарга жүгүн артышып,
Дүрбөп-дүрбөп шашышып.
Кылыччандар кылкылдап,
Жакшы-жакшы эрлери
Билге алтынын артышып,
Эр Алооке баатырга
Канчалык иши ушундай
Алооке жайын сурасаң,
Көөрдөн топчу муштумдай.
Көк күбөнү жамынып,
Көрөр болсоң Алооке
Бээжинге качты камынып.
Эр Алооке кашында
Жети миң, кытай сан калдай
Ашып-шашып антаңдап,
Качыр менен төөлөргө
Алтын жүктөп антаңдап,
Желдеттери, калдайы
Шаша-шуша бат жүктөп,
Шамдагайы болжолсуз
Эр Алооке баатырга
Тулпар токуп ат камдап,
Улук экен Алооке
Ушунчаны бат камдап.
Желбеген жорго мингизип,
Желбегей торко* кийгизип,
Берен экен Алооке
Беренжини* салынып,
Бээлеп билип Манасты
Бээжинге качты камынып.
Алоокенин качышы
Көңүлдү жаман оорутуп,
Көлүктүн баарын жоорутуп,
Жүз кишиге бир жакшы
Башчы коюп айдатып,
Калың аскер, калың тоо
Кыстап көзүн жайнатып,
Элүүсүнө бир башчы
Кое салып айдатып.
Көлүк жайлап талпылдап,
Кызыталак Алооке
Көргөн экен бирди деп,
Көп адам тилдеп салпылдап.
Качып үркүп антаңдап,
Аскерлери шыбырап,
Бир-бирине кыбырап,
Качып жүрүп маминтип

Кантип өлөр экенбиз,
Каканчыга жеткиче,
Алты айчылык жол эле,
Бээжин ысык жер эле,
Кытай ыраак эл эле,
Кээ бир жери Бээжиндин
Кырк күнчүлүк чөл эле.
Жандуулар чыдап барбаган,
Кезиккен аман калбаган,
Кумга койгон кумганы
Куркурап чыгып кайнаган.
Эси жок жаман айдады,
Эс-акыл бизде калбады.
Чама чарчап ал бүтүп,
Белде калар бекенбиз,
Тандай кургап, көз жайнап
Чөлдө калар бекенбиз,
Жаш күчүктөй кыңылдап
Арам өлөр бекенбиз,
Кутурган экен Алооке
Чөлдө кашык суу таппай
Жаман өлөр бекенбиз'
Ээн талаа чөлгө кабылып
Арам өлөр бекенбиз!
Бээжинге жетпей бер жакка
Жаман өлөр бекенбиз!
Алты — Шаар, Кокон кан,
Аяк жагы Самаркан,
Алым салып абыдан
Бажыга малын жечү эле,
Казына күтүп, мал жыйып
Кутуруп кеткен кезинде
Катуу мүшкүл доо келсе,
Чалдырбаймын дечү эле,
Кулак угуп, көз көргөн
Алп-дөөлөрү дечү эле.
Көп дүйнөнү чачканы,
Кызыталак Алооке
Көлүктүн баарын жоорутуп,
Көңүлдүн баарын оорутуп,
Бээжинди көздөй качканы.
Эмне шумдук, кандай иш?
Кошуну эми муну ойлоп
Оюна конбойт Алооке
Жалпы Какшаал сыдырып,
Жаман сууну кыдырып,
Кара талаа басыптыр,
Күндүзүндө тынч албай,
Түн ичинде уйку албай,
Күндөп-түндөп качыптыр.

Жылгын-Талаа, Таш-Кечүү,
Эр Алооке баатырдын
Өзү көргөн маш кечүү.
Куюлган Ак-Жар тыягы
Кутулдук кулдан эми деп,
Кулан, Ак-Чий кең талаа
Жүк түшүрүп калды дейт,
Мал өргүтүп алды дейт.
Аны мындай таштайлы,
Баатыр Манас канкор шер,
Ээрчиткени Ажыбай,
Ошондон кабар баштайлы.
Ажыбай, Бакай каны бар,
Оттон кайра тартпаган
Кырк кыраандын баары бар.
Алоокеге кол салчу
Себилдүүсү сексен төрт,
Серп салган жагы кызыл өрт,
Айчыгы* алтын туу алган,
Асманга чаңы чубалган.
Кырк чоронун кийгени
Кош бадана торгой көз
Кырк чоронун баарысы,
Кыргыз баштык карысы,
Каар бетине айланып,
Кынсыз кылыч байланып,
Кырк чоронун мингени
Кара байыр казанат.
Калбыр өпкө, жез билек,
Келиштирип ат минип,
Кыл куйругун чарт түйүп,
Найза колдо былкылдап,
Баары катар жүрүшүп.
Кетмен соору, таш туяк,
Кенен жердин тулпарын
Баары тандап минишип,
Көк темирден туулга
Көмкөрүп башка кийишип,
Керней, сурнай тарттырып,
Кырктай кызыл нарларга
Ок, дарыны арттырып,
Ашпай-шашпай жылдырып,
Доолбас катуу урдуруп,
Доошу кулак тундуруп,
Эл алдында кан Бакай
Көк ырапыс тон кийип,
Көк чолок тулпар ат минип.
Айчыгы алтын туу алып
Астында Бакай жол баштап
Онжондотуп Кула атын

Оң эки чоро бош коштоп.
Найзакерден ыктуудан
Ону бөлөк бөлүнүп,
Кайраты мыкты, заары күч,
Кан ичме түрү көрүнүп.
Кылыч чабаар ыктуудан
Ону бөлөк бөлүнүп.
Беттешкен мээнет салуучу
Айбаттуу түрү көрүнүп,
Бет алгандын баарысын
Алуучу түрү көрүнүп.
Айбалтачан ыктуудан
Ону бөлөк бөлүнгөн,
Алооке эмес, ааламды
Алчуудай түрү көрүнгөн.
Жаа тартуучу ыктуудан
Мындан ону бөлүнгөн,
Жазбай аткан мергенден
Андан ону бөлүнгөн,
Канкор эрдин өзүнө
Кайрат берип бакырып,
Жолу каткан Алооке
Жоо кайдалап чакырып,
Белгилүү Манас каны бар,
Айкөл Манас барында,
Ушу турган кырк чоро
Оң сегиз миң ааламды
Карап кылар чагы бар.
Кутурган экен кырк чоро
Жоо кайдалап ээлигип,
Жортуул карап, жоо издеп,
Чыккан экен желигип,
Кырк чоронун ичинде,
Ала көөдөн дагы бар,
Акылмандын баары бар.
Ала көөдөн булкунуп,
Жоо кайдалап жулкунуп,
Кээ бирөөсү энтелеп,
Жөн эле чаап көрөт деп,
Ыгы жок кокус катылып,
Ажалдан мурун өлөт деп.
Кээ бирөөсүн, кээ бирөө,
Ээликтирип булкунтуп,
Эри өлгөндөй жулкунтуп,
Алган экен жетелеп,
Кырк жайсаңдын баарысы,
Катар жүрүп бакырып,
Каптап барат ошондо,
Манастап ураан чакырып.
Көрсө көңүл бөлүнүп,

Кырк чоронун ар бири
Миң кишидей көрүнүп,
Кырк чоронун мингени
Өңчөй тулпар кулача,
Маңдайында тумарча,
Баары күлүк койкашка.
Жанындагы кырк чоро
Бакай баатыр карысы,
Анжыянды чалгын деп,
Алоокедей баатырдын
Ал-жайын билип сен өзүң
Абыдан кабар алгын деп,
Ажыбайды жиберди.
Анжыянды чалууга,
Мындан кабар алууга,
Күлдүр менен Чалыбай,
Экоо катар жарышып,
Үзөңгүсү кагышып,
Самаркандын быягы
Ак-Талаага барганда
Аксакал Байдын баласы
Аралбай чыкты алдынан.
Аралбай туруп муну айтат,
Айран калчуу шумду айтат:
Кан Манастын жөкөрү,
Күлдүр менен Чалыбай,
Атыңдын оозун бура тур,
Антаңдабай тура тур.
Келгендерден кеп уктум,
Сыйкырчыдан кеп уктум,
Кара Көк жал кабылан
Кырк жайсаңы кашында
Манас келет деп угуп,
Кызыл алтын, ак күмүш
Кызык кылып чачты дейт.
Кыргын тийген эмедей,
Кызыталак Алооке
Кытайды көздөй качты дейт.
Кечилдери, дөөлөрү,
Сан дүйнөсүн чачыптыр,
Жылан соргон эмедей,
Тыргооту кошо качыптыр.
Корккон окшойт чамасы
Ит улуп калды деп уктум
Маргалаңдын калаасы.
Аралбайдан кеп угуп,
Экөө-үчөө жарышып,
Окоро түйгөн ак тизгин
Оозу менен алышып,
Айта-буйта дегиче,

Ачып көздү жумгуча,
Баатыр Бакай карыга,
Манас баштап баарына,
Асынганың кырк чоро
Алеңгир жаа сыр жебе
Алоокеден кеп уктум,
Азыр айтам аңгеме.
Кабарын уккан Алооке
Катынга чалыш эме экен,
Аныгын уксам ал чочко
Эр эмес кара жер экен.
Баатыр болсо Алооке
Башташпайт беле кызыкты,
Кызыл жаян кан кылып
Кылбайт беле кызыкты.
Маңдай-тескей турушуп,
Мылтык атып, жаа тартып,
Кырчылдашып урушуп,
Ачпайт беле кумарды.
Атандын көрү кырк чоро,
Таалайың келип жетиптир,
Таластан чыгып айланып,
Такыр жолун, байланып,
Талкандашып турушпай
Душманың качып кетиптир.
Күлдүр менен Чалыбай
Күйүттүү сөздөн салганы,
Көк тулпар менен ээлигип,
Көк жал Бакай кабылан
Астыга чыга барганы.
Кырк чоронун кыйыны,
Алтымыштын артыгы,
Байдын уулу Бакай кан
Бал менен оозун чайкаган.
Көк сүлөөсүн бөрк кийип,
Көкала калкан ойногон,
Капьяда сөз тапкан,
Караңгыда көз тапкан,
Жаман айтса таңылбас,
Айдын караңгысында
Карсактын* изин жаңылбас,
Баатыр Бакай баркылдап,
Кырк чоронун баарына
Кызык кеп айтып бек таштап:
Найзакерден ыктууң чык,
Айбалта чабаар мыктың чык,
Күндөп-түндөп жол жүрсөк,
Ат аябай мол жүрсөк,
Чыканактап тынч албай,
Чырым этип уйку албай,

Төбөгө келген жамандык
Көп көтөрөр мыктың чык,
Ак үйлүү жаткан капырга,
Ал Алооке баатырга.
Сары изине чөп салып,
Саргара кууп баралы,
Куу изине чөп салып,
Кубара кууп алалы.
Төрөсү экен кытайдын
Дөөгүрсүгөн Алооке
Төбөсүнөн басалы.
Жердин үстүн чалалы,
Жетик тулпар ат менен
Астын тосуп алалы.
Каканчынга жеткирбей,
Кара нээт чочкого
Каарды катуу салалы.
Төрөсү экен кытайдын
Төбөңдөн тийген Алооке
Бээжинге чейин кубалык!
Кыйын Бакай эр ошол,
Тулпар кыйрап эр чарчап
Алооке кууган жер ошол.
Ач айкырык чуу болуп,
Айгайы катуу дуу болуп,
Берен Манас ошондо
Астыга түштү теңселип.
Бөтөнчө эрдин баары бар
Жан аябай жол баштап,
Изге салды зор Бакай
Астындагы Көк тулпар
Олбуй-солбуй камчы уруп,
Оң-тетири теминип,
Колундагы сыр найза
Оңго-солго булгалап,
Ойрондук жайын билгизип,
Кырк чоронун баарысы
Кыргызчал баштап карысы
Тулпар оозун жыйышып,
Турбай кууп карышып,
Адыр-күдүр жер басып,
Алда нече жер басып,
Айдай сары талаанын
Этек жагын басты эми.
Анжыян, Кашкар арасын
Зоңкойгон тоону ашты эми.
Ары жагын караса
Көз жетпеген мунарык
Ар жагына түштү эми.
Караса көзгө илинбейт

Мунарыктап бурчтанып,
Булүң тартып учтанып,
Кайсы экени билинбейт.
Кеткен жактан жаңылбай
Абасы Бакай ак жолтой,
Астына салса сан колдой.
Баскан изден жаңылбай
Ашып-шашып антаңдап,
Абыдан кууп калды эми.
Сары изине чоп салып,
Саргара кууп алышып,
Байкаганда Кум-Арык,
Атагы экен Лоп дайра,
Камалып жатып калышып,
Ай караңгы, күн бүркөк
Караса көзгө илинбейт,
Түнөрүп агып мамындай
Кайсы экени билинбейт.

МАНАСТЫН АЛООКЕНИ ЖЕНИП КАН КӨТӨРҮЛГӨНҮ ³⁵

Таң дүмпөйүп калганда,
Супа саадак салганда,
Асмандан жарык төгүлүп,
Жер шоокумдап көрүнүп,
Жетик Бакай кан абаң.
Кеткен жерден жаңылбай
Кара кырчын көп жылкы н
Кум-Арыктын бою экен.
Жаңырыктын Жар-Кыя,
Жалгыз аттын чубама,
Бойлоп эрлер жол жүрүп,
Ары таман барганда
Сайроолоп* суу бөлүнүп,
Кыр кечүүсү көрүнүп,
Шыта кечүү, Таш кечүү,
Алооке кечер маш кечүү,
Изи менен суу кечип
Кум-Арыктан өттү эми.
Түгөнгөн тоонун тумшукка,
Салып Бакай барганы,
Кайгуулдан чалгын чалганы,
Берен Бакай абакең,
Кароолго чыгып калганы.
Кароолду чындап караса,
Бөйрөк, Ак-Чий боюнда,
Акчык деген ары тоо
Куюлуп түшкөн оюнда,
Чоң, Ак-Чийдин боюнда,
Тигилген экен доңуздун
Алты боолуу чатыры
Конуп өрүүн болуптур,

Кан Алооке баатыры.
Оргуп түтүн бөлүнөт,
Алоокенин сан кошун
Конуп жаткан көрүнөт.
Чыканактап уйку алып,
Чыңыроон тартып тынч алып,
Канкор Манас эренден
Кутулдук деп ой кылып,
Тыргоот, манжу дөөлөрү
Кыйшалактап кылт этпей,
Кууп душман келет деп,
Камырабай, былк этпей,
Жаткан экен Алооке,
Сандаган алтын, күмүштү
Олжо кылып буруттан
Арткан экен Алооке.
Алоокени коргондо
Бакайдын көөнү бөлүнөт,
Оң сегиз миң ааламдын
Балбандары каптаса,
Баатыр Манас болбосо
Алалгыс түрү көрүнөт.
Таш сайынган кытайдын
Далайлары мында экен,
Кармашканды кайсачу
Балбандары мында экен.
Мандайында жүнү жок,
Кашкалары мында экен.
Кан Алооке капырың,
Кайраты толук баатырың,
Ак үйлүүгө келерде
Кырк кандын эли кытайды
Бүткүл жыйып алыптыр,
Чубатууга салыптыр
Каары толук башкача
Балбандан тандап алыптыр.
Көктөн чалбар кийишкен,
Каяшаяк бергендин
Как куйкасын тилишкен
Кан ичмеден алыптыр,
Жаткан иттей кашы бар,
Жалаңкычтан алыптыр.
Качырганды ушулар,
Карышкырдай тийчүүдөй,
Каардуу Манас болбосо,
Кармалашкан адамды
Тытып-тытып ийгидей.
Көк жал Манас болбосо
Четине адам барабы,
Ченебеген журт экен

Челишкен аман калабы.
Эр Алооке баатырың
Чатырга жатып калыптыр,
Чоюнбаш алган балбандар
Тегеректеп алыптыр.
Качыр, керик мингени
Айбалта алып колуна
Ары-бери жүрүп жүр,
Чоң өгүздөй дангыттар,
Чагарактап үрүп жүр.
Ар борумун байкаса,
Ашкан экен абыдан
Алоокенин салтанат,
Аң таң калып эр Бакай
Катылышсак кокустан
Түмөндөп колу аттанат,
Кутулбас жаман ооруга
Эми куу жан капталат.
Көрүп туруп Бакайдын
Көңүлү кетип бөлүнүп.
Ай караңгы бүркөлсө,
Түн эмне болор деп,
Кабылан тууган эр эле
Манасты кудай сактай көр
Катылышса капырга,
Күн эмне болор деп.
Айтып оозун жыйгыча,
Андай-мындай дегиче,
Канкор Манас алдында
Айчыгы алтын туу алып,
Ээрчиткени кырк чоро
Манас чыкты чунайып,
Акылы айран бөлүнүп,
Айкөл тууган канкорун
Абакеси Бакайга
Келе жатат көрүнүп,
Кырк чоронун баарысы,
Кыргыл баштап карысы.
Бура тартып караса,
Буудан Манас арстандын
Мурда түрүн көрө элек.
Кара чаар кабылан,
Качырчудай октолуп,
Алдына түшүп алыптыр.
Чолок Көк жал арстан,
Канкорундун жолдошу
Эки жагын каранып,
Эрди-мурдун жаланып,
Азыр алып салчудай,
Арстан эрдин жөкөрү

Артынан сүрөөн салыптыр.
Чилтендин бирөө сур жолборс,
Канкор эрдин жөкөрү
Катуу коштоп калыптыр.
Алп кара куш зымырык,
Азыр алып кетчүдөй,
Асмандан бутун салыптыр.
Кылкылдатып найзасын,
Кырып ийчүү эмедей,
Кыр-кырынан сууруптур,
Жылаңач Кызыр олуя,
Жолго салып туруптур.
Колдогону бир тогуз
Колдоп алган кези экен,
Үй айлана бергиче,
Үйдөй кызыл тал бүтүп,
Үлкөн кудай жар бүтүп,
Шай ата, Кызыр экөөлөп,
Онжондотуп Кула атын
Оң эки чоро жетелеп,
Кыр-кырына караса
Кымбат Манас караңдын
Кыйындык түрү көрүнөт.
Астындагы Аккула
Алда берген мал экен,
Үстүндөгү Манас кан
Ушунчалык ааламды
Күтүп алчу жан экен.
Белгиси ачык көрүнөт,
Берендей болуп ким жүргөн,
Бекер эле коркуп жатырмын,
Беттешкенин бул Манас
Салат экен чоң дүрбөн.
Деп, ошентип, эр Бакай
Манасты көрүп кубанып,
Баатыр шерге муну айтып:
Жортсоң жолун болуптур,
Жогун жолго конуптур,
Кызыр чалган кырааным,
Кырылышар чак келди,
Өткөрө тууган туйгунум,
Өлүшө турган тап келди.
Келберсиген канкорум,
Мен көргөндү көрдүңбү,
Мен билгенди билдиңби?
Тим жаралбас туйгунум,
Тилегин кудай бериптир,
Тиктеген жоон Алооке
Бет алдына келиптир.
Калыңга кирсең чаң мына,

Кырылышсаң кытай ал мына!
Алооке кан эр экен,
Жыйып алган аскери
Кумурскадан көп экен.
Бакай айтып турганда,
Кыргыз башчы карысы,
Кыйкырып колду салууга
Кырчылдады ошондо
Кырк чоронун баарысы.
Манаска айтып тургуча,
Акылдарын кылгыча,
Кош Алайдын жонунан
Кароолу качып кетиптир,
Кан Алооке баатырга,
Кайраты толук капырга,
Кабарды катуу бериптир.
Ашып-шашып антандап,
Сакчыларын тебелеп,
Балбандардын баарысын,
Камынгыла — деп жемелеп,
Алтын түркүк чатырга
Кабар берди кароолдор,
Алоокедей баатырга.
Эр Алооке баатыр кан,
Мен көргөндү көрдүңбү?
Мен билгенди, билдиңби?
Уктаса, уйку канбайбы,
Жатканда жамбаш талбайбы,
Чоң Бээжинге кат учур,
Кат учурсаң бат учур.
Калың казган ор келди,
Кайнатылуу шор келди,
Күндүн батар жагынан
Оргуп-оргуп чаң Чыкты,
Чаңга чыдап тура албай
Ойлосоң, менден жан чыкты.
Көк сүлөөсүн бөрк кийген,
Көк тулпар сындуу ат минген
Кайгуулга чыгып калыптыр,
Сырың менен чыныңды
Сынап көрүп алыптыр.
Анысы көрүп турганда
Ок өтпөгөн тон кийген,
Ок жетпеген ат минген,
Белестен чыкты кырк бир жан
Кыялын карап отурсам,
Кызыталак канкор өзү экен.
Сары изиңе чөп салып
Саргара кууган кези экен,
Оң жагына качсаңыз

Эр кырылар чөл экен.
Сол жагына качсаңыз
Кайып качар жолу жок,
Камалып өлөр бел келет.
Кабарчы мындай деген соң,
Кан Алооке баатыры
Жанында Кутка канына
Кабар кылды Алооке,
Балбандардын баарына.
Миң аскерди чакырган
Алоокенин белгиси
Бил териси добулбас,
Жоондугу төрт кулач,
Үнүн уксаң ыраак кач.
Шашканда чабат балбаны,
Анча-мынча кулактын
Жөн эле чыгат далдалы.
Добулбас бекем кагылды,
Керик коштоп жүк арткан
Төө-төөсүнө жабылды.
Эр Алооке баатырга
Шашкалаң катуу көрүндү,
Кайнап жаткан жан казан
Коломтого төгүлдү,
Калдайлар атка камынды,
Тыргоот, манжу чуу түшүп
Ат-атына жабылды.
Алоокенин жанында
Башчы улугу Тагылык,
Кара жолтой капырдын
Кайнап жаткан көп улук.
Керней-сурнай тартылып,
Керикке алтын артылып,
Ашып-шашып антаңдап,
Жамандардын баарысы
Минген атын таба албай
Бөлөк атка жабышып,
Жаңжал жаман артылып,
Өз атын таап мингин деп,
Бирөөнүн атын мингендер
Тоголото тартышып.
Найза колдо короктоп,
Арбып-дарбып сороктоп,
Артына албай алтынын
Кээ бирөөсүн экөөлөп,
Кээ бирөөсү келжиреп,
Алтын калып калды деп,
Бойдок атын жетелеп.
Айласын таппай шашышып,
Аркы-терки качышып,

Кирерине көр таппай,
Качарына жер таппай,
Катуу бүлүк, чоң жаңжал,
Болуп эми кетти эми.
Мандайдан чыкты бакырык,
Кыядан чыкты кырк бир жан
Манастап ураан чакырып.
Айгай кулак тундуруп,
Ак асаба туу болуп,
Алоокенин казаты
Айгайлаган чуу болуп,
Ач айкырык, куу сүрөөн,
Көк тулпар менен зыргытып,
Көк ала желек туу алып,
Көк жал Бакай абакең
Как алдыда көрүнүп.
Арт жагынан бакырып,
Тоодой кула ат минип,
Толгонуп Көк жал Манас кан
Манастап ураан чакырып,
Себилдүүсү сексен төрт,
Серпишкен жагы кызыл өрт,
Асмандан түшкөн боз кесе
Боз кисени курчанып,
Алтын түркүк чатырга
Алоокедей баатырга,
Манас кирди кол салып.
Алкым жактан Ажыбай
Айкырып найза сунду эле,
Ач айкырык куу сүрөөн
Абакең Бакай ак жолтой
Кисени мыктап курчанып,
Жер жайнаган манжуга
Жеткен экен кол салып.
Манастан Бакай кем эмес,
Кемите коер эр эмес.
Топурак учуп, тоз кайнап,
Эрен өлүп, көз жайнап,
Маңдай-тескей турушуп,
Мылтык атып, жаа тартып,
Барсылдашып урушуп,
Кудай сүйгөн канкор шер
Калайман салган ошо жер.
Эңкейиште эр сайып,
Эченди катар тең сайып,
Онжондогон Кула атын
Оң-тетири чуратып,
Жеткен жерин майдалап,
Жетигиң Манас сулатып.
Алышпай эрлер жатабы,

Алдырып салдык жоого деп,
Ошо күндөн ушу күн,
Акшы болду атагы.
Туура жагын карасаң
Ач айкырык, куу сүрөөн,
Манас кандын кырк бөрү
Кытайга салды чоң дүрбөөн,
Кырк чоронун ичинде
Кыргыз баштык карысы,
Кырылып жанды аябай
Кырылышты баарысы.
Жер болжолдоп турушуп,
Баатырдын жөнү ушундай,
Жекеме-жеке урушуп.
Берендерин барында
Беттешкени ушундай,
Белги кылып талааны
Бек майданга чыгышты.
Беттешкенин бир-бири
Найза менен жыгышып,
Жекеме-жеке чыдабай
Ач айкырык, куу сүрөөн,
Аламанды салды эми.
Кан Манас, Бакай, Ажыбай,
Алоокенин көп колу
Каптап жатып калды эми.
Кудай бетин көрсөтпө,
Капчыгай көчкөн немедей,
Найза төштө такылдап,
Айбалта башта шакылдап,
Касаба колдо калкылдап,
Кылыч башта жаркылдап,
Аламанга киргенде,
Ашкере согуш болгондо,
Найза тийген эрендер,
Четке тартып жадашып,
Качпаганы качканын,
Найза менен кадашып.
Караса козго илинбей,
Кум-Арыктын кең талаа
Кайсы экени билинбей.
Топурак учуп, чаң, каптап,
Тулпарлардын баарысы
Чаңга оролуп жөлөнүп,
Согуштун жайы мамындай,
Тулпарлардын баштары
Кыпкызыл канга бөлөнүп.
Арбын болду атагы,
Алоокени алганда
Арстан Манас төрөнүн

Катуу болду чатагы.
Адам өлүп, сай толуп,
Абаң Бакай карыя
Турган экен былк этпей
Туу кармаган ал болуп.
Аргын кандын Ажыбай
Алкымды тосуп сайышып,
Ырамандын Ырчыуулу,
Үзүктөй калпак эр Шууту,
Колу күчтүү Байчоро,
Качар жагы кайсы деп,
Каңгай жагы кайсы деп,
Андан бөлөк чоролор
Кыйкырып найза салыптыр,
Кырылышып калыптыр.
Кабылан Манас Көк жал шер,
Кайратты кылып курган эр,
Берендер алган беш белги,
Беш алты жерге орнотуп,
Берен Манас эр Көк жал
Бет алган жагын сойлотуп,
Асылдар берген ар белги
Ар кайсы жерге орнотуп,
Айдап жүрөт арстандар
Алооке колун сойлотуп.
Каарданып чамынып.
Канкордун жүзүн көргөндө
Алоокенин калың кол
Качып жүрөт жабылып.
Каптал дан чыкты Ажыбай
Качырса кайра тартпаган,
Канкорундун кырк чоро
Камбылдыгы бир далай.
Бакайдын жайын сурасаң,
Ич этинен ок өтпөс
Кийген Бакай эмеспи.
Найза имерип сунганда
Камбыл Бакай эмеспи,
Баатыр Манас сырдашы
Даңгыл Бакай эмеспи,
Кудай айдап Манаска
Келген Бакай эмеспи.
Бакайдын жайы ушундай
Найзакерден абыдан
Ыктуулугу дагы бар,
Айла тапкыч акылман
Мыктылыгы дагы бар,
Ары билгич, ары эр,
Эр Алооке баатырга
Эми Бакай абакең

Кол салышкан ошо жер.
Түнөргөн чаңда кайран баш
Ушу чатак ичинде,
Ажыбай, Бакай, шер Манас
Ушул үчөө аралаш
Козголтуп найза сунушуп,
Кезектешип урушуп,
Манас сайып өттү эле,
Ажыбай башын кести эле,
Бакай сайып өтүп жүр,
Манас башын кесип жүр.
Андай-мындай дегиче,
Ачып көздү жумгуча,
Кыргынды кызык баштады
Алоокенин көп колун
Арстан Манас, Ажыбай
Бөрү жолдуу кырк баатыр,
Такыр кырып таштады.
Олжого алган алтынын
Арстан Манас ошондо
Олжо кылып чачыптыр.
Сыйкырчысы күн жайлап,
Жетик экен Алооке
Бээжинди көздөй качыптыр.
Үзүлгөндү улаган,
Чачылганды жыйнаган,
Акылман Бакай абасы
Ар кызматын карачы,
Алоокеге кирерде,
Айгайлатып тиерде,
Ишибиз болот окус деп,
Манас кандын кырк бору
Жоого тие элегинде
Чогуу жыйып алыптыр,
Чубатууга салыптыр.
Кара мылтык каре этсе
Качпай турган эренден,
Алган экен эр Бакай
Чогоол мылтык чорт этсе
Чочубаган беренди,
Тапкан экен зор Бакай.
Акыл ойлоп имерген,
Качып кетер жолуна,
Дыңша талаа боюна,
Оң эки чоро жиберген.
Оң эки чоро ошондо
Буйрук алып тосуптур,
Арстан Бакай абаңдын
Акылы артык озуптур,
Ошо тоскон жолунда,

Ошо күндөн ушу күн,
Оң эки чоро аты бар
Оң экиси баарысы
Ойротту бузар каркыбар.
Ал чоронун аттары
Күлдүр менен Чалыбай,
Серек, Шууту бул экөө,
Төлгөчү менен Ырчыуул
Байчоро менен Бозуул,
Көрөгөчү Даңгылы,
Эр Алооке баатырдын
Астынан чыгып ошондо
Оң эки чоро тосуптур.
Алоокени качырбай,
Так алты күн болгуча
Жолун тосуп калыптыр.
Кыраан Манас кабылан
Кыргынды кызык баштаптыр,
Алоокенин алтын арткан сан колун
Такыр кырып таштаптыр.
Эрендерин союптур,
Ал алтындын жанына
Ала качып кетчүдөй
Кырк чорону коюптур,
Ажыбай, Бакай эки эр
Жолдош кылып алыптыр.
Арстан төрө ошондо,
Кан Алооке баатырдын
Качкан изге салыптыр.
Ажыбайдын Карткүрөң,
Кан Манастын Аккула,
Бакай кандын Көк тулпар
Үч тулпар менен жарышып,
Оозу менен алышып,
Элендирип булкунтуп,
Энтиктирип жулкунтуп,
Кыраандардын кылыгы
Кытайга салган бузугу,
Энтеңдеп үчөө жарышып,
Үзөңгүсү кагышып,
Эңкейишке киргенде
Көк тулпар озот моюнча,
Адыр-кудур жер келсе
Аккула озот боюнча,
Айталаага келгенде
Карткүрөң озот оюнча,
Эрен Бакай, кан Манас
Эсеби жок ээликти,
Эркин сары талаага
Эми Көк жал кезикти

Талаанын жайы ушундай
Чымчып жээр чөбү жок,
Чык эгим жерде суусу жок.
Жер көрүнбөй байланган
Караса козго илинбей,
Жердин бети жоо туман
Кайсы экени билинбей,
Жерден мунар бөлүнбөй,
Тоо башы топудай болуп көрүнбөй,
Адыр-кудур ар жагы,
Ак-Өзөн талаа бер жагы,
Ошого кирип барганда
Ары жагы бакырык,
Бакырыкты байкаса,
Манастап ураан чакырып,
Бер жагында бакырык,
Угуп байкап караса,
Какандап ураан чакырып,
Оң эки кеткен ойронго
Баатырдыгы башкача,
Озуп калган кези экен.
Эки жакка кетирбей
Эр Алооке баатырды.
Оң эки кыраан, эр Шууту,
Тосуп калган кези экен.
Каканчындын Бээжинге,
Болот эшик дарбаза
Кыйын эр экен байкаса,
Аламан коюп, чуу туруп
Оң экисин кыйратып,
Баса турган болуптур.
Тутанып өлгөн Алооке
Туш-тушка тарап кутулуп,
Кача турган болуптур.
Так ошентип турганда
Аккула санга бир салып,
Арстан төрө ошондо
Манастап ураан бир салып,
Канкор Манас жеткенде
Каптал жагы бакырык
Жана жетти эр Бакай,
Манастап ураан чакырып.
Кыя жагы бакырык,
Кыраан Ажы Көк жалын
Карткүрөң менен ойнотуп,
Кез келгенин сойлотуп,
Манастап ураан чакырып,
Асты жактан чоролор
Манастап салды сүрөөндү.
Канча баатыр болсо да

Карап туруп Алооке
Айласы эми түгөндү,
Койбой кыргын салды эми,
Эки ортого алды эми.
Калдайы менен Алооке
Атынан түшүп калды эми.
Тизелери бүгүлүп,
Алдырганда кытайдын
Адаты ушу турбайбы,
Кан Манастын алдына
Келин болуп жүгүнүп.
Алооке колго түшкөн соң,
Жанагы Манас баатырың
Жапааны жаман баштады.
Жанындагы манжусун,
Жайсаңдарын, төрөсүн,
Эл бийлеген эмесин
Такыр чаап таштады.
Кара тилин кайрады,
Кан, өлтүрбө мени — деп,
Камбыл экен Алооке
Мындай айтып сайрады:
Бали Манас эр Көк жал,
Шер экениң чын экен,
Артык баатыр кан ичме
Эр экениң чын экен.
Бээжин каны Карыкан
Алты күлүк ат берип,
Алакаңдан кат берип,
Буга кабар салыңыз.
Карыкандын алдына
Жетик айтып барыңыз.
Дегениңе көнүүчү
Ушу менин айымдан
Бээжиндеги чынар бак,
Ичиндеги алтын так,
Анык сизге берүүчү.
Бул жиниңди тыйыңыз,
Бизди тирүү кылыңыз.
Бизди тирүү кылбасаң,
Чымындай жанды кыйнасаң,
Өлтүрсөң менде айла жок,
Арстан Манас кабылан
Чымындай сизге пайда жок.
Айтканым ушу билип ал,
Арстаным Манас тилимди ал.
Алтын казган казына
Кенимди кошо берейин,
Чай алуучу Кара-Кыр
Жеримди кошо берейин.

Таш-Көпүрө шаарым бар,
Таш-Көпүрө жеринде
Түмөндөгөн айлым бар,
Муну кошо берейин.
Анын быяк четинде,
Агала чап, Кызыл-Кум,
Аңчы барса жыргаган,
Ойнобой бенде турбаган,
Кымбат баа жерим бар
Муну кошо берейин.
Өлтүргөн менен айла жок,
Мени өлтүрүп таштасаң,
Тенизим, сага пайда жок.
Өзүм өлсөм сөз калат
Түгөнбөй турган кунум бар,
Алооке менден туулган
Так алтымыш уулум бар,
Айтсам кызык мунум бар,
Айкөл Манас угуп ал,
Алтымыш жайсаң кенжеси
Бул Алооке кандын эркеси,
Ажайыптан окуган,
Атагын уккан чочуган,
Тетиги жалгыз көздүн элинен,
Аберген деген көлүнөн,
Суук-Төр деген жеринен,
Алтымыш баштуу ажыдаар
Ажыдаардын алдынан,
Быйыл алты жыл болду окуду,
Атагын уккан чочуду.
Кырк эшиктүү Бээжиндин
Кырк эшигин ачты дейт,
Сынчылар жыйып алыптыр
Бээжиндин каны Карыкан
Чубатууга салыптыр.
Канчалык сынчы көрдү дейт,
Көргөн жандын кыйласы,
Жүрөгү чыгып өлдү дейт.
Жүрөгүнөн жан чыгып,
Коломтодон кор чыгып,
Коңурбай аттуу зор чыгып,
Каарды катуу баштаптыр,
Кармаша кеткен калдайды
Калтырбай кырып таштаптыр.
Абыдан каарын көрүптүр,
Калдайлардын кыйласы
Жүрөгү чыгып өлүптүр.
Калаага кабар салайын,
Коңурбайды чакырып
Жолдош кылып берейин.

Коңурбай экөөң баш кошсоң
Кароолуң душман чалабы,
Катылган аман калабы,
Кармашкан аман болобу,
Катылган адам оңобу.
Эми өлтүрбөй коюңуз,
Калчага кабар салыңыз,
Жолборсум Манас өзүңө
Жолдош кыла салайын.
Жазы жаак, жалпак тил,
Жаңылбаган чоң, чечен,
Жаман экен Алооке
Кара жанын аябай
Кайрап турду Манаска,
Канча түрдүү сөз айтып,
Сайрап турду Манаска.
Ичсе канга тойбогон,
Берен Манас канкоруң
Катылса канга тоебу?
Колго тийген коенду
Баласын тартуу кылса да,
Манас аман коебу?
Каарданып, кубарып
Кан Манасың токтоду,
Ойлонуп байкап отуруп
Кабылан төрө ошондо
Качанкы жинди жоктоду.
Бул Алооке болбосо
Жүрбөйт беле тууганым
Толопоюн тоз кылып,
Туш-туш жакка кууганын,
Өндүрлөп конгон айыл жок,
Өрт өчкөндөй болуптур,
Кайда экени дайны жок.
Балдыраган манжунун
Байкасам кудай урганын,
Айласы кетип турганда,
Аңылдаган бул чочко
Баласын тартуу кылганын,
Колго түшкөн бул иттин
Баласын алып нетейин,
Алтайдан келсем жаңыдан
Жандаган турган кези экен,
Жан талашып бул акмак
Алдаган турган кези экен.
Тууган көрсөм Алооке
Сырты кара бул чочко
Сырымды билип албайбы,
Өзүңө кылган балааны
Так башыма салбайбы.

Суу каптатып үйүмө
Сырымды алып бул кытай
Жетпейби чогуу түбүмө,
Тийбей койсом кокустан,
Катылбай койсом окустан,
Эсирип кытай албайбы,
Элине кабар салбайбы.
Алдатып коюп окустан
Айыл консом кокустан,
Аш берип айыл конобу,
Эзели душман бул каапыр
Агарып тууган болобу?!
Алдап турган капырга,
Эр Алооке баатырга,
Сыртымдан сырым билбейби,
Капысынан бир келсе
Казынам бузуп кирбейби.
Айыл консо бул капыр
Ашыма тоюп албайбы,
Айлыма кыргын салбайбы,
Азган-тозгон элимди
Кайра баштан чачпайбы.
Каканчындын калкы бар,
Канчадан бери жоо болуп
Кан төгүшкөн салты бар.
Карап турсам Алооке
Каймана сөздөн көп айтып
Алдап жатат каркыбар.
Азыр тилин мен алып
Айыл консом ушуга,
Кыжылдаган көп кытай
Бир күнү каптап келбейби,
Тобомдон найза сунбайбы,
Төрөлөрдү кырбайбы,
Акыйнекти айтпайбы,
Баатырга балаа салбайбы,
Бардыгер кыргыз элимди
Олжого байлап албайбы.
Жоо аяган оңобу,
Аба Бакай кабылан
Абайлачы өзүңүз,
Алоокедей баатырды
Өлтүрбөй коюш болобу?
Асмандан түшкөн зулпукор
Айкөл Манас курчу ошол,
Катылышкан душмандын
Канын төгөр мүлкү ошол.
Кыйкырып кындан чыгарса
Кан ичпей куру жүрбөгөн,
Канга мыктап тойбосо

Катса кынга кирбеген.
Кындан сууруп алганда
Көк жалын болуп кызарган,
Кыябын таап шилтесе
Кырк кулач бою узарган,
Кошулма болот, куйма курч
Аманат жандын болжошу.
Алдаңыз берген зулпукор
Кармай калып сабынан,
Сууруп чыкты кабынан.
Каарданган Манас кан
Колундагы зулпукор,
Алоокедей баатырды
Шилтеп туруп калды эми.
Жол үстүнө сүйрөтүп,
Даңгыттарга жарды эми,
Кабыландын зулпукор
Канга тоюп калды эми.
Берендери кырк жоро
Беш жүздөн олжо ат алып,
Бейли кеткен чабалдар
Бештен коштоо ат алып,
Каарды катуу баштады,
Кан Алооке баатырды
Каарданып кан Манас
Калтырбай кырып таштады.
Алоокени сойду дейт,
Алоокени алганда
Алтын тоодой үйүлүп,
Айкөл Манас төрөнүн
Атагы журтка билинип,
Кулак угуп, көз көргөн
Жерге кабар берди эми,
Алы начар чын бакыр
Элге кабар берди эми
Эптүү чоро Тазбаймат.
Элтир сарттын уулу экен
Алты күлүк ат берип,
Алакандай кат берип,
Анжыянды сураган
Айры сакал Сынчыбек
Азыр мында келсин деп,
Айкөл Манас төрөнүн
Кан экенин билсин деп,
Ашып-шашып баарысы
Дүрбөп журту калсын деп.
Алоокеден алган олжону
Абыдан бөлүп алсын деп.
Ага кабар салды дейт,
Кең Кашкарды сураган

Алты-Шаардын Алабек
Кордуктагы жан эле,
Кордукту койдой салчу экен.
Алабектин өзүнөн
Ай сайын болбой токмоктоп,
Алты миң жамбы, миң кундуз
Айдатып алым алчу экен.
Ок өтпөстү кийгизип,
Кулансурду мингизип,
Ал Алабек байкушка
Баабедин байдын баласы,
Байчорону жиберди.
Букарай Шарып бер жагы,
Бузулган Чамбыл бери жагы
Айтса сөзү дагы бар,
Эр Буудайык каны бар.
Калбай ошо келсин деп,
Бул Манастын кызыгын
Көзүн ачып көрсүн де,
Андан бери тартканда
Самарканда Санчыбек,
Кокон канда Козубек,
Басыра тартып кул болгон,
Алоокедей капырдын
Каарына чыдабай
Катындары тул болгон.
Баарына кабар салып кел,
Маргалаңдын Малабек
Байкуш болуп жүрдү эле,
Так ошону алып кел.
Ишенбесе сөзүнө
Айтып келгин өзүмө.
Кан Алооке баатырдан
Канча көргөн кордукту,
Ишенбесе сөзүнө
Менден көрөт зордукту,
Дегениме көнсүн де,
Ыкчамыраак келсин де,
Кубанчыга кансын де,
Олжологон сары алтын
Көрүп бөлүп алсын де.
Келбей адам калбасын,
Олжодон куру салбасмын.
Карысын коюп, жашына айт,
Калк бийлеген башына айт,
Ишенип сөзгө көнчүүгө айт,
Ашып-шашып чуу коюп
Адырандап келчүүгө айт.
Бөлөөрү алтын буюм де,
Алтынды тегиз бөлүүчү

Ажыбай, Бакай кыйын де.
Чеч-Дөбөнү жердеген,
Ченебеген эр деген.
Ай кулагы калкандай,
Алагар көзү чолпондой,
Батакерден дубакой,
Бек билимдүү жан эле,
Батасы журтту байыткан
Пайгамбар чалыш кан эле,
Бир туткан бирим ал эле.
Алтын жүктөп алууга
Көлүктөрүн камдасын,
Куржунга алтын түк батпай
Курган Кошой абакем,
Арманда болуп калбасын.
Кан абам Кошой келсин де,
Бул кызыкты көрсүн де.
Кабылан канкор Манастын
Тырмак асты олжосун
Азган менен тозгонго
Үлөштүрүп Кошой дөө,
Колу менен бөлсүн де.
Катагандын карыя,
Калын журтка олуя,
Эпсиз эрдин камбылы,
Эр адамдын даңгылы.
Бендениздин тынары,
Белсенишкен жоо болсо
Берен Манас Көк жалдын
Туу түбүнө турары,
Жетик Кошой карыя
Кызырдуу Кошой абама айт.
Кылчаңдабай келсин де,
Калыс да эле, кан эле,
Касиеттүү жан эле.
Колу менен кан абам
Алоокенин олжосун
Журтка болуп берсин де,
Бакай, Манас төрөдөн
Буйрукту калың мол алып
Кеткен экен Ажыбай,
Астындагы Күрөңдүн
Тозоңун тоодой нуратып,
Күндүз эмес, түн жүрүп,
Ашуусу бийик тоо ашып,
Агыны катуу суу кечип,
Чеч-Төбөнүн боюна,
Кара-Тоонун оюна
Дарбазалуу коргонго,
Кан Кошойдун ордого,

Эликтей ыргып түйүлүп,
Карткүрөңдөн түштү эми,
Курбусу алтын жез мамы
Шапа-шупа ат байлап,
Шамдагайы болжолсуз
Шапылдата бат байлап.
Кара болот айбалта
Билегине салылуу,
Алдасына жалынып
Ач албарс кылыч чалынып,
Күлүмсүрөп, тастайып,
Күлүп сүйлөп кашкайып,
Кылыч белде кыңгырап,
Кыялы башка Ажыбай
Кызыр чалган Кошойго
Салам айтып зыңгырап.
Оң колунда Ажынын
Алтын жаак айбалта,
Сол жагында Ажынын
Алтын жапкан жан калта,
Жан калтанын ичинде
Алып чыкты бир буюм,
Ак жаргакка жазган кат
Алып берди Кошойго,
Арапча жазган кат экен,
Катты окуп караса,
Кабылан Манас аты экен.
Ажыбай, Бакай, эр Манас
Үчөө туруп кат жазган.
Ак үйлүү кан Алооке
Алып салдык деп жазган,
Түп коргонун түз кылып,
Түйшүгү башка кытайды
Чалып салдык деп жазган,
Билген чатак чоң чырды
Кылып салдык деп жазган,
Кыл эмесин калтырбай
Кырып салдык деп жазган,
Аябаган дүмөктү
Салып салдык деп жазган,
Артып качкан дүйнөнү
Калтырбастан баарысын
Алып калдык деп жазган.
Күн мезгили мынчалык,
Күн мезгилин откорбой
Абам Кошой келсин деп,
Кытайдан түшкөн сан дүйнө
Мусулмандын журтуна,
Өз колу менен абакем,
Калыс бөлүп берсин деп.

Манастын кыйын экенин
Байкал эми билди эми,
Сөз айтпастан абакең.
Мыйыгынан күлдү эми.
Канкор аман чагында
Кеңитсин Кең-Кол, Таласты,
Кудай боосун бек кылгын,
Кара Көк жал Манасты.
Канкор Манас кааласа
Улуу тоюн көрөйүн,
Тырмак алды олжосун
Мусулмандын журтуна
Үлөштүрүп берейин.
Сексен нарын чиркетип,
Алтын жүктөп алууга
Кабылан Кошой абакен,
Бала каздай баркылдап,
Ак сакалы жаркылдап,
Сөөлөтүн жандан арттырып,
Алтымыштай балбанга
Керней-сурнай тарттырып,
Ашып-шашып жол жүрүп,
Ат аябай мол жүрүп,
Алоокеге кыргынды
Салган жерге барды эми,
Акыр заман кыямат
Олжо кылып дүйнөнү
Алган жерге барды эми.
Калк атасы карыя,
Кайран Кошой олуя,
Кошой да тикти бир чатыр,
Ал чатырдын кеңдиги,
Бакай, Кошой алпы бар,
Бул сыяктуу алптардын,
Саны батып жаткыдай,
Бир бурчуна кырк чоро
Кенен ордо аткыдай,
Каары толук каапырдан
Олжого түшкөн чоң чатыр
Кан Алооке баатырдан.
Чатакташкан жерлери
Кум-Арыктын боюнда,
Олжо бөлдү калыкка
Кан Манастын тоюнда,
Арстан Манас кайран эр
Арстандыгың билгизип,
Ата уулудан жүздөн жан
Ал чатырга киргизип,
Келген жандын баарына,
Ак сакал Кошой карыга,

Сары майдан опуруп,
Дүнүйөнү толтуруп,
Кызыкты кыйын баштаган,
Баглан козу ширин баш
Бор кайнатып таштаган.
Кабар берген кандары
Калбай келген экен го,
Мусулмандын жандары.
Кары Кошой каны бар,
Мусулмандын баары бар.
Кандардын санын айталы:
Кокон кандын Козубек,
Анжыяндын айры сакал Сынчыбек,
Маргалаңдын Малабек,
Алты-Шаардын Алабек,
Келген жандын баары бар,
Буудайык каны даты бар,
Ал келген дин ичинде
Текечи кан, Шыгай кан,
Эштектердин Жамгырчы,
Эс билгендин баары бар.
Кеп берди Кошой карыга
Кеп айтып турду зор Кошой,
Келген жандын баарына.
Душманга каршы туулуп
Дурус келди көрдүңбү,
Мусулман сенин багыңа
Ырыс келди көрдүңбү?!
Көтөргүн Манас шеринди,
Таштагыла, мусулман
Кыжың-кужуң кебинди.
Олжосун бөлүп алалы,
Ай талаада Манасты
Ак таалага жалынып
Кан көтөрүп алалы.
Кан көтөргөн себебим:
Ичинде далай бушман көп,
Теги ойлонгун жаман журт,
Тебелеп кетер душман көп.
Кыр жагыңда кытай бар,
Кыйрашар душман далай бар.
Маңдайыңда бараң бар,
Басташар жооң далай бар.
Дегенине көнөлүк,
Эки тизгин, бир чылбыр
Канкор шердин колуна
Ушу бүгүн берелик.
Башчы кылсаң Манасты,
Бирдикти койсоң бир жерге,
Катылып душман келеби,

Кармашып адам жеңеби,
Бармактуу адам батабы,
Тырмактуу жан тиеби!
Башчы кылсаң Манасты
Күн тийген зоңгок бел ошол.
Айтып берсем мен жайын
Манастын жайы ушундай,
Ай, калайык, ойлоп тур
Олжодон алган алтының
Албаганың аласың,
Жок дегенде муштумдай.
Кошой мындай дегенде
Кандын баары буркурап,
Миң бир ооз сөз айтып,
Калың журт турду чуркурап.
Абаң Кошой карыя
Айткан созго көндү дейт,
Эки тизгин, бир чылбыр
Эр Манаска берди дейт.
Төрө Манас Көк жалдын
Топ айткан тилин албасак,
Айдаган жакка барбасак,
Төшү түктүү жер урсун,
Төбөсү ачык кор урсун!
Ак келтенин огу урсун,
Ак милтенин чогу урсун!
Деп, ошондо мусулман
Катар турду буркурап,
Каргыш кылды чуркурап.
Бычакты колго алышып,
Чырпыкты кыйып салышып,
Ак боз бээни жарышып,
Ар кайсы кандын баарысы
Карысынан колдорун
Канга колун малышып,
Кеп ушундай болсун деп,
Кеп ордуна конду деп,
Абасы Кошой карысы,
Канаттанды ошондо
Мусулмандын баарысы.
Чогулушуп калды эми
Алтын гүлдүү килемге,
Айкөл Манас төрөнү
Калкка атын билгизип,
Тоодой болгон алтын так
Алып келип Манасты
Отургузду мингизип.
Ал килемдин этегин
Кошой кармап барбактап,
Дегенине көнчүдөй,

Энчи бөлүп берчүдөй,
Туура келген килемди
Сегиз кандын баарысы
Туш-тушунан алды эми.
Айкөл эрди ошондо
Ай талаада калайык
Кан көтөрүп салды эми.
Дегенине көндү эми.
Алоокенин сан дүйнө
Келген жандын баарына
Абаң Кошой ошондо
Камчыга ченеп бөлдү эми.

**МАНАС БААТЫР ШООРУК КАНДЫ УРУШУП ЖЕҢИП.
АНЫН КЫЗЫ АКЫЛАЙДЫ ТАРТУУГА АЛГАНЫ**

Эрчиткени кырк чоро
Келгендерден кеп угуп:
Күн жүрөр талаа оюнда,
Чоң коктунун боюнда,
Жети талаа Жеркендин
Жеткерин жерин жердеген,
Эңишип бенде жеңбеген,
Жери ысык кыйын чөл,
Жээлигип адам келбеген,
Эңкейтип эрлер албаган,
Эч ким кадам салбаган³⁶,
Атактуу Шоорук кан болгон.
Аша чыгып атагы
Ала албай адам дал болгон.
Шоорук кан эпсиз эр чыгып,
Аскери алты сан болду,
Барган бенде жай болду.
Ошо жерден кутуруп,
Кагышты катуу салды дейт.
Кен Кашкардын шаарын
Катын-кызын чуулатып,
Алты жолу чаап алды дейт.
Ташты бузуп жол салган,
Ал Шооруктун атагы
Кыйла жерге кол салган.
Алтын дүйнө тапты дейт,
Кен Алайдан нойгутту
Катын-кызын олжолоп,
Келиштире чапты дейт,
Ошо Шоорук канына
Казат ачып баралы.
Кутурган экен Шоорук кан,
Ордолуусун кыралы,
Беренин байлап кайталы,
Бет каратып тарталы.
Тобуна тозок салалы,

Толгон кызын Шооруктун
Олжо кылып алалы.
Арстан Манас кабылан
Арстандай болуп сойлогон.
Абасы Бакай айтканын
Арстан төрө кабылан,
Эки экен деп койбогон.
Макул, аба, макул — деп
Айчык алтын туу алып,
Аттанмакка Шоорукка
Билге жүктөп ок алып,
Манас кандан кырк бөрү
Баарын бирдей чогуу алып,
Сапар тартты жоо издеп.
Адыр-күдүр бел ашып,
Какыраган сай басып,
Кең Какшаалды басыптыр,
Кум-Талааны ашыптыр.
Берендерин жол жүрүп,
Ат аябай мол жүрүп.
Туяк тийген талаалар
Жойкун болуп союлуп.
Күн кечкирип кечинде,
Кечки салкын бешимде,
Шоорук кандын шаарына,
Жакын барган жери ошол.
Көк ала калкан колго алып,
Көк найзаны булгалап,
Кара жаак чоң камчы
Кабылан Бакай абакең
Кармай калып имерип,
Кан дедире Көк тулпар
Такымга тартып жиберип,
Каарданып бакырып,
Караан калган султанын
Манастап ураан чакырып,
Бакай чабуул койду эми.
Арт жагынан кырк чоро
Катар найза сунду эми.
Атактуу көкжал кабылан
Аккула менен барбактап,
Ойрон төрөң дардактап,
Ойноп-ойноп кетти эле.
Ойногондо ону өлдү,
Кырк чоро каптап кеткенде,
Кыйрысын урган эмедей
Кудай бетин көрсөтпө,
Кыргын болуп көп өлдү.
Өлгөнүнөн калганы
Жалаңкыч жарып киргендей,

Жанынан чогуу түңүлүп,
Шоорук кандын көп колу
Төөдөн түшө калышып,
Колун боорго алышып,
Таазим кылып калышып,
Тизелери бүгүлүп,
Эр Манасты көргөндө
Чылгый жандан түңүлүп,
Ары жагы колунун
Айласын таппай шашыптыр,
Атактуу Шоорук канынын
Тагына кире качыптыр.
Алдына качып барганы
Каруусу толук капырга,
Кайран Шоорук баатырга,
Кабар айта салганы:
Атаңдын көрү, эр Шоорук,
Кайратың ашык жан элең.
Кулак угуп, көз көргөн,
Билген жандын баарына
Шоорук кан атың бар элең.
Кайраты ашык жан көрдүм,
Сыягы бөлөк, заары күч
Кабагын коруп отуруп,
Кайран жандан күдөр уз!
Кабарыңда бар бекен,
Канкор Манас өзү экен.
Калкынды кырып кетүүгө
Камдана чыккан кези экен.
Кан Шооругум кебимди ук,
Калың, казган ор келди,
Кайнатылуу шор келди.
Кантип тирүү калабыз,
Кара жанга зор келди.
Нойгутту чаап коюпсуң,
Чатакты өзүң баштапсың,
Жаңжал менен чоң чырды
Чоң, арбытып таштапсың.
Күрдөлүү журтун алыпсың,
Күнөөкөр болуп калыпсың.
Айтканым ушул билип ал,
Ай, Шоорук кан тилимди ал!
Бу созду айтып жөө желдет,
Айтып оозун жыйгыча,
Ачып көздү жумгуча,
Кызырдуу Бакай абасы
Баштаган экен шумдукту,
Эр Ажыбай кыраанга,
Кылган экен буйрукту.
Аргын кандын Ажыбай,

Ордолуу кан Шоорукка
Кайра тартпай барып кел,
Аңгемелүү кебиңден
Аябай эми салып кел!
Кан эшиги кыямат,
Эптеп кирер эр керек,
Эр эшиги сом темир
Эритүүгө эр керек.
Кан алдына элчиге
Кан Ажыбай сен керек.
Кан Бакайдан кат алып,
Карткүрөң менен аттанып,
Болот эшик дарбаза,
Шоорук кандын кандыгы
Кыйын экен байкаса,
Аргын кандын Ажыбай
Акырын сүйлөп, бек таштап,
Аңгеме айтып, кеп баштап:
Айтсам далай кебим бар,
Канкордун сенде кеги бар.
Кеги болгон себеби.
Кең Алайды жердеген,
Андагы нойгут эл деген,
Оң эки түмөн кол алып,
Нойгутка ойрон салыпсың.
Бүлүндүрүп аларды
Баатыр болуп калыпсың.
Кылмышсыз элге катылдың,
Чатакка башың, чатылдың!
Ой, Шоорук кан, сен эми
Оң айткан сөздү илерсиң,
Оңурайып чырдашсаң,
Нойгуттун тонун киерсиң.
Качырса талкан кылуучу,
Канкор Манас каны бар,
Капыядан сөз тапкан
Кабылан Бакай дагы бар,
Кыйратып кырып кетүүчү
Кырк чоросу дагы бар.
Атышаар көөнүң бар болсо,
Бел байлаган белиңди айт,
Бекип жаткан жериңди айт,
Кармашар болсоң, колунду,
Айткын Шоорук сен өзүң,
Онтолобой жообунду.
Ажыбай айта салганы,
Ажыбайдын кебине
Ал Шоорук кан таң калды.
Карап туруп ошондо
Кан Шооруктай эрениң,

А дээрине алы жок,
Э дээрине эси жок,
Тагынан түшүп калганы.
Эр Ажыбай баатырга
Көндүм Ажым, көндүм — деп
Багындык деп чуркурап,
Баары кепти баштады.
Ажыбайдын алдына
Кылыч мылтык, бар жарак
Баарын жыйып таштады.
Оо, Ажыбай, султаным
Падыша болуп так минсең,
Ордолуу калаа эл мына.
Ойрон кылып жиберсең,
Ойрон Шоорук мен мына,
Башалуу калаа жер мына,
Башымды алсаң мен мына!
Калың калча көп журтум,
Калкым менен берейин.
Каалганың баарысын
Астыңа салып берейин.
Калкыма кабар салайын,
Кааласаңар калкыма,
Кабыланың Манасты
Кан көтөрүп алайын.
Кымбат Манас шеринче
Ылайыктуу кызым бар.
Сүлөөсүндөй чоюлган,
Аты Акылай коюлган,
Шооруктун кызы Акылай,
Шоодураган капырай,
Жибекти көр, чачын көр,
Алманы көр, башын көр,
Тийбеген журтка кылайып,
Өзүмдүн кызым Акылай
Манасыңа ылайык.
Канкор Манас өзүнө
Акылайды баш кылып,
Айымын тартуу кылды дейт.
Билге жүктөп дилде алып,
Кара тартпай узду алып,
Акылайды баш кылып,
Кан Шооруктун элинен
Сексен сулуу кызды алып,
Тоюна токсон мал союп,
Дүнүйөнү тең коюп,
Ичкени арак мысалдаш,
Акылайдын тоюнда,
Кымбатың Манас барында,
Кырк чоронун баарысы

Кызыкты көрдү кайран баш.
Олжосуна кыз алып.
Кабылан тууган канкордун
Качырган жоосу бүлүнүп,
Канкордун жайы ушундай
Каармандыгы билинип,
Катын алып, үй күтүп,
Кайра тартты ошондо.
Манас-Манас болду дейт.
Барбайып атка минди дейт.
Калк башкарып, журт билип,
Кабылан атка конду дейт.
Айтканы журтка эп болуп,
Аргын менен кыргызга,
Темир көргөн чеп болуп,
Жылгындуу Кең-Кол, Таласты
Эби менен жер кылып,
Камбылдыгы билинип,
Алоокени алды деп,
Кара кытай манжуну
Такыр кырып салды деп,
Каканчынын чоң каны
Карыканга билинип,³⁷
Калдайдан кабар угуптур,
Атамдын өчүн алам деп,
Алоокенин Конурбай
Кан алдына барыптыр.
Каарды катуу салыптыр,
Келгендерден кеп уктум.
Кесирдүү бурут эр чыгып
Менин атам Алооке
Алып койду деп уктум,
Атамды кармап алыптыр.
Жол үстүнө сүйрөтүп,
Даңгыттарга жарыптыр.
Кан атамдан айрылып
Кантип тирүү турайын,
Атамдын көрү бурутка,
Атамдын өчүн албасам
Туубай туна чөгөйүн,
Кутурган экен ал бурут
Мен бир кулжундашып көрөйүн.
Дегеним ушул көнүңүз,
Балбандарың калтырбай,
Такыр жыйып бериңиз.
Сынчыны жанга алыңыз,
Ошо балбан баарысын
Чубатууга салыңыз.
Эрендерди бөлүңүз,
Кутуруп жаткан бурутка

Кулжундашып көрөйүн,
Мени жумшап көрүңүз!
Коңурбай мындай дегенде
Безге сайган эмедей,
Ыргып кетти Карыкан:
Манаска барсаң өлөсүң,
Кырк кандын эли кытайды
Кайрылып кантип көрөсүң.
Бекер Манас эр эмес,
Бенде тийчү шер эмес.
Кызыксаң кырып салгыдай,
Кытайдын журту ал эмес.
Манастын жөнүн сураба
Эчен жыл мурун билинген,
Эрдиги менде катталуу
Чоң даңзага чийилген.
Кайыбынан жазылган
Чоң бичикте Манастын
Кадимкидей аты бар,
Айтканым ушу билип ал,
Ой, Конурбай, тилимди ал!
Балтыр этиң толо элек,
Кара Көк жал Манаска
Кармашар чагың алты жыл
Алты жылга толгондо,
Бедөөнүн жалын өрүп ал,
Беттешер болсоң Манаска
Бул Бээжинден көрүп ал.
Чатак иш далай кабылар,
Чарпышсаң Манас табылар.
Калчаны тыйып Карыкан,
Тыргоотун тыйпыл жыйыптыр,
Атасы өлгөн жетим деп,
Коңурбайдай Калчаны
Бээжиндин каны кылыптыр.
Конурбай жайы мындайча,
Манастын жайы андайча.
Муну мындай таштайлы,
Алтайдан келип дөө болгон,
Нойгут журтка ээ болгон,
Касиеттүү кан Акбалта,
Ошондон кабар баштайлы.
ЧУБАКТЫН ТУУЛУП ӨСҮШҮ³⁸
Калкына калыс кан болуп,
Кайран Балта ошондо
Касиеттүү жан болуп.
Акбалтанын сырдашы,
Акыреттик курдашы,
Эр Кутубай ал болуп.
Алайды ээлеп жер кылып,

Нойгутту күтүп эл кылып,
Топосу токсон миң болуп,
Байлыгы журтка дүң болуп
Жылкысы жети сан болуп,
Жеткилең кыйын кан болуп.
Малы түмөн, бала жок,
Байкуш болуп Акбалта
Бир баланын айынан
Алтымыш катын алыптыр,
Алтымышы тең туубай
Туяксыз болуп калыптыр.
Башы жок мал экен го,
Күтүп жүрүп нетем деп,
Малынын теңин бөлүптүр.
Эси жок малды нетем деп,
Бала үчүн азап көрүптүр.
Малынын теңин Акбалта
Жетим менен жесирге
Үлөштүрүп бериптир.
Арбын малын үрөсө,
Мазарлуу жерге түнөсө,
Кудайдан бала тилесе,
Дагы бала көрбөптүр.
Арбын малын чачыптыр,
Армандуу болуп жатыптыр.
Кутубийин чакырып
Куруган экен Акбалта,
Минтип куруп жүргүчө
Мекеге тентип кетем деп,
Турган экен Акбалта
Алтымыш нөкөр Кутубий
Алтымыш адыр чалууга,
Жүргөн экен ошондо
Салбуурунга барууга.
Мунарык болуп бурчтанган,
Булүңгур болуп учтанган
Чоң талаанын бетинен,
Медияндын чөлүнөн,
Акбалтанын алдынан
Ойсул ата куу каймал,
Акбалтанын төл малы,
Каршы чыга калганы
Каршы инген келгенде,
Өркөчүнүн өзүнөн
Бар-бар-бар ыйлап,
Баркырап бала көп ыйлап,
Кулак, мурун жеп ыйлап,
Баланын үнүн укканда
Байкуш Балта кантет.
Көкүрөк чери ачылып,

Кезүнөн жашы чачылып,
Кайыптан бала табылып,
Капа болгон Балтанын
Абийири минтип жабылып.
Куржундагы баланы
Курган Балта алды эми,
Баякы Балта ошондо
Кутубийди чакырып.
О, Кутубий, курдашым,
Өлүм орток сырдашым!
Абийирим эми жабылып,
Издегеним табылып,
Үзүлгөнүм уланды,
Чачылганым жыйналды.
Өчкөн отум тамылды,
Өлгөн жаным тирилди.
Айланайын Кутубий,
Балалуу болдум эми бил,
Кутубийим сүйүнчү!
Деп, ошентип, Акбалта
Көөдөнгө батпай көп санаа,
Көзүнүн жашы оң талаа.
Ак сакалы суюлуп,
Эки көздөн аккан жаш
Акырек ылдый куюлуп.
Кан Балтаны коргондо
Карап Куту дагы ыйлап,
Карып чалды коргондо
Караган жандын баары ыйлап.
Мына ошондо Акбалта
Барган жандын баарына
Курдаштарым, досторум,
Чекемде жалгыз көздөрүм,
Айтып турган сөздөрүм.
Бала таап алды деп,
Бир адамга билгизбе,
Бир кишиге туйгузба.
Айтканымды күп билип
Ак буудай унун чайнап бер,
Айтпаска өзүң ант кылып
Ак куранды кармап бер.
Марттыгым башка көрүп ал,
Сандап жаткан көп малды
Калтырбай баарың бөлүп ал.
Деп, ошентип, Акбалта
Күүгүм кире, күн бата,
Элдин алды жым жата,
Бир адамга билгизбей,
Бир кишиге көрүнбөй,
Кең Алтайда элине

Салып жетип келди эле,
Ич этине катып баланы
Алып жетип келди эле.
Байбичеси Маркатай
Ургаачынын узу экен,
Ата жайын сурасаң
Кайып кандын кызы экен.
Куу баштыктан кутулдук,
Мойнуна тумар тага көр,
Алдейлеп жакшы бага көр.
Деп, ошентип, Акбалта
Байбичем эркек тууду деп,
О дөбөдөй эт кылып,
Ноот көлдөй чык кылып,
Тоюна токсон сойдурду.
Азууларын аркайтып,
Алдыңкы эрдин шалпайтып,
Нардан союп бир минди
Ат чаптырып той кылып,
Ааламдын калкын чогултуп,
Сандыргалуу дүң кылып,
Калайыктап бакырып,
Картайганда Акбалта,
Сексен тортко келгенде
Акка моюн буруптур,
Байбичем эркек тууду деп,
Жар чакырып туруптур.
Өзөндөн чыккан бир булак,
Өлгөндө көргөн бир чунак,
Айланайын калайык,
Атын коё салыңыз,
Ат баштаган алтымыш
Ат койгонуң алыңыз,
Байып жатып калыңыз.
Кабар кылса оолугуп,
Калайыктын баарысы
Калган экен чогулуп.
Аксакалдуу карганы,
Кыйлага жашы барганы,
Кара сакал, кер мурут,
Чогулушту бар жаны.
Баланын атын коё албай,
Жыйылышкан көпчүлүк
Ат коюуга боло албай,
Ак сакалы акшыйып
Кара сакалды карады.
Кара сакал баарысы
Боз баланы карады,
Боз балдары ошондо
Чогуу качып тарады.

Ат коюуга жан чыкпай
Алек болуп турганда,
Элдин быяк четинде,
Жылаңайлак, жылаңбаш,
Өзү токсон жашында,
Аса таяк колунда,
Даараты бар өзүндө,
Ыйманы бар бетинде.
Жетип келди үлкөн жан
Аты Кызыр өзү экен,
Ат коюуга балага
Жетип келген кези экен.
Көңүлү кызык бөлүнөт,
Акбалтанын көзүнө
Ат коюучу абышка
Алда эмне көрүнөт.
Кыбыланы бет алып,
Маркатайдын колунан
Аты Кызыр думана
Ал баланы алыптыр.
Ой, Акбалта, карачы,
Адал экен санаңыз,
Өлчөп карап отурсам
Өлгөндө көргөн балаңыз,
Капанын баарын жоёлук,
Баланын атын коёлук.
Акбалтанын арстаны
Атактуу Чубак эр болсун.
Атын койдум баланын
Болбойт сөздүн бекери,
Оң эки жашка келгенде
Аты Чубак бул уулуң
Арстан Манас жөкөрү.
Жашы оң экиге келгенде
Барып консун Таласка,
Чоро болсун Манаска!
Деп, ошентип, думана
Маңдайынан үч сылап,
Калк эми кайнап толгону,
Баланы берип Балтага,
Атты койгон думана
Көздөн кайып болгону,
Бала көрүп Акбалта
Бардыгын чачып катыкты,
Акбалтанын Чубак деп,
Ааламды бузган чунак деп,
Атагы кыйын атыкты.
Ат коюлган Чубактын
Мойнуна тумар такты эми,
Алтымыш өгөй энеси

Алдейлеп күтүп бакты эми.
Жашы алтыга-келгенде
Күйүп турган чок чыкты,
Бул Чубактын тентеги
Нойгут журтта жок чыкты.
Бир күнү жатып эр Чубак
Уйкудан чочуп ойгонуп,
Оң жагына толгонуп,
Кан Балтанын ордого
Колун алып аркага,
Койкоктогон кайран эр
Козголбой басып кирди эми.
Басып кирип ошондо
Кан атасы Балтага
Кабылан Чубак сөз баштап:
«Ата уруна турган тоо кайда?
Уруша турган жоо кайда?
Казып койгон ор барбы?
Кайнатып койгон шор барбы?
Мен кийүүчү тон барбы?
Мен тийүүчү жоо барбы?
Кан Балта ата ойлочу,
Эрешен тартып эр болдум,
Эр уулу менен тең болдум.
Кечериме чок таппай,
Кездеп атар ок таппай.
Кебимди уксан, ой ата,
Кейиш болуп турамын.
Тоодогу жылкың тогуз сан,
Ай, атаке, Акбалта,
Казатка минер ат барбы?
Кан Балта ата кебимди ук,
Казатка минер бууданды
Карап таппай турбаймын,
Арстан төрө Манаска
Акыры жетпей тынбаймын!»
Ошону айтып тургуча,
Айтып оозун жыйгыча,
Баатыр экен Акбалта
Баданадай балкылдап,
Кеп баштады жаркылдап:
Карганда көргөн Чубагым,
Эркек бала шок болсун,
Шок болбосо жок болсун,
Атан Балта быйыл өлбөсө,
А дүйнө жүзүн көрбөсө,
Асмандан жылдыз боз кылам,
Арстан төрө Манаска
А дүйнөлүк дос кылам,
Нар куйругун өрбөсөм,

Жан жолдошуң мына деп,
Жалгыз туума канкорго
Жолдош кылып бербесем.
Андан кийин мен Балта
Кыямат жүзүн көрбөсөм.
Балам тоодогу жылкы тогуз сан
Топтоп жыйып алайын.
Тобу менен чогултуп
Чубатууга салайын.
Кагышка минер тулпарын,
Кабылан Чубак кулунум,
Куп келтирип табайын.
Буйрук берип нойгутка
Акбалта сөзүн баштады.
Тоодогу түмөн жылкыны
Токтотпой айдап келгин деп,
Кабар айтып таштады.
Тоодогу жылкы тогуз сан
Токтотпой жыйып алды эми.
Тополоң кылып баарысын
Чубатууга салды эми.
Кылдаттарга кынатты
Сынчыларга сынатты,
Кызыталак жылкыны
Кырк жети күнү чубатты.
Чубатса да ат таппай
Таарынган экен эр Чубак,
Каарданды күүлөндү,
Кан атасы Акбалта
Ага карап сүйлөдү:
Казатка минер малың жок,
Бул жылкынды алы жок,
Жал-куйругу такыр жок,
Жылкы деп бир кара эшек
Сополду баккан экенсиң.
Багалчагы бир тутам,
Бардигери бир тайлык
Баканы баккан экенсиң,
Согончогу бир эли,
Согушка минер алы жок
Чочкону баккан экенсиң.
Бул жөнүңдөн атаке,
Болбой калган экенсиң
Астында тулпар болбосо,
Чалгын чалар чамаң жок,
Толуп жаткан жылкыңда
Тоорулга минер малың жок.
Тулпардан тандап ат таппай
Туйгун Манас канкорго
Кантип барып жетемин.

Төгөрөктүн төрт бурчун,
Төрө атам сага ишенбей,
Жөө кыдырып чалайын,
Кадыр алда буюрса,
Кагышка минер тулпарды
Каалап издеп табайын!
Кыялы жинди чоң жинин
Чоголуң Чубак баштады,
Чоң таарынып Балтага
Нойгут журттту таштады.
Тулпар издеп эр Чубак
Күндө тынып калган жок,
Күн эсебин алган жок,
Айда тынып калган жок,
Ай эсебин алган жок.
Сан дүйнөсүн көп чачып,
Сары талаага жөө басып.
Күнү-түнү эчен түн
Акылы толуп нез болуп,
Акбалтанын Чубагы
Айталаага кез болду.
Баабединдин мазарга,
Кайнар булак көзүндө,
Как чынардын өзүнө,
Мазар кайып булакка
Баатыр Чубак конду эми.
Чыканактап тынч алып,
Чырым этип уйку алып,
Жумган көзү ачылбай,
Акбалтанын Чубактын
Сунган буту тартылбай,
Катуу уйку салганы.
Уйкуга Чубак кеткенде,
Ничке жолду төтөлөп,
Алып келди бир атты
Кайып адам жетелеп.
Алып келип ошо жан
Аттын оозун бурганы,
Акбалтанын Чубакка
Айкырык салып турганы:
Мойнуңду бизге бур балам,
Уйкудан өөдө тур балам!
Кайыптын кара көзүмүн,
Олуя чалдын өзүмүн.
Берен Чубак чыгат деп,
Бейлеп эчак билгемин,
Убагында берүүгө
Көкала багып жүргөмүн.
Акбалта уулу Чубагым,
Абайла менин кебимди,

Ушундан бөлөк мураа жок.
Кармашка минсең камсыкпайт,
Кырк күнчүлүк чөлгө миң,
Кыйшаң этип талдырбайт,
Кылайтып сыр алдырбайт.
Уйкудан туруп ойгонуп,
Көзүңдү бизге салыңыз,
Аманатың Көгала
Азыр берем алыңыз.
Ата-меке, эне-нур
Атка минип Чубагым,
Атаң Акбалтага барыңыз.
Акбалтага барганда
Табарсың белес белиңди,
Өзүң таап аларсың
Өзүңө тете шеринди.
Ушуну айтып кайып чал
Батасын берип жиберип,
Ат коштогон ал адам
Көздөн кайып болду эле.
Көгала алып эр Чубак
Бүчүлүгү бир тогуз,
Бүлк этип ок тийгисиз,
Топчулугу бир тогуз,
Топ этип ок тешкисиз.
Ок өтпөстү кийди эми.
Ок жетпести минди эми.
Бура тартып дыр коюп,
Атасын көздөй чу коюп,
Алайдагы нойгутка
Чубак атка конду эми,
Аалам журтту буй кылган
Чунак атка конду эми.
Букардагы Темиркан
Бет каратып алам деп,
Кутурган экен Темиркан
Букара кылып салам деп.
Калдайган шаар Букардын
Кандыгын Темир бербесе,
Каптап кирип Букарга
Калайманды салам деп.
Караргандан түнөрүп,
Аттанып чыгып Алайдан³⁹.
Асыл Чубак эр Көк жал
Ат аябай жол жүрүп,
Аз гана эмес мол жүрүп.
Астындагы Көкала
Баскан жери быркырап,
Учкан куштай зыркырап.
Калдайган шаар Букарды

Камап Чубак барыптыр,
Дарбазада сакчылар,
Сакчыларды кырыптыр.
Билген чырын кылыптыр.
Көк жалдыгын билгизип
Көкала оозун бурду эми,
Букардын каны Темиркан
Кан Балтанын эр Чубак
Камап барып турду эми.
Каарды Чубак баштады,
Бул кабарды укканда
Баатырлар коркуп, журт шашып,
Жалпы Букар ошондо
Кырылып кете таштады.
Журт чуркурап турганда,
Оң эки кыздын кенжеси,
Кудайдын сүйгөн Бендеси,
Карасурдун сулуусу,
Мусулмандын нурдуусу,
Узун чачтын ыктуусу,
Ургаачынын мыктысы,
Кең көйнөктүн тазасы.
Ургаачынын баашасы
Темиркан кызы Каныкей,
Теги эсинде бар бекен,
Бала кезден Каныкей
Балбан бейбак болуучу,
Барган жерге калайман,
Салган бейбак болуучу.
Эр Чубакты көргөндө,
Эликтей болуп түйүлүп,
Темиркандын алдына
Азыр жетти жүгүрүп,
Кан ордосу сарайга
Атасынын алдына,
Ал Каныкей муну айтат:
Эшикке келди эпсиз жан,
Ажалым жетсе өлөйүн,
Амалым жетсе ошого,
Кагыш кылып көрөйүн.
Жеңдирип салсам ал жанга
Кордукту койдой көрөсүң,
Калбай баарын өлөсүң.
Алып салсам аны мен
Өлтүрбөстөн житирбей,
Тирүү кармап алармын,
Алты ай тынбай чабышып,
Тикесинен салармын.
Кайра тартып Букарга
Келбегидей кылайын,

Кызыгып Букар калааны
Мындан кийин ал жанды
Көрбөгүдөй кылайын!
Деп, ошентип, Каныкей
Кең көйнөгүн шымданып,
Келишимдүү бейтаалай
Кериш киймин тыңданып.
Олондой болгон кайран чач
Төбөгө кынап түйдү эми,
Ок өтпөгөн туулга
Көпкөк темир курч болот,
Көмкөрө башка кийди эми.
Кабырганын себилди
Киндиктин өөдө жагына
Кийинген экен бул бейбак,
Ок өтпөгөн темирди.
Тула боюн топчулап,
Толукшуган кайран бет
Бек бекитип үпчүлөп.
Алтын жаак айбалта
Ала коюп чапчудай,
Азырланып белендеп
Артык шайлап билди эми,
Кагышка салчу ак тинте*
Ач билекке илди эми,
Алтын жаак болот жаа
Айдалыга илди эми.
Комокойлуу сыр найза
Учун болот улаткан,
Темирге сайса өтсүн деп,
Токтобой кирип кетсин деп,
Бөрү тил кылып болотту
Бөтөн-бөтөн улаткан.
Тилгени тим эле,
Бат кабылдап кетсин деп,
Адамдын көз жашы менен сугартка
Ошо кезде Каныкей
Жашы оң экиге жете элек,
Өзү бала секелек,
Аргымакты токунуп.
Чап олоңун бек тартып,
Куюшканын узартып,
Жоого урчу доолбас
Үнүн уксаң ыраак кач.
Кайра байлап капшырып,
Кайран долу Каныкей
Канжыгага тапшырып,
Көк найзасы койкоюп,
Көк жеке бутта чойкоюп,
Каар бетине айланып,

Кара болот кылычты
Жалаң жанга байланып,
Жоо дегенде камынып,
Жолборс бейбак жүрдү эми,
Кара кашка аргымак
Кайрылбай ыргып минди эми.
Көк найза алып камынып,
Көрөр болсоң ошондо
Көк жал экен Каныкей
Көк жолборстой чамынып
Сайыш кылчу майданга
Көк найза алып булгалап,
Көрсө көңүл бөлүнүп,
Оозунан заары төгүлүп.
Желигип долу бакырып,
Жекеге бери келгин деп,
Эр Чубакты чакырып.
Өйүз-бүйүз турушуп,
Өлөр антын кылышып,
Карама-каршы турушуп,
Качпай антын кылышып,
Акырын сүйлөп, бек таштап,
Каныкей бейбак кеп баштап:
Көк ырапыс тон кийген,
Көкала сындуу ат минген.
Жердин жүзүн калтырбай
Чалган сының көрүнөт,
Кез болгонду талкалап
Алган сының, көрүнөт,
Чоң Букарга кызыгып
Калган сының көрүнөт.
Ала койчу сен эмес,
Алдыра койчу мен эмес!
Астындан каршы чыгалык,
Арман-дартын, айта кой
Ургаачы да болсок угалык,
Көкала атчан, эреним,
Көп жерди көргөн, береним.
Убадага туруп бер,
Өлөр антты кылып бер!
Эрен болсоң, шер болсоң
Көкала оозун буруңуз,
Көп кепти айтам угуңуз.
Жекеме-жеке сайышып
Чаманы чактап көрөлү,
Мени сайып сен алсаң,
Сайдым Букар шаарымды
Саа билгизип коёюн
Кыймылдаган барымды.
Калкыма кабар салайын,

Алтын таажым кийгизип,
Алтын такка мингизип,
Дүңгүрөгөн Букардын
Түк эмесин таштабай
Ушу сага билгизип,
Оң эки капка Букарга
Аким кылып алайын.
Сени сайып мен алсам
Эби менен саяйын,
Эңкейтип аттан түшүрсөм
Башыңды кесип алайын.
Мен сайдым алтын тагымды;
Сен саясыңбы жаңыңды?
Каныкей мындай дегенде,
Каардуу Чубак кеп баштап,
Эр мүчөлүү кеп айткан,
Бул айтышың баатыр деп,
Так ошону кылбастын
Жети атасы каапыр деп,
Убаданы бек кылып,
Өлө турган шерт кылып,
Дегениңе көнөйүн,
Эңкейтип сайып мени алсаң,
Ушу турган жанымды
Сага курман берейин.
Оо, ботом, сөлөкөтүң, сөөлөтүң
Атка минген келбетиң,
Баатырга чалыш көрүнөт,
Кабарың айта калыңыз,
Кайсы жердин канысың?
Жөнүн айта салыңыз
Жон сурашып алалык,
Анан кийин беттешип,
Качырып найза саялык.
Анда долу муну айтат:
Эркек жактан майыпмын,
Түгөтсөм сөзүм зайыпмын
Ургаачынын узумун,
Темиркандын кызымын,
Эриш бузган*, эр сайган
Эмгектүү күндүн биримин.
Калайманды канчага
Салган бейбак өзүмүн.
Кадырым билген кишиге,
Каныштын кара көзүмүн,
Камчылашкан адамга
Качырса канга тойбогон,
Канчык жолборс өзүмүн.
Баатырсынып, эрсинип
Маңдай менен желипсиң,

Көпкөнүңдөн сен өзүң
Ушу турган Букарды
Аламын деп келипсиң.
Көпкөндөрдү көргөмүн,
Көөп келип катылып,
Көп өлгөнүн көргөмүн.
Кыздан баатыр экен деп,
Элиңизге айтыңыз,
Чатакташпай-чырдашпай,
Аман-эсен кайтыңыз.
Кара Көк жал кабылан
Канкор Манас болбосо,
Чабышып чамаң келе албайт,
Алышып алың жете албайт.
Каныкей мындай дегенде
Чубакты кудай эми урду,
Каарданып чамынып,
Чунакты кудай эми урду.
Ошо кезде эр Чубак
Таласка барып коно элек,
Манаска чоро боло элек.
Таластан Алай кем бекен,
Чубактан Манас эр бекен?
Мактаныш болот мунуңуз,
Ишенгениң Манаспы,
Ошо жерге туруңуз!
Кудай урду Чубакты,
Кылым журттту буй кылган
Кызыталак чунакты.
Көкала санга бир салып,
Көк найзаны колго алып,
Найзаны сунуп камдады.
Мына ошондо Каныкей,
Кымындай да кенебей,
Кыраан Чубак баатырды
Бучкагына теңебей:
Аянба, Чубак, аянба
Керилип найза сала көр,
Кегинди менден ала көр.
Деп, ошентип, Каныкей
Кара кашка аргымак
Тартып оозун бурду эле,
Кезегинди алгын деп,
Керилип карап турду эле.
Журт күйүнсө Каныкей
Күлүп жүрөт кашкайып,
Күндөй бети тастайып,
Күрөктөй тиши кашкайып,
Кезегин берди Чубактын,
Керилип сайчу чунактын.

Ач айкырык куу сүрөөн,
Акбалтанын Чубагы
Ай-ааламды буй кылган,
Артыгыраак чунагы.
Көк ала оозун бурганда,
Кыйкырып найза сайганда,
Бели кетти мекчейип,
Көзү кетти чекчейип.
Андай-мындай дегиче,
Ачып көздү жумгуча,
Жебеден мурун жетти эле,
Жеткен жерден эр Чубак
Эмчектин асты ушу деп,
Өпкөнүн анык тушу деп,
Муштап келип өттү эле.
Эр Чубактын найзасы
Такыр кыйрап быркырап,
Ат башындай ак була
Далбактап учуп чыркырап.
Капырды кудай урду деп,
Карап турган Букар журт
Айкырык салды чуркурап.
Мына ошондо Каныкей,
Баатырдыгы башкача,
Өлүмдөн кайгы жеген жок,
Эр Чубактын найзасын
Кабагым-кашым деген жок.
Акбалтанын Чубагы
Көкала оозун бурду эле,
Келгин эми сайгын деп,
Каныкейдей долуга
Кезегин берип турду эле.
Кара кашка аргымак
Ал Каныкей камбыл күң,
Олбуй-солбуй камчы уруп,
Оң-тетири теминип,
Кыргагы темир сыр найза,
Кыя тартып сунду эми.
Аккаңкы ээрдин кашы деп,
Жүрөгүнүн башы деп,
Өлөр жери ушул деп,
Кыйкырып найза сунду эми.
Көкала тулпар туйлады,
Муштагыдай найзасы
Сексен бөлөк кыйрады.
Каражолтой Каныкей
Каарды катуу баштады,
Кан Балтанын Чубагы,
Көкаланын үстүнөн
Кулап кете таштады.

Чубак-Чубак болгону,
Чубак атка конгону,
Ач айкырык, куу сүрөөн,
Кыйкырып найза суна элек,
Акбалтанын Чубакка
Астынан каршы чыга элек,
Астынан каршы найза алып,
Адам уулу желе элек.
Акбалтанын Чубагы
Бул өңдөнгөн кордукту
Өмүрүнчө көрө элек.
Эпсиз бейбак сайганда
Ээринен арт кетип,
Үзөңгүдөн бут кетип,
Чай кайнатым эр Чубак
Чаркы кетип турду эле,
Аш кайнатым эр Чубак
Алы кетип турду эле.
Мына ошондо Каныкей
Кабырга сөөгү бүктөлүп,
Таш муштаган эмедей,
Эр Чубакты сайганда
Обу жок күнгө күч келип,
Кара кашка аргымак
Кармап оозун бурду эле,
Аң таң калып Чубакка
Абайлап карап турду эле.
Мына ошондо эр Чубак
Каарданып, сабылып,
Жаратканга жалынып.
Ата капырды кырган шер кылдың,
Оң эки мүчө тең келген
Ургаачыга ал келгис,
Мынчалык несин кем кылдың,
Деп, ошентип, эр Чубак
Көөдөнгө батпай көп санаа,
Көзүнөн жашы оң талаа,
Көп арман кылды кудайга.
Кызы мындай болгондо
Кызыталак Букардын
Кыйыны келсе оң кылбайт.
Катыны мындай болгон соң,
Кара жолтой Букардын
Камбылы келсе соо кылбайт.
Кан Балта уулу Чубакка,
Кайгуулга чыккан чунакка
Асмандан алданын күнү бүркөлүп,
Башына алтымыш санаа бир келип,
Кайра сайса оң кылбайт,
Капыр бейбак соо кылбайт.

Кан Балтага барайын,
Алайда нойгут элимден
Сандаган колум алайын.
Кайта келип Букарды
Анан кийин чабайын.
Колду жыйып алайын,
Анан кийин бейбактын
Капкайда кегим алайын.
Ошону ойлоп эр Чубак
Көкала оозун жайды эми,
Көкала тулпар ошондо
Баскан жери быркырап,
Чоң казандай даңканы
Төбөсүндө дыркырап,
Булуттай учуп зыркырап.
Качып Чубак калганда,
Кайраттанып Каныкей:
Кайгуулга чыгып жол жүрүп
Желбегидей кылайын,
Кайра баштан кол алып
Кандуу Букар шаарына
Келбегидей кылайын.
Көрүнөйүн көзүнө,
Көөсөр Чубак баатырдын
Билинейин өзүнө.
Деп, ошентип, Каныкей
Көк найзаны колго алып,
Аргымакты бир салып,
«Темиркан» деп үн салып,
Каарданып бакырып,
Эркек болсоң качпа деп,
Эр Чубакты качырып.
Желкелеп чачым буубасам
Адам болбой калайын,
Акбалтанын көөдөгүн
Жерине кууп барбасам.
Атыңдын оозун бура тур,
Кайта салыш кылалы,
Азамат болсоң, сен Чубак,
Алдыңкы жерге тура тур!
Эркекче сунуп найза алган
Эзелде болбойт мындай жан.
Кыз, күйөө болуп калышып,
Кыйын куушуп алышып.
Качып жүрөт эр Чубак,
Кууп жүрөт Каныкей,
Муну мындай таштайлы,
Канкор Манас кабылан,
Карыя Бакай, Ажыбай,
Ошондон кабар баштайлы.

Эрендердин баарысы
Эригип элде жата албай
Ат арытып, жер чалып,
Ит агытып, куш салып⁴⁰,
Салбырындап кыдырып,
Эриксе элик атышып,
Эрикпесе талаага
Эркин ойноп жатышып,
Кулан карап, аң издеп,
Жээк мойнок ылдый сыдырып,
Самаркандын бер жагы
Айдай талаа менен кыдырып.
Айдай сары талаага
Чалгын кылып барганда,
Төрө Манас каны бар,
Ажыбай, Бакай дагы бар.

ЧУБАКТЫН МАНАСКА КЕЛИП КОШУЛГАНЫ

Бепбелгилүү карыя,
Берен Манас жан досту,
Берен Бакай олуя
Дөбөгө чыгып бакырып,
Ажыбай менен Манасты
Бери кел* деп чакырып.
Баатырлар баары жарышты.
Айта-буйта дегиче,
Ачып көздү жумгуча,
Эр Бакайдын жанына
Баары жетип барышты.
О, ботом, алты шердин кенжеси
Шерим мында турасың,
Аргын кан уулу Ажыбай
Эрим мында турасың.
Мен көргөндү көрдүңбү,
Мен билгенди билдиңби?
Мен көргөндү көрбөсөң,
Тээтиги көз жетпеген мунарык,
Мунарыктын бер жагы
Айдай сары талаада,
Оргуп, оргуп чаң, чыгат,
Оргуган чаңды карасам,
Астындагы мингени
Артык тулпар мал экен,
Үстүндөгү адамы
Зордугу тоонун теңиндей,
Билеги жоон таш жүрөк,
Ары балбан тамтаңдап
Шашып калган кези экен.
Алапайын таба албай
Качып калган кези экен.
Анын ары жагынан

Жер айрылып закымдайт,
Жетүүчүдөй бир караан
Арт жагынан жакындайт.
Качып алган аңтаңдап
Кан Чубактын өзү бейм.
Каракан кызы Каныкей
Эр мүчөлүү, эр сындуу,
Аңтаңдатып Чубакты
Кууп алган кези бейм.
Акбалтанын Чубагы
Коконго кордук салды дейт,
Маргалаңды майдандап,
Капкалуу Букар шаарына
Кагыш кыла барды дейт
Калың Букар жыйылып,
Каныкей чыгып сайышып
Эми кармап алаарда,
Эси чыгып качкан го.
Куу изине чөп салып,
Кубара кууп алган го,
Сары изине чөп салып,
Саргара кууп алган го.
Арстан Бакай олуя
Андай-мындай дегиче,
Ачып көздү жумгуча,
Көкала талаа таш мойнок
Ашып чыгып келатат.
Кое берип этекти
Көкалага камчы уруп,
Оң-тетири теминип
Качып чыгып келатат.
Астындагы Көкала
Жейренче ыргып түйүлүп,
Жетиктиги билинип,
Аркардай ыргып түйүлүп,
Артыктыгы билинип,
Моюнун жерге салыптыр,
Эр Чубактын Көкала
Болбой арыш алыптыр.
Аңтаңдап качкан Чубакка
Айласы качкан чунакка,
Жебеден мурун жетти эле,
Жеткен жерде Чубакты
Жетип кармап кетти эле:
«О, ботом, кен, Алайда туулган,
Кулак угуп, көз көргөн,
Жерге салган чуулган,
Урунарга тоо таппай,
Уруша турган жоо таппай,
Кагышка кирсе камсыкпас

Кайран Чубак аманбы?
Тоюна токсон сойдурган,
Атын Чубак койдурган,
Арстан Чубак эсенби?
Ай ааламдын баарысын
Баскан Чубак эсенби?
Кашкарды камап алты алып,
Коконго кордук чын салган,
Алтымыштын артыгы,
Кырк кыраандын кыйыны,
Баары дөөнүн балбаны,
Баатыр Чубак эсенби?
Айласы кетип талаада,
Шашкан Чубак эсенби?
Темиркандын кызынан
Качкан Чубак эсенби?
Түбү жайын көп сурап,
Билгичтерден уккамын,
Ат арытып, жер чалып,
Ит агытып, куш салып,
Атай карап чыккамын.
Айтканым ушул көнүңүз,
Атадан жалгыз туулган
Кара калмак манжуга,
Катуу салган чуулган.
Айкөл Манас төрөгө
Караан болуп бериңиз.
Ордо күтүп кан болуп,
Барып конгун Таласка,
Караан-бута болуп бер
Жакыптын жалгыз уулу Манаска.
Менин жайым сурасаң
Олуят чалдын өзүмүн,
Кан Манастын сырдашы
Кабылан Бакай өзүмүн,
Кабарында бар бекен
Кан зааданын өзүмүн,
Жолдош болсоң жер мына,
Жолуксаң Манас шер мына.
Билимин билип берүүчү
Билимдүү Бакай мен мына.
Жетимиш уруу тил билген
Жетигиң Ажың да мына.
Күндүзү кымыз, түнү кыз,
Консонуз кыргыз журт мына.
Арстанымсын, шеримсин,
Ат арытып, жер чалып
Атайы тоскон эримсиң.
Айтып оозун жыйганы,
Быяк жагын караса

Чоң Кула менен барбайып,
Көрсөң көңүл бөлүнүп,
Көк жалдык түрү көрүнүп,
Бир жагынан Манастын
Өзү чыкты көрүнүп.
Майлаган буудай жүздөнүп,
Күүгүм туман көздөнүп,
Зордугу тоонун теңиндей,
Ким көрүнсө жегидей,
Жалаяк ооз, жар кабак,
Баатырдыгы башкача,
Балбандыгы бир канча.
Манасты көрө салганда
Тизеси жерге бүгүлүп,
Көкаланын үстүнөн
Учуп түштү жүгүрүп.
Көк жал Чубак ошондо
Көкала оозун бурду эми,
Көк жал эрдин алдына
Салам айтып турду эми.
Армандын баары арылды,
Арага жүрүп эр Бакай
Арстан Манас шериче
Акбалтанын Чубагы
Айталаадан кабылды.
Бээ баштаган беш тогуз
Баабединге чалышып,
Ак буудай нанын чайнашып,
Келеме шарып кармашып,
Манас менен эр Чубак
Дос болушуп калышып.
Ак бөкөндүн кылындай,
Суурулушуп турушту,
Ак буудайдын унундай,
Жуурулушуп турушту.
Төбөдөн төрт уруу жылдыз козголуп,
Төрөсү менен чоросу
Талаага түштү дос болуп.
Чалгынды бирге чалууга,
Чамбылдан жылкы алууга,
Жазайыл тийсе көрүүгө,
Ажал жетсе өлүүгө,
Зулпукор мизин жалашып,
Шерт убада кылышып,
Дегенине көндү дейт,
Кырк чоронун бирдигин
Чубак канга берди дейт.
Ыраазы болуп эр Чубак
Азыркы сөздү таштады,
Арстан Манас өзүнө

Көргөн сөздөн баштады.
Нойгутта ойноп тура албай,
Оң эки капка чоң Букар
Ошону камап мен бардым.
Көкала оозун бурганда,
Букарды камап турганда,
Өзү бала секелек
Өрүмгө чачы жетелек,
Он төрттөн жашы өтө элек,
Оң эки кыздын кенжеси,
Ойрон болгон Каныкей
Букарда кыздан шер көрдүм,
Буюрбасын кабылан
Кылымга татыр эр көрдүм.
Кен Букардын майданда,
Тулпар оозун бурганда,
Жекеге чыгып турганда,
Жетип найза сунганда,
Каныкей турду, мен сайдым,
Зың-зың этип кенебейт.
Сырттан экен Каныкей
Бучкагына теңебейт.
Нар мүчөлүү бала экен,
Арстан төрө өзүнө
Ылайыктуу жан экен.
Каныкей алсаң баатырым,
Арбыйт экен дөөлөтүң,
Түгөнөт экен мээнетиң.
Ачылат экен багыңыз,
Алтындан болот тагыңыз.
Дүнүйө чачып мал берип,
Айтканым ушу билип ал,
Айкөл төрө тилимди ал.
Билбегениңди билгизип,
Чубак мындай дегенде,
Өзүң көргөн зор Бакай
Акырын айтып бек таштап:
Кан Букардын шаарына,
Темиркандын алдына,
Куда боло баралы,
Жетик тууган долуга,
Барып сөйкө салалы.
Кара төгүп, мал берип,
Канчалык дүйнө нар берип,
Чатакташпай, чырдашпай
Темирканга баралы.
Оомийин деп кол жайып,
Каныкейди алалы.
Деп, ошентип, зор Бакай,
Билбегениңди билгизип,

Минтип жолго киргизип,
Ат аябай мол жүрүп,
Күүгүм кирип, күн батты,
Элдин баары ным жатты.
Эрендер жортуп оолугуп,
Медиян чөлгө жолугуп,
Таң кашкайып сүргөндө
Жерге жарык тийгенде
Кутпа жагын караса
Белестен чыкты беш киши
Безелине көз салып
Берен Бакай караса,
Белгилүүсү олуя—
Шай атамдын өзү экен,
Караган кара көзү экен
Берениңе берем деп
Белгилүү тоо Желмаян
Алып келген кези экен⁴¹.
Ал Желмаян жарыктык
Асыйы кыркка толуптур.
Алда таала Манаска
Бурак* кылып коюптур.
Манастын Көк жал экенин
Ал Шай ата билиптир
Жалпак өркөч кара нар
Ал Манастын өзүнө
Тартуу кылып келиптир:
Шай атаны коргондо,
Аттан түштү ошондо
Ажыбай, Бакай карысы
Кол куушуруп турду эми
Манас, Чубак баарысы.
Сандыргалуу Шай ата
Кабылан тууган канкордун
Колун кармап дардайып:
Ушу жалпак өркөч кара нар,
Белгилүү күлүк Желмаян
Желгенине жел жетпейт,
Басканына мал жетпейт,
Булуттай учуп сыдырат,
Төгөрөктүн төрт бурчун
Төрт күн койбой кыдырат.
Бул жаныбар Желмаян
Ары балбан, ары лөк,
Ушу турган кара нар,
Пайдасы Манас сага көп.
Береним сенин шердигиң
Бээлеп каалап билгемин
Колум менен Желмаян
Аманат кылып айкөлгө

Берейин деп жүргөмүн.
Деп ошентип Шай ата
Кайып боз оозун бурду эми
Кол алышып турду эми.
Айкөл Манас төрөнүн,
Желмаяны табылып,
Абийири мындан жабылып.
Жети олуя кол берип,
Арстан Манас ошондо,
Даарып калган чени ошол.
Акылы айран бөлүнүп,
Айкөл төрө ошондо,
Ала-Тоодой көрүнүп.
Бир караса миң киши,
Бир караса бир киши.
Таалайы артык Көк жалдын
Ээрчиткени эр Бакай,
Аргын кандын Ажыбай,
Акбалтанын Чубагы,
Салбурун издеп, аң карап,
Аркар уулап, кулан кууп,
Аң кароодон эринбейт
Айдай сары талаада,
Алтыдан болгон куланды,
Атып алып бүктөтүп,
Желмаянга жүктөтүп,
Медиян чөлүн басты эле,
Кайып-Мазар, Кара-Кыр,
Кайыпчынын мазарын,
Жаңыдан Манас ашты эле.
Жангактуунун керүүдөн
Кум-Булактын белинен,
Даарат алган жеринен
кайыбынан кабылды,
кол башындай сур күчүк
көз ачылбас чагында,
Жаңыдан тууган табында,
Манас канга кабылды.
Арстан Манас көк жалың,
Кумайык таап бакырып,
Абакеси Бакайды, .
Бачым кел деп чакырып.
Шашып Бакай барганда,
Көз ачалек сур күчүк,
Турган экен Манастын,
Оң жак алаканында.
Кумайыкты көргөндө,
Баабедин деп бакырып,
Бакай абаң ошондо,
Ажыбайды чакырып,

Анда Ажыбай муну айтат:
Арстан Манас Көк жалым,
Кутмаарек болсун күчүгүң
Кызыр чалган кырааным,
Кыйланын баары кабылды,
Чын Кумайык табылды.
Кокуй, Чубак, бери тарт
Ак боз бээни соёлу,
Этине биздер тоёлу,
Алакан жайып баарыбыз,
Бата кылып коёлу!
Атын чын Кумайык коёлу!
Муну укканда Манас кан
Абакеси Бакайга
Кумайыкты берди эми,
Жети жылы туу калган
Жеткилең семиз Ак боз бээ,
Канкор Манас кабылан
Кулагы менен көкүлүн,
Кошо кармап алды эми.
Асмандан түшкөн боз кесе,
Мойнуна салынып,
Алтымыш тай, жүз тайга,
Сатып алган ак тинте,
Кынынан сууруп алды эми.
Былкылдатпай зор бээни,
Мыктылыгын мындан бил,
Кыбыланы каратып,
Башын кесип алды эми.
Ичин Чубак жарганы
Карыш казы бар экен.
Айкөл барып, эр Бакай
Алып барып Кумайык
Тумшугун майга малганы.
Карчыгадай камынып,
Каардуу Бакай абакең,
Кайыптан акыл табылып,
Акырын айтып бек таштап,
Абаң Бакай сөз баштап,
Көк жал Манас кабылан,
Сур күчүк эмес, кадыр түн*
Ушу сөзүм угуп бил.
Чын жүзүнө чөп чыккан
Жерде мындай табылбайт.
Кулак угуп, көз көргөн,
Элде мындай табылбайт.
Бу Кумайык чоңойсо,
Жолдош болор өзүңө,
Өлгүчө канбайт кумары,
Бир көрүнөр көзүңө.

Аюуга салып айт десең,
Агытса жанды күлдүрөр.
Тиштегенин Кумайык
Тим эле бөөдө бүлдүрөр.
Жолуккан ырыс Кумайык
Жолборстон кайра тартабы.
Муну баккан кишиге
Бушман түшөт дечү эле.
Азуулуудан артыкча,
Душман түшөт дечү эле.
Асыл болот Кумайык,
Үч күн жатса талаада,
Кайып багат дечү эле.
Эркек адам жолобой,
Ургаачынын тазасы,
Зайып багат дечү эле.
Ал зайыптын ичинен
Найзакерден жаа тарткыч
Ыктуу багат дечү эле.
Жоонун айласын билген абыдан,
Мыкты багат дечү эле.
Кумайык баккан ургаачы,
Кыяматтын кыстоосун
Кыйын көрөт дечү эле⁴².
Бул Кумайык жарыктык,
Антип багып албаса,
Мураадына бир күнү
Жетип калат дечү эле.
Караса көзгө илинбей,
Кайсы экени билинбей,
Кетип калат дечү эле.
Каныкей алсаң кан Манас
Кадыр түнгө кирердей,
Кумайыктын багуусун,
Каракан кызы Каныкей,
Ошол бейбак билердей.

МАНАС БААТЫР КАНЫКЕЙДИ АЛГАНЫ⁴³

Ботом, Манас кебимди ук,
Төшөккө жакын, эрге тынч,
Алган зайбың Акылай,
Адеби жок шылкылдак,
Алжаңдаган капырай,
Шооруктун кызы Акылай,
Шоодураган капырай.
Аяш катын Акылай
Адеби жок капырай.
Багып берчү жан эмес.
Бул Акылай катының,
Буластаган капырың.
Ушак арбып, ич күйүп,

Канкорум түшпө балаага.
Өлбөсөң Манас көрөрсүң,
Бакайың түшөт арага.
Акылың менен сен турсаң,
Тапканың кетер талаага.
Акылай менен жүрсөңүз.
Айтканым азыр билсеңиз,
Манас кандын Акылай
Үтүрөң тентек экен деп,
Тилдеп коёр бекен деп,
Үйүңдөн качат кишиңиз,
Оңолбойт бир да ишиңиз.
Каада билбес катының,
Кайдан келген капырың.
Катыным бар деп ойлопсуң,
Канкорум Манас бойдоксуң.
Ойлонуп Манас муну бил.
Каныкей алсаң оңосуң,
Калкка бааша болосуң.
Каныкей келсе Таласка,
Кадыр түн келет жолуңа,
Аман жүрсөң көрөсүң,
Ал Каныкей турганда,
Качканың келет колуңа.
Санаанды сансыз болтурат.
Сан казына мүлкүңдү,
Келе замат толтурат.
Сайып жүрүп бак кылар.
Салып жүрүп там кылар.
Санжыргалуу башыңды
Жер жүзүнө кан кылар.
Каныкей алсаң кабылан
Түрс аяк жаман атыңды,
Багып тулпар ат кылар
Аккуладай бууданың,
Айыл конот чуркурап,
Адашкан башка тууганың.
Аман болсо көрөрсүң,
Көтөрүп берер жүгүңдү.
Көк жалым аман болсо деп,
Кайран бейбак Каныкей
Башы үзүлсө ойлогон,
Ар канча түйшүк түшсө да
Бир күйүгүп койбогон.
Ургаачынын төрөсү,
Алып калсаң Каныкей
Кырк чоронун энеси.
Ургаачынын ыктуусу,
Ак жоолуктун мыктысы.
Айтканына көнүүчү,

Ал Кумайык күчүктү
Жакшылап багып берүүчү.
Теңдик менен албасак,
Зордукка көнөр жан эмес.
Олжо болуп бизге эле,
Оңой менен Каныкей,
Колго тийчү ал эмес.
Намыс кылып барышсак,
Өлбөгөн жерде калышсак,
Тирүү калбайт кишибиз,
Ургаачы менен кармашсак,
Кыйшайып кетер ишибиз.
Сан каранын ээси,
Кан Жакып сиздин атаңыз.
Атаңызга кат бергин,
Кат берсең да бат бергин,
Миң карача төө берсин,
Миң кара кашка бээ берсин.
Ал малдардын баарысын
Кыргыз чалды баш кылып,
Кырк чорого айдатсын.
Алтайдан бери көчкөндө,
Мал башчысы Кула бээ
Кула бээнин башына
Ат башындай ак була
Ак тилегиң ушу деп,
Кула бээге байласын.
Сандап жаткан түмөн мал,
Зарып кылып Манастын
Тилеги үчүн айдасын,
Токсон нардын үстүнө
Толтура дилде жүктөсүн.
Кара ниет кан Жакып
Айткан сөзгө көнсүн де.
Ушу айткан көп малдын
Бирин койбой берсин де.
Бакай таап шумдукту
Манас кылды буйрукту.
Анжыяндын ар жагы,
Намангендин быягы,
Кокон кандын колтугу,
Айдай сары талаадан
Ажыбайды жиберди.
Аргын кандын Ажыбай,
Аттанбай Ажың турабы,
Бакай акыл тапкан соң
Баатыр тууган Ажыбай,
Аянып кудай урабы.
Аргын кандыш Ажыбай
Артык күлүк Күрөңдүн

Оозу менен алышып,
Ачып көздү жумгуча,
Жоргонун белин ашты эле,
Чоң Таласты басты эле.
Төрт-Күлдүн төмөн жагына,
Эми жетти Ажыбай
Төрө Манас багына.
Аргын кандын Ажыбай,
Кепке чечен чоң жүйрүк,
Таң кашкайып сүргөндө,
Жерге жарык тийгенде,
Бай Жакыптын ордого
Барып турду Ажыбай.
Аяш атам, ой Жакып,
Астыңа келип кеп айтам.
Бакай айткан кеп эле,
Бай Жакыптын алдына
Салам кылгын деди эле.
Айткан сөзгө көнүңүз,
Мойнуңузда карызы,
Арстан Манас балаңа
Зайып алып бериңиз!
Ошондо Жакып чамынып,
Кайыптан ачуу табылып,
Кулаалы багып куш кылган
Кутурган жыйып журт кылган,
Уулум дебейм Манасты.
Тели куш багып куш кылган,
Тентиген жыйып журт кылган,
Тукумум дебейм Манасты.
Кулаалы учат жерине,
Кутурган кетет тейине.
Тели куш учат жерине,
Тентиген кетет тейине.
Абийирим жаман бир ачкан,
Алтайда малым бир чачкан
Кетирген менин алымды,
Кемитип койду малымды.
Катын эмес Манаска
Канчык алып бербеймин.
Багып алар мунум бар,
Байкасам алты уулум бар.
Дегениңе көнбөймүн,
Кара кашка бээнин
Кара тайын бербеймин!
Жакып мындай дегенде,
Аргын кандын Ажыбай
Жаны кылча көрүндү.
Атаңдын көрү кан Жакып,
Акыры бакыл экенсиң,

Айдап жүргөн сан караң,
Уулуң Манас куттуку,
Ыгына келсе жуттуку,
Кайып айбан тоонуку,
Каргыттаган көп малың
Кара кытай жоонуку.
Уулуң Манас чыкканы
Казы кылды ашыңды,
Алтайдагы калмактан
Азат кылды башыңды.
Өрт каптар акыр үйүңө,
Өлөрман адам экенсиң,
Алты уулуң жетер түбүңө.
Ай, Жакып бай, ойлочу
Сени ата деген оңобу,
Ата сендей болобу?
Душман төксүн каныңды, какбаш,
Тоо талкалап кыйратсын,
Аяп турган малыңды, какбаш!
Айкөл Манас болбосо,
Агызар элем каныңды,
Такыр айдап кыйратып,
Жок кылар элем малыңды!
Жакыпты көздөй умтулуп,
Арстан туулган Ажыбай
Кан бузулуп, ич күйүп,
Ардактаган айкөлдүн
Атасын чапсак болбос деп,
Өз баласын жоо көргөн
Акыры Жакып оңбос деп,
Урумда болбойт мындай иш,
Бул Жакып эки болбос деп,
Кан Жакыпка таарынып,
Арстан төрө Ажыбай
Кабыландай чамынып.
Абийирдүү канкор барында,
Айлына тийип нетейин,
Атасын чаап Манастын
Не мураска жетейин.
Кара ниет капырга,
Теңелишип нетейин.
Атакең тилин албайт деп,
Айкөлгө айта кетейин!
Кылыч кында кыңгырап,
Кыя тартып Ажыбай
Карткүрөңгө барды эми,
Артык тулпар Карткүрөң
Койчо чуркап минди эле,
Кадырлашы Манаска,
Кан Ажыбай жүрдү эми.

Арстан Ажың жол жүрүп,
Ат аябай мол жүрүп,
Адыр-күдүр бел ашып
Ашуусу бийик тоо ашып,
Айдай сары талаага,
Ал Ажыбай жетти эле.
Көктөн тиккен чатырга
Кырк чоро кенен баткыдай,
Кырк чоронун баарысы
Ордолорун атышып,
Кең кесири жаткыдай,
Аргын кандын Ажыбай
Антаңдап кирип барганы.
Көк сүлөөсүн бөрк кийип,
Көгала калкан колго алып,
Көкжал Бакай баркылдап,
О, ботом, Аргын кандын Ажыбай,
Кыйырдан Жакып жоголбойт,
Жакыптын көзү турганда
Манастын иши оңолбойт.
Мен Букарга жүрөйүн,
Букардын Темирканына
Жуучу түшүп көрөйүн.
Сексен кызыл нар айдап,
Нар куйругун өрөйүн,
Эрке кызың бергин деп,
Эбин таап сурап көрөйүн.
Эрдикти эпсиз салалы,
Эзилишип Темирге,
Каныкейди алалы.
Айткан сөзгө көнбөсө,
Каныкейди бербесе,
Былкылдак куурай бышкыча,
Мыйзамдын гүлү учкуча,
Мыктап алты ай салышып,
Кырылышып калалы.
Деп, ошентип, Бакай эр
Көк тулпарды токунуп.
Каарданып жайланып,
Кынсыз кылыч байланып.
Даанышман Бакай олуя,
Далайды билген карыя,
Абасы Бакай ак жолтой,
Салмагы бийик сан колдой,
Салды Букар шаарына.
Төрөдөн Бакай бөлүнүп.
Шердиги көзгө көрүнүп,
Кырк чоро жөнөп артынан
Кабылан төрө камынды,
Каныкейдин дартынан.

Баатыр Бакай жол жүрүп,
Бадана тону балкылдап.
Бакай аткан Акчыбык
Ай далыда жаркылдап,
Букарга тоодой көрүнүп,
Бакайдын түрүн көргөндө
Букардын журту бөлүнүп,
Дарбазалуу Букарга
Бакай кан кирип барды эле.
Букардын калың адамы
Аң-таң калып калды эле.
Букарга Бакай кирбеген,
Бакайдын Бакай экенин
Букардын калкы билбеген.
Бакайды көрүп калайык
Баары турду жарданып,
Олуят Бакай абамдын
Шердигине таңкалып,
Букардагы калың эл
Как жарылып дыркырап,
Бакай канды көргөндө
Бүтүн Букар дүрбүшүп,
Алапайын таба албай,
Балбандары мүргүшүп.
Жол бошотуп дыркырап,
Бакайды көрүп баарысы,
Салам айтып чуркурап.
Калың журттан ал кеткен,
Беттеринен кан кеткен.
Билегинен сап кеткен,
Жүрөгүнөн кап кеткен.
Журттун коркуп калганын
Каны Темир билди эми.
Биле коюп ошондо
Мыйыгында күлдү эми.
Атаңдын көрү жаман эл,
Куудай сакал карынды,
Кудай алсын барыңды!
Кабарчысын көрдүңөр,
Көрүп алып жаман журт,
Антаңдап качып келдиңер.
Болбойт сөздүн бекери,
Силер качкан ал адам
Кабылан Манас жөкөрү.
Кабарга келген экен го,
Кан Манастын сырдашы,
Кабылан Бакай курдашы.
Качан болсо кабарга
Келе жүргөн адаты.
Билгичтерден билген го

Арстан Манас баатырдан
Жуучу түшүп биз жакка,
Байдын уулу Бакай кан
Өзү келген экен го.
Деп, ошентип, Темиркан
Чоң Букардан коргондон,
Кан отурчуу ордодон,
Ак селдеси казандай,
Айкырса үнү азандай,
Алтымыш кожо жанында
Букардын каны Темиркан
Абаң Бакай эренди
Тосуп турган кези экен.
Салоомдон салоом алейким,
Санжыргалуу Бакай шер!
Карадан чыккан нускачы,
Чын олуя кыскасы.
Ободон жылдыз козгошкон,
Ойрон Манас шер менен
О дүйнөлүк достошкон.
Төрөң кайда десемби,
Төрт олуя кол берген,
Төрө Бакай эсенби?
Деп, ошентип, Темиркан
Ак тулпар оозун бурду эле,
Арстан Бакай эр менен,
Айкалышып турду эле.
Анда Бакай кабылан:
Он эки капка шаарыңыз,
Аман-эсен жатабы,
Бүтүн Букар баарыңыз,
Ой, Темиркан баатырым,
Сөзүмө кулак салыңыз,
Атадан калган арстанды
Күйөө кылып алыңыз,
Сексен кызыл нар айдап,
Бил куйругун өргөнү,
Келип калдык Темиркан
Каныкейдей кызыңды
Жуучу түшүп көргөнү!
Букардын каны Темиркан
Касиеттүү кан экен,
Канкор Манас көк жалдан
Кабары чоң бар экен.
Көнөйүн, Бакай көнөйүн
Канкор шерге Каныкей
Кааласаңыз берейин.
Султан Бакай кабылан
Биздикине конуңуз.
Куда башы сиз болуп,

Бизге мейман болуңуз.
Санаам менен болтургун,
Сандыгымдын баарысын,
Сары алтынга толтургун.
Көңүлүм менен болтургун,
Көмүркөйүм баарысын,
Көп алтынга толтургун.
Туурдугум май кылгын,
Туура топор Букарды
Туралгысыз бай кылгын.
Айтканыма көнүңүз,
Айкалышып сөөк болдук,
Айтканымды бериңиз
Дегениме көнгөн соң
Каалаганы балам Каныкей
Канкоруна берген соң,
Миң карача төө бергин,
Миң кара кашка бээ бергин.
Каныкей тууса шер тубат,
Кара көк жал эр тубат.
Көп калың салдым тилимди ал,
Көкжалым Бакай билип ал!
Арадан эчен өттү эле,
Ал Каныкей кулунум
Сексен нөкөр кыз алып,
Сейилге чыгып кетти эле.
Ал сейилден келген соң,
Ырымдап чачын өрүңүз,
Күн белгисин он күнү
Каныкейди көрүңүз.
Сан казына көп дүйнө
Көрүндүккө бериңиз.
Темиркан мындай дегенде,
Мейманкана беш сарай
Бекемдиги бир далай,
Каалга темир сом калай,
Кыз да болсо Каныкей
Кызматы ашык ушундай.
Букардагы кырк кожо
Ал сарайдын ичинде,
Баары дүрбөп жүгүрүп,
Көк тулпарды алды эми.
Мейманкана сарайга
Берен Бакай ошондо,
Атынан түшүп калды эми.
Мейманга Бакай келгенде
Кабылан Манас кырк чоро
Сексен нарга дилде артып,
Күндүз жүрбөй түн катып,
Ал Букардын сарайга

Азууларын аркайтып,
Астыңкы эрдин шалпайтып,
Үстүндө жүгүн доңкойтуп,
Өрдөктөй мойнун койкойтуп.
Күүгүм кире, күн бата
Калктын алды ным жата
Букардагы сарайга
Бурулуп көк жал кирди эле.
Ыраамандын Ырчуулу
Ычкыры түпөк кырк муундуу
Айкөл шердин алдында
Ырын ырдап айтты эле.
Ал капкадан кирерде,
Кыраандар бөлөк бөлүнүп,
Кызыр чалган эр Манас
Опол тоодой көрүнүп,
Букардагы чынар бак
Көк жал келди ошол тап,
Желмаянга жүктөтүп,
Ала келген эмеспи.
Төрөсү минчүү төөдөй так.
Кырк чоролор экөөлөп,
Онжоңдотуп Кула атын
Опурулган каранды
Он эки чоро жетелеп,
Кан Букарга калбайып,
Кан Манас кирип барганы.
Сексен сулуу кыз алып,
Сейилге кеткен Каныкей,
Кошо келип калганы.
Каныкейди көргөндө
Калк жарданып таң калып,
Калктар карап турду эле.
Айкөл шердин жанында
Ажыбай, Бакай каны бар,
Кырк чоросу дагы бар,
Кечээ Кум-Булактын белинен
Таап алган сур күчүк,
Кумайыгы дагы бар.
Жаш табылган Кумайык,
Көзү ачылбас чагында,
Жаман бакса Кумайык,
Өлүп кетер табында
Ажыбай, Бакай көтөрүп,
Каныкейге бет алып:
Мойнуна каргы тагып бер,
Бек жакшылап багып бер.
Өлтүрүп салсаң жаман ат,
Кумайык сага аманат.
Айтканым ушу билип ал,

Арстан бейбак тилимди ал!
Жалгыз жерин кирдетип,
Жарты кылын сындырба!
Олуя заада деп угам,
Касиетиң билгизсең,
Күн мезгили бир алты ай,
Алты айдан кийин Кумайык
Аман колго тийгизсең,
Артылып камчы чаппасмын,
Артыңдан күнү албасмын.
Жакшы багып күчүктү
Арстандыгың билгизсең,
Сизге таасим кылбасам,
Төшү түктүү жер урсун,
Төбөсү ачык көк урсун.
Алтымыш келин, сексен кыз
Ал Каныкей баш болуп,
Айтканына көндү эми.
Кол башындай сары күчүк,
Шер аталган көк жалың
Аманат кылып берди эми.
Сур күчүк алып Каныкей,
Өлүп калса Кумайык
Түпкө чогуу жетеби,
Алакандай Букарды
Такыр чаап кетеби,
Деп, ошентип, Каныкей
Чыканактап уйку албай,
Чырым этип тынч албай,
Минтип бакты тайганды.
Мойнуна болоттон каргы тактырды,
Жонуна жолборстон үртүк* жаптырды,
Кырк аркан бою ор казып,
Түбүнө байлап бактырды,
Алты ай мезгил толгондо
Асыл күчүк Кумайык
Жойлор чагы болгондо,
Күйүп турган чок чыгып.
Төрт аяктуу жырткычта
Мындай кыйын жок чыгып,
Мойнунда болот каргыны
Жара чайнап салганы.
Сексен келин, сексен кыз
Сейилдикте жатканда,
Көп кыздардын ичине
Кырып ийчү эмедей,
Жойлоп кирип барганы.
Айкырып үндү салгыча,
Каргыдан кармай калгыча,
Сөксөөлдүн чогуна

Куйругун чаап алганы.
Куйругу чокко тийгени,
Үч эли жери күйгөнү.
Жапааны жаман салаар деп,
Кумайыктын айынан
Жаңжалдашып калар деп,
Май менен майлап жаткыча,
Күйгөн жерин жоготуп,
Тазалап жүнүн арткыча,
Чоңдугу тоодой көрүнүп,
Көргөндөрдүн көөнү бөлүнүп,
Күйөөлөп түшүп калганы.
Куйругу күйүп Кумайык
Каары катуу төрөнүн,
Астына жойлоп барганы.
Күчүктү көрүп Манастын
Кан ичме жини кармады.
Багып бер деген күчүктү
Күйпүл күчүк кылды деп,
Колдон кармап имерди,
Колтукка тээп жиберди.
Аалымдарды* жыя элек
Арнап нике кыя элек,
Сол колдон алып имерип,
Колтукка тээп жиберип.
Эки кара кабырга
Эрдин буту тийгенде,
Эпсиз кыйрап кеткени,
Он эки түгөй кабырга,
Ычкына жазып өткөнү.
Мына ошондо Каныкей
Көңүлү кетип бөлүнүп,
Көзүнүн жашы төгүлүп,
Өз убалым өзүмө
Өз кылганым жетти деп,
Каяшаяк берген жок,
Кабагым кашым деген жок.
Кылмыштуу иштин айынан,
Кумайыктын жайынан,
Жаза салып мойнуна
Жатпай кетти койнуна.

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН ТҮШҮНДҮРМӨСҮ

А а л ы м — /кээде аалим формасында да айтыла берет/ — окумуштуу, билимдүү адам.
Алгачкы маанисинде көбүнчө диндик илимдердин өкүлүнө таандык айтылган.

Абай ы — 1. Кылдан, жүндөн токулган одуракай кездеменин түрү. 2. Кооздолгон ат жабуу, абайыдан жасалган ат жабуу.

Агала жамгыр шыбыргак — кар аралаш жааган жаан.

Адам ата — Дин түшүнүгү боюнча бүт адамдардын түпкү атасы.

А ж а й ы п — (ажайыптан окуган) — эпос түшүнүгү боюнча аярлыкты, сыйкырчылыкты үйрөнө турган окуу.

А з и р е т — ыйык, касиеттүү; кээде халифтердин, пайгамбарлардын, касиеттүү ыйыктардын аттарына кошо айтылып, титулдук мааниге ээ болгон сөз.

Азуу сөйкөп карыбас — сөз айкашынын түпкү теги жылкынын карыганда азуу тиштери жешилип кетип, натыйжада чөп жей албай карып калуусу менен байланышкан. Бул жерде сөөгү бышык, карыбай турган асыл тукум жылкы дегенди түшүндүрүп турат.

Ай да р — көкүл, же эркектердин (калмак) аркасына өрүлүп коюлган чачы.

А й т у я к — жакшылыкка арналып союлуучу жылкы.

А й ч ы к — жарым ай сүрөтүндөгү белги, көбүнчө туу бетинде.

Ак каңкы ээр — ээрдин өзүнчө түрү алдыңкы кашы жазы жана тегерек формада, анын бети оюу, күмүш менен кооздолот. Ак каңкы ээрди кээде кыргыз ээр деп да аташат, Алеңгир жаа — жаанын өзүнчө бир түрү.

Алты шердин кенжеси — эл арасында мурдатан мифологиялык жана диндик маалыматтардан кеңири белгилүү болгон Сулайман (Соломон), Искендер (Александр Македонский), Аалы (Мухамбет пайгамбардын күйөө баласы, халиб Али), Үрүстөм сыяктуу өзгөчө баатыр аталган ысымдарга манасчы «чалыяр» деген сөздүн түпкү маанисин (төрт дос) түшүнбөстөн аны да өзүнчө энчилүү ат катары кабыл алып, Манасты аларга кошуп, баарын алты шер деп атайт. Мындай түшүнүк эл арасында да колдонулганы бизге белгисиз. Кыязы бул манасчынын эле өз жеке «табылгасы» өңдөнөт.

А п ы — дары, айла, себеп-арга.

Асаба — (касаба) деп да айтыла берет) туунун чүпүрөгү, кээде туу, желек маанисинде.

А я р — коргоочу, сактоочу.

Баабедин — Орто Азия элдеринде ыйык деп эсептелген адам, Бухара шаарынын колдоочусу. Эпостордо, ал гана турмак динге ишенген өткөн кылымдар учурундагы адамдар арасында ага сыйынуу, жардам сурап кайрылуу адаттагы көрүнүш болгон.

Б а а н а — эш тутуу, караан болуу.

Багылан — бышып жетилген козу, сүт эмген козу.

Бадана — ок өтпөс тон, баатырлар кийүүчү соот.

Бадирек—1. Кара ниет, бузук. Кээде эр жүрөк кайраттуу, жалтанбаган баатыр маанисинде да колдонула берет. Б а ж ы — алык-салык, налог.

Баймактоо — атты казыкка бир бутунан байлоо.

Бакбурчун — Баг-кудай, Пур-уулу, Чын-Кытай — Кытайдын кудайынын уулу. Эпосто шаар аты, кээде жалпы кытай маанисинде да колдонула берет.

Басма ылоо — өкүмдүн күчү, зордук менен ат тандап минүүнүн түрү. Минген аты начар болсо, же жүрбөй калса жолуккан тың, дурус атты өкүм менен минип кетүү.

Б а т м а н — алты пуддан он эки пудга чейинки өлчөмдөгү оордук чен.

Беренжи — кыргыздын илгерки көрпөчөсү. Кийизден, жүндүү териден жасап, эки жеринен оюп, ээрдин кашынан жана артынан өткөрүп коёт.

Б и ч и к — монгол, калмактардын касиеттүү деп эсептелген дин китеби.

Бокчо —1. жан баштык. 2. бир бокчосун — тинтүү — бир кишинин бүтүн сырын, ал-жайын билүү.

Б о р — замбиректин бир түрү.

Бор кайнатуу — көпкө кайнатып, эзилте бышыруу.

Б ө р с ө — кенгуру.

Букарай шарып — касиеттүү Букар, ыйык Букар.

Бу р а к — 1. эпостордо айтылуучу чаалыкпас, чарчабас күлүк, канаттуу ат. 2. Өлгөн адамдын арбагына арналып берилүүчү ат.

Б у р к а н — Будда дининдегилердин сыйынуучу атайын жасалган сөлөкөтү — идол. Эпосто, адатта калмактардын кудайы деген мааниде колдонулат.

Б у р к у — түр; алтымыш бурку — алтымыш түрдүү.

Б у р с а т — убакыт, мөөнөт берүү, уруксат берүү.

Б у р у т — эпос боюнча калмактар кыргыздарды ушундайча аташат.

Буурсун — жыгач соко, тиши темир, же темир капталган жыгач түрүндө да болот.

Былкылдак куурай бышкыча — күз болгуча, күз мезгили келгиче.

Д а а к ы — 1. Айбандардын түшө элек жазгы жүнү; 2. Кулундун, торпоктун терисинен тигилген күрмө; 3. кээде эскилиги жеткен, же жыртылган кийим маанисинде да колдонула берет.

Д а ң г ы т — чоң ит — дөбөт.

Д а ң з а — эпос боюнча калмак, кытайлардын атактуу адамдарынын аттары жазылуучу дептер.

Д а ң к а н — аттын туягынан ыргыган топо, таш ж. б. (туяктын турасына жабышып уюп калган баткак, чалма да даңкан делет).

Денекул — Түбөлүк кул, кул болуунун өзүнчө түрү. Дене кул ээсине түздөн түз кызмат кылууга ылайыкталган кул. Мындай кулдар адатта эч качан азаттык алууга акысыз болушкан.

Д и л д е — беш сомдук наркы бар алтын тыйын.

Добулбас // Д оолбас — согушта урулуучу барабан.

Д ө ө т ү — усталардын колдоочусу. Түпкү теги Дөөтү /Давид/ пайгамбардын атынан келип чыккан.

Дулдул—1. миф. Азирет Аалынын күлүк аты; 2. мыкты күлүк.

Дүмпеки — дөдөй, жарым эс, келесоо, чалыш. Кээде өтө орой, кыялы чатак маанисинде да колдонула берет.

Ж а г а л — калмак тонунун бир түрү

Ж а г д а н — темир каптаган кооз сандык.

Ж а й с а ң — жигит (чоро), кичирээк аскер башчылык чин, кээде князь деген мааниде.

Ж а к е —ага, аке-жаке.

Ж а к у т — кызыл түстүү асыл таштын бир түрү.

Жалаңкыч //Жаналгыч — миф. Ажал периштеси. Жан казан — алыс жолго чыкканда ала жүрүүчү казан. Жебилге — кооздолгон ат жабуунун чачысы.

Жекен е — 1. Баатырлардын кемер куруу. 2. Мылтыктын огун сологон кур.

Жер кайгуу — жер чалуу. Жолум үй — кичирээк боз үй.

Ж о р о — жолдош, теңтуш.

Жороо (алымын артык жороду)—буйруу, өкүм кылуу, тапшыруу.

Ж ө к ө р — чоро, жолдош, эпосто аскер, жоокер маанисинде да колдонулат.

Зер//Зар — 1. Алтын. 2. Баалуу мүлк, буюм.

Зилзала — жер титирөө.

Зулпукор — кылычтын энчилүү аты, кээде, курч кылыч маанисинде.

Зымырык — ир. Симург. (жомоктогу өтө чоң куш).

Зындан—1. терең казылган ор түрүндөгү түрмө. 2. Бийиктик, жалама зоо.

Идерлүү — мыкты, болумдуу.

И л е к — жүз миң.

И л и й — закон.

И н е к — ургаачы үй.

Ит урушу — көп жоонун алдына түшүп качып берип, улам жеткени менен кармаша кетип, кайра качуу. (согуштук ык.)

Кадыр түн — дин ишениминдеги касиеттүү түн.

К а з а т — согуш.

Казанат — күлүк аттардын тукумунун аты, кээде мыкты күлүк деген мааниде да колдонула берет.

Кайгуул — жер кайтаруу, душмандын жолун чалуу, чалгын.

Кайгы төлө — капалануу, нааразы болуу.

Какан//каканчын — эпосто кытай падышачылыгы кытай мамлекети деген мааниде айтылат.

Калбыр өпкө жез билек — шыйрагы узун, күлүк (аргымак чалыш) ат жөнүндө.

К а л д а й — калмак, монголдордогу административдик мансаптардын бири.

Календер — дубана, дербиш.

Калча— 1. сүрдүү, каардуу. 2. көзү чуңкур коңкогой мурун, сүрдүү адам.

Калыйпа — 1. Халиф; 2. Түрк султаны.

Камбар ата — миф. Жылкынын колдоочусу, ээси.

Кандагай — тоо текенин терисинен жасалган баатырлар кийүүчү шым, кээде жалпы эле калың тери, булгаары.

Кан заада — кан тукумундагы деген мааниде.

К а п ч а л — аскалуу капчыгай, тоонун боору, жан жагы.

Кара байыр — таза кандуу жылкы менен жөнөкөй жылкыдан туулган тукум.

К а р с а к — түлкү, кээде бөрү, түлкү сыяктуу жойлоп жүрүүчү жырткыч айбандардын жалпы аты.

Карапчы / / Карыпчы — колго кийүүчү соот, жең кап.

Кас буудан — чыныгы, анык буудан.

К а ш к а — сапаты, кубаты, баатырлыгы жагынан өзгөчөлөнгөн, мыкты.

Келеме бото — тордоп жасалган сырт кийимдин бир түрү.

Келеме жака — алтын, күмүш зымдар келептеп оролгон жака. Келеме шарап — куран, касиеттүү сөз.

Келеңкөр — баалуу кездемеге асыл таштардан, алтын-күмүштөн кооздоп жасалган чачпак.

К е л т е — байыркы мылтыктын түрү.

К е р д е н — моюн.

К е р и к — бир мүйүздүү териси калың айбан — носорог.

К е р и ш — уруш-кериш, чыр-чатак, согуш.

Керчөө тон — эң мыкты тон.

Кечил— 1. калмак монахи, кээде жалпы эле калмактар маанисинде да колдонула берет.

К и с е — 1. ар түрдүү майда буюмдар тагылуучу кайыш кур. 2. оттук жана милте салынуучу кайыштан жасалган баштык.

Кожосан — баатырларды колдоочу духтардын бири.

Колун канга малуу — антташуу жөрөлгөсү.

Комокойлуу/ / Көмөкөйлүү — учунда темири бар /найза/.

Коок — төөнүн ширисинен жасалган баш кийим. Туткундарды кыйнаш үчүн кийгизишкен.

Коросон — 1. чечектин ээси. 2. күчтүү, курч маанисинде.

К о ч к у — айыл башчысы.

Кош бадана торгой көз — ок өтпөс тондордун бир түрү — жасалуу ыгына, көрүнүшүнө карата ушундай аталат, б. а. эки каатталган зым тор маанисинде.

К о ш у у н — кол, аскер, черүү.

Көөхар / / — Көөр — асыл таш.

К у м к а — калмакча сөгүү.

Курмандык — 1. жамандык-жакшылыкка карата союлуучу мал. 2. Өлүм жазасы.

Күбө тон — I. Ок өтпөс соот кийимдин бир түрү. 2. Сооттун алдынан кийиле турган жумшак жана калың атайын кийим. 3. Баалуу сырт кийим.

К ү п — бодонун терисинен жасалган идиш.

К ү п с ө р — мылтыктын дарысын сала турган чоң баштык.

К ү р м ө — жеңи жок кийим.

К ү р ө ө — калмак чиркөөсүнүн кызматкери.

Күрөөкө — кымбат баалуу кездемеден тигилген сырт кийим. Кээде күрөөкө соот формасында да айтыла берет.

Кыбыла— 1. Меке шаары тарап /Меке шаарындагы мусулмандар ыйык туткан атайын жай. Намаз окуганда ошол жайга карап окулат/. 2. Кыргыздар үчүн батыш тарап /Меке шаары жайгашкан тарап/.

Кыдыр / / Кызыр — дин ишениминдеги адамга багыт берүүчү олуя.

К ы н ж ы — каппас үчүн иттин мойнуна байланган эки калакча.

Кырк чилтен — сүйгөн кишилерин колдоп, таяп, дүйнөнү тынымсыз кыдырып жүрүүчү олуялар.

Л у ң -т у ң — кытайдын айылындагы старчын.

М а к ш а р — кыямат кайымдан кийинки сурак болоордогу эл чогула турган жай. Кээде тиги дүйнө маанисинде да колдонула берет.

М а р — жылан.

М а р ж а н — кымбат баалуу шурунун түрү.

Милте— 1. Мылтыкка от берүүчү эшкен кебез. 2. Кооздук үчүн баалуу кездемеден тилке бастыруу.

М и с к и н — бей-бечара, байкуш, карып.

Мойнуна буурчак салынуу — тилек кылуу.

Мөндү — калмакча «кел» деген сөз. Эпосто көбүнчө калмактардын уруш урааны катары колдонулат.

Мубарек — 1. Касиеттүү. 2. Куттук айтуу.

Муз мурут — бүркүттүн бир түрү, тумшугунун эки жагында муруту болот.

Мураапы — мурасчы, жөлөк-таяк.

М ы й з а м — 1. Күз болгондо гүлү уча турган гүл чөп. 2. Күз маалы.

Н а з д а р — каалоо, күсөө.

Назыр//Назир — кайыр, садага берүү.

О б о э н е — Адамдардын түпкү энеси.

Окмур кумка — калмакча сөгүнүү.

Окоро түйгөн — томолоктоп түйгөн. Чылбыр, тизгиндин өрүлүшүнүн бир түрү.

Оомийин — куран окулуп бүткөндө айтыла турган туруктуу сөз. «Кудай берсин, колдосун!» деген мааниде.

О о р у к — 1. Согушка бараткан кол белгилүү жерге барып токтогон жай. 2. Согуштун арты, кээде, узакка көчпөй калган айыл маанисинде да колдонула берет.

Ордолуу шайы, көк жеке/ / к ө к / / жөкө — Кокон шаарынын эпитеттеринин бири /мыкты шайы, кооздолгон өтүк чыгарган чоң Кокон деген мааниде/.

Оромпай — балдар ойноочу оюндун бир түрү.

Отогот—мансап белгисин билдирүүчү баш кийимге тагылган куштун канаты, же таш.

О ч о г о р — эпостогу баатырлардын мылтыгынын түрү.

П и р — 1. Дин ишениминде адамды колдоочу олуя. 2. Сыйына турган зоболосу бийик киши.

С а а д а к — жаа, жебе кап.

С а з — керсары, кыйналган, азган-арыган.

С а й — ылгый, өңкөй, жалаң.

С а й р о о — суунун тайыз жери, кечмелик.

Сайыппуруш//Зайыппуруш — Сахиби — ээ, хуруж — чыккан, баарына ээ болгон мыкты баатыр маанисинде тарыхый адамдар арасында мындай титулга үч адам: Александр Македонский; Чынгыз-хан, Тамерлан ээ болгон экен.

Салбурун //Салбырын — көп адам чогулуп узак жерге аңчылыкка чыгуу, аң улоо.

С а р п а й — сый тон, аш-тойлордо сыйлуу адамдарга кийгизиле турган кийим.

С е б и л — 1. Ок өтпөс кийим. 2. Курал-жарак.
Сетер— 1. ыйык. 2. эң начар, эч нерсеге арзыбаган жаман.
Сом туяк — чоң, чулу туяк.
Сопол куйрук — чолок куйрук маанисинде.
Сулайман — пайгамбарлардын биринин аты.
Су п — ак төөнүн жүнүнөн жасалган кийим.
Супа саадак//супа садык — таң эрезеси, таң ата баштаган учур, таң сүрө баштаганда.
С ү р ө к — мүйүздүү ири малдын жалпы аты.
Сүт кымыран — элейип, делдейип.
Таш сайынган — кытай төрөлөрүнүн бөрктөрүнө сайган төрөлүк белги ташы.
Тинте—шамшар, канжар.
Тобурчак — чоң жакшы ат; согушка минүүгө жарактуу ат.
Т о р к о — жибек кездеменин түрү.
Т у л — эри өлгөн аял эринин кебетесине окшоштуруп, жасап, өлгөн күйөөсүнүн чапанын жаап, үстүнө анын баш кийимин коюп, көшөгө тартып, бурчка отургузуп ашын бергиче сактоочу сөлөкөт, каралуу аял.
Ту у л г а — согуш учурунда баатырлар кийүүчү болоттон жасалган баш кийим.
Т ү п ө к — найзанын уч жагына тагылуучу топ кыл.
Түрк кылуу — 1. Күчтүү, чоң. 2. Ашып-ташыган, өсүп жетилген. Койду түрк кылуу— койду семиртүү, жетилтүү.
Укмактуу бээжин — бейиш сымал, жыргал Бээжин.
Ү л к ө н — чоң, эбегейсиз.
Ү п — /үбүмө/ — үй мүлк.
Ү р т ү к — кооздолуп жасалган ат жабуу.
Үтүгүңө шоодай — балит сөздөр менен калмакча тилдөө.
Ч а м п а н — тили түшүнүксүз деген мааниде.
Чилик аралаш — чытырман, түнт, калың.
Ч и л т е н — мифологиялык түшүнүктө адам көзүнө көрүнбөгөн, укмуштуудай касиетке ээ болгон жакшылык кылуучу дух.
Чоюнбаш — куралдын аты.
Ч у м п у — калмакча «тумар» деген мааниде.
Чыбык кыркуу — ант, шерт, убаданы бекитүү.
Чынмачын — эпос боюнча кытай эли.
Чыңыроо/ / — Чыңыроон — Музыкалык аспап — сурнай керней.
Шай ата — колдоочу олуя
Ш а м ы я н — кош айдаган өгүздүн мойнундагы моюнтурукка өткөрүлүүчү жыгач казык.
Ш е р — 1. Жолборс; 2. Кыраан, баатыр. Ылашкер — аскер
Ыпча — Ферганадан түндүк кыргыздарга сатылуучу колго жасалган кездеменин бир түрү.
Ы р а п ы с — кездеменин бир түрү /«репо/
Э б е д е й — ичи боору эзилүү, өтө кубануу, сүйүнүү.
Э г е — кудайдын аты.
Эдене тайтаң — эрке, тентек.
Э р е ш е н — өспүрүм
Эриш бузуу — нике бузуу, үй-бүлөнү бузуу. Адатта эл түшүнүгү боюнча эр өлтүрүү менен бирдей бааланган өзгөчө чоң кылмыш эсептелген.